Cristian Cercel

FILOGERMANISM FĂRĂ GERMANI

România în căutarea europenității

STUDII ROMÂNEȘTI

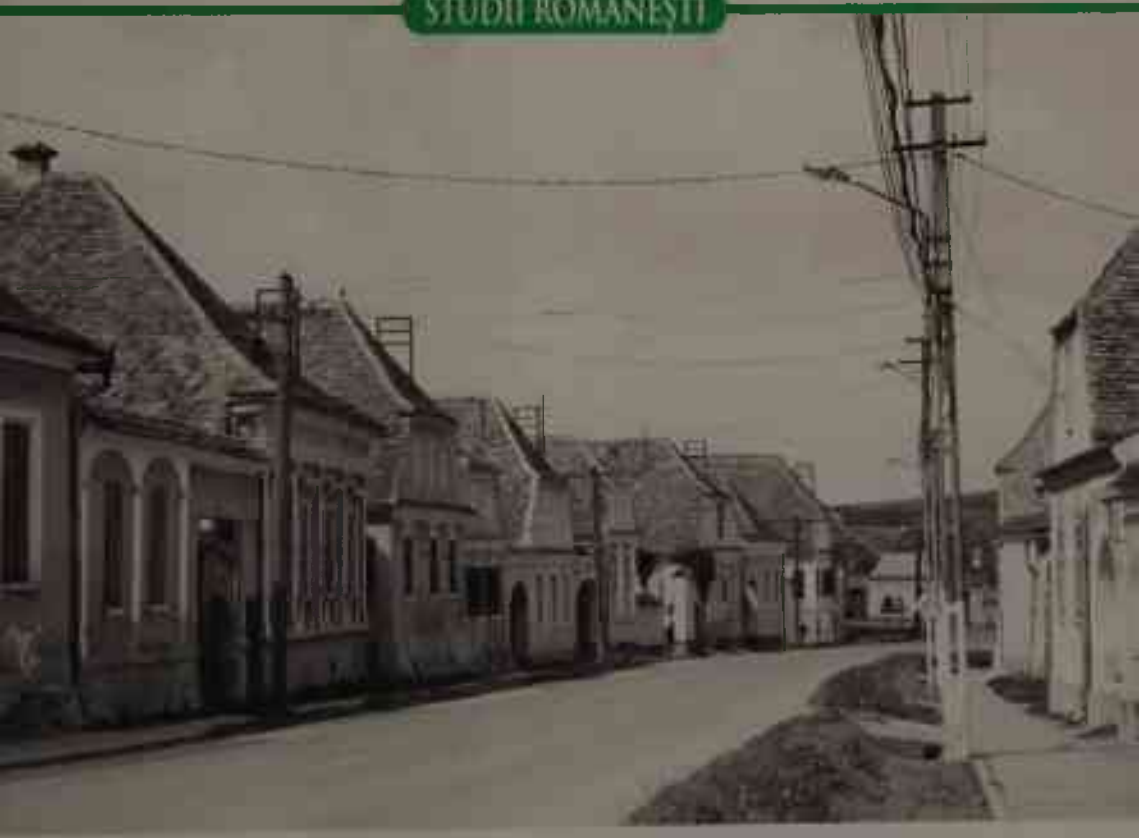

POLIROM

STUDII ROMÂNEȘTI · ROMANIAN STUDIES · ÉTUDES ROUMAINES · RUMÄNISCHE STUDIEN

STUDII ROMÂNEȘTI · ROMANIAN STUDIES · ÉTUDES ROUMAINES · RUMÄNISCHE STUDIEN

Colecție coordonată de Irina Livezeanu și Lavinia Stan

Asistent editorial: Narcis Tulbure (ASE București)

Consiliul științific:

Maria Bucur (Indiana University, SUA)
Magda Cârneci (Universitatea Națională de Arte, București)
Tom Gallagher (University of Bradford, Marea Britanie)
Mihai Dinu Gheorghiu (Universitatea „Al.I. Cuza", Iași)
Armin Heinen (RWTH University, Aachen)
Gail Kligman (University of California, Los Angeles)
Vintilă Mihăilescu (SNSPA, București)
Mihaela Miroiu (SNSPA, București)
Bogdan Murgescu (Universitatea din București)
Andrei Terian (Universitatea „Lucian Blaga", Sibiu)

Cristian Cercel, *Romania and the Quest for European Identity: Philo-Germanism without Germans*

© 2019 Cristian Cercel
All rights reserved
Authorised translation from the English language edition published by Routledge, a member of the Taylor & Francis Group

© 2021 by Editura POLIROM, pentru ediția în limba română

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

CERCEL, CRISTIAN

Filogermanism fără germani. România în căutarea europenității / Cristian Cercel. – Iași: Polirom, 2021
Conține bibliografie
Index

ISBN 978-973-46-8534-9

32

Printed in ROMANIA

Cristian Cercel

FILOGERMANISM FĂRĂ GERMANI

România în căutarea europenității

POLIROM
2021

CRISTIAN CERCEL este cercetător la Institutul pentru Mișcări Sociale din cadrul Universității Ruhr din Bochum. Și-a obținut diploma de licență în studii europene la Universitatea din București, masteratul în studii despre naționalism l-a urmat la Universitatea Central-Europeană din Budapesta, iar doctoratul în științe politice l-a susținut la Universitatea din Durham. A activat în calitate de cercetător și a beneficiat de burse la diferite instituții din țară și din străinătate, precum Colegiul Noua Europă din București, Universitatea din Swansea și Centrul pentru Studii Avansate din Sofia. A publicat în jurnale academice precum *Nationalities Papers*, *East European Politics and Societies and Cultures*, *Nationalism and Ethnic Politics* și *History and Memory*.

Cuprins

Notă asupra ediției 7

1. „Numai un alt neamț ne mai poate scutura nițel din veșnica noastră boicotare a istoriei" 9
2. Europa: Vestul, Estul și intermediaritatea 19
3. Germanii din România. Context istoric 35
4. Identitate și alteritate 63
5. „O contribuție valoroasă și inconfundabilă la viața societății românești" 109
6. „Cine n-are nemți să și-i cumpere" 151
7. „Bogatele sate din zona Brașovului și Sibiului au fost invadate de migrația țigănească" 197
8. În loc de concluzii 235

Mulțumiri 243

Bibliografie 245

Index 281

Notă asupra ediției

Analiza filogermanismului românesc de după 1989 a reprezentat inițial subiectul tezei mele de doctorat, pe care am susținut-o în 2012 la Universitatea din Durham, în cadrul School of Government and International Affairs. În 2019 am publicat la Routledge cartea *Romania and the Quest for European Identity: Philo-Germanism without Germans*, având la bază teza de doctorat. La rândul său, cartea de față se bazează pe această din urmă lucrare. Publicarea unei ediții în limba română a reprezentat nu numai un prilej de a purcede la un travaliu de autotraducere, ci și o ocazie de a revedea și, pe alocuri, a rescrie și a îmbunătăți (cel puțin dintr-o perspectivă subiectivă) textul original.

Unele dintre secțiunile din această carte au mai apărut de-a lungul timpului – în diferite forme – în alte publicații. A se vedea în special „Transylvanian Saxon Symbolic Geographies", *Civilisations*, 60, nr. 2 (2012), pp. 83-101; „Philo-Germanism without Germans in Romania after 1989", *East European Politics and Societies and Cultures*, 29, nr. 4 (2015), pp. 811-830; „Germanofilia autohtonă: o privire critică", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2018, pp. 257-281; „Reprezentări ale germanilor și romilor în România post-1989: Celălalt cultural vs. Celălalt social", în Mathias Beer, Sorin Radu și Florian Kührer-Wielach (eds.), *Migrații, politici de stat și identități culturale în spațiul românesc și european*, vol. II: *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural după 1945*, Editura Academiei Române, București, 2019, pp. 233-256; „Memorie naivă, memorie confuză", *Observator cultural*, nr. 1003, 21 ianuarie 2020.

1

„Numai un alt neamț ne mai poate scutura nițel din veșnica noastră boicotare a istoriei"

În luna iunie a anului 2000, scrutinul pentru primăria orașului Sibiu (numit Hermannstadt în germană și Nagyszeben în maghiară) a avut un rezultat considerat la acea vreme cât se poate de surprinzător. Klaus Iohannis[1], un novice într-ale politicii locale, un outsider în raport cu establishmentul politic românesc și, pe lângă toate acestea, etnic german, a fost ales primar de majoritatea alegătorilor sibieni care s-au prezentat la vot. Iohannis era candidatul trimis în cursă de Forumul Democrat al Germanilor din România (FDGR), organizația reprezentând mica minoritate germană din țară. Victoria sa a fost una surprinzătoare și întrucât doar aproximativ 2.500 dintre cei 170.000 de locuitori ai orașului erau de etnie germană[2].

Sibiul putea și poate să se raporteze la un trecut așa-zis german, fiind un oraș întemeiat în Evul Mediu târziu de coloniști germanofoni, pentru care denumirea încetățenită în timp este cea de „sași". De la întemeiere încoace, a jucat în mod tradițional un rol foarte important în cadrul vieții culturale, politice și economice a comunității săsești din Transilvania[3]. În 1999, istoricul britanic Timothy Garton Ash se referea la Sibiu ca la „un oraș românesc din România", care „în trecut a fost oraș german în Ungaria"[4]. Transformarea la care făcea aluzie Garton Ash s-a petrecut și pe fondul migrației masive a minorității germane din România către Republica Federală Germană, care a avut loc în special pe perioada Războiului

1. Folosesc grafia „Iohannis" în loc de „Johannis", întrucât este cea folosită în documente oficiale, chiar dacă originea sa are de-a face cu o eroare administrativă. Vezi Turnul Sfatului TV, „Iohannis sau Johannis", 18 noiembrie 2014, https://www.youtube.com/watch?v=V-5wawrDRIE (ultima accesare, 24 mai 2020). Pentru simplificare și coerență, scriu „Iohannis" chiar și atunci când grafia „Johannis" a fost folosită în textul citat.
2. Klaus Iohannis, „Im Amt des Bürgermeisters", în Hans Klein (ed.), *Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt*, Honterus Verlag, Sibiu, 2010, pp. 17-21, aici p. 18.
3. Harald Roth, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, ed. a II-a, Böhlau Verlag, Köln, 2007.
4. Timothy Garton Ash, *Istoria prezentului. Eseuri, schițe și relatări din Europa anilor '90*, trad. de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iași, 2002, p. 220.

Rece, pentru a atinge apoi apogeul la începutul anilor 1990. Astfel, alegerea lui Iohannis ca prim edil al Sibiului în vara anului 2000 – la fel ca și următoarele sale succese electorale (Iohannis a fost reales primar în 2004, 2008 și 2012, înainte de a fi ales președinte al României în două rânduri, în 2014 și în 2019) – a părut a fi (și) o expresie politică a unei nostalgii pentru trecutul german și pentru fosta prezență germană din România/Transilvania în general și din Sibiu în particular. După cum observa autorul unui articol publicat în cotidianul american *The New York Times* în 2009, „faptul că domnul Iohannis provine din minuscula minoritate germană din țară, ceea ce ar constitui un inconvenient în alte țări din Europa de Est, îi conferă un avantaj în România"[5].

La doar câteva luni după ce a fost ales întâia oară în funcția de prim edil al Sibiului, în septembrie 2000, Iohannis a acordat un interviu popularului săptămânal *Formula As*. Intervievatorul, vădit fascinat de Iohannis și de succesul acestuia, reproducea unele dintre opiniile care erau deja monedă curentă cu privire la relevanța etnicității germane a noului primar:

> [...] oamenii au văzut „neamțul" din dumneavoastră. Au sperat că veți aduce mai multă curățenie și ordine, mai multă seriozitate în instituția pentru care ați fost ales. Au sperat chiar că îi veți aduce înapoi pe foștii lor compatrioți. Fiindcă, se știe, românii n-au privit niciodată cu bucurie plecarea sașilor. După acest scenariu, peste patru ani, ați putea candida cu succes și la președinția țării. Este adevărat?[6].

Răspunsul lui Iohannis cu privire la posibilitatea de a candida la președinția României a fost unul negativ. Ulterior, a câștigat de trei ori alegerile pentru funcția de primar al Sibiului, în 2004, 2008 și 2012, de fiecare dată dintr-un singur tur, cu o majoritate covârșitoare a voturilor exprimate.

În octombrie 2009, cunoscutul scriitor Mircea Cărtărescu, a cărui aplecare pentru comentariul politic își găsea la acea vreme un debușeu săptămânal în publicarea unui editorial în cotidianul *Evenimentul zilei*, analiza alegerile prezidențiale

5. Nicholas Kulish, „Grim Romanians Brighten Over a German Connection", *The New York Times*, 5 decembrie 2009, http://www.nytimes.com/2009/12/06/world/europe/06romania.html?scp=1&sq=grim%20romanians&st=cse (ultima accesare, 24 mai 2020). Abordări similare puteau fi găsite la momentul respectiv și în presa de limbă germană. Vezi Thomas Roser, „Ein paar Deutsche sind Rumäniens größte Hoffnung", *Die Welt*, 3 decembrie 2009, http://www.welt.de/politik/article5413600/Ein-paar-Deutsche-sind-Rumaeniens-grosse-Hoffnung.html (ultima accesare, 24 mai 2020), sau Felix Hügel, „Allianz für einen Deutschen", *Die Zeit*, 5 decembrie 2009, http://www.zeit.de/politik/ausland/2009-12/rumaenien-wahl?page=1 (ultima accesare, 24 mai 2020) (traducerile citatelor din engleză și germană în română au fost realizate de autorul volumului de față).
6. Klaus Iohannis, „Vrem să facem din Sibiu ceea ce-a fost cândva. Un oraș european, un avanpost al integrării în Uniunea Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, nr. 431, 18 septembrie 2000.

care urmau să aibă loc către sfârșitul anului. Ca mulți alți români, Cărtărescu părea că nu știe pentru cine să voteze, exprimându-și nemulțumirea cu privire la ceea ce aveau de oferit candidații pentru cea mai înaltă funcție în stat în România. Însă exista totuși cineva care, în viziunea cărtăresciană, merita fără doar și poate să devină președinte al României. Acest cineva nu era nimeni altul decât primarul orașului transilvănean Sibiu, președintele Forumului Democrat al Germanilor din România, Klaus Iohannis. Cum argumenta Cărtărescu în favoarea lui Iohannis, care nici măcar nu se număra printre candidații la președință? În propriile-i cuvinte: „Eu îl poftesc pe Klaus Iohannis, cel care-a transformat Sibiul într-un oraș demn de Tirol sau Bavaria. Cred sincer că, după regele Carol, numai un alt neamț ne poate scutura nițel din veșnica noastră boicotare a istoriei"[7].

Iohannis nu s-a aflat pe listele de vot la alegerile din 2009, însă a jucat un rol important în ele. Candidatul din partea Partidului Social Democrat (PSD), Mircea Geoană, a mizat pe ideea unui tandem cu primarul german al Sibiului, promițând că îl va numi premier pe acesta în cazul unui succes electoral. În contextul unei crize politice izbucnite în același an, cu puțin timp înainte de alegeri, Traian Băsescu, președintele în funcție și contracandidatul lui Geoană, refuzase să-l numească pe Iohannis premier, în ciuda susținerii de care se bucura acesta din urmă din partea unei majorități parlamentare de circumstanță. Apoi, într-unul dintre cele mai disputate și mai contestate scrutine din România post-1989, Geoană a pierdut la mustață în fața lui Traian Băsescu, care a câștigat astfel un al doilea mandat, urmând să se afle la timona țării vreme de încă cinci ani. Intrarea pe scena politică națională a lui Iohannis avea să mai aștepte.

În 2014, Iohannis, devenit între timp membru (februarie 2013) și apoi, cu maximă celeritate (iunie 2014), președinte al Partidului Național Liberal (PNL), a candidat în fine la președinția României. În campania electorală, politologul Radu Carp, și el membru al PNL, a făcut o pledoarie avântată în favoarea alegerii lui Iohannis, pe platforma de bloguri găzduită de cotidianul *Adevărul*. Într-o postare intitulată „De ce trebuie votat Klaus Iohannis?", unul dintre principalele argumente pro-Iohannis ale lui Carp era faptul că acesta provenea din rândurile minorității germane, reprezentând astfel aspirația multor români la normalitate. În plus, Carp sugera că un vot pentru Klaus Iohannis ar constitui și un mod de a repara „greșelile trecutului":

> Este un miracol faptul că această comunitate încă mai există. [...] Românii au dezvoltat atracție pentru etnicii germani alături de care au conviețuit, o atracție bazată pe experiența pozitivă: nimeni nu a fost dezamăgit de pe urma muncii împreună, indiferent de domeniu. [...]

7. Mircea Cărtărescu, „Cine-o să iasă?", *Evenimentul zilei*, 9 octombrie 2009, http://www.evz.ro/detalii/stiri/senatul-evz-cine-o-sa-iasa-870920.html (ultima accesare, 12 septembrie 2017).

> Klaus Iohannis este, la ora actuală, cel mai reprezentativ produs al acestei comunități, din punct de vedere politic. [...]
> [...] aștept de 14 ani să scriu acest articol. Am realizat încă de atunci că Iohannis este aspirația multora către normalitate. [...] Dacă românii vor să dea un semn etnicilor germani care le-au stat alături de mai bine de 800 de ani, care au ales unirea Transilvaniei cu România în 1918 demonstrând loialitate, dar au trecut prin calvarul deportărilor și al umilințelor, un semn că încearcă să repare greșelile trecutului, au ocazia să o facă votându-l ca Președinte al României pe Klaus Iohannis. [...] Klaus Iohannis nu este „răul cel mai mic", ci binele pur și simplu[8].

Iohannis, „binele pur și simplu", a fost nu doar candidatul preferat al lui Longin Popescu (un jurnalist), al lui Cărtărescu (un scriitor) și al lui Carp (politician și politolog), ci și al celor peste șase milioane de cetățeni români care l-au votat – chit că poate nu cu entuziasmul de care dădeau dovadă cei trei autori citați mai sus – în turul al doilea al alegerilor prezidențiale de la sfârșitul anului 2014. După cum arată afirmațiile lui Carp, Cărtărescu și Popescu, faptul că Iohannis este membru al minorității germane din România, o minoritate cu o viață culturală, socială și economică odinioară prosperă și înfloritoare, funcționează uneori drept o calitate în sine. Fanii lui Iohannis văd ori vedeau în el nu doar un reprezentant oarecare al germanilor din România, ci pe cineva reprezentativ pentru germanitatea din România ca atare și, implicit, pe cineva reprezentat de ideea de germanitate.

La recensământul efectuat în 2011, în România au fost înregistrați doar 36.042 de etnici germani, o cifră extrem de mică în comparație cu 745.421, numărul etnicilor germani consemnați la recensământul efectuat în 1930[9]. Prezența istorică germană în regiunile vestice și centrale ale României contemporane datează încă din secolul al XII-lea. Germanii din România au emigrat însă în masă în a doua jumătate a secolului XX în Republica Federală Germană, imaginată și totodată acționând ca o patrie gata să-și primească și să-și îmbrățișeze diaspora rămasă dincolo de Cortina de Fier. Statul (vest-)german și-a arogat o răspundere față de minoritatea germană din România (ca și față de alte minorități germane din statele din Europa Centrală și de Est) și a intervenit în numele intereselor

8. Radu Carp, „De ce trebuie votat Klaus Iohannis", blogurile *Adevărul*, 8 noiembrie 2014, http://adevarul.ro/news/politica/de-trebuie-votat-klaus-iohannis-1_545dd0390d133766a8a6bb1b/index.html (ultima accesare, 13 aprilie 2021).
9. Institutul Național de Statistică, „Recensământul populației și al locuințelor 2011. Rezultate definitive. Tabelul 7 (stânga). Populația stabilă pe sexe, după etnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe", 2011, http://www.rpl2011.djsct.ro/inceputj.php?cod=9&codj=0 (ultima accesare, 31 ianuarie 2021); Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930*, vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938, p. xxiv.

acesteia atât în secolul trecut, cât și în cel actual. Iohannis este așadar unul dintre puținii etnici germani care au rămas în România.

Pe parcursul ultimelor trei decenii, cele și cei care s-au aplecat asupra subiectului au sugerat în diferite contribuții că apartenența lui Iohannis la comunitatea sașilor transilvăneni a avut un aport important la succesul său electoral, atât la nivelul locuitorilor Sibiului (unde a fost dublat și de succesul FDGR), cât și, extrapolând, la nivel național[10]. În diferite localități din Transilvania și Banat, principalele două regiuni din România unde a existat tradițional o prezență semnificativă a etnicilor germani, un proces de branding cultural a avut (și continuă să aibă) loc pe parcursul ultimilor 20 sau 30 de ani, autopromovarea și autoreprezentarea punând accentul pe trecutul german[11]. Un cercetător remarca în

10. Dragoș Dragoman, „La recomposition du champ politique régional en Roumanie. Le succès du Forum Allemand à Sibiu/Hermannstadt”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 5, nr. 1 (2005), pp. 181-201; Dragoș Dragoman, Andreea Zamfira, „L'influence des stéréotypes sur les performances électorales des partis des minorités ethniques en Roumanie. Allemands et Hongrois en perspective comparée”, *Transitions*, 48, nr. 1 (2008), pp. 135-161; Monica Stroe, „Heterorepresentations of Saxonness and Their Political Meanings in Transylvania”, în Brigitta Balogh *et al.* (eds.), *European, National and Regional Identity: Proceedings of the International Conference „European, National and Regional Identity”, Organized in Oradea, 24-26 March 2011, in the Frame of Research Project HURO/0801/180*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, pp. 195-209; Dragoș Dragoman, „The Success of the German Democratic Forum in Sibiu: Non-Ethnic Voting, Political Neutrality and Economic Performance”, *Transitions*, 53, nr. 1/2 (2013), pp. 95-117; Cristian Cercel, „Philo-Germanism without Germans in Romania after 1989”, *East European Politics and Societies and Cultures*, 29, nr. 4 (2015), pp. 811-830; Dragoș Dragoman, „Succesul Forumului Democrat al Germanilor din România la Sibiu: un caz de reziliență urbană?”, în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 367-390, aici pp. 372-375.

11. Judy Batt, „Reinventing Banat”, *Regional and Federal Studies*, 12, nr. 2 (2002), pp. 178-202; Bianca Botea, „«Valoare colectivă» și discurs performativ asupra interculturalității: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia”, în Smaranda Vultur (ed.), *Banatul din memorie. Studii de caz*, Marineasa, Timișoara, 2008, pp. 223-246; Claudia Câmpeanu, „Material Desires: Cultural Production, Post-Socialist Transformations, and Heritage Tourism in a Transylvanian Town”, teză de doctorat, University of Texas, Austin, 2008; James Koranyi, „Reinventing the Banat: Cosmopolitanism as a German Cultural Export”, *German Politics and Society*, 29, nr. 3 (2011), pp. 97-112; Monica Stroe, *Gustul locului. Producția de peisaje culturale agroalimentare în sudul Transilvaniei*, Tritonic, București, 2017; *idem*, „Sibiu, Capitală Europeană a Culturii 2007. Germanitatea sașilor ca brand cultural românesc”, în Oltean, Anghel și Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea*, pp. 89-127; Bianca Botea, „Metamemorie, mobilitate și urbanitate în context de criză industrială. Etnicii germani – o comunitate-patrimoniu la Jimbolia”, în Oltean, Anghel și Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea*, pp. 219-254; Claudia Câmpeanu, „Kronenfest/Ziua Coroanei după migrația sașilor: reconfigurări ale etnicității într-un sat din sudul Transilvaniei”, în Oltean, Anghel și Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea*, pp. 337-366.

2003 existența unei relații privilegiate româno-germane în Banat[12]. Nu puține studii antropologice și de istorie orală au documentat prestigiul de care se bucură populația germană sau existența unui model identitar german în rândurile locuitorilor non-germani ai diferitelor localități[13]. Diferite sondaje efectuate după 1989 despre relațiile interetnice în România au indicat și ele că heteroimaginile cu privire la germani tind să fie pozitive[14].

Articolul lui Cărtărescu menționat anterior, precum și intervențiile lui Popescu și Carp ilustrează ceea ce numesc în cartea de față „filogermanismul" românesc. Mult premiatul scriitor și-a construit argumentația folosind două comparații diferite. În primul rând, a elogiat dezvoltarea Sibiului sub conducerea lui Klaus Iohannis, descriind orașul ca fiind „demn de Tirol sau Bavaria", indicând astfel că principalele etaloane și puncte de referință pentru a evalua reușitele administrative ori de altă natură sunt situate în afara României, de pildă, în Tirol ori în Bavaria. Comparația ilustrează o tipică viziune periferică, ale cărei puncte de reper se află într-un centru imaginat sau real. Numind Sibiul un oraș „demn de Tirol sau Bavaria", Cărtărescu făcea aluzie la transformările petrecute în oraș între 2000 și 2009 și le interpreta drept un proces simbolic de germanizare, sub îndrumarea unui primar german. Dacă la finele anilor 1990 Garton Ash observa cum Sibiul devenise un oraș românesc în România după ce fusese cândva un oraș german în Ungaria, la sfârșitul anilor 2000 Cărtărescu aproape că privea Sibiul drept un oraș (re)german(izat) în România.

În al doilea rând, scriitorul român recunoștea explicit viziunea sa asupra etnicității germane drept o calitate ca atare, opunând-o unui presupus viciu specific românesc: „Numai un alt neamț ne poate scutura nițel din veșnica noastră boicotare a istoriei". Mai mult, făcând în mod concret referire la Carol I, prințul prusac care a devenit conducătorul României în 1866, la vârsta de 25 de ani, și care a condus țara până în 1914, Cărtărescu evoca un set larg de reprezentări istorice conform cărora monarhul, un membru al ramurii Sigmaringen a familiei Hohenzollern, este cel care a transformat înapoiata Românie într-o țară cu adevărat modernă, europeană.

---

12. Alin Gavreliuc, *Mentalitate și societate. Cartografii ale imaginarului identitar în Banatul contemporan*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2003.
13. Liviu Chelcea și Puiu Lățea, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară în Sântana*, Nemira, București, 2000, pp. 63-86; Vintilă Mihăilescu, Gabriela Coman și Ferenc Pozsony, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, Paideia, București, 2002; Cosmin Budeancă, *Imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania după 1918. Studiu de caz: județele Hunedoara, Alba, Sibiu. Cercetare de istorie orală*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.
14. Aurora Liiceanu, „Alteritate etnică și imaginar colectiv", în Gabriel Bădescu, Mircea Kivu și Monica Robotin (eds.), *Barometrul relațiilor etnice 1994-2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2005, pp. 55-64, aici p. 61.

Argumentația lui Cărtărescu are la bază două seturi de imagini și idei legate între ele, cu o filiație distinctă în istoria culturală și politica românească și europeană. Pe de o parte, este vorba de reprezentarea alterității germane/occidentale paternaliste, modernizatoare și furnizoare de modele culturale și civilizaționale demne de emulație pentru o înapoiată populație autohtonă. Pe de altă parte, este vorba de perpetuarea reprezentării poporului român drept boicotând istoria, zăcând într-un somn adânc și astfel lipsindu-se de binefacerile progresului, ale dezvoltării și ale prosperității. Astfel de viziuni pot fi găsite în diferite forme și chipuri și dincolo de interconexiunile româno-germane, căci caracterizează și reglementează o bună parte din relațiile dintre vestul și estul Europei atât la nivel discursiv, cât și la nivel concret, material și politic. Mai mult, ele se află la baza modelului colonialist al lumii, conform căruia „Europa avansează, progresează, modernizează la nesfârșit", în timp ce „restul lumii fie avansează mai lent, fie stagnează"[15].

La două decenii de la întâiul succes electoral al lui Klaus Iohannis, istoria pare – parțial – că se repetă. Alegerile locale pentru primăria Timișoarei, centrul tradițional al vieții culturale, economice și politice a șvabilor bănățeni, oraș orgolios cu privire la propria multiculturalitate, în care germanitatea a ocupat întotdeauna un loc important, dacă nu chiar cel mai important, au fost câștigate în decembrie 2020 de un german, Dominic Samuel Fritz. Spre deosebire de Iohannis, Fritz nu este cetățean român, ci cetățean german, candidatura sa la funcția de primar al Timișoarei fiind posibilă datorită faptului că România și Germania sunt ambele membre ale Uniunii Europene (ceea ce în 2000 nu era cazul). La fel ca la Iohannis, germanitatea lui Fritz, aclimatizată în context românesc, a jucat un rol important în imaginea publică a candidatului propus de alianța dintre Uniunea Salvați România (USR) și Partidul Libertate, Unitate și Solidaritate (PLUS). Șef de cabinet al fostului președinte german Horst Köhler (acesta provenind dintr-o familie de germani basarabeni), Fritz a fost și el îmbrățișat și prezentat drept „europeanul" prin excelență, ales primar într-un oraș oricum deja închipuit drept aflându-se la un nivel superior pe imaginata scală a ierarhiilor civilizaționale înscrise în geografiile simbolice românești. Succesul lui Fritz pare a oglindi succesul din urmă cu două decenii al lui Iohannis, victoria sa arătându-li-se unora drept victoria outsiderului care arată legătura cu Europa a locuitorilor Timișoarei, care legătură va avea parte și de o reprezentare simbolic-festivistă, dat fiind că în 2023 orașul bănățean va fi Capitală Culturală Europeană (titlu pe care Sibiul l-a deținut în 2007). Imediat după ce a fost ales în funcția de primar al orașului de pe Bega, Fritz a fost întrebat în cadrul unei emisiuni pe un important post de televiziune – Digi24 – dacă ia în calcul să devină cetățean

15. J.M. Blaut, *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, The Guildford Press, New York și Londra, 1993, p. 1.

român și să candideze la președinția României, urmând astfel să reproducă „succesul unui alt etnic german". Răspunsul proaspăt alesului prim edil al urbei de pe Bega a fost că nu exclude nimic, chiar dacă în principiu nu are un plan de a face carieră politică „dincolo de ceea ce vreau să fac în Timișoara acum"[16]. La nici două luni de la această declarație, Fritz a făcut parte din echipa de negociere a USR-PLUS pentru formarea guvernului rezultat în urma alegerilor parlamentare din decembrie 2021[17].

Contururile și manifestările filogermanismului românesc sunt caracterizate de temele care se împletesc reciproc și care constituie materia principală a cărții de față: tensiuni și fricțiuni privind identitatea românească, colonizarea și autocolonizarea discursivă, reprezentări ale germanității și ale europenității. După cum va deveni evident pe parcursul următoarelor capitole, în acest context pot fi aduse nenumărate alte exemple care să demonstreze prestigiul asociat cu etnicitatea germană și cu „germanii noștri" în România post-1989 și care își au originea în reprezentări mai vechi. Acest prestigiu este direct legat de tensiuni în interiorul discursurilor despre identitatea românească. Reprezentările pozitive ale germanității și ale etnicității germane sunt cel mai adesea acompaniate de viziuni autodepreciative despre identitatea românească. Această carte pune sub lupă filogermanismul românesc, explorând un caz de înzestrare discursivă a alterității cu caracteristici pozitive. Investighează conexiunile dintre reprezentările extrem de pozitive ale alterității germane în România de după 1989 și jinduirea niciodată satisfăcută pe deplin de a aparține Europei, ce caracterizează discursurile despre identitatea românească. Examinează felul în care prestigiul german este reprezentat în discursuri cu privire la minoritatea germană și propune un mod de a înțelege ce înseamnă aceste reprezentări.

Argumentul central al volumului este că filogermanismul românesc de după 1989 se împletește cu aspirațiile românești europenizante, care la rândul lor caracterizează discursuri identitare exprimate într-o varietate de contexte și de o varietate de actori. Utilizând concepte precum „orientalism", „autoorientalizare", „colonizare intimă", „liminalitate", cartea scoate la iveală conexiunile dintre reprezentările germanității în România, discursurile identitare și memoriale și viziunile asupra Europei și Vestului/Occidentului. Analiza reprezentărilor pozitive ale germanilor în societatea românească contemporană îmi permite să trag niște concluzii

16. Alexandru Costea, „Ar candida Dominic Fritz la funcția de președinte al României? «Nu exclud nimic și până acum mi-a prins bine»", *Digi24*, 3 octombrie 2020, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/ar-candida-dominic-fritz-la-functia-de-presedinte-al-romaniei-nu-exclud-nimic-si-pana-acum-mi-a-prins-bine-1378499 (ultima accesare, 24 ianuarie 2021).
17. Andreea Tobias, „Dominic Fritz în echipa de negociere pentru noul guvern: «Nici nu mă gândeam, în urmă cu un an, că voi ajunge aici»", *Mediafax*, 11 decembrie 2020, https://www.mediafax.ro/politic/dominic-fritz-in-echipa-de-negociere-pentru-viitorul-guvern-nici-nu-ma-gandeam-in-urma-cu-un-an-ca-voi-ajunge-aici-19778049 (ultima accesare, 24 ianuarie 2021).

mai largi cu privire la dorința românească de a afirma o identitate europeană, precum și la mecanismele care stau la baza acestei dorințe și o conturează. Dacă zgâriem puțin suprafața acestei aparent pozitive îmbrățișări a alterității etnice, dacă ne aplecăm critic asupra acestei valorizări a germanității în contextul românesc, ies la iveală și niște aspecte mai degrabă îngrijorătoare decât reconfortante. În fapt, așa cum va arăta cartea, în unele cazuri nici măcar nu este nevoie să zgâriem mare lucru, suprafața fiind extrem de transparentă.

Expresia „filogermanism fără germani" este deopotrivă o pastișă și un împrumut. Este o pastișă în măsura în care se inspiră din mult mai cunoscuta expresie „antisemitism fără evrei", folosită mai întâi de istoricul maghiar Paul Lendvai pentru a descrie situația din mai multe țări est-europene la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970[18]. Ulterior, expresia a fost utilizată cu referire la manifestările și discursurile antisemite din România de după căderea socialismului de stat[19]. Similaritățile dintre „filogermanismul fără germani" și „antisemitismul fără evrei" își au originea în aceea că ambele se referă la un set de reprezentări despre un anume grup etnic într-un cadru în care, după o îndelungată istorie a prezenței, grupul respectiv este actualmente cu precădere absent. Expresia este și un împrumut, întrucât a fost deja folosită într-o formă diferită de antropologa Monica Stroe, care, pentru a explica succesul electoral al lui Klaus Iohannis și eforturile ulterioare de a rebrandui Sibiul ca un oraș „săsesc", în ciuda numărului foarte mic de etnici germani (sași transilvăneni) care încă trăiesc acolo, a vorbit despre un „filosăsism fără sași"[20]. În fine, expresia „germanitate fără germani" a fost folosită pentru a descrie principiile de la baza proceselor sociale și culturale promovate de sus în jos în sate locuite cândva în proporție semnificativă de sași transilvăneni[21]. Însă felul în care folosesc eu expresia „filogermanism fără germani" diferă în parte de „filosăsismul fără sași" și de „germanitatea fără germani". Atât Monica Stroe, cât și Alina Hughes s-au axat în cercetările lor asupra unor expresii locale ale acestui fenomen. În schimb, abordarea mea examinează fenomenul filogermanismului din România post-1989 la un nivel mai larg și integrează această examinare a fenomenului într-un cadru analitic și explicativ mai amplu.

18. Paul Lendvai, *Anti-Semitism without Jews: Communist Eastern Europe*, Doubleday, New York, 1971.
19. Michael Shafir, „Antisemitism without Jews in Romania", *Report on Eastern Europe*, 28 iunie 1991.
20. Stroe, „Heterorepresentations of Saxonness" (expresia folosită în engleză: „philo-Saxonism without Saxons").
21. Alina Hughes, „Germanicity without Germans and beyond: Post-Saxon Rural Transylvania", lucrare prezentată în cadrul conferinței „The Flight and Expulsion of Germans in Contemporary German Culture", Nottingham Trent University, 21 octombrie 2011.

2

Europa: Vestul, Estul și intermediaritatea

2.1. Estul și Vestul în Europa

Într-un studiu deja clasicizat, istoricul Larry Wolff a încercat să arate că „Europa de Est" este un concept esențialmente plăsmuit în epoca Luminilor, având rolul de „Celălalt" în raport cu civilizata Europă Occidentală. Wolff și-a situat abordarea în mod explicit într-o filiație intelectuală îndatorată operei lui Edward Said *Orientalism*[1]. Astfel, sugestia implicită înscrisă în abordarea lui Wolff este că „Europa de Est" și „Orientul" sunt două invenții/construcții culturale provenite din aceeași matcă, și anume forța intelectuală a Luminilor vest-europene. Conform lui Wolff, filozofii și intelectualii iluminiști, de pildă Voltaire sau Rousseau, au construit Europa de Est ca idee, atribuindu-i caracteristici precum ambiguitatea, înapoierea ori subdezvoltarea. Acest mod de a imagina Europa de Est era totodată direct legat de autodefinirea vest-europeană, conform căreia Vestul Europei se identifica cu „Europa" ca întreg.

Lucrarea lui Wolff a fost obiectul mai multor critici întemeiate. Dezaprobând atât linia de gândire, cât și bazele teoretice pe care și-a fundamentat considerațiile, unii autori au remarcat că în realitate intelectualii la care Wolff face referire nici măcar nu au folosit sintagma „Europa de Est" ca atare[2]. Într-o notă asemănătoare, argumentația lui Wolff a fost descrisă ca fiind un mod de „a proiecta în secolul al XVIII-lea diviziuni ale Războiului Rece"[3]. Într-adevăr, există suficiente indicații că imaginarea culturală a Europei de Est prin intermediul

1. Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în Epoca Luminilor*, trad. de Bianca Rizzoli, Humanitas, București, 2000; Edward W. Said, *Orientalism*, ed. a II-a adăugită, trad. de Doina Lică și Ana Andreescu, Art, București, 2018.
2. Michael Confino, „Re-Inventing the Enlightenment: Western Images of Eastern Realities in the Eighteenth Century", *Canadian Slavonic Papers*, 36, nr. 3 (1994), pp. 505-522; Ezequiel Adamovsky, „Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810-1880", *The Journal of Modern History*, 77, nr. 3 (2005), pp. 591-628, aici p. 594.
3. Guido Franzinetti, „The Idea and the Reality of Eastern Europe in the Eighteenth Century", *History of European Ideas*, 34, nr. 4 (2008), pp. 361-368, aici p. 364.

unui așa-numit „euroorientalism" a avut loc nu în Epoca Luminilor, ci mai târziu, în secolul al XIX-lea, atunci când diviziunea Est-Vest a înlocuit-o pe cea anterioară, care se orienta după o axă Nord-Sud[4]. Mai mult, modul în care Wolff utilizează cadrul conceptual al lui Said pentru a discuta un fenomen care se presupune că ar fi avut loc în secolul al XVIII-lea a fost atacat pe baza faptului că Said însuși a plasat inventarea și ulterioara reproducere a discursului orientalist în secolele al XIX-lea și XX. Astfel, a vorbi despre „euroorientalism *înainte* de orientalism" este o eroare[5]. În fine, „eșecul de a specifica în mod adecvat agenții sociali" care au jucat un rol în procesul de inventare a Europei de Est, alături de prezentarea unui caracter aparent imuabil și etern al „Europei de Vest" și al „intereselor vest-europene" reprezintă la rândul lor deficiențe semnificative în țesătura argumentativă elaborată de Wolff[6]. Cu alte cuvinte, felul în care Wolff tratează emergența unei imagini esențializate a Europei de Est proiectează procese discursive și fenomene ale secolelor al XIX-lea și XX cu un secol mai devreme, în Iluminism, și, paradoxal, se bazează pe o esențializare implicită a Europei de Vest. Întrucât conceptualizarea „Estului" și a „Vestului" (și, prin extensie, a „Europei de Est" și a „Europei de Vest") ca „două zone omogene" reprezintă o esențializare discursivă care obstrucționează investigarea complexității relațiilor având loc în interiorul structurilor sociale, culturale și politice, precum și între aceste structuri, rezultă că astfel de conceptualizări esențialiste ar trebui mai degrabă analizate și deconstruite, și nu pur și simplu reproduse[7].

Cu toate acestea, recunoașterea punctelor slabe din abordarea lui Wolff nu ar trebui să ne facă să aruncăm copilul laolaltă cu apa din copaie. Referințele la „Europa de Vest" și „Europa de Est" pun în mișcare un complex aparat discursiv de care trebuie ținut cont la nivel analitic. Detaliile privind emergența acestui aparat și istoricizarea relației inegale dintre „Europa de Vest" și „Europa de Est" pot fi desigur dezbătute, însă Wolff nu se înșela când sublinia existența unei asemenea relații. O astfel de relație inegală a caracterizat și continuă să caracterizeze o gamă largă de discursuri politice, culturale și sociale (deși contururile acestei relații nu sunt nici statice, nici imanente). Astfel, în ciuda unor vădite incongruențe în argumentația sa, teza generală a lui Wolff cu privire la construcția

4. Adamovsky, „Euro-Orientalism"; *idem*, *Euro-Orientalism: Liberal Ideology and the Image of Russia in France (c. 1740-1880)*, Peter Lang, Berna, 2006; Hans Lemberg, „Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom «Norden» zum «Osten» Europas", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 33 (1985), pp. 48-91.
5. Adamovsky, „Euro-Orientalism", pp. 592-593.
6. Csaba Dupcsik, „Postcolonial Studies and the Inventing of Eastern Europe", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est. Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, 26, nr. 1 (1999), pp. 1-14, aici p. 7.
7. Alexander Maxwell, „Introduction. Bridges and Bulwarks: A Historiographic Overview of East-West Discourses", în Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse: Symbolic Geography and its Consequences*, Peter Lang, Berna, 2011, pp. 1-32, aici p. 1.

discursivă a Europei de Est pe fondul unei dominații economice, politice și culturale tot mai accentuate a Vestului este departe de a fi irelevantă[8].

Însă, când vine vorba să privim mai atent detaliile concrete ale acestui proces de construcție discursivă, pare într-adevăr mai util să-l lăsăm pe Wolff deoparte. Fenomenul pe care Ezequiel Adamovsky l-a numit „euroorientalism" (și a cărui geneză a plasat-o în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, spre deosebire de Wolff), și anume „formația discursivă prin intermediul căreia Vestul își organizează și își reglementează în mod simbolic relația cu acea parte a lumii numită Europa de Est", a fost și este configurat în jurul unei serii de opoziții binare culturale, morale și socioistorice, precum „civilizație" *versus* „barbarism" ori „progres" *versus* „înapoiere". În elaborările sale, Adamovsky a subliniat și că „formațiile discursive nu sunt realizate doar din cuvinte, concepte ori reprezentări; sunt structurate prin intermediul practicilor sociale și al instituțiilor, grație cărora capătă consistență și condiționează puternic felul în care percepem lumea"[9]. Astfel, în ciuda întrebuințării nominale a unui cadru conceptual foucauldian și saidian, acest caracter aproape atotcuprinzător al formațiilor și aparatelor discursive lipsește din relatarea lui Wolff.

Pe acest fundal, confruntarea critică a lui Adamovsky cu utilizările formației discursive euroorientaliste a subliniat și legăturile acesteia cu „ideologia liberal-burgheză", demonstrând că „euroorientalismul" este un aspect constitutiv al unei ideologii specifice de clasă[10]. Aceasta reprezintă o adăugire deosebit de importantă, întrucât clasa este o caracteristică fundamentală, chiar dacă adesea trecută sub tăcere a formei pe care așa-numitele „esticisme" (*easternisms*) au luat-o în special după căderea socialismului de stat în Europa: „Cadrele analitice cu privire la esticism iluminează cu putere cartografiile noilor ierarhii ale clasei, nu doar ale etnicității și ale rasei, atât în interiorul societăților europene individuale, cât și pe plan transversal (mai cu seamă în contextul integrării europene)"[11]. Totodată, astfel de cadre pot funcționa (sau ar trebui să funcționeze) ca niște instrumente care să ne permită să înțelegem locul Europei de Est „în contextul mai larg al modernității și dezvoltării globale, care sunt categorii comparative prin excelență" și care sugerează că *alte* „încarnații ale modernității" sunt inferioare[12].

8. Robert Bideleux, „The «Orientalization» and «de-Orientalization» of East Central Europe and the Balkan Peninsula", *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 23, nr. 1 (2015), pp. 9-44, aici pp. 9, 11-12.
9. Adamovsky, „Euro-Orientalism", p. 608.
10. *Ibidem*, pp. 609, 613-28.
11. Pamela Ballinger, „Whatever Happened to Eastern Europe? Revisiting Europe's Eastern Peripheries", *East European Politics and Societies and Cultures*, 31, nr. 1 (2017), pp. 44-67, aici p. 62.
12. Judit Bodnár, „Shamed by Comparison – Eastern Europe and the «Rest»", în John W. Boyer și Berthold Molden (eds.), *EUtROPEs: The Paradox of European Empire*, University of Chicago, Chicago, 2014, pp. 256-268, aici p. 257. Citatul exact din textul lui Judit Bodnár se referă la

„Europa de Est" nu este singura construcție discursivă ale cărei temelii sunt ierarhiile culturale, economice, politice și sociale și relațiile de putere și care este relevantă pentru argumentul cărții de față. Într-o carte a cărei primă ediție a fost publicată în 1997 și care a căpătat și ea aproape instantaneu statut de lucrare clasică, istorica Maria Todorova a discutat procesul de „imaginare a Balcanilor", teritoriul liminal care nu este nici pe de-a-ntregul Est, nici pe de-a-ntregul Vest, nici occidental, nici oriental, ci undeva între, într-o stare de intermediaritate, chiar dacă cel mai adesea mai aproape de Est decât de Vest[13]. Argumentația Mariei Todorova se sprijină pe Wolff, însă există aspecte în care cele două elaborări se diferențiază în mod semnificativ. Todorova a produs o cercetare critică a folosirii termenului „Balcani" și a discursurilor balcaniste, acoperind o perioadă care începe din secolul al XVI-lea și se termină cu finele secolului XX. Ea a expus astfel principalele modificări în perceperea Balcanilor de către observatorii externi, subliniind semnificația contextului istoric și a caracterului fluid și procesual al auto- și heteroidentificărilor. Analizând expresiile concrete ale acestor discursuri, trebuie subliniat caracterul lor contingent. În studiul său, Todorova a subliniat de asemenea caracterul vădit inegal al relației dintre „Vest" și „Balcani", care conduce la o dominație interpretativă a celui dintâi (Vestul) în raport cu cel din urmă (Balcanii).

Un alt aspect central al argumentației propuse de Todorova îl reprezintă conceptul de „liminalitate", starea de a fi situat în mod paradoxal deopotrivă în afara și în interiorul Europei, având un statut neclar. Pentru Todorova, „liminalitatea" este cea mai importantă caracteristică a balcanismului, un discurs înrudit cu discursul „orientalist" al lui Said, însă diferit la nivel structural de acesta[14]. Această chestiune a fost abordată în mod implicit și de Wolff. Pentru el, una dintre principalele trăsături ale reprezentării Europei de Est este plasarea acesteia atât în interiorul, cât și în afara continentului: „localizarea ambiguă a Europei de Est, în Europa, dar fără ca ea să fie întru totul europeană" (cu alte cuvinte: construcția proximității geografice a Europei de Est) i-a permis să se contureze drept „acel curios spațiu dintre civilizație și barbarie"[15]. „Liminalitatea" adusă în discuție de Todorova, ca și „demiorientalismul" lui Wolff, se referă la această presupusă trăsătură a Europei de Est, și anume localizarea simbolică undeva între

---

categorii comparative care „proiectează încarnații ale modernității drept inferioare", însă clasificarea comparativă și ierarhizarea care sunt înscrise în discursurile despre modernitatea globală și dezvoltarea sub conducerea Vestului pot avea sens numai dacă *celelalte* proiecte ale modernității sunt privite drept inferioare.

13. Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, trad. de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, Humanitas, București, 2000.

14. *Ibidem*; K.E. Fleming, „*Orientalism*, the Balkans, and Balkan Historiography", *American Historical Review*, 105, nr. 4 (2000), pp. 1218-1233.

15. Wolff, *op. cit.*, pp. 25, 42.

Europa propriu-zisă și Orient, ceea ce aduce cu sine într-o anume măsură posibilitatea de a apropria presupusele achiziții ale civilizației vestice. Însă această apropriere este cel mai adesea construită ori înțeleasă ca având loc doar parțial, ceea ce se traduce prin aceea că doar anumiți est-europeni, prezumtiv mai mult europeni decât estici, au fost și sunt imaginați în anumite contexte drept cu adevărat capabili să se debaraseze pe de-a-ntregul (sau în mare parte) de identitatea lor estică și să îmbrățișeze europenitatea. Aceasta este încă o subliniere a faptului că imaginația discursivă a constructelor culturale precum Europa de Est sau Balcanii este legată de varii procese de ierarhizare socială, culturală și politică. În Est, europenitatea nu este distribuită și nu le poate aparține tuturor în mod egal.

O consecință a liminalității și a ierarhizării înscrise în discursurile cu privire la Europa de Est și la Balcani o reprezintă fenomenul „orientalismului convergent". În analiza ei cu privire la radicalizarea discursurilor identitare în fosta Iugoslavie la începutul anilor 1990, Milica Bakić-Hayden a remarcat o așa-zisă „gradare a Orienturilor", adică un tipar de reproducere a dihotomiei Vest-Est prezent și în culturile și societățile est-europene[16]. În cazul fostei Iugoslavii, această reproducere a însemnat o prevalentă autoidentificare „vestică" în regiunile aflate în trecut sub dominație habsburgică, însoțită de reprezentări orientaliste ale regiunilor care făcuseră parte din Imperiul Otoman. Discursuri precum cel care a apărut în anii 1980, punând accentul pe o presupusă identitate central-europeană construită ca fiind fundamental opusă Rusiei, dar și Europei de Est – ori Europei de Sud-Est – reprezintă la rândul lor un exemplu de „orientalism convergent"[17].

Intermediaritatea balcanică și est-europeană conduce în mod necesar la o situație în care Vestul nu este pur și simplu un „«altul» extern", ci este și „accesibil ca o autoidentificare internă"[18]. Mai mult, imaginarea și construcția discursivă a societăților est-europene ori balcanice ca fiind nici pe de-a-ntregul în interiorul, nici pe de-a-ntregul în afara Europei sunt legate și de gradul în care aceste societăți au fost văzute și s-au văzut pe sine drept aparținând Europei, percepții depinzând la rândul lor de diferite contingențe. În diverse momente și contexte politice, discursurile despre Europa de Est și despre Balcani (sau despre alte concepte geografice înrudite, de pildă, Europa Centrală ori Europa de Sud-Est) fie au evidențiat potențialul țărilor și societăților din regiune să participe la cultura europeană, fie, din contră, au pus accent pe o presupusă incompatibilitate fundamentală cu aceasta din urmă.

16. Milica Bakić-Hayden, „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, 54, nr. 4 (1995), pp. 917-931.
17. Iver B. Neumann, *Uses of the Other: „The East" in European Identity Formation*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998, pp. 143-160; Todorova, *op. cit.*, pp. 282-322.
18. Michael David-Fox, „Conclusion: Transnational History and the East-West Divide", în György Péteri (ed.), *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2010, pp. 258-267, aici p. 259.

În timpul Războiului Rece, de pildă, dihotomizarea constantă a Europei de Vest și Europei de Est având la bază ideea unei diferențe între Vestul presupus civilizat, iubitor de libertate, liberal și democrat și Estul al cărui sistem politic era considerat „totalitar" și era legat de „despotismul tradițional oriental" a caracterizat reprezentările reciproce. Discursul vestic despre totalitarism era impregnat de stereotipuri orientaliste și apropria „elemente familiare la nivel ideologic din discursul anterior cu privire la colonialismul vestic"[19]. Ulterior, căderea Zidului Berlinului și a socialismului de stat a adus inițial cu sine o „vădită regrupare a Europei"[20]. Aceasta a părut să deschidă calea pentru o (re)încorporare discursivă, politică, economică și culturală a Europei de Est într-o largă familie europeană. Însă procesul nu a fost nici direct, nici lin. Nu a fost și nu este nici ireversibil. Entuziasmul inițial cu privire la dispariția socialismului de stat a făcut rapid loc reproducerii unor reprezentări cu origini mai vechi, Vestul jucând un rol esențial în facerea, desfacerea și refacerea regiunii, atât din punct de vedere politic, cât și din punct de vedere cultural[21]. Astfel, la începutul anilor 1990 și pe fondul războiului din fosta Iugoslavie, „maniera binară și ierarhică de a ordona continentul" a părut că este resuscitată, în special cu privire la țările balcanice, „din nou privite defăimător ca o alteritate irecuperabilă a civilizației vestice"[22].

Limitele și granițele presupuse de astfel de atribuiri culturale și politice sunt remarcabil de poroase. Liminalitatea menționată mai devreme a Europei de Est și a Balcanilor în particular face ca imaginarea geografiilor simbolice și trasarea unor delimitări simbolice să fie un proces fluid, maleabil. Totodată, de fiecare dată când este concretizat, acest proces pare că funcționează pe baza unor presupoziții și linii argumentative care sunt fundamental esențialiste și esențializante.

În interiorul societăților est-europene, destrămarea socialismului de stat a dus la o dorință tot mai acerbă de „întoarcere la Europa" și astfel la o proliferare a discursurilor identitare și mnemonice, subliniind, pe de o parte, apartenența acestor societăți la „familia" țărilor civilizate și, pe de altă parte, nevoia de reforme politice, culturale și morale pentru a fi în fapt acceptate ca membri în această familie[23]. În acest context, „Europa" a devenit rapid unul dintre cele mai folosite clișee din novlimba post-1989, indicând deopotrivă un stereotipic panaceu, o aspirație deopotrivă simbolică și concretă, precum și o orgolioasă autoafirmare a societăților din țările foste socialiste. Concret, aceasta s-a tradus într-o iute și

19. William Pietz, „The «Post-Colonialism» of Cold War Discourse", *Social Text*, 19-20 (1988), pp. 55-75.
20. Andrew Hammond, „Introduction", în *idem* (ed.), *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Ashgate, Aldershot, 2004, pp. xi-xxiii, aici p. xi.
21. Adam Burgess, *Divided Europe: The New Domination of the East*, Pluto Press, Londra, 1997.
22. Hammond, cap. cit., pp. xi-xii.
23. Ramona Arfire, „The Moral Regulation of the Second Europe: Transition, Europeanization, and the Romanians", *Critical Sociology*, 37, nr. 6 (2011), pp. 853-870.

profund non-critică îmbrățișare a obiectivului reprezentat de intrarea în Uniunea Europeană (UE), văzută nu doar ca un standard politic și economic care trebuie atins, ci și ca o legitimare a apartenenței culturale. UE a ajuns sinonimă cu Europa; alăturarea la un bloc politic și economic a devenit modul prin care o identitate culturală europeană ar fi putut fi afirmată și recunoscută. „Întoarcerea" la Europa și afirmarea identității europene au fost interpretate în mod normativ drept unul și același lucru cu a deveni parte dintr-un proiect instituțional care nici nu exista când societățile est-europene au fost pasămite decuplate de la Europa.

Esențialmente, procesul de extindere a UE a funcționat pe baza „condiției postcoloniale a organizării politice europene"[24]. Extinderea europeană, ca și extinderea Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), s-a întemeiat pe un discurs subliniind diferența dintre Europa de Vest (a se citi: Europa propriu-zisă) și Europa de Est, cea din urmă trebuind s-o emuleze pe cea dintâi. În cadrul acestui proces, discursuri alterizante au fost reproduse în Europa de Est însăși, ilustrând deja menționata „gradare a Orienturilor" despre care vorbea Bakic-Hayden[25]. În acest context, o pantă „Est-Vest" a ieșit la iveală, un trop caracterizând relațiile Est-Vest strâns legat de așa-numita „colonialitate"[26]. Acest trop se referă la o formă de dominație și de ierarhizare a populațiilor conform căreia Vestul reprezintă esențialmente o civilizație superioară în comparație cu Estul. Are consecințe semnificative pentru „articularea identităților și programelor politice", în particular în contextul relațiilor post-1989 dintre Vest și Est[27]. Ierarhizarea pe care se întemeiază în mod fundamental astfel de discursuri se ghidează după noțiunea unei superiorități vestice. Este și însoțită de ideea conform căreia emularea unor modele văzute drept occidentale și încadrarea în tiparele vestice sunt fundamental pozitive[28]. Totodată, astfel de reprezentări sunt în mare parte expresia unor poziții politice și de clasă exprimate adeseori în termeni culturaliști[29].

Însă toate aceste observații nu trebuie să ne facă să nu recunoaștem faptul că relațiile Vest-Est în Europa au în fapt multiple fațete și sunt totuși pluridirecționale, dinamicile locale și regionale jucând în mod constant un rol important în

24. *Ibidem*; vezi și Enrica Rigo, „Citizenship at Europe's Borders: Some Reflections on the Post-Colonial Condition in the Context of EU Enlargement", *Citizenship Studies*, 9, nr. 1 (2005), pp. 3-22.
25. Merje Kuus, „Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe", *Progress in Human Geography*, 28, nr. 4 (2004), pp. 472-489.
26. Attila Melegh, *On the East-West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*, Central European University Press, Budapesta, 2006.
27. *Ibidem*, p. 189.
28. Csaba Dupcsik, „The West, the East, and the Border-Lining", *Newsletter Social Science in Eastern Europe*, ediție specială (2001), pp. 31-39.
29. Alex Cistelecan, „From Region to Culture, from Culture to Class", *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 23, nr. 1 (2015), pp. 45-60.

producția de discursuri despre sine și despre celălalt[30]. Dihotomia Vest-Est nu a fost pur și simplu reprodusă mimetic în societățile est-europene, ci mai degrabă prin intermediul unor procese complexe de interacțiune și transfer. Astfel, o focalizare pe rolul activ jucat de societățile est-europene în cadrul acestor procese și pe funcția contextuală a unor astfel de interacțiuni și transferuri este necesară când vine vorba de analiza acestei dihotomii[31]. Influența Vestului asupra Estului caracterizează în mare parte și reglementează construcția de discursuri locale, estice privind sinele și alteritatea, însă relația dintre discursurile vestice și estice care apare astfel nu este una în care cele din urmă pur și simplu le oglindesc pe cele dintâi. Orice proces de oglindire este acompaniat de un act de construcție, iar analiza rezultatului ar trebui să ia în calcul împletiturile caracterizând această țesătură reprezentațională vastă și uneori contradictorie.

În orice caz, chiar dacă internalizarea presupunerilor vestice despre Europa de Est este un fenomen complex, în cadrul căruia se intersectează o serie de interese, agenții și discursuri, relațiile de putere dintre cele două părți ale continentului au fost în mod fundamental și consistent inegale atât înainte, cât și după căderea socialismului de stat. Această natură inegal hegemonică a relației Vest-Est provine din imaginile și reprezentările dominante care circulă în regiune și totodată le influențează. „Autoorientalizarea" și „internalizarea" complexelor de inferioritate sunt trăsături ale fenomenului de „colonizare intimă", ce reduce „sensul «civilizației» la *civilizația occidentală*"[32]. În acest context, în special după 1989, dar și în alte momente din secolele al XIX-lea și XX, elitele est-europene au participat cu disponibilitate și serviabilitate la „procese de (auto)alterizare", încercând să impună ceva asemănător unui „vesticism-pe-bază-de-proiect" (*westernism-by-design*)[33].

„Autoorientalizarea", „colonizarea intimă" și „vesticismul-pe-bază-de-proiect" pot fi puse în legătură și cu conceptul „culturilor care se autocolonizează" descris de teoreticianul bulgar Alexander Kiossev[34]. Pentru Kiossev, „autocolonizarea" surprinde relația est-europeană cu Vestul în secolul al XIX-lea, perioada în care societățile est-europene „au descoperit" modernitatea vestică. El s-a referit la

30. Diana Mishkova, „Symbolic Geographies and Visions of Identity: A Balkan Perspective", *European Journal of Social Theory*, 11, nr. 2 (2008), pp. 237-256.
31. Wendy Bracewell, „Balkan Travel Writing: Points of Departure", în Wendy Bracewell și Alex Drace-Francis (eds.), *Balkan Departures: Travel Writing from Southeastern Europe*, Berghahn Books, New York, 2009, pp. 1-24.
32. Ovidiu Țichindeleanu, „Modernitatea postcomunismului", în Adrian T. Sîrbu și Alexandru Polgár (eds.), *Genealogii ale postcomunismului*, Idea, Cluj-Napoca, 2009, pp. 119-139, aici p. 136.
33. Ballinger, art. cit., p. 52.
34. Alexander Kiossev, „Notes on Self-Colonising Cultures", în Bojana Pejic și David Elliott (eds.), *Art and Culture in Post-Communist Europe*, Moderna Museet/Modern Museum, Stockholm, 1999, pp. 114-117.

„culturile care se autocolonizează" ca fiind culturi ale absenței, în care este răspândită percepția că Ceilalți (Europa, lumea civilizată) „posedă tot ceea ce nouă ne lipsește"[35]. Kiossev a dezvoltat acest cadru critic în contextul unei elaborări cu privire la dezvoltarea identităților naționale în Europa de Sud-Est a secolului al XIX-lea, însă ideile care stau la baza argumentației sale foarte compacte pot fi integrate deopotrivă în studiul realităților post-1989. Europa de Est (ca și Rusia) a fost în mod repetat (și continuă să fie) percepută și analizată de observatori vestici în raport cu niște trăsături pe care pasămite nu le-ar poseda – sau, în orice caz, nu în aceeași măsură ca Vestul –, de pildă, o clasă de mijloc, capitalism de tip liberal, societate civilă, libertate și altele asemenea. Această abordare a fost însă îmbrățișată și de elitele culturale, economice și politice din Europa de Est, care au reprodus percepția Europei de Vest ca fiind modelul de emulat și standardul de atins[36]. Astfel, discursurile identitare relevante produse în cadrul societăților est-europene, posedând conotații politice vădite permit interpretarea acestor societăți drept „culturi care se autocolonizează", ce tind să îmbrățișeze modele străine (vestice) „cu dragoste, ardoare și dorință" și care în general se abțin de la a arăta semne de rezistență[37]. Mai mult, când o fac totuși, când manifestă astfel de semne, rezistența tinde să fie exprimată prin recursul la un parohialism rigid și prin îmbrățișarea unor discursuri naționaliste închistate și proiectate către sine[38].

2.2. Vestul, Estul, identitatea germană

Cazul german ilustrează realitățile complexe și întortocheate care sunt obliterate de omogenizarea discursivă a Vestului și a Estului, precum și fluiditatea atribuirilor și a identificărilor ce se conturează între cei doi poli simbolici și mobili. El întruchipează în special afinitățile elective dintre modul de gândire colonial-imperial și construcția discursivă a Europei de Est. Totodată, cazul german este caracterizat de anumite particularități care trebuie luate în seamă atunci când ne aplecăm asupra lui ori asupra unor subiecte conexe. Aceste particularități sunt legate de natura contestată a identității germane adeseori interpretate ea însăși drept situată între Est și Vest, precum și de rolul Europei Centrale și de Est ca ecran de proiecție pentru ambițiile imperialiste și colonialiste germane.

În lucrarea sa seminală despre orientalism, Said a încercat să dezvăluie mecanismele și logica de la baza relației dintre Occident și Orient, prezentând-o ca

35. *Ibidem*, p. 115.
36. Adamovsky, *Euro-Orientalism*; Ballinger, art. cit., p. 52.
37. Kiossev, cap. cit., p. 115.
38. Cistelecan, art. cit., p. 55.

o relație de putere și dominație întemeiată pe un aparat discursiv distinct care a apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea[39]. Literatura ulterioară despre construcția culturală a Europei de Est s-a confruntat extensiv cu conceptul saidian, care a devenit unul dintre principalele puncte de referință ale cercetărilor pe această temă[40]. Pentru Said, evoluția orientalismului se împletește cu istoria colonială a imperiilor francez și britanic. Astfel, este vorba de un cadru discursiv esențialmente colonialist[41]. În elaborarea argumentației sale, Said nu a arătat vreo atenție deosebită producției epistemologice germane cu privire la Orient, considerând-o o producție derivată, care pur și simplu a elaborat și a perfecționat „tehnici aplicate textelor, miturilor, ideilor și limbilor, adunate aproape ad litteram din Orient de Marea Britanie și de Franța imperială". Cu toate acestea, conform lui Said, a existat totuși o anume *autoritate* germană asupra Orientului, provenind din apartenența germană la cultura vestică[42].

Din cel puțin două motive strâns legate între ele, putem afirma că lectura saidiană este mai degrabă simplificatoare. În primul rând, apartenența germană la Vest nu a fost întotdeauna luată de-a gata. Relația germană cu „Vestul" a fost în mod constant una complicată, ambiguă și plină de capricii[43]. Germania a fost în fapt imaginată atât ca o țară aflată în centrul Europei, cât și ca o țară care trebuie „să găsească un echilibru între raționalismul vestic și misticismul estic"[44]. Discursuri identitare germane din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a secolului XX s-au învârtit adesea în jurul respingerii sau negării Vestului, unde acesta din urmă era cel mai frecvent echivalat pe plan ideologic cu Iluminismul și cu ideile liberale ale Revoluției Franceze. La începutul secolului XX și în contextul Primului Război Mondial, un număr mare de observatori și comentatori – atât interni, cât și externi – căutau de fapt să disocieze Germania de presupusul Vest[45]. Însă respingerea germană a Vestului în veșmintele sale liberale a venit la pachet cu construcții ideologice alternative, care tindeau să sublinieze

39. Said, *op. cit.*
40. Wolff, *op. cit.*; Todorova, *op. cit.*
41. Said, *op. cit.*; Andrea Polaschegg, *Der andere Orientalismus. Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2005, pp. 29-30; Suzanne L. Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, pp. xviii-xix.
42. Said, *op. cit.*, p. 52.
43. Riccardo Bavaj și Martina Steber, „Introduction: Germany and «the West»: The Vagaries of a Modern Relationship", în Riccardo Bavaj și Martina Steber (eds.), *Germany and „The West": The History of a Modern Concept*, Berghahn Books, New York și Oxford, 2015, pp. 1-37.
44. Todd Kontje, *German Orientalisms*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004, p. 1.
45. Martin W. Lewis și Kären E. Wigen, *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*, University of California Press, Berkeley, 1997, p. 59; Bavaj și Steber, cap. cit., p. 17; Marcus Llanque, „The First World War and the Invention of «Western Democracy»", în Bavaj și Steber (eds.), *Germany and „The West"*, pp. 69-80.

excepționalismul german și superioritatea culturală și civilizațională germană. Idei cu privire la o Europă Centrală stând sub influență germană (*Mitteleuropa*) sau imaginarea Germaniei și a germanilor ca bastioane ale Occidentului și ale culturii europene (sub egidă germană) sunt exemple ale acestei relații ambigue și tensionate a Germaniei cu „Vestul" și cu alte concepte afine[46].

În al doilea rând, orientalismul german este mult mai complex decât ne lasă să credem interpretarea sa drept o simplă ramificație a orientalismului britanic și francez. Literatura de limbă germană despre Orient are o tradiție semnificativă la nivel istoric, mergând până în secolul al XVIII-lea[47]. Discursurile orientaliste germane se bazau și ele pe experiențe directe, la fel ca sursele britanice și franceze. Totodată, astfel de discursuri și experiențe au jucat un rol important în dezvoltarea unor construcții identitare germane balansând între Vest și Est: „Scriitorii germani au oscilat între a-și identifica țara cu restul Europei, împotriva Orientului, și a se alia cu anumite părți ale Estului, împotriva Vestului"[48]. Mai mult, imaginea germană a Orientului – spre deosebire de discursurile franceze și britanice – a fost adesea foarte strâns legată de imaginea Estului aflat mai aproape din punct de vedere geografic, și anume partea estică a Europei.

Colonialismul german de peste mări a avut o istorie mai degrabă scurtă în comparație cu cel al altor puteri europene, începând ca parte dintr-un proiect de construire a națiunii și sfârșind din cauza înfrângerii germane în Primul Război Mondial. Totodată, pretențiile germane la preeminență culturală, economică și politică, precum și competiția cu imperii coloniale precum Marea Britanie și Franța i-au făcut pe imperialiștii germani să se concentreze pe Europa de Est drept potențial spațiu colonial: „Adevăratul echivalent german pentru India sau Algeria nu a fost Camerunul: a fost *Mitteleuropa*"[49]. Expresia „Estul german" (*der*

46. Henry Cord Meyer, *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945*, Martinus Nijhoff, Haga, 1955; Karl Schlögel, *Die Mitte liegt ostwärts: Europa im Übergang*, Carl Hanser, München, 2002, pp. 14-64; Gregor Thum, „Mythische Landschaften. Das Bild vom «deutschen Osten» und die Zäsuren des 20. Jahrhunderts", în Gregor Thum (ed.), *Traumland Osten. Deutsche Bilder vom östlichen Europa im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006, pp. 181-211, aici p. 185; Bavaj și Steber (eds.), *Germany and „The West"*; Philipp Gassert, „No Place for «the West»: National Socialism and the «Defence of Europe»", în Bavaj și Steber (eds.), *Germany and „The West"*, pp. 216-229; Benjamin G. Martin, *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*, Harvard University Press, Cambridge și Londra, 2016. Am putea nota aici și distincția antitetică germană dintre *Kultur* și *Zivilisation*, ce respinge cel din urmă termen pe baza universalismului său potențial.

47. Kontje, *op. cit.*; Polaschegg, *op. cit.*; Marchand, *op. cit.*; Ursula Wokoeck, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, Routledge, Londra, 2009.

48. Kontje, *op. cit.*, pp. 2-3.

49. David Blackbourn, „Das Kaiserreich transnational. Eine Skizze", în Sebastian Conrad și Jürgen Osterhammel (eds.), *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006, pp. 302-324, aici p. 322; vezi și Gregor Thum (ed.),

deutsche Osten), astăzi mai degrabă învechită, chit că pe alocuri încă în uz, a cărei geografie era fluidă chiar și atunci când era utilizată frecvent, simbolizează această particulară relație cvasicolonială germană cu Europa de Est. Oscilarea între *Mitteleuropa* (Europa Centrală) și „Estul german" (*der deutsche Osten*) indică existența unor poziții diferite cu privire la aceste proiecții, însă diferențele sunt mai degrabă de grad decât de esență. În cazul celei din urmă expresii, aproprierea discursivă a „Estului" îi evidențiază conotațiile colonialiste[50].

În mod concret, un mit german specific cu privire la Est s-a născut la începutul secolului al XIX-lea. Principalele sale teme erau „o dezordine estică intrinsecă, boală, o profundă incapacitate de autoguvernare, exprimată în fenomenele strâns legate ale despotismului și robiei; întâlniri empatice; și afirmarea unei chemări ori misiuni germane deosebite"[51]. Astfel, reprezentările germane ale Estului (european) au pendulat *grosso modo* între imaginarea Estului ca un spațiu plin de oportunități și posibilități și cea a unui spațiu unde pericolele pândesc la fiecare colț, între *ex oriente lux* și *ex oriente furor*: „«Estul german» a căpătat contururile unui peisaj mitic, unde germanii își puteau proiecta atât dorințele antivestice și antimoderne, precum și ideea conform căreia au fost conjurați din timpuri imemoriale să fie o putere colonială"[52].

Mitul german al Estului a jucat și un rol important în configurarea relației încâlcite dintre construcția unei identități naționale germane în Germania unificată și ambițiile imperial-colonialiste ale acestui stat, care ar fi mai adecvat descris drept un „imperiu naționalizant" decât un stat-națiune[53]. În special Polonia a fost imaginată și construită drept spațiul colonial al Germaniei în secolele al XIX-lea și XX[54]. Felul în care Rusia a fost închipuită a fost de asemenea strâns legat de reprezentări orientalizante mai largi ale Estului și ale Europei de Est[55]. Mai mult, deja menționata pierdere a coloniilor germane de peste mări drept

---

Traumland Osten. Deutsche Bilder vom östlichen Europa im 20. Jahrhundert, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

50. Vezi și Christoph Kienemann, *Der koloniale Blick gen Osten. Osteuropa im Diskurs des Deutschen Kaiserreichs von 1871*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2018.
51. Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 48.
52. Gregor Thum, „Ex oriente lux – ex oriente furor. Einführung", în Thum (ed.), *op. cit.*, pp. 7-15, aici p. 14.
53. Stefan Berger, „Building the Nation among Visions of German Empire", în Stefan Berger și Alexei Miller (eds.), *Nationalizing Empires*, Central European University Press, Budapesta, 2015, pp. 247-308.
54. Robert L. Nelson (ed.), *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*, Palgrave Macmillan, New York, 2009; Kristin Kopp, *Germany's Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012.
55. James Casteel, *Russia in the German Global Imaginary: Imperial Visions and Utopian Desires*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2016.

consecință a Primului Război Mondial a contribuit în mod direct la focalizarea crescândă a politicii externe germane între 1918 și 1945, cu toate notele ei rasializante și imperialiste, asupra părții estice a continentului european[56]. Procesele discursive de legitimizare care au fundamentat aceste proiecții colonialiste s-au bazat în mare parte pe construcția unei dihotomii între germani și slavi, unde Celălalt slav (reprezentat în special de polonezi și ruși) era văzut drept incult, barbar, înapoiat.

Astfel de reprezentări cu privire la Europa de Est au fost de asemenea legate de interpretări ale istoriei medievale europene și din zorii modernității drept perioada în care a început de fapt colonialismul german. Aceste interpretări înfățișează grupurile germanofone din est (sașii transilvăneni, germanii baltici etc.) drept agenți ai colonizării germane, având o misiune culturală aparte. Literatura de specialitate a indicat însă și că există pe alocuri diferențe notabile între reprezentarea spațiului la est de Germania drept un „*Lebensraum* continental" și implicarea germană în Europa de Sud-Est, cea din urmă fiind nu arareori văzută drept „un spațiu al posibilităților latente", dispus să îmbrățișeze calea către o europenizare făurită și ghidată de germani[57]. Interesul istoric al germanilor pentru Europa de Sud-Est a făcut însă și el esențialmente parte din competiția imperială pentru preeminență globală care a avut loc între puterile imperiale europene[58].

Al Doilea Război Mondial, mai cu seamă războiul nazist de anihilare din Est, a fost legitimizat discursiv la vremea respectivă drept o apărare a Europei împotriva amenințărilor dinspre Est (descrise drept evreiești, slave, bolșevice ori toate la un loc). Procesele, mecanismele și structurile de sorginte colonială care au stat la baza tentativei de a construi un imperiu nazist în Europa sunt bine documentate. Astfel de procese, mecanisme și structuri sunt vizibile mai cu seamă în războiul împotriva Uniunii Sovietice și în politicile de ocupație militară din Europa de Est[59].

Ca urmare a înfrângerii germane în al Doilea Război Mondial a avut loc o recalibrare a discursurilor identitare și a politicii. Respingerea Vestului de către Germania a fost interpretată ca o deviere nefericită de la o traiectorie occidentală,

56. Thum, „Mythische Landschaften"; Stephen G. Gross, *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, pp. 27-67.

57. Gross, *op. cit.*, p. 3.

58. Gross, *op. cit.*; David Hamlin, *Germany's Empire in the East: Germans and Romania in an Era of Globalization and Total War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

59. Wendy Lower, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2005; Jürgen Zimmerer, „The Birth of the Ostland out of the Spirit of Colonialism: A Postcolonial Perspective on the Nazi Policy of Conquest and Extermination", *Patterns of Prejudice*, 39, nr. 2 (2005), pp. 197-219; Mark Mazower, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*, Penguin Books, Londra, 2009; Shelley Baranowski, *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler*, Cambridge University Press, New York, 2011.

devicre remediată după 1945. Mai mult, după reunificarea germană, „narațiunea principală a Republicii de la Berlin" subliniază în mod deosebit faptul că Germania a devenit în final o autentică țară vestică[60]. Pozițiile critice cu privire la această narațiune principală se referă la relațiile post-1989 dintre Germania și Europa de Est (precum și, într-o oarecare măsură, la relațiile germano-germane), mai cu seamă în contextul extinderii europene, ca o formă de „neocolonialism", ce are la bază aparate discursive de sorginte orientalistă și esticistă[61].

Aceste particularități ale istoriei germane, ale reprezentărilor identității germane și ale relațiilor discursive și materiale dintre Germania și Europa de Est arată că analiza acestora din urmă s-ar putea inspira într-o oarecare măsură din conceptul de orientalism al lui Edward Said[62]. Totodată, o astfel de investigație nu poate și nu trebuie să se reducă doar la aplicarea unui cadru analitic având la bază orientalismul saidian la relațiile particulare dintre Germania și Europa de Est. De sine stătător, un astfel de cadru analitic nu poate să dea seamă de complexitatea acestor relații. Inspirarea din Said nu înseamnă o aplicare mecanică a ideilor sale, ci implică mai degrabă o adaptare precaută și contextuală, pe care o cer particularitățile legăturilor dintre Germania și Estul Europei.

Mai mult, delimitarea contururilor relațiilor germano-est-europene și a discursurilor asociate cu aceste relații necesită de asemenea o referire la trecutul habsburgic în Europa Centrală și de Est. Moștenirea imperială austriacă este în mod indubitabil extrem de relevantă în configurarea discursurilor cu privire la relațiile germano-est-europene. Literatura de specialitate cu privire la Imperiul Habsburgic a făcut deja trimitere în mod fructuos la paradigme de cercetare dezvoltate în studiile postcoloniale[63]. Cu toate acestea, a privi Imperiul Habsburgic drept un „imperiu colonial" în sensul foarte strict al termenului ar fi ușor exagerat[64]. Anumite concepte care surprind atât ambiguitatea, cât și complexitatea politicii habsburgice în general și a politicilor imperiale cu privire la teritoriile stăpânite de acesta în Europa de Est în special, precum „microcolonialism", „semicolonialism"

60. Bavaj și Steber, „Introduction", p. 2; vezi și Heinrich August Winkler, *Der lange Weg nach Westen*, 2 vol., München, C.H. Beck, 2000; Stefan Berger, „Rising like a Phoenix... The Renaissance of National History Writing in Germany and Britain since the 1980s", în Stefan Berger și Chris Lorenz (eds.), *Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, pp. 426-451.
61. Kontje, *op. cit.*, p. 11; Ulrich Best, *Transgression as a Rule: German-Polish Cross-Border Cooperation, Border Discourse and EU-Enlargement*, LIT Verlag, Berlin, 2007.
62. Eva Hahn și Hans Henning Hahn, „The «Germans and the East»: Back to Normality – But What Is Normal?", în Charles Ingrao și Franz A.J. Szabo (eds.), *The Germans and the East*, Purdue University Press, West Lafayette, 2008, pp. 421-438, aici p. 431.
63. Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch și Moritz Csáky (eds.), *Habsburg postcolonial Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Studien Verlag, Innsbruck s.a., 2003.
64. Clemens Ruthner, „K.u.k. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung", în Feichtinger, Prutsch și Csáky (eds.), *op. cit.*, pp. 111-128, aici p. 114.

sau „cvasicolonialism", ar putea furniza un mai bun instrumentar analitic pentru o confruntare critică cu istoria habsburgică[65]. Însă miza aici nu e atât întrebarea dacă este ori nu legitim să interpretăm istoria habsburgică *stricto sensu* ca o istorie colonială, cât mai degrabă capacitatea de a recunoaște expresia discursivă și materială a anumitor relații de putere[66]. Asemenea relații de putere sunt, de pildă, parte integrantă din discursurile cu privire la *Mitteleuropa* care au apărut și s-au dezvoltat începând cu anii 1980, cu trimitere directă la trecutul habsburgic în Europa Centrală și de Est. „Gradarea Orienturilor" din fosta Iugoslavie, la care am făcut deja trimitere, se baza și ea pe construcția unei dihotomii civilizaționale induse de opoziția dintre moștenirile habsburgice și cele otomane[67].

Trăsăturile relațiilor Est-Vest în contextul european sunt fundamentale pentru a înțelege reprezentările sinelui (estic) și ale Celuilalt (vestic) în societățile est-europene, precum și a diferitelor încercări de a depăși raportul dintre sine și Celălalt. După cum voi arăta pe parcursul următoarelor capitole, aceste trăsături furnizează baza pentru a înțelege articularea fenomenului pe care l-am descris drept filogermanism în România, atât în dimensiunile sale istorice, cât și în cele contemporane. Însă, înainte de a purcede la analiza care constituie partea centrală a acestei cărți, se cuvine o prezentare, fie și succintă, a prezenței germane în România.

65. Raymond Detrez, „Colonialism in the Balkans: Historic Realities and Contemporary Perceptions", *Kakanien revisited*, 15 mai 2002, http://www.kakanien-revisited.at/beitr/theorie/RDetrez1.pdf (ultima accesare, 31 ianuarie 2021).
66. Ruthner, art. cit., p. 114.
67. Bakić-Hayden, art. cit.

3

Germanii din România. Context istoric

3.1. Înainte de 1918

Relațiile contemporane germano-est-europene în general și cele germano-române în particular s-au conturat pe fondul prezenței istorice a germanilor în această parte a Europei, o prezență transformată apoi, ca urmare a celui de-al Doilea Război Mondial și a proceselor migratorii din a doua jumătate a secolului XX, într-o absență. Diferite interpretări și lecturi ale raporturilor dintre germani și alte grupuri naționale și etnice din Europa de Est în general și din România în particular, ale fostei prezențe și actualei absențe se oglindesc în variile accente pe care le regăsim în discursurile identitare cu privire la germani, precum și în reprezentările și construcțiile alterității germane. Întâi de toate însă, despre cine este vorba atunci când ne referim la „minoritatea germană din România" ori la „germanii din România"?

Formularea „minoritatea germană din România", precum și termenul german *rumäniendeutsch* sunt înscrise într-o constelație politică legată fundamental de istoria recentă și contemporană. Într-o anumită măsură, ambele exprimări exclud de fapt istoria anterioară anului 1918, când majoritatea grupurilor germanofone pe care le considerăm ca făcând parte din minoritatea germană din România nu trăiau de fapt în statul român, un stat ce există ca atare doar din 1859. În plus, cele două exprimări obscurează relevanța complexelor loialități regionale care au stat și parțial continuă să stea la baza discursurilor identitare caracterizând diferitele grupuri germanofone din România. Mai mult chiar, atât în texte de popularizare, cât și în analize de natură științifică, minoritatea germană din România este uneori echivalată în mod grăbit doar cu sașii transilvăneni sau doar cu sașii transilvăneni și cu șvabii bănățeni. Celorlalte grupuri de germani care au trăit și trăiesc în România li se acordă în principiu semnificativ mai puțină atenție[1]. Uneori se întâmplă chiar să fie cu totul omise[2].

1. Vezi, de pildă, Carl Göllner (ed.), *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I: *12. Jahrhundert bis 1848*, Kriterion, București, 1979.
2. Vezi, de pildă, Richard Wagner, „Ethnic Germans in Romania", în Stefan Wolff (ed.), *German Minorities in Europe: Ethnic Identity and Cultural Belonging*, Berghahn Books, New York, 2000, pp. 135-142.

Sașii transilvăneni și șvabii bănățeni sunt într-adevăr grupurile germanofone cele mai cercetate și mai cunoscute din România. Însă compoziția minorității germane din România a fost și continuă să fie mai complexă, chiar și în contextul semnificativei diminuări numerice care a avut loc de la cel de-al Doilea Război Mondial încoace. În România interbelică, grupuri de germani trăiau în „Transilvania, Banat, Satu Mare, Bucovina, Basarabia, și Dobrogea", pe lângă acestea existând „și unele mici grupuri izolate în Vechiul Regat"[3]. În România postbelică, în ciuda mișcărilor de populație și a schimbărilor de graniță care au avut loc în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și imediat după, grupuri de germani erau prezente în număr semnificativ nu doar în Transilvania și Banat, ci și în regiuni precum Satu Mare (șvabii sătmăreni), în zona Vișeului, ori chiar în Bucovina și Dobrogea[4].

Într-o documentație publicată în România la finele anilor 1970, Monica Barcan și Adalbert Millitz au enumerat 11 grupuri germanofone trăitoare în țară – printre acestea, unele dintre grupurile mai sus menționate, și anume sașii transilvăneni și șvabii bănățeni, șvabii sătmăreni, țipțerii și germanii bucovineni. În plus, fără să-i menționeze pe germanii dobrogeni, cei doi cercetători s-au referit în mod expres la germanii veniți din Durlach, stabiliți în regiunea din jurul Sebeșului pe la 1743, la germanii originari din Boemia, așezați în masivul Semenicului, la „șteierii" concentrați în zona Reșiței, la germanii timișoreni, care au ajuns în Banat din Austria înaintea valurilor de colonizare șvabă, la landlerii care au venit în secolul al XVIII-lea și s-au stabilit în trei sate din Transilvania, precum și la șvabii care s-au mutat în secolul al XIX-lea din Banat în satele transilvănene Binținți (astăzi Aurel Vlaicu) și Batiz[5]. Un volum editat în 1979, dedicat istoriei germanilor de pe teritoriul României din secolul al XII-lea până la 1848, s-a concentrat asupra sașilor transilvăneni și a șvabilor bănățeni; câteva observații despre șvabii sătmăreni, țipțerii maramureșeni și germanii bucovineni au fost și ele introduse, acestea regăsindu-se însă pe numai șapte pagini din cele aproximativ 380 ale volumului[6]. Mai recent, într-o carte despre șvabii bănățeni și germanii din Banatul Montan (*Berglanddeutsche*), istorica franceză Gwenola Sebaux i-a enumerat, pe lângă aceste două grupuri, pe sașii transilvăneni, pe șvabii sătmăreni, pe germanii din Carpați, pe germanii bucovineni și pe germanii

3. Georges Castellan, „The Germans of Rumania", *Journal of Contemporary History*, 6, nr. 1 (1971), pp. 52-75, aici p. 52. Desigur, a vorbi despre „grupuri" implică existența unei conștiințe comunitare (de grup) dezvoltate, ceea ce nu era neapărat întotdeauna cazul.
4. William Totok, *Die Zwänge der Erinnerung. Aufzeichnungen aus Rumänien*, Junius Verlag, Hamburg, 1988, p. 7.
5. Monica Barcan, Adalbert Millitz, *Naționalitatea germană din România*, Kriterion, București, 1977, pp. 35-38.
6. Göllner, *op. cit.*, pp. 321-327.

dobrogeni[7]. Site-ul ambasadei germane la București distingea acum câțiva ani între 12 grupuri care trăiau pe teritoriul României în 1918, când a avut loc unificarea României Mari, axându-și însă scurtul rezumat despre viața germană în România pe sașii transilvăneni și pe șvabii bănățeni. Celelalte zece grupuri menționate pe pagina web erau: șvabii sătmăreni, germanii basarabeni, germanii bucovineni, germanii dobrogeni, landlerii, durlacherii, germanii boemi (pemii), stirienii, germanii timișoreni și țipțerii[8]. Într-un text nedatat de pe pagina Institutului Goethe, Winfried Ziegler îi enumeră la rândul său pe sașii transilvăneni, pe șvabii bănățeni și pe germanii din Banatul Montan (cele două grupuri fiind tratate laolaltă), pe șvabii sătmăreni, pe landleri, pe țipțeri, pe germanii bucovineni, pe germanii dobrogeni și pe germanii din Vechiul Regat[9].

Sunt și pot fi utilizate așadar clasificări variate pentru a face referire la grupurile germane din România. Aceasta arată că atât procesul epistemic, cât și procesul politic de clasificare și de atribuire a unor caracteristici de grup „germanilor din România" este departe de a fi lipsit de asperități, așa cum se întâmplă de fapt întotdeauna cu asemenea procese. Aceste multiple clasificări își au originea, pe de o parte, în istoriile mai degrabă distincte ale variilor grupuri germanofone din România, în timp ce, pe de altă parte, sunt direct legate de dificultățile inerente atribuirii de identități etnice și naționale. Identificările etnice și naționale sunt în fapt categorii adeseori contestate, care se constituie contextual, în practică. Examinarea lor trebuie să încerce să evite a le trata drept ceva ce există în absolut, precum și să se străduiască să nu cadă în capcana confuziei care se face adesea între categoriile ce țin de practica socială și categoriile analitice[10].

În orice caz, mai degrabă decât să încerce să integreze multitudinea de istorii într-un tot coerent, studiile cu privire la germanii din România tind să se aplece în mod individual asupra fiecăruia dintre aceste grupuri. Chiar și o lucrare precum *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens* (Istoria germanilor de pe teritoriul României), editată de Carl Göllner și publicată de editura Kriterion

7. Gwénola Sebaux, *(Post)Colonisation – (Post)Migration. Ces Allemands entre Allemagne et Roumanie*, Éditions Le Manuscrit, Paris, 2015, p. 195.
8. „Ausführliche Informationen zur Geschichte der deutschen Minderheit in Rumänien", http://www.rumaenien.diplo.de/Vertretung/rumaenien/de/06-Kultur-Bildung/seite__minderheiten.html (ultima accesare, 20 septembrie 2017).
9. Winfried Ziegler, „Die deutsche Minderheit in Rumänien", https://www.goethe.de/resources/files/pdf134/die-deutsche-minderheit-aus-rumnien41.pdf (ultima accesare, 1 aprilie 2021).
10. Rogers Brubaker, „The «Diaspora» Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28, nr. 1 (2005), pp. 1-19; *idem*, *Ethnicity without Groups*, Cambridge (SUA), Harvard University Press, 2006; *idem*, „Categories of Analysis and Categories of Practice: A Note on the Study of Muslims in European Countries of Immigration", *Ethnic and Racial Studies*, 36, nr. 1 (2013), pp. 1-8; Rogers Brubaker, Margit Feischmidt, Jon Fox și Liana Grancea, *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*, trad. de Andreea Lazăr, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010.

în 1979, al cărei titlu sugerează o eventuală abordare integrativă, nu face decât să reproducă practic aceeași separare metodologică și analitică[11]. Însă o astfel de abordare nu este câtuși de puțin ilegitimă în măsura în care are drept obiectiv evitarea recursului la un eronat pangermanism metodologic și teleologic *avant la lettre*, dublat de un naționalism metodologic legat de România ca stat național, nu mai puțin teleologic și nu mai puțin *avant la lettre*.

Din punct de vedere cronologic, cei considerați a fi strămoșii sașilor transilvăneni au fost primul grup care s-a stabilit pe teritoriul României contemporane. Coloniștii au sosit în regiune în secolul al XII-lea, la chemarea regelui maghiar Géza al II-lea (1141-1162), pentru a se stabili în Transilvania, ținut la acea vreme proaspăt cucerit de Coroana Maghiară. Transilvania era pe atunci o regiune firav populată: invitația care le fusese adresată, de a se stabili în „țara de dincolo de pădure", avea în vedere, pe de o parte, impulsionarea dezvoltării economice a ținutului și a Regatului Maghiar, iar pe de altă parte, apărarea granițelor acestuia din Munții Carpați. *Saxones* nu au fost doar ei invitați în Transilvania din astfel de considerente economice și militare. Secuii s-au stabilit în regiune în același context, la chemarea Coroanei Maghiare, având rolul de a apăra granițele regatului în Carpații Meridionali și Orientali[12]. În condiții similare, regiunea Spiš (astăzi, în Slovacia) a fost și ea colonizată cu *saxones*[13].

Așezarea sașilor în Transilvania este considerată în literatura de specialitate ca făcând parte dintr-un proces migratoriu mai amplu[14]. Expresia germană *Deutsche Ostsiedlung* poate fi tradusă în română în multiple feluri: „așezarea germanilor în est", „colonizarea germană în est", „colonizarea germană în răsărit"[15]. *Post-factum*, această migrație a fost nu arareori interpretată și instrumentalizată, mai ales pe fondul discursurilor imperial-naționaliste germane, ca fiind o colonizare de natură politică sau drept putând legitima o asemenea colonizare[16].

11. Nu știm însă cum ar fi arătat un al doilea volum al lucrării, care ar fi tratat perioada post-1848.
12. Sándor Pál-Antal, „Die Szekler unter den Völkern Siebenbürgens", în Harald Roth (ed.), cu colaborarea lui Paul Niedermaier și Gabriella Olasz, *Die Szekler in Siebenbürgen: von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe*, Böhlau Verlag, Köln, 2009, pp. 1-12, aici pp. 3-4.
13. Ernst Schwarz, *Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen. Siebenbürger und Zipser Sachsen, Ostmitteldeutsche, Rheinländer im Spiegel der Mundarten*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1957, p. 201.
14. Charles Higounet, *Les Allemands en Europe Centrale et Orientale au Moyen Age*, Aubier, Paris, 1989.
15. Vezi Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. a II-a, trad. de Anamaria Haldner, Kriterion, București, 1992, pp. 39-72.
16. Kristin Kopp, *Germany's Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012, p. 5; Christoph Kienemann, *Der koloniale Blick gen Osten. Osteuropa im Diskurs des Deutschen Kaiserreichs von 1871*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2018. Vezi și Winfried Irgang, „Mittelalterlicher Landesausbau/Ostsiedlung", *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 12 iunie 2012, https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/mittel alterlicher-landesausbau-ostsiedlung/ (ultima accesare, 31 ianuarie 2021).

Cercetările arată că saşii transilvăneni au venit în Transilvania din mai multe ţinuturi, printre care Moselle, Flandra şi Luxemburg[17]. Coloniştii au fost atraşi în Transilvania prin acordarea de diferite privilegii pe aşa-numitul *Königsboden* (Pământ Crăiesc). Aceste privilegii erau de natură administrativă, judecătorească şi cultural-religioasă. Astfel, termenul „saxon" se referea iniţial la un statut juridic[18]. *Saxones* au fost una dintre cele trei „naţiuni" corporative recunoscute în Transilvania aflată sub stăpânirea Coroanei Maghiare, alături de maghiari şi secui. Aceasta înseamnă că identitatea săsească a început prin a fi esenţialmente o identitate a unui grup definit pe baza unor considerente de natură socială, termenul *natio* referindu-se în principiu la „un grup care se diferenţiază de restul populaţiei prin diferite privilegii, cât şi imunităţi", apartenenţa la acest grup nefiind însă „determinată de criterii etnice"[19]. Etnicizarea conştiinţei de grup a saşilor a fost un proces de durată. Din secolul al XVI-lea, în principal sub influenţa elitei culturale şi pe baza statutului autonom din regiunea transilvăneană, a început să se dezvolte o identitate de grup, căpătând tot mai multe trăsături etnice[20]. În practică, etnicitatea săsească s-a născut şi s-a dezvoltat la ceva timp după sosirea în Transilvania.

În cadrul comunităţii săseşti, administrarea identităţii, producţia şi menţinerea graniţelor de grup erau realizate de diferite instituţii, dintre care cea mai importantă era Universitatea Săsească (*Nationsuniversität*), al cărei conducător era *Komes*-ul sas[21]. În plus, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ca urmare a Reformei, Biserica Luterană a căpătat şi ea o poziţie foarte importantă în această privinţă. În contextul transilvănean, Reforma a dus la o suprapunere aproape completă între categoriile „sas" şi „luteran". În consecinţă, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană din Transilvania a devenit o aşa-numită *Volkskirche*, o biserică *de facto* naţională a saşilor transilvăneni[22].

În contextul transilvănean, luteranismul a fost una dintre cele patru religii „«admise», adică legal recunoscute" (catolicismul, unitarianismul, luteranismul, calvinismul). Aranjamentul abia dacă „tolera" Biserica Ortodoxă[23]. Sistemul

17. Higounet, *op. cit.*, pp. 199-201; Nägler, *op. cit.*, pp. 73-103; Konrad Gündisch, cu colaborarea lui Mathias Beer, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen Müller, München, 1998, pp. 29-33.
18. Gündisch, *op. cit.*, p. 30.
19. Keith Hitchins, *Conştiinţă naţională şi acţiune politică la românii din Transilvania (1700-1868)*, trad. de Sever Trifu şi Codruţa Trifu, Dacia, Cluj-Napoca, 1987, pp. 32-33.
20. Gündisch, *op. cit.*, pp. 89-91.
21. Termenul *Universität* nu se referea la o instituţie de învăţământ superior a saşilor transilvăneni, ci la totalitatea saşilor transilvăneni.
22. Krista Zach, „Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multikulturellen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken şi Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 109-154.
23. Hitchins, *op. cit.*, p. 33.

administrativ din Transilvania excludea populația ortodoxă, în mare parte rurală și lipsită de proprietăți, de la exercitarea drepturilor politice. Această discriminare era esențialmente una care funcționa pe baza poziției sociale, și nu una bazată pe categorii etnice ori înțelese în cheie esențializantă. Însă această împletire particulară a identităților și identificărilor sociale, religioase, etnice a avut darul să conducă pe alocuri, în special pe termen lung, la posibilitatea unor suprapuneri (discursive și nu numai) între apartenența etnică și poziția socială.

Sașii transilvăneni au fost prezenți atât în zone urbane, cât și în zone rurale. Dezvoltarea urbană în regiune a început în secolul al XIII-lea și a avut loc într-un „cadru instituțional specific Europei Centrale", marcat de rolul jucat de Coroana Maghiară și de „coloniștii străini, în special germani"[24]. Coloniștii sași aflați pe Pământul Crăiesc erau țărani liberi, care se bucurau și de autonomia administrativă pe care le-o acorda Coroana Maghiară. Satele lor furnizau orașelor săsești produse alimentare. În plus, localizarea strategică a orașelor săsești a făcut posibilă și dezvoltarea unui comerț săsesc cu Imperiul Otoman[25].

Întreținerea unor relații constante cu entități politice și religioase din spațiul de limbă germană a reprezentat un element-cheie în istoria sașilor transilvăneni, contribuind în timp la emergența și la stabilizarea a ceea ce antropologul Glynn Custred a numit „identitatea etnică dual a sașilor transilvăneni"[26]. În special studiul în cadrul universităților de limbă germană s-a dovedit a fi foarte relevant pentru elitele culturale și intelectuale săsești[27]. De pildă, luteranismul a fost introdus în Transilvania grație eforturilor lui Johannes Honterus, care studiase și activase în Viena, Regensburg, Cracovia și Basel[28].

Un simbol al existenței unor legături importante cu spațiul cultural și politic de limbă germană, însușit în mod corespunzător de-a lungul istoriei în discursurile identitare săsești, este faptul că sașii au fost numiți *germanissimi germani* (foarte germani), o etichetă utilizată se pare întâia oară de poetul și călătorul silezian Martin Opitz, în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Observația avea să fie ulterior modificată în *germanissimi germanorum* (expresie care poate fi tradusă, în mare, drept „cei mai germani dintre germani"). Acest subterfugiu discursiv va avea reverberații pe termen lung, exprimarea fiind folosită și

24. Laurențiu Rădvan, „Coloniștii germani, fondarea orașelor din Țările Române și metamorfozele istoriografiei românești din secolul XX", *Historia Urbana*, 19 (2011), pp. 119-140, aici p. 126.
25. Katherine Verdery, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley, 1983, p. 142.
26. Glynn Custred, „Dual Ethnic Identity of the Transylvanian Saxons", *East European Quarterly*, 25, nr. 4 (1991), pp. 483-491.
27. Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 63.
28. Gündisch, *op. cit.*, pp. 81-87; Custred, art. cit., p. 484.

instrumentalizată atât pentru a afirma și a întări un sentiment de superioritate, cât și pentru a sublinia racordarea la un anume tip de identificare germană în estul Europei[29].

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Transilvania a fost încorporată în Imperiul Habsburgic. În acest context, au avut loc schimbări semnificative în viața instituțională a sașilor transilvăneni. În ciuda presupuselor afinități lingvistice și culturale cu autoritățile de la Viena, clivajul religios (catolic *versus* luteran) laolaltă cu tendințele de catolicizare ale împăraților habsburgici au reprezentat o serioasă sursă de fricțiuni. Pe acest fundal, guvernarea habsburgică a dus și la noi procese de migrație „germană" în Transilvania. Reprezentanții catolici ai aparatului de stat (birocrați, militari) s-au stabilit în orașe transilvănene, în timp ce protestanții au fost strămutați din Carintia în Transilvania, mai precis în trei sate din jurul Sibiului, și anume Turnișor (Neppendorf/Kristorony), Cristian (Grossau/Keresztényszíget) și Apoldu de Sus (Großpold/Nagyapold)[30]. Fiind vorba de o migrație în interiorul Imperiului Habsburgic, acești protestanți, numiți landleri, erau considerați transmigranți[31]. În ciuda numărului lor redus și a proximității față de mediul săsesc, discursuri de identificare specific landlere au continuat și continuă aparent să existe, întemeiate pe construcția unor delimitări în raport cu identificarea săsească. Acest tip de diferențiere este însă funcțional ca atare cu precădere în cadrul grupului mai larg al germanilor din Transilvania/România, fiind mai degrabă absent când vine vorba de felul în care membrii acestui subgrup au fost și sunt percepuți de populația română[32].

---

29. Gerhard Möckel, „Fatum oder Datum? Gedanken zum Schicksalsweg der Siebenbürger Sachsen", în Gerhard Möckel (ed.), *Siebenbürgisch-sächsische Geschichte in ihrem neunten Jahrhundert*, Im Eigenverlag des Hilfskomitees der Siebenbürger Sachsen, München, 1977, pp. 61-72, aici p. 63; William C. Dowling, „Germanissimi Germanorum: Romania's Vanishing German Culture", *East European Politics and Societies*, 5, nr. 2 (1991), pp. 341-355, aici pp. 343-344; R.J.W. Evans, „Transylvanian Saxons", în *Austria, Hungary and the Habsburgs: Essays on Central Europe c. 1683-1867*, Oxford University Press, Oxford, 2006, pp. 209-227; Verdery, *Transylvanian Villagers*, p. 143.
30. Stephan Steiner, *Reisen ohne Wiederkehr. Die Deportation von Protestanten aus Kärnten 1734-1736*, R. Oldenbourg, Viena, 2007.
31. Mathias Beer, „Die Landler. Versuch eines geschichtlichen Überblicks", în Martin Bottesch, Franz Grieshofer și Wilfried Schabus (eds.), *Die Siebenbürgischen Landler. Eine Spurensicherung*, 2 vol., Böhlau Verlag, Viena, 2002, vol. I, pp. 23-80; Steiner, *op. cit.*; *idem*, *Rückkehr unerwünscht. Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihr europäischer Kontext*, Böhlau Verlag, Köln, 2014, pp. 243-293.
32. Martin Bottesch, „Identität und Ethnizität der Landler", în Bottesch, Grieshofer si Schabus (eds.), *op. cit.*, vol. I, pp. 155-77; Roland Girtler, *Verbannt und vergessen. Eine untergehende deutschsprachige Kultur in Rumänien*, Veritas, Linz, 1992; *idem* (ed.), *Die Letzten der Verbannten: Der Untergang der altösterreichischen Landler in Siebenbürgen/Rumänien*, Böhlau Verlag, Viena, 1997; *idem* (ed.), *Das letzte Lied vor Hermannstadt: Das Verklingen einer deutschen Bauernkultur in Rumänien*, Böhlau Verlag, Köln, 2007.

Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, împăratul Iosif al II-lea (1780-1790) le-a permis membrilor celorlalte grupuri etnice să se stabilească în ținuturile săsești, acordându-le egalitate deplină în această privință. Acest eveniment a fost interpretat drept începutul istoriei moderne a sașilor transilvăneni, din moment ce a lichidat privilegiile medievale care le-au fost acordate la sosirea în Transilvania, privilegii ce au reprezentat miezul identității săsești[33]. Următoarea lovitură severă pe care au suferit-o sașii în aspirația de a menține un *statu-quo* care să le asigure un statut privilegiat a fost instaurarea dualismului austro-ungar în 1867. Încorporarea Transilvaniei în partea maghiară a Imperiului a condus la impulsuri maghiarizante în general și la dizolvarea Universității Săsești în particular.

Astfel, începând cu finele secolului al XVIII-lea, sașii transilvăneni și-au pierdut treptat bazele autonomiei tradiționale, ce constituise temeiul politic pe care se dezvoltase identitatea săsească. Statutul sașilor transilvăneni a fost în practică declasat la cel al unei minorități etnice în partea maghiară a Imperiului Habsburgic, un proces concomitent cu o dezvoltare generală în Europa a discursurilor de identificare națională. Pe fondul acestui proces, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană a rămas principala instituție comunitară dispunând de pârghii pentru a administra și pentru a produce și a reproduce o identitate săsească în Transilvania[34].

Eforturile modernizatoare din secolul al XVIII-lea ale Habsburgilor și-au lăsat amprenta și asupra Banatului, o regiune astăzi împărțită între România, Serbia și Ungaria. După achiziționarea ei în 1718 în urma unui conflict militar cu Imperiul Otoman, a apărut nevoia de a transforma regiunea de graniță într-un teritoriu viabil din punct de vedere economic și sigur din punct de vedere militar pentru Habsburgi. În acest context, împărații austrieci au invitat colonișți (cu precădere germanofoni, dar nu numai) din Europa Centrală și de Vest pentru a se așeza în teritoriul proaspăt achiziționat. Au existat trei valuri migratorii principale, sub Carol al VI-lea (1722-1726), Maria Terezia (1763-1771) și Iosif al II-lea (1784-1787)[35]. Chiar dacă doar o foarte mică parte a migranților germanofoni proveneau din Suabia, denumirea „șvabi" (*Schwaben*) s-a înrădăcinat.

33. Paul Philippi, „Nation und Nationalgefühl der Siebenbürger Sachsen", în Hans Rothe (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen in der Geschichte und Gegenwart*, Böhlau Verlag, Köln, 1994, pp. 69-86, aici p. 69; Angelika Schaser, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială: importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu*, trad. de Monica Vlaicu, Hora, Sibiu, 2000.

34. Ludwig Binder, „Die Evangelische Kirche, 1849-1914", în Carl Göllner (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1849-1918*, Böhlau Verlag, Köln, 1988, pp. 227-242.

35. Ingomar Senz, *Die Donauschwaben*, Langen Müller, München, 1994, pp. 14-18; Mariana Hausleitner, *Die Donauschwaben 1868-1948. Ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2014, p. 23; Rudolf Gräf, „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări. Cercul care s-a închis", în Smaranda Vultur (coord.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2018, pp. 13-32.

În majoritate, coloniștii șvabi au fost implicați în agricultură. Spre deosebire de sași, care într-o majoritate covârșitoare au trecut la luteranism în secolul al XVI-lea, cei mai mulți dintre șvabii din Banat erau catolici. Astfel, în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, populația șvabă s-a dovedit a fi mai susceptibilă la tentativele de maghiarizare propagate prin intermediul Bisericii Catolice. Această diferență la nivelul confesiunii religioase a fost un aspect important al reprezentărilor reciproce și al discursurilor identitare săsești și șvabe.

Un alt așa-numit grup „șvab" s-a format în regiunea din jurul orașului Satu Mare după „colonizarea" care a avut loc la începutul secolului al XVIII-lea, la chemarea unui proprietar maghiar pe nume Károlyi[36]. Șvabii sătmăreni au fost în mod sistematic confruntați cu puternice presiuni asimilaționiste maghiare, în special între 1867 și 1918. Unul dintre efectele de durată ale acestor presiuni este statutul aparte al șvabilor sătmăreni astăzi: membrii grupului se percep în mare parte ca fiind etnici germani a căror limbă maternă este maghiara, un caz aparte de identificare dublă în România contemporană[37].

În secolul al XVIII-lea, în Banat a început de asemenea și procesul de industrializare[38]. Printre minerii și muncitorii industriali veniți în Banat în acest context se numără și așa-numiții *Berglanddeutsche* (germanii din Banatul Montan)[39]. Industrializarea habsburgică, adesea bazată pe dezvoltarea mineritului, va căpăta viteză în secolul al XIX-lea atât în Banat, cât și în Transilvania[40]. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, coloniști din Austria și din regiunea Spiš (descendenți ai deja amintiților saxoni țipțeri care au sosit în regiune în secolele al XII-lea și al XIII-lea) s-au mutat și ei în Maramureș, unde au devenit activi cu precădere în mineritul de sare și în silvicultură[41].

---

36. Senz, *op. cit.*, p. 17; Răzvan Roșu, „Zur Identität der Sathmarer Schwaben", *Zeitschrift für Balkanologie*, 51, nr. 2 (2015), pp. 236-253, aici pp. 236-237.
37. Johann Forstenheizler, „Identität und Identitätssuche der Sathmarschwaben", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick & Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Sibiu, 2004, pp. 87-97; Roșu, art. cit.; Enikő Dácz, „Fragen der Ethnizität der Sathmarer Schwaben nach 1989", în Hannes Philipp și Andrea Ströbel (eds.), *Deutsch in Mittel-, Ost und Südosteuropa. Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2017, pp. 262-284.
38. Hans Heinrich Rieser, *Das rumänische Banat – eine multikulturelle Region im Umbruch. Geographische Transformationsforschungen am Beispiel der jüngeren Kulturlandschaftsentwicklung in Südwestrumänien*, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2001, pp. 62-70.
39. Karl Ludwig Lupșiasca, „Zeittafel zur Ansiedlung im Banater Bergland", în Waldemar Günter König, Karl Ludwig Lupșiasca și Erwin Josef Țigla (eds.), *Die Banater Berglanddeutschen. Ein Handbuch*, Banatul Montan, Reșița, 2013, pp. 29-39.
40. Rieser, *op. cit.*, pp. 74-84; Verdery, *Transylvanian Villagers*, pp. 141-151.
41. Ioana Scridon și Oana Ramona Ilovan, „The Zipsers' Ethnic Identity in Vișeu de Sus/Oberwischau, Romania, in the Context of Inter-Ethnic Relationships", *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 157 (2015), pp. 151-168.

Mai mult, în 1775 Imperiul Habsburgic a pus sub stăpânire și regiunea Bucovinei, astăzi împărțită între Ucraina și România. Ca urmare, atrași de oportunitățile economice aduse de conexiunile cu Habsburgii, migranți germanofoni au sosit în regiune. Poziția lor *de facto* privilegiată s-a bazat într-o anume măsură pe faptul că vorbeau limba oficială a Imperiului Habsburgic. Germanii bucovineni au fost foarte activi în agricultură, în minerit și în industrie, precum și în profesii liberale, fiind și parte a aparatului de stat din Bucovina. Regiunea a continuat să fie condusă de Viena și după instaurarea dualismului[42].

Dintre toate aceste grupuri, sașii transilvăneni au fost cel mai bine organizați din punct de vedere instituțional. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, confruntați cu presiunile maghiarizante exercitate de autoritățile de la Budapesta, elita sașilor transilvăneni a fost marcată de importante conflicte interne. Disputele priveau în special calea politică ce ar fi trebuit urmată de comunitate. Principalele două opțiuni erau o mai mare deschidere față de colaborarea cu restul germanilor din partea maghiară a Imperiului Habsburgic și o axare pe interese exclusiv săsești, această din urmă opțiune traducându-se prin accentul pus pe legitimitatea dată de privilegiile medievale și pe ideea de a le reinstitui într-o formă sau alta[43].

Totodată, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în special după unificarea germană de la 1871, interesul ideologic pentru germanii din afara granițelor a sporit semnificativ în interiorul Imperiului German[44]. În acest context și pe fondul proceselor de dezvoltare a unor identități naționale care au avut loc aproape pretutindeni în Europa secolului al XIX-lea, grupurile germanofone din Ungaria (incluzând atât Transilvania, cât și Banatul) aflată sub stăpânire habsburgică au început să fie imaginați tot mai mult drept parte a germanității din străinătate, așa-numita *Auslandsdeutschtum*. Discursul despre acești germani sublinia tentativele de denaționalizare exercitate de autoritățile maghiare și prezenta minoritățile germane ca fiind atacate de forțe maghiare șovine și astfel în pericol de a-și pierde identitatea germană[45].

---

42. Sophie Anne Welisch, „The Bukovina-Germans during the Habsburg Period: Settlement, Ethnic Interaction, Contributions", *Immigrants & Minorities*, 5, nr. 1 (1986), pp. 73-106; Daniel Hrenciuc, *Între destin și istorie. Germanii în Bucovina (1918-2012)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.
43. Andreas Möckel, „Kleinsächsisch oder Alldeutsch? Zum Selbstverständis der Siebenbürger Sachsen von 1867 bis 1933", în Walter König (ed.), *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*, Böhlau Verlag, Köln, 1994, pp. 129-141.
44. Sebastian Conrad, *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich*, C.H. Beck, München, 2010; Stefan Manz, *Constructing a German Diaspora: The „Greater German Empire", 1871-1914*, Routledge, New York, 2014; Stefan Berger, „Building the Nation among Visions of German Empire", în Stefan Berger și Alexei Miller (eds.), *Nationalizing Empires*, Central European University Press, Budapesta, 2015, pp. 247-308.
45. Vezi, de pildă, Johann Heinrich Schwicker, *Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*, Verlag von Karl Prochaska, Viena, 1881, pp. 488-509; Fr. Guntram Schultheiss, *Der Kampf um das Deutschtum: Deutschtum und Magyarisierung*, Verlag von J.F. Lehmann, München, 1898.

Răspunzând presiunilor asimilaționiste maghiare și „centralizării statale", elitele săsești au început să dezvolte „un puternic sentiment național german"[46]. În același timp, celelalte grupuri germanofone din Ungaria, printre ele șvabii bănățeni, manifestau o cevă mai mare indiferență față de naționalismul german[47]. Mai cu seamă în cazul șvabilor din mediul rural predomina un sentiment de „apartenență tangibilă", adică o înțelegere foarte locală și localizată a germanității, opusă abstracțiunii apartenenței naționale, și care putea implica o anume rezervă față de „legăturile cu alți germani"[48]. Acest argument poate fi însă probabil aplicat într-o oarecare măsură și cu privire la sașii transilvăneni și la alți germanofoni din mediul rural. În orice caz însă, în absența unei istorii a privilegiilor administrative ori juridice și a unor instituții menite să reproducă o identitate aparte, cum a fost cazul la sași, elitele șvabe au arătat un grad mai mare de deschidere față de potențiala asimilare în cadrul națiunii maghiare. În acest context, naționaliștii germani din Ungaria recunoșteau absența unor relații substanțiale între sașii transilvăneni și șvabii bănățeni, dar nutreau speranța că astfel de conexiuni ar putea fi dezvoltate, dând drept exemplu satul Binținți (astăzi, Aurel Vlaicu) din Transilvania, care în secolul al XIX-lea a absorbit noi coloniști șvabi din Banat[49].

După intrarea Transilvaniei sub stăpânire habsburgică, dar în special din secolul al XIX-lea, auto- și heteroidentificările sașilor transilvăneni (la fel ca și cele ale altor grupuri germanofone din Europa Centrală și de Est) au fost construite și ca niște apropieri complete ori ca variații subtile ale ideii diasporice. Pe acest fundal, sașii transilvăneni au fost adesea conceptualizați – la nivel politic și cultural – drept reprezentanții prin excelență ai unei „diaspore germane"[50]. Totuși, astfel de conceptualizări trebuie luate mai degrabă *cum grano salis* decât utilizate în mod necritic în cercetarea istorică, din moment ce utilizarea unei construcții terminologice precum *diaspora germană* ca instrument de analiză „necesită o recunoaștere critică a faptului că conceptul este o derivație de secol XX, provenind din conceptul înrudit al statului-națiune teritorial"[51]. „Diasporele" și identitățile diasporice reprezintă limbaje, poziționări și revendicări; nu sunt entități propriu-zise și clar delimitate, chiar dacă sunt prezentate ca atare de diferiți

46. Sacha Davis, „Constructing the *Volksgemeinschaft*: Saxon Particularism and the Myth of the German East, 1919-1933", *German Studies Review*, 39, nr. 1 (2016), pp. 41-64, aici p. 44.
47. *Ibidem*, p. 46.
48. *Ibidem*, p. 42; John C. Swanson, *Tangible Belonging: Negotiating Germanness in Twentieth-Century Hungary*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2017.
49. Schultheiss, *op. cit.*, p. 70; Verdery, *Transylvanian Villagers*, p. 207.
50. Custred, art. cit., p. 483; Evans, art. cit.
51. Pieter Judson, „When Is a Diaspora Not a Diaspora? Rethinking Nation-Centered Narratives about Germans in Habsburg East Central Europe", în Krista O'Donnell, Renate Bridenthal și Nancy Reagin (eds.), *The Heimat Abroad: The Boundaries of Germanness*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 219-247, aici pp. 219-220.

antreprenori etnopolitici. Ca și în cazul etnicității și al identității etnice, trebuie făcută o distincție între diasporă ca o categorie a practicii și diasporă ca o categorie analitică, iar cele două nu ar trebui suprapuse în mod indistinct[52].

Până aici, scurta trecere în revistă a fundalului istoric cu privire la minoritatea germană din România arată că prezența ei este în special legată de trecutul maghiar și habsburgic al regiunilor vestice și nordice ale țării. Însă populații germanofone s-au stabilit și în Imperiul Rus, la chemarea țarilor. Dincolo de peisajul geopolitic contemporan, de statalitate și de politici identitare trecute ori prezente, interacțiunile dintre românofonii și germanofonii din Basarabia ar trebui să fie măcar menționate când vine vorba de fundalul istoric al reprezentărilor minorității germane în societatea română, dar și în contextul unei analize aplicate cu privire la reprezentările post-1989 ale germanilor din România.

Între 1812 și 1842 grupuri germanofone s-au stabilit în provincia Basarabia, la acea vreme proaspăt achiziționată de Imperiul Țarist de la Imperiul Otoman. Alături de bulgari și găgăuzi, acești germani au fost atrași în regiune de privilegiile acordate de autoritățile ruse, care țineau la transformarea Basarabiei într-o regiune productivă din punct de vedere agricol[53]. După 1841, o parte din populația germanofonă din Basarabia se va muta mai la sud, în Dobrogea, atrasă de această dată de promisiunile făcute de otomani și de dorința de a avea condiții agricole mai bune. După Războiul Ruso-Turc din 1877-1878, cunoscut în istoriografia română drept Războiul de Independență, Dobrogea de Nord a fost încorporată României, iar germanii dobrogeni au devenit cetățeni români[54].

Statul român a apărut întâia oară pe harta Europei la 1859, ca urmare a unificării Valahiei cu Moldova: așadar, este practic legitim să vorbim despre „minoritatea germană din România" și despre „germanii din România" doar atunci când ne referim la evoluții și procese care au avut loc după această dată. În același timp, chiar dacă prezența germană în Valahia și Moldova poate fi datată încă din Evul Mediu târziu, „migrațiile din țările germanofone începând cu mijlocul secolului al XIX-lea", laolaltă cu „masiva expansiune a economiilor naționale europene în sud-estul Europei și în Orientul Mijlociu în vederea extracției de resurse naturale și a deschiderii piețelor" au fost principalii factori care au contribuit la prezența

52. Brubaker, „The «Diaspora» Diaspora".

53. Mariana Hausleitner, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*, IKGS Verlag, München, 2005, pp. 19-25; Ute Schmidt, *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, trad. de Cristina Grossu-Chiriac, Cartier, Chișinău, 2014.

54. Hans Petri, *Geschichte der deutschen Siedlungen in der Dobrudscha: hundert Jahre deutschen Lebens am Schwarzen Meer*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1956; Stoica Lascu, „Integrarea germanilor dobrogeni în societatea românească modernă (1878-1916) – între tradiții proprii și realități ponto-dunărene", în Valentin Ciorbea (ed.), *Germanii dobrogeni. Istorie și civilizație*, Muntenia, Constanța, 2006, pp. 51-84; Josef Sallanz, *Dobrudscha. Deutsche Siedler zwischen Donau und Schwarzem Meer, Deutsches Kulturforum östliches Europa*, Potsdam, 2020.

unor comunități germane – dincolo de cea, deja amintită, a germanilor dobrogeni – în România post-1859, în special în mediul urban[55]. Mai mult, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au înregistrat și cazuri de austrieci și sași transilvăneni migrând din Imperiul Habsburgic în statul român în căutare de oportunități economice[56]. Faptul că începând cu 1866 România a fost condusă de o familie regală germană, ramura Sigmaringen a Hohenzollernilor, a fost de asemenea un factor care a atras germani în țară.

Trecuturile destul de variate ale grupurilor care au constituit ori constituie „minoritatea germană din România" ilustrează faptul că „germanitatea" acestora nu a fost o identificare în termeni etnici și naționali lipsită de complicații, fățișă, ci mai degrabă una definită lax și elastic. Un proces mai direct de „germanizare" a sașilor, a șvabilor și a celorlalte grupuri etnice germanofone a căror prezență pe teritoriul României de azi am abordat-o pe scurt în această secțiune a apărut încet, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba de un proces de coagulare culturală și politică și de afiliere la o „comunitate" imaginată depășind din punct de vedere calitativ laxa apartenență „germană" din secolele trecute. Fără doar și poate, unificarea Imperiului German în 1871 și funcția sa de stat de neam (*kin-state*) pentru grupurile germanofone din afara granițelor, împreună cu instaurarea dualismului austro-ungar în 1867, urmată de disoluția Imperiului Habsburgic în 1918 au fost procese având un rol foarte important în această evoluție[57].

3.2. După 1918

La izbucnirea Primului Război Mondial, în ciuda faptului că se afla încă din 1883 într-o alianță cu Imperiul German și Imperiul Habsburgic, România și-a menținut neutralitatea, pentru ca apoi să intre în conflict, în august 1916, de partea Triplei Antante[58]. Pe acest fundal, propaganda crescândă îndreptată împotriva Puterilor Centrale și apropierea de Franța și de Tripla Antantă au contribuit la

55. Christa Stache, Wolfram G. Theilemann, „Evangelisch in Alt-Rumänien. Zu Themenrelevanz, Forschungsstand und Konzeption", în Christa Stache și Wolfram G. Theilemann (eds.), *Evangelisch in Altrumänien. Forschungen und Quellen zur Geschichte der deutschsprachigen evangelischen Kirchengemeinden im rumänischen Regat*, Schiller Verlag, Sibiu și Bonn, 2012, pp. 17-40, aici p. 20; vezi și Emil Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. Ein Versuch zur Grundlegung ihrer Geschichte*, W. Krafft, Hermannstadt, 1911.
56. Stache și Theilemann, cap. cit., p. 20.
57. Judson, cap. cit.; Manz, *op. cit.*; Berger, cap. cit.
58. Keith Hitchins, *România 1866-1947*, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Humanitas, București, 2013, pp. 293-332.

deteriorarea relațiilor politice și interetnice româno-germane atât în interiorul statului român, cât și în Transilvania, parte a Imperiului Habsburgic[59]. În Ardeal, semne ale unei astfel de deteriorări erau în fapt vizibile încă de la începutul secolului, dacă nu chiar de mai demult, în contextul revendicărilor naționale în creștere exprimate atât de sași, cât și de români[60]. Ideea unei cooperări între români și sași împotriva puterii centrale maghiare era mai degrabă marginală, nereușind să se impună ca politică generală.

Între august 1916, când România a intrat în Primul Război Mondial de partea Triplei Antante, și noiembrie 1918, când războiul a luat sfârșit, germanii din Transilvania, Banat și Bucovina, cetățeni ai Imperiului Habsburgic, au luptat împotriva armatei române. Când aceasta din urmă a intrat în Transilvania, în august și septembrie 1916, soldații români au fost percepuți de populația germanofonă din regiune drept invadatori. În schimb, prezența trupelor germane în Banat și Transilvania în timpul războiului, luptând împotriva românilor, a fost în mare parte bine primită de populațiile de sași și șvabi[61].

Cu toate acestea, la sfârșitul conflagrației, sentimentele de animozitate față de statul român au fost în mod pragmatic lăsate deoparte[62]. Reprezentanți ai sașilor transilvăneni și ai șvabilor bănățeni au consimțit la unificarea respectivelor regiuni cu România[63]. Un curs de acțiune similar a fost urmat și de reprezentanți ai celorlalte grupuri germanofone pe care deznodământul Primului Război Mondial le aruncase în statul român expandat[64]. Aceste acte de aderiune nu trebuie înțelese ca o aprobare unanimă a obiectivelor politice pe care le implica unificarea României Mari (și ele destul de fluide la acel moment), ci mai degrabă în mare măsură ca niște declarații pragmatice, reprezentând achiesarea la o stare de fapt. Mai mult, consimțământul față de unificare era legat și de speranța că promisiunile înscrise în Declarația de la Alba Iulia, documentul simbolic care a marcat lărgirea statalității românești, vor fi chiar puse în practică. Aceste promisiuni includeau

59. Claudiu Lucian Topor, „Der «Inländische» Feind – das Schicksal der Deutschen in Altrumänien zwischen nationaler Identität und Rhetorik des Krieges (1914-1916)", *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 55 (2012), pp. 145-154; Stéphanie Danneberg, „Das Verhältnis zwischen Sachsen und Rumänen in Siebenbürgen", în Harald Heppner (ed.), *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg*, Böhlau Verlag, Köln, 2017, pp. 113-127.
60. Danneberg, cap. cit.
61. Bernhard Böttcher, *Gefallen für Volk und Heimat. Kriegerdenkmäler deutscher Minderheiten in Ostmitteleuropa während der Zwischenkriegszeit*, Böhlau Verlag, Köln, 2009, pp. 265, 308-310.
62. Vasile Ciobanu, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Honterus, Sibiu, 2013.
63. Walter König, „Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluß an Rumänien zugestimmt?", *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2 (1979), pp. 101-110; Gündisch, *op. cit.*, pp. 173-177; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918-1944*, Hora, Sibiu, 2001, pp. 53-58; *idem*, *Germanii din România*, pp. 17-181.
64 Hrenciuc, *op. cit.*, p. 39; Ciobanu, *Germanii din România*, pp. 183-214.

autonomia educațională și religioasă pentru minoritățile naționale, o chestiune de relevanță majoră pentru acestea din urmă.

Încorporarea Transilvaniei și a Banatului în România Mare i-a transformat astfel pe sașii transilvăneni și pe șvabii bănățeni, alături de celelalte grupuri germanofone din provinciile proaspăt achiziționate (Bucovina, Basarabia), într-o minoritate într-un stat român lărgit. Conform rezultatelor recensământului efectuat în 1930, împărțirea pe regiuni a minorității germane din România era următoarea: 253.426 de germani în Transilvania, 223.167 în Banat, 75.533 în Bucovina, 81.089 în Basarabia, 67.259 în Crișana și Maramureș (șvabi sătmăreni, țipțeri), 12.581 în Dobrogea și 32.364 în Valahia și Moldova[65]. Aproximativ o treime dintre locuitorii României interbelice nu erau etnici români. Chiar dacă tindeau să se raporteze la România Mare drept întruchiparea unei aspirații a poporului român, autoritățile centrale din București erau obligate să opereze într-un mediu *de facto* multinațional. În acest context, aplecarea către respingerea tendințelor regionaliste era configurată în conformitate cu un model francez, în timp ce aplecarea către a-i trata pe membrii grupurilor minoritare ca cetățeni de rang secund își trăgea seva mai degrabă dintr-o idee privind națiunea de sorginte germană[66].

Astfel, oficialitățile române au administrat un sistem politic în care identitatea etnică nu era pe de-a-ntregul camuflată de cetățenie, dar juca un rol important în configurarea politicilor de naționalizare atât la nivel național, cât și la nivel local. Conflictele etnice și etnicizate între autoritățile române și diferitele grupuri minoritare care trăiau în țară erau ceva obișnuit în interbelic. Integrarea socială și culturală a minorităților în noul stat lărgit a fost mai degrabă un eșec decât un succes[67]. Poate că Declarația de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, documentul programatic care a stat la baza unificării României Mari, precum și ulterioarele tratate de pace de la Paris au inclus promisiuni generoase pentru minoritățile etnice, însă nici spiritul, nici litera politicilor adoptate de statul român nu au fost în consonanță cu prevederile înscrise în aceste documente. Autoritățile din România interbelică au purces la un proces de construcție statală cu valențe naționaliste, fără să arate vreun interes profund pentru revendicările minorităților și manifestând totodată și o preferință fățișă pentru religia ortodoxă, căreia îi aparținea majoritatea celor care se declarau români. Pe acest fundal, reforma agrară, adoptarea Constituției de la 1923, precum și alte măsuri legislative, de

65. Sabin Manuilă, *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938, p. xxxii.

66. Rogers Brubaker, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.

67. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, trad. de Vlad Russo, Humanitas, București, 1998; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2001.

pildă, în domenii precum învățământul, au stârnit nemulțumiri în rândul germanilor din România și al altor grupuri minoritare[68].

Totodată însă, extinderea statului român ca o consecință directă a Primului Război Mondial a creat și condiții astfel încât „germanii din România" să se poată dezvolta ca o categorie politică relevantă, care să poată fi legată de o identitate minoritară unitară/unificatoare. Cu toate acestea, „constelația particulară a vorbitorilor de germană din România" se fundamenta mai degrabă „pe noile granițe ale statului decât pe niște legături preexistente"[69]. Diferențele regionale, politice, sociale și generaționale au fost adeseori insurmontabile în interiorul a ceea ce începea acum să fie numită „minoritatea germană din România", împiedicând, de pildă, instaurarea unei organizații a germanilor din România, care să aibă un mandat de reprezentare recunoscut de elitele diferitelor grupuri germanofone, și punând bețe în roate eventualelor tentative de a produce un proiect identitar comun. Fenomenul arată similitudini interesante cu procesele și evoluțiile care au marcat minoritatea germană din Polonia în aceeași perioadă[70]. Chiar dacă o instituție politică numită Uniunea Germanilor din România (Verband der Deutschen in Rumänien) a fost înființată la scurtă vreme după finele Primului Război Mondial, organizația nu a fost deosebit de activă și a repurtat doar un succes limitat în a funcționa ca o punte între diferitele grupuri germanofone din România[71]. Mai degrabă decât o „instituție unită", „a rămas o coaliție de partide regionale mai mici"[72]. În Parlamentul de la București, partida germană era dominată în mare măsură de sași transilvăneni[73].

Pe fondul nemulțumirilor cu privire la statutul lor politic și al politicilor promovate de elitele în mare parte tradițional-conservatoare din interiorul comunităților germane din România, precum și în contextul succesului tot mai mare al nazismului în Germania, un proces de „înnoire" și de radicalizare de dreapta a căpătat tot mai mult impuls[74]. Apropierea culturală și politică de Germania,

68. Gündisch, *op. cit.*, pp. 180-185.
69. Davis, art. cit., p. 53.
70. Winson Chu, *The German Minority in Interwar Poland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.
71. Harald Roth, „Zum Wandel der politischen Strukturen bei den Siebenbürger Sachsen", în Harald Roth (ed.), *Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem ersten Weltkrieg*, Böhlau Verlag, Köln, 1995, pp. 99-113, aici p. 105; Ciobanu, *Contribuții*, pp. 166-167.
72. Davis, art. cit., p. 56.
73. Ciobanu, *Contribuții*, pp. 173-174.
74. Johann Böhm, *Das Nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944. Das Verhältnis der Deutschen Volksgruppe zum Dritten Reich und zum rumänischen Staat sowie der interne Widerstreit zwischen den politischen Gruppen*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1985; *idem*, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933-1940*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999; *idem*, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das „Dritte Reich"*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2003.

atât de Republica de la Weimar, dar mai cu seamă de Germania hitleristă, a fost constitutivă acestui proces, însă ar fi eronat să nu subliniem faptul că îmbrățișarea fascismului a avut și motivații și resorturi interne semnificative și o logică internă, mai ales în cazul sașilor transilvăneni. O mișcare săsească de extremă dreaptă accentuând, de pildă, importanța eugeniei pentru viitorul comunității a început să se dezvolte în mare parte de sine stătător, chiar dacă pe baze extrem de compatibile cu cele ale nazismului din al Treilea Reich[75].

Astfel, presiunile asimilaționiste, percepția unei crize existențiale, valorizarea eminamente pozitivă a tot ceea ce era asociat cu a fi german și prin urmare, cel puțin începând cu 1933, dacă nu chiar de mai devreme, a extrem de multora dintre lucrurile asociate cu a fi nazist, precum și unele conflicte intergeneraționale, politice și culturale au caracterizat istoria interbelică a germanilor din România. În fapt, minoritatea germană din România în perioada interbelică (dar și după) este cel mai bine conceptualizată ca un câmp politic constituit dintr-o multitudine de atitudini și poziții împletite și interconectate, dezvoltate și în relație cu câmpurile reprezentate de statele român și german, cel din urmă acționând ca un stat de neam pentru germanii din România[76]. Multitudinea de forțe căutând să capete întâietate politică și culturală în rândul germanilor din România este foarte bine sintetizată de titlul unei cărți a istoricului Stephan Olaf Schüller, *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- und Mutterland*: pentru credință, *Führer*, neam (*Volk*), patria strămoșilor (Germania) și patria nouă (România)[77]. Totodată însă, existența unei opoziții relevante venind dinspre partea stângă a eșichierului politic, în special din rândurile șvabilor bănățeni ori al germanilor din Banatul Montan, o opoziție critică atât la adresa politicilor statului român, cât și a elitelor politice și religioase din interiorul comunităților germane, trebuie să fie recunoscută și subliniată, mai ales că este mai degrabă trecută sub tăcere în istoriografie, cu mici excepții[78].

---

75. Tudor Georgescu, *The Eugenic Fortress: The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, Central European University Press, Budapesta, 2016.
76. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 55-76; Harald Roth, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Böhlau Verlag, Köln, 1994; Balázs A. Szelényi, „From Minority to Übermensch: The Social Roots of Ethnic Conflict in the German Diaspora of Hungary, Romania and Slovakia", *Past and Present*, 196 (2007), pp. 215-251; Stephan Olaf Schüller, *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe um die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918-1944)*, LIT Verlag, Berlin, 2009; Cristian Cercel, „The Relationship between Religious and National Identity in the Case of Transylvanian Saxons (1933-1944)", *Nationalities Papers*, 39, nr. 2 (2011), pp. 161-180; *idem*, „Postwar (West) German-Romanian Relations: Expanding Brubaker's Analytic Triad", *Nationalism and Ethnic Politics*, 23, nr. 3 (2017), pp. 297-317.
77. Schüller, *op. cit.*
78. Hausleitner, *Die Donauschwaben 1868-1948.*

Strânsele legături politice și militare dintre statele român și german, intensificate în special în a doua jumătate a anilor 1930, au avut consecințe importante pentru germanii din România[79]. Politicile naziste cu privire la *Volksdeutsche* (termenul preferat de naziști pentru a se referi la etnicii germani din statele est-europene) și schimbările de graniță generate mai întâi de Pactul Ribbentrop-Molotov din 1939 au contribuit la eficacitatea programului *heim ins Reich* (înapoi acasă, în Reich), al cărui țel era de „a germaniza" teritoriile estice cucerite de Germania nazistă. Una dintre consecințele acestui program a fost că grupurile germanofone din Bucovina, Basarabia și Dobrogea au fost relocate în 1940 în Reichul aflat în expansiune[80]. Programul de strămutare a etnicilor germani din Europa de Est în teritoriile proaspăt cucerite de al Treilea Reich nu a avut vreun impact major asupra sorții sașilor transilvăneni ori a șvabilor bănățeni, chiar dacă au fost avansate și oarecare idei cu privire la o relocare a acestora. Aceste grupuri au intrat însă și ele într-o strânsă legătură cu ideologia și cu politica nazistă, un fenomen aflat în legătură cu turnura către extrema dreaptă de pe scena politică românească în ansamblul ei și, cum am notat mai sus, cu evoluții interne în cadrul comunităților de germani din România.

În noiembrie 1940, la apogeul puterii și influenței naziste în Europa, germanii din România au căpătat autonomie sub conducerea unei instituții nou-formate, Grupul Etnic German. Este vorba de primul caz de autonomie etnică din istoria politică a statului român. Înființat la directa presiune a Berlinului ca o organizație atotcuprinzătoare și menită să reprezinte în totalitate minoritatea germană din România, Grupul Etnic German era împuternicit să acționeze ca reprezentant al acesteia. A fost o instituție de tip nazist, având pretenția de a-i include pe toți etnicii germani din România, preluând toate instituțiile educaționale, culturale și sociale ale acestora și impunându-și controlul asupra vieții publice a germanilor din România[81].

Mai mult, în 1941 România s-a alăturat oficial Axei și a intrat în războiul împotriva Uniunii Sovietice. Ulterior, ca urmare a unui acord interstatal, aproximativ

79. Rebecca Haynes, *Romanian Policy towards Germany, 1936–40*, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2000; Valdis O. Lumans, *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1993, pp. 107-112.

80. Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke" an der Reichsgrenze*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1984.

81. Böhm, *Das Nationasozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien*; *idem*, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien*; Ottmar Trașcă, „Grupul Etnic German din România în «era» Andreas Schmidt. Septembrie 1940 – august 1944", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.), *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 113-148.

63.000 de germani din România au fost încorporați în unități SS[82]. Acest fenomen avea să ducă la probleme și complicații pe termen lung, nu fără legătură cu faptul că la 23 august 1944 regele român Mihai I l-a înlăturat pe mareșalul Ion Antonescu de la conducerea statului și de la cârma armatei, permițând astfel României să întoarcă armele și să declare război Germaniei naziste. În acest context, germanii din România înrolați în armata germană și în SS au luptat în ultimele luni ale războiului împotriva unui stat ai cărui cetățeni cel mai probabil încă erau.

În plus, al Doilea Război Mondial a produs o altă situație inedită pentru sașii transilvăneni. Drept consecință a Dictatului de la Viena de la 30 august 1940, Transilvania de Nord, anume o suprafață de 43.591 de kilometri pătrați, a fost cedată de România Ungariei[83]. Aproximativ 70.000 dintre cei în jur de 2,5 milioane de locuitori ai regiunii erau germani (sași transilvăneni, șvabi sătmăreni, țipțeri maramureșeni). Este prima și singura oară când sașii trăitori în Transilvania s-au aflat sub două administrații statale diferite. La sfârșitul verii și în toamna anului 1944, în contextul înaintării armatelor sovietice și române spre Transilvania de Nord, sașii din regiune au fugit sau au fost evacuați de armata germană, cei mai mulți dintre ei ajungând în Austria și în sudul Germaniei. Acest proces marchează începutul așa-numitei „fugi și expulzări" a germanilor din Europa Centrală și de Est[84]. La sfârșitul războiului, nu în ultimul rând grație acordului lui Stalin, Transilvania de Nord a fost din nou încorporată României[85].

Drept rezultat al schimbărilor teritoriale produse atât în timpul, cât și ca o consecință a celui de-al Doilea Război Mondial, precum și al proceselor migratorii care au implicat grupuri de germani din România și al înrolării în masă a sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni în SS și în armata germană, sfârșitul conflagrației i-a găsit pe germanii din România divizați geografic, în special între România și Germania (și, într-o mai mică măsură, Austria). În plus, la finele anilor 1940 și la începutul anilor 1950, au existat și germani originari din România care au decis să migreze mai departe, în Statele Unite ale Americii, în Canada ori în Franța[86].

---

82. Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane: septembrie 1940 – august 1944*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013, pp. 449-557; Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, trad. de Nadia Badrus, Schiller, Sibiu, 2018.
83. Haynes, *op. cit.*, p. 153.
84. Dagmar Kift, „Neither Here Nor There? Memorialization of the Expulsion of Ethnic Germans", în Bill Niven și Chloe Paver (eds.), *Memorialization in Germany since 1945*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, pp. 78-87, aici p. 78.
85. Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler și Ottmar Trașcă, „Introduction", în Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler și Ottmar Trașcă (eds.), *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45-1948/49*, Central European University Press, Budapesta, 2015, pp. 1-28, aici p. 18.
86. Pascal Maeder, *Forging a New Heimat: Expellees in Post-War Germany and Canada*, V & R Press, Gottingen, 2011; Smaranda Vultur, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, Marineasa, Timișoara,

În România, în faza de final a războiului și imediat după sfârșitul acestuia, în contextul instalării unui regim sprijinit de Moscova, germanii care încă trăiau în țară și identitatea germană ca atare au fost supuși unor măsuri discriminatorii[87]. Germanii din România erau percepuți aproape *in toto* drept vinovați pentru a fi fost de partea lui Hitler în timpul celui de-al Doilea Război Mondial[88]. Prin urmare, la cererea sovieticilor și în ciuda unei aparente opoziții inițiale a autorităților române, între 70.000 și 80.000 de germani din România, bărbați între 17 și 45 de ani și femei între 18 și 30 de ani, au fost deportați în Uniunea Sovietică (în special în regiunea Donbas din Ucraina, dar și în Urali), la muncă forțată, al cărei scop oficial era reconstrucția țării.[89] Unii dintre deportați au fost eliberați în 1946 și 1947, însă nu au fost trimiși înapoi în România, ci în Frankfurt pe Odra, în zona germană ocupată de sovietici. De acolo, cei mai mulți dintre ei fie au încercat să se întoarcă în România, fie să treacă în zona aliată. Circa 15% dintre deportați nu au supraviețuit. Cei mai mulți deportați au fost în cele din urmă eliberați în 1949 și trimiși înapoi în țară[90].

În plus, primele măsuri de reformă agricolă și de expropriere introduse de noua guvernare au țintit explicit populația germană, în timp ce în 1945 germanii au fost privați de drepturi politice[91]. Începând cu 1948, aceste măsuri

---

2012; Cristian Cercel, „Romanian Germans after the Second World War: Transnational History, Transnational Memory", *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschem im östlichen Europa*, 24 (2016), pp. 357-379.

87. Luminița Gheorghiu, *Comunitatea dispărută. Germanii din România între anii 1945 și 1967*, Tritonic, București, 2015, pp. 33-169; Hannelore Baier, „Deportare, deposedare, discriminare. 1944-1948", în Trașcă și Anghel (eds.), *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 149-172.

88. Toate aceste măsuri antigermane au dus și la o situație în care adoptarea altor identități, cel mai des cea română, dar nu numai, putea avea consecințe pozitive pentru sașii transilvăneni, șvabii bănățeni și ceilalți care voiau să evite să aibă de suferit și să fie trași la răspundere pe baza identității lor germane. Cazul șvabilor bănățeni care, imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, au recurs la argumentul originii alsaciene și lorene a strămoșilor lor pentru a afirma o identitate franceză este elocvent în această privință. Vezi Vultur, *Francezi în Banat*. Mariajele cu etnici români reprezentau și ele o metodă prin care germanii puteau să scape de deportare.

89. Georg Weber *et al.*, *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1949*, 3 vol., Böhlau Verlag, Köln, 1995.

90. Mathias Beer, „Der Zweite Weltkrieg und die Nachkriegszeit", în Gündisch, *op. cit.*, pp. 201-250, aici p. 221; Weber *et al.*, *op. cit.*

91. Mathias Beer, cap. cit., pp. 223-226; *idem*, „Rumänien: Regionale Spezifika des Umgangs mit deutschen Minderheiten am Ende des Zweiten Weltkriegs in Südosteuropa", în Mathias Beer, Dietrich Beyrau și Cornelia Rauh (eds.), *Deutschsein als Grenzerfahrung. Minderheitenpolitik in Europa zwischen 1914 und 1950*, Klartext, Essen, 2009, pp. 279-303; Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2009; Baier, cap. cit.

discriminatorii vor fi treptat ridicate. Cu toate acestea, acțiuni antigermane (sau percepute ca esențialmente antigermane) vor continua să aibă loc în anii 1950. Acestea includ deportarea în Bărăgan a locuitorilor din satele bănățene de la granița cu Iugoslavia, așa-numitul „proces al scriitorilor" din 1959, în urma căruia cinci scriitori sași au fost condamnați la un total de 95 de ani în închisoare și nu au fost eliberați până în 1962, respectiv 1964, precum și procesul lotului Biserica Neagră din 1958[92].

În același timp însă, într-o tentativă de a crea un cadru care să contribuie la integrarea germanilor în noua societate socialistă, noile autorități au început să implementeze o serie de măsuri, incluzând tipărirea de publicații în germană și înființarea de instituții culturale în germană în localitățile unde exista o populație germană semnificativă din punct de vedere numeric. Exista un învățământ primar și secundar de stat în limba germană[93]. Elitele germane puteau participa la viața publică în România: de pildă, episcopul luteran era membru al Adunării Naționale[94].

Încercarea de a produce o identitate *rumäniendeutsch* (germano-română) a fost în fapt o componentă de bază a acestei oferte de integrare concepute ori acceptate de autoritățile române. Elitele culturale și politice ale germanilor din România, în particular criticii literari, au jucat și ele un rol semnificativ în acest context[95]. În fapt, existența unei opoziții fundamentale între statul și autoritățile române, pe de o parte, și germanii din România ca întreg, pe de altă parte, care funcționează adeseori ca o premisă nechestionabilă a interpretărilor istoriei germanilor din România în timpul Războiului Rece, ar trebui luată *cum grano salis* și nuanțată.

Totodată, așa cum am sugerat deja, contextul particular al celui de-al Doilea Război Mondial a dat naștere unei considerabile prezențe a germanilor originari din România în afara țării, cu precădere în Republica Federală Germană. Istoricul și funcționarul sas Hans-Werner Schuster a identificat patru categorii de sași transilvăneni în Germania de Vest la finele anilor 1940 și la începutul anilor 1950:

92. Viorel Marineasa și Daniel Vighi (eds.), *Rusalii '51: fragmente din deportarea in Bărăgan*, Marineasa, Timișoara, 1994; *idem*, *Deportarea în Bărăgan: destine, documente, reportaje*, Mirton, Timișoara, 1996; Peter Motzan și Stefan Sienerth (eds.), *Worte als Gefahr und Gefährdung: fünf deutsche Schriftsteller vor Gericht (15. September 1959 – Kronstadt); Zusammenhänge und Hintergründe. Selbstzeugnisse und Dokumente*, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993; Corneliu Pintilescu, *Procesul Biserica Neagră 1958*, Aldus și Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Brașov, Heidelberg, 2008.

93. Castellan, art. cit., pp. 70-71.

94. *Ibidem*, p. 72; Ulrich Andreas Wien, *Friedrich Müller-Langenthal. Leben und Dienst in der evangelischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert*, Monumenta Verlag, Sibiu, 2002, p. 249.

95. Annemarie Weber, *Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppenidentität einer Minderheit (1944-1971)*, Böhlau Verlag, Köln, 2010.

foști membri ai armatei germane și ai SS pentru care întoarcerea în România nu putea fi decât cu greu o opțiune, sași din Transilvania de Nord care fugiseră sau fuseseră evacuați de armata germană către sfârșitul verii și în toamna anului 1944, un mic număr de intelectuali care se stabiliseră în Reich în timpul perioadei interbelice și deportații în Uniunea Sovietică care fuseseră trimiși la Frankfurt pe Odra în 1946 și 1947, de unde reușiseră să treacă în ceea ce avea să devină Republica Federală Germană[96]. O clasificare similară poate fi utilizată și cu privire la șvabii bănățeni, chiar dacă fuga din Banat nu a fost un fenomen la fel de comprehensiv precum evacuarea și fuga din Transilvania de Nord[97]. Prezența în Germania Occidentală a membrilor celorlalte grupuri germanofone cu origini în România era în mare parte o consecință directă a programului *Heim ins Reich*[98].

Pe acest fundal, la finele anilor 1940 și la începutul anilor 1950, elitele reclamând dreptul de a vorbi în numele diferitelor grupuri germane originare din România au înființat instituții în Republica Federală, așa-numitele *Landsmannschaften*. În 1957, aceste asociații s-au alăturat organizației-umbrelă Federația Expulzaților, care voia să-i reprezinte pe toți așa-numiții „expulzați" („izgoniți") germani în Republica Federală[99]. Chiar dacă germanii din România, spre deosebire de germanii din țări precum Polonia, Cehoslovacia, Ungaria ori chiar Iugoslavia, nu fuseseră propriu-zis expulzați, în contextul postbelic vest-german toți germanii originari din Europa Centrală și de Est și din Uniunea Sovietică, fără ca deosebirile mai mult sau mai puțin subtile în ceea ce privește soarta lor postbelică să joace vreun rol extrem de important, au fost subsumați categoriei „expulzaților" (*Vertriebene*). „Expulzați" va deveni o categorie legală, căreia îi vor fi ulterior adăugate alte două categorii, și anume *Aussiedler* și *Spätaussiedler*[100]. Acestea din urmă se referă la migranții germani din Europa Centrală și de Est

96. Hans-Werner Schuster, „Grundzüge der Entwicklung der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland", în *60 Jahre Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland. Grundzüge seiner Geschichte*, Hans-Werner Schuster (ed.), Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland, München, 2009, pp. 9-69, aici pp. 9-10.

97. Peter-Dietmar Leber, „Zur Aussiedlungsgeschichte der Deutschen aus Rumänien. Familienzusammenführung, Flucht, Auswanderung", în Heinz-Günther Hüsch, Peter-Dietmar Leber și Hannelore Baier (eds.), *Wege in die Freiheit. Deutsch-rumänische Dokumente zur Familienzusammenführung und Aussiedlung 1968-1989*, Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V., Aachen, 2016, pp. 9-17, aici p. 11.

98. Jachomowski, *op. cit.*, pp. 202-204.

99. Pertti Ahonen, *After the Expulsion: West Germany and Eastern Europe 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford, 2003; Matthias Stickler, *„Ostdeutsch heißt Gesamtdeutsch." Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzungen der deutschen Vertriebenenverbände 1949-1972*, Droste Verlag, Düsseldorf, 2004.

100. Georg Weber *et al.*, *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2003, pp. 145-184; Marianne Takle, „(Spät)Aussiedler: From Germans to Immigrants", *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, nr. 2 (2011), pp. 161-181; Iris Nachum și Sagi Schaefer, „The Semantics of Political Integration:

și din Uniunea Sovietică din timpul Războiului Rece (*Aussiedler*) și de după acesta (*Spätaussiedler*).

Între sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și 1967 nu au existat relații diplomatice oficiale între România și Republica Federală Germană[101]. Această situație a făcut foarte dificilă exercitarea de către Republica Federală a rolului de stat de neam în raport cu germanii care încă trăiau în România. Republica Democrată Germană a efectuat niște pași în această direcție, care ar merita probabil să fie cercetați mai îndeaproape[102]. Cu toate acestea, nu fără legătură cu presiunile exercitate de deja amintitele asociații ale germanilor din România în Republica Federală asupra autorităților de la Bonn, un proces de migrație a germanilor dinspre România spre Republica Federală a început să aibă loc încă din anii 1950, inițial prin medierea Crucii Roșii, sub egida conceptului umanitar al „reunificării familiale".

Migrația coetnicilor lor în Republica Federală a fost un obiectiv central al asociațiilor germanilor originari din România, un obiectiv care a fost îmbrățișat și de autoritățile vest-germane. Istoria postbelică a germanilor din România este în foarte mare parte istoria unei migrații pe scară largă către Republica Federală. După reluarea în 1967 a relațiilor diplomatice dintre cele două țări, procesul de migrație s-a intensificat și a continuat practic implacabil până la căderea socialismului de stat în România[103]. A atins apoi apogeul la începutul anilor 1990, în contextul deschiderii granițelor care a avut loc imediat după evenimentele din 1989.

Acest rezumat a încercat să sugereze paradoxurile care au marcat istoria germanilor din România după 1918. Mai cu seamă după 1945, oferta de integrare făcută de autoritățile române germanilor din România a furnizat cadrul care a contribuit la producerea și la reproducerea unei identități germane în România, însă această identitate a fost în mare măsură păstrată vie pentru a facilita migrația și ulterioara integrare a germanilor din România în Republica Federală[104]. În

---

Public Debates about the Term «Expellees» in Post-War Western Germany", *Contemporary European History*, 27, nr. 1 (2018), pp. 42-58.

101. Claudiu Florian, Dumitru Preda și Ottmar Trașcă (ed.), *România – Republica Federală Germania*, vol. I: *Începutul relațiilor diplomatice 1966-1967*, Editura Enciclopedică, București, 2009; Gheorghiu, *op. cit.*

102. James Koranyi, „Voyages of Socialist Discovery: German-German Exchanges between the GDR and Romania", *The Slavonic and East European Review*, 92, nr. 3 (2014), pp. 479-506; Gheorghiu, *op. cit.*, pp. 261-298, 403-421, 527-550; Jannis Panagiotidis, „What is the German's Fatherland? The GDR and the Resettlement of Ethnic Germans from Socialist Countries (1949-1989)", *East European Politics and Societies and Cultures*, 29, nr. 1 (2015), pp. 120-146.

103. Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu și Laura Stancu (eds.), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2011; Paul Cristian Bagiu, *Die Geheimsache Kanal. Analyse der staatlich vermittelten Aussiedlung Rumäniendeutscher in die BRD (1968-1989) nach marktheoretischen Gesichtspunkten*, Honterus, Sibiu, 2021.

104. Verdery, *Transylvanian Villagers*, p. 69.

același timp, chiar dacă niciuna dintre cele trei Constituții care au fost adoptate între 1945 și 1989 nu a numit România un „stat național" și chiar dacă existența minorităților a fost constant recunoscută, politica de stat a continuat în multe privințe să tindă la o asimilare a minorităților și astfel să le împingă, direct ori indirect, către migrație[105].

Guvernarea socialistă în România a căpătat un distinct caracter naționalist mai cu seamă în timpul lui Nicolae Ceaușescu[106]. Începând cu anii 1970, politica, discursurile și politicile țineau în mod implicit și explicit la „omogenizarea" societății românești, ceea ce în practică nu avea cum să nu însemne și o omogenizare etnică. În acest context, cu excepția unor abordări folcloristice sponsorizate de stat, nu exista un cadru adecvat pentru o integrare reală și substanțială a memoriilor și identităților sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni și cu atât mai puțin ale celorlalte grupuri germanofone în cadrul discursurilor mnemonice și identitare românești. Totodată, această absență a integrării este legată și de dificultatea expresă cu privire la încorporarea unor discursuri mnemonice și identitare germane cu privire la cel de-al Doilea Război Mondial într-un cadru antifascist tipic regimurilor socialiste, care, mai cu seamă în anii 1980, erau la rândul lor tot mai marcate de naționalism și în același timp împovărate de o relație ambiguă cu propriile trecuturi fasciste. România exemplifică elocvent aceste tensiuni.

Politicile Republicii Federale față de coetnicii din străinătate au avut la rândul lor un rol esențial în ceea ce privește soarta comunității germane din România. Lobby-ul intern și un cadru juridic permițându-le germanilor din România accesul facil la cetățenia germană în contextul recunoașterii responsabilității statului vest-german pentru evenimentele traumatice din trecutul recent al comunităților germane din Europa Centrală și de Est au dus la exercitarea unor presiuni pentru ca etnicilor germani din aceste regiuni să le fie permisă „întoarcerea" în Republica Federală[107]. Din moment ce majoritatea celorlalte grupuri germane din Europa Centrală și de Est fuseseră expulzate la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, germanii din România, reprezentând cea mai mare comunitate germanofonă din regiune (cu excepția Uniunii Sovietice) în timpul Războiului Rece, au fost printre principalii beneficiari ai legislației germane. Fenomenul cunoscut drept

105. Zsolt K. Lengyel, „Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989. Abriß über die inneren Integrationsprobleme des politischen und nationalen Unitarismus am Beispiel der Deutschen und Magyaren", *Zeitschrift für siebenbürgische Geschichte und Landeskunde*, 24 (2001), pp. 190-212.

106. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1994; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Humanitas, București, 2014; Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în epoca de aur*, Polirom, Iași, 2015.

107. James Koranyi și Ruth Wittlinger, „From Diaspora to Diaspora: The Case of Transylvanian Saxons in Romania and Germany", *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, nr. 1 (2015), pp. 96-115.

„răscumpărarea" (*Freikauf*) germanilor din România a început efectiv în anii 1950, însă a fost instituționalizat în anii 1970[108]. În ultima decadă a guvernării comuniste, aproximativ 10.000 de germani părăseau România anual[109]. Cifrele au explodat apoi imediat după 1989, aproximativ 200.000 de etnici germani părăsind România la începutul anilor 1990, pentru a deveni cetățeni ai Republicii Federale Germane. A nara trecutul minorității germane din România înseamnă de fapt a nara abandonarea României de către aceasta. Statisticile sintetizează probabil cel mai bine acest proces: conform rezultatelor de la recensăminte, în 1930 erau 745.421 de germani în România, în 1948 – 343.913, în 1966 – 382.595, în 1977 – 332.205, în 1992 – 119.436, în 2002 – 59.764 și, în fine, 36.042 conform numărătorii oficiale efectuate în 2011[110].

3.3. Excurs privind complexitatea lexicală

Atribuirea echivocă și uneori indistinctă a unei identități germane diferitelor grupuri trăind în România vine la pachet cu un peisaj semantic deosebit de complex care privește termenul *german* în limba română. Conotațiile acestuia sunt departe de a fi foarte directe. Se poate referi la cetățeni germani și, în timpul Războiului Rece, îi desemna atât pe cetățenii Republicii Federale Germane, cât și pe cei ai Republicii Democrate Germane. În același timp, se poate referi și se referă la membri ai grupurilor germanofone care au trăit, pentru perioade mai scurte sau mai lungi, pe teritoriul României. Se poate referi chiar și la triburile germanice nomade din perioada medievală.

Mai mult, pe lângă termenul *german*, de origine latină, româna cunoaște și termenul *neamț*, de origine slavă[111]. Această complexitate lingvistică este ilustrată,

108. Dobre *et al.*, *op. cit.*; Heinz-Günther Hüsch, Hannelore Baier și Ernst Meinhardt (eds.), *Cumpărarea libertății*, trad. de Nadia Badrus, Honterus, Sibiu, 2014.

109. Dobre *et al.*, *op. cit.*

110. Manuilă, *op. cit.*, p. xxiv; Anton Golopenția și Dan C. Georgescu, „Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului. Extras din «Probleme economice», nr. 2. Martie 1948", Institutul Central de Statistică, București, 1948, p. 37; Direcția Generală de Statistică, *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I: *Populație – structura demografică*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980, p. 614; Comisia Națională pentru Statistică, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Rezultate preliminare*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1992, p. 38; Institutul Național de Statistică, „Populația după etnie", 2003, http://www.insse.ro/cms/files/rpl2002rezgen1/14.pdf (ultima accesare, 15 februarie 2021); *idem*, „Recensământul populației și al locuințelor 2011. Rezultate definitive. Tabelul 7 (stânga). Populația stabilă pe sexe, după etnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe", 2011, http://www.rpl2011.djsct.ro/inceputj.php?cod=9&codj=0 (ultima accesare, 15 februarie 2021).

111. Pentru o explicație concisă a denotațiilor celor doi termeni, vezi Ion Bogdan Lefter, „Imaginea germanului în civilizația românească și în literatura română", *România literară*, 42, 25 octombrie 1995.

de pildă, de cineva precum Gheorghe Șincai, istoric și filolog transilvănean din secolul al XVIII-lea, care folosea atât *german*, cât și *neamț* pentru a se referi la migrațiile germanice de la începutul Evului Mediu, chiar dacă totodată nu părea să echivaleze *sas* cu *german* sau *neamț*[112]. Pe plan istoric, *german* și *neamț* s-au referit și la lucruri ținând de Imperiul Habsburgic. În secolul al XIX-lea, în Moldova și Valahia, *austriac* și *german* erau folosite în mod indistinct[113]. Existența unor termeni suplimentari care denumesc variile grupuri germanofone din România, precum *sas* sau *șvab*, complică și mai tare peisajul lingvistic și semantic.

Această complexitate semantică și lexicală – care întărește la rândul ei ideea caracterului relativ și fluid al identităților și identificărilor etnice – nu avea și nu are cum să nu aibă consecințe asupra imaginilor circulând în societatea românească asociate cu „germanul" și cu „germanii". De pildă, în analiza reprezentărilor „germanului" în notele găsite în cărțile românești din Banat la finele secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, istoricul Valeriu Leu afirma:

> Vorbind când despre „neamț", când despre „craiul nemțesc", când despre „împărăția nemțească", însemnările conservă accepția unui termen colectiv care nu desemna însă populația germană din Banat, ci autoritatea, stăpânirea, administrația, pur și simplu statul![114].

Reprezentările germanității în Banat la finele secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea erau configurate de-a lungul acelorași coordonate, Imperiul Habsburgic fiind esențialmente perceput drept un imperiu „german"[115].

Multiplele valențe ale semnificației „germanului" în contextul românesc au înlesnit și continuă să faciliteze dezvoltarea unui peisaj reprezentațional complex:

> [...] germanul are prin excelență parte de o dublă reprezentare în scrierile românești: pe de o parte, ca locuitor al spațiului de limbă germană și, pe de altă parte, ca membru al populației germane din România. Două imagini ale germanului se nasc așadar, fiecare dintre ele având trăsături particulare, influențându-se reciproc în mod constant, atât pozitiv, cât și negativ[116].

---

112. Marian Zăloagă, „Imaginea Celuilalt în Chronica românilor. Viziunea șincaiană asupra populațiilor germanice din Transilvania", *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie. Anuar*, 3, 2004, pp. 209-218, aici p. 211.
113. Stela Mărieș, „Das Fremdenbild im rumänischen Raum in der Mitte des XIX. Jahrhunderts", în Alexandru Zub (ed.), *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1996, pp. 207-227, aici p. 207.
114. Valeriu Leu, „Imaginea «neamțului» în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat", în Zub (ed.), *Identitate și alteritate*, pp. 240-246, aici p. 241.
115. Valeriu Leu, „Imaginea germanului la românii din Banat", în Vultur (ed.), *Germanii din Banat*, pp. 35-58, aici p. 40.
116. Daniel Eiwen, „Das Bild der Siebenbürger Deutschen in rumänischen Schrifttum. Momentaufnahmen aus seiner Entstehung und Entwicklung", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken

Cele două imagini la care făcea referire Daniel Eiwen sunt într-adevăr principalele imagini asociate cu germanitatea în contextul românesc, însă, așa cum am sugerat mai sus, peisajul reprezentațional este și mai încurcat, putând să includă și alți referenți, austrieci, habsburgici și așa mai departe. Mai mult, între 1866 și 1947 la cârma țării s-a aflat o familie regală de origine germană, și anume ramura Sigmaringen a familiei Hohenzollern. Domnia lui Carol I, care a durat de la 1866 la 1914, este considerată în general cea care a adus modernizarea în România și care a contribuit în mod fundamental la consolidarea legăturilor sociale, culturale și politice ale țării cu Europa de Vest[117]. Interferența constantă și influența reciprocă a variilor referenți imaginați pe care îi include expresia „germanii din România" reprezintă unul dintre fenomenele ce caracterizează filogermanismul asupra căruia se apleacă această carte. O analiză a felului în care minoritatea germană a fost reprezentată în România post-1989 trebuie să ia în considerare aceste complicații și să manifeste sensibilitate față de împletirea complexă chiar și a acelor idei despre și referințe la germanitate care par la prima vedere mai degrabă simple.

și Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, pp. 263-284, aici p. 264.

117. Edda Binder-Iijima, Heinz-Dietrich Löwe și Gerald Volkmer (eds.), *Die Hohenzollern in Rumänien 1866-1947. Eine monarchische Herrschaftsordnung im europäischen Kontext*, Böhlau Verlag, Köln, 2010.

4

Identitate și alteritate

4.1. Identitatea românească între Est și Vest. Reprezentări reciproce româno-germane

Istoria politică și culturală română modernă a fost constant caracterizată de tentativa de a face față tensiunilor și fricțiunilor ivite la intersecția dintre constrângerile structurale, localizarea geografică, autoimaginile dorite și aspirațională și heteroidentitățile atribuite. Începând cu dezvoltarea, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, a unei conștiințe naționale, reprezentarea românității și a identității române ca fiind prinse între Orient și Occident a funcționat recurent ca o marotă și ca o obsesie, alimentând discursuri, instituții, poziții politice, imagini ale sinelui și ale alterității[1]. Originile procesului intelectual, politic și social care a avut loc pe verticală, de sus în jos, și prin care a fost construită o identitate națională românească, pot fi în mare situate în secolul al XVIII-lea, la întretăierea dintre emanciparea proiectului iluminist privind esențialmente către viitor și tendințele sale herderiene, etnicizante, privind (și) înapoi. Proiectele politice și discursurile identitare românești (și, desigur, nu doar românești) nu au depășit niciodată contradicția dintre aceste două impulsuri[2]. Astfel, discursurile și dezbaterile cu privire la identitatea românească au fost forțate să ia la nesfârșit poziție față de chestiuni aparent nerezolvabile, al căror miez l-au reprezentat apartenența culturală și politică, precum și situarea deopotrivă simbolică și fizică între Est și Vest, unde Vestul a fost adeseori înțeles ca reprezentând Europa, iar Estul a fost perceput fie ca un refuz complet al Europei, fie ca o versiune viciată și incompletă a acesteia, împotmolită în marasmul propriei imperfecțiuni.

1. Vintilă Mihăilescu, „Despre excepționalism și ipostazele sale românești", în *idem* (ed.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Polirom, Iași, 2017, pp. 43-71.
2. Claude Karnoouh, *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală*, trad. de Teodora Dumitru, Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2011; Mihăilescu, *op. cit.*

Concepte precum „Vestul", „Occidentul" sau „Europa" sunt așadar esențiale, funcționând ca puncte de referință ale configurării discursurilor și politicilor identitare românești, ale geografiilor simbolice din România și ale imaginarelor și opozițiilor binare asociate cu acestea. Dihotomia dintre Vest și Est, dintre Occident, pe de o parte, și Orient (ori Balcani), pe de altă parte, a venit la pachet cu complexe de inferioritate asociate cu identitatea românească percepută ca o identitate estică, orientală ori balcanică, precum și cu o căutare fără de sfârșit a unei românități care să se ridice la niște presupuse standarde – uneori abstracte, alteori ceva mai concrete – europene și vestice[3]. Pe acest fundal, Balcanii și Orientul s-au erijat în discursurile culturale și politice cu privire la identitatea românească ca un „antidot genetic istoric și geopolitic al europenizării" române[4].

Întrebări și dileme legate de relația românească cu Vestul și cu Europa au fost așadar constitutive procesului de dezvoltare a unei identități naționale române de factură modernă în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Totuși, mai cu seamă în contextul transilvănean, anumite discursuri care pot fi privite drept forme incipiente de identificare etnică au început să se dezvolte chiar mai devreme, în strânsă legătură cu sistemul juridico-administrativ al Principatului. Istoricul Ioan-Aurel Pop a mers chiar până la a argumenta că a existat o națiune română medievală, pe baza a ceea ce el numește „solidarități etnice"[5]. Niște manifestări discursive ale unor „prejudecăți etnice" pot fi datate încă din secolele al XV-lea și al XVI-lea[6]. Autorii sași tindeau să supraliciteze „importanța sașilor

3. Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, trad. de Maria Carpov, Humanitas, București, 2002; Keith Hitchins, *România. 1866–1947*, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, ed. a IV-a, Humanitas, București, 2013, pp. 333-373; *idem*, *Românii. 1774–1866*, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, ed. a III-a, Humanitas, București, 2013; Sorin Antohi, „Cioran și stigmatul românesc. Mecanisme identitare și definiții radicale ale etnicității", în *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a revăzută, Polirom, Iași, 1999, pp. 235-324; Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997; Adrian Cioroianu, „The Impossible Escape: Romanians and the Balkans", în Dušan I. Bjelić și Obrad Savić (eds.), *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, MIT Press, Cambridge, MA, 2005, pp. 209-233; Monica Spiridon, *„Cum poți să fii român?" Variațiuni pe teme identitare*, Scrisul Românesc, Craiova, 2006; Veda Popovici și Ovidiu Pop, „De aici, de la margine. Pentru o metodă decolonială în discursurile culturale din România", *Gazeta de Artă Politică*, 12, decembrie 2015; Mihăilescu, cap. cit.; Valentin Naumescu, „Introducere. O sută de ani de periferie. România, în căutarea garanțiilor", în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană*, Polirom, Iași, 2018, pp. 17-31.
4. Monica Spiridon, *op. cit.*, p. 52.
5. Ioan-Aurel Pop, *Națiunea română medievală: solidarități etnice românești în secolele XIII–XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
6. Gábor Almási, „Constructing the Wallach «Other» in the Late Renaissance", în Balázs Trencsényi și Márton Zászkaliczky (eds.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Brill, Leiden, 2010, pp. 91-130, aici pp. 125-126.

în Transilvania", sugerând existența unei superiorități săsești în special în raport cu valahii, care în fapt nu erau o „națiune" recunoscută legal. Ba mai mult, remarci ale unor diferiți observatori externi puteau fi și erau aduse în prim-plan pentru a sublinia și a construi reprezentarea superiorității săsești în Transilvania. Aceste procese de alterizare derogatorie aveau anumite motivații politice și economice, uneori legitimate și naturalizate discursiv prin recursul la argumente de factură esențializantă[7].

Istoricul Adolf Armbruster a acordat atenție *in extenso* interacțiunilor și imaginilor reciproce româno-săsești care se regăsesc în cronici istorice redactate între secolul al XV-lea și secolul al XIX-lea. El a notat, de pildă, cum cronicari transilvăneni ori moldoveni precum Nicolaus Olahus (1493-1568), Miron Costin (1633-1691) sau Nicolae Costin (1660-1712) au subliniat chemarea civilizațională, prosperitatea și gradul de dezvoltare ale sașilor transilvăneni[8]. Chiar dacă tendința sa de a utiliza identitatea națională drept instrument analitic pentru a pune în lumină fenomene ce s-au manifestat într-o perioadă în care aceasta nu se dezvoltase în aceiași termeni ca în istoria recentă poate fi pusă sub semnul întrebării, studiul lui Armbruster are meritul de a evidenția întâlnirile intelectuale româno-săsești din premodernitate, întâlniri destul de numeroase, chiar dacă nu întotdeauna consistente și substanțiale. În acest context, trebuie subliniat că literatura care abordează relațiile și interacțiunile româno-săsești și reprezentările reciproce ale alterității române și ale celei săsești sugerează că înainte de secolul al XVIII-lea aceste reprezentări nu stăteau sub semnul dihotomiei Est-Vest. Construcția antagonistă a unei alterități valahe în perioada târzie a Renașterii anticipează ulterioarele dihotomii euroorientaliste, însă nu se contura pe baza unei scheme a diferenței dintre Est și Vest[9]. Acest aspect este la rândul său un indiciu că nu există o realitate esențială și invariabilă legată de astfel de opoziții, că ele trebuie contextualizate și istoricizate, chiar și (sau mai cu seamă) atunci când sunt investigate în durata lor lungă.

În studiul său despre interacțiunile și întâlnirile româno-săsești, Armbruster recunoaște și punctul de cotitură reprezentat de Școala Ardeleană, cea mai importantă și mai influentă mișcare culturală abordând chestiuni legate de românitate în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea[10]. Sub egida acesteia, intelectualii românofoni din Transilvania habsburgică au imaginat și au construit discursiv (ori au descoperit/redescoperit) ideea unei națiuni române moderne, o idee care voia să conjuge „tradiția rurală ortodoxă [...] și dinamismul

7. Almási, cap. cit.
8. Adolf Armbruster, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pp. 21, 268-270.
9. Armbruster, *op. cit.*; Almási, cap. cit.
10. Armbruster, *op. cit.*, pp. 29-37; Laura Stanciu, *Iluminism central european: Școala Ardeleană*, Mega, Cluj-Napoca, 2010.

intelectual al Europei", acordând o atenție deosebită și o valoare specială și moștenirii romane a regiunii[11]. Având drept țintă obținerea unei legitimități politice, ceea ce în cazul populației române se traducea drept căutarea egalității în drepturi cu ungurii și cu sașii, reprezentanții Școlii Ardelene „accentuau identitatea latină a românilor pentru a le spori prestigiul cultural și politic în Europa"[12]. Această străduință în vederea emancipării sociale a stat și la baza deciziei unei părți a Bisericii Ortodoxe din Transilvania de a recurge în 1697 la Unirea cu Roma, a cărei consecință directă a fost apariția Bisericii Uniate[13]. Mai mult, procesele verticale (de sus în jos) de imaginare a națiunii române erau concomitente cu și strâns legate de procese similare care priveau celelalte grupuri etnice trăitoare în Transilvania. În acest context, narațiunile săsești cu privire la trecut ținteau în mod implicit și explicit întărirea legitimității săsești în fața disoluției structurii corporatiste a statului transilvănean[14].

Astfel, construcția discursivă a autoidentificării românești în Transilvania a adus cu sine dezvoltarea anumitor atitudini și poziționări cu privire la complicatele împletituri etnice și naționale din Transilvania. Pe acest fundal, preocupată de chestiuni cu privire la identitatea română și la poziția populației române în Transilvania, sus-numita Școală Ardeleană, prin intermediul reprezentanților ei, s-a ocupat pe larg și într-un mod critic de chestiuni cu privire la alteritatea etnică și la relația acesteia cu românitatea. Ungurii, slavii, evreii, romii și, desigur, sașii, au reprezentat obiecte de interes pentru intelectualii transilvăneni de limbă română care au activat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Contururile reprezentării unui sine românesc, așa cum pot fi ele surprinse, de pildă, în discursurile diseminate de intelectualii transilvăneni în această perioadă au fost într-o măsură nu nesemnificativă o reacție la reprezentările unor observatori externi cu privire la români, reprezentări propagate prin diferite canale[15]. În fapt, discursurile de autoidentificare s-au întrepătruns constant cu reprezentările interne ale alterității și cu reprezentările externe ale românității. Această recunoaștere trebuie să fie luată

11. Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, trad. de Sever Trifu și Codruța Trifu, Dacia, Cluj-Napoca, 1987, p. 50.
12. John Neubauer, Marcel Cornis-Pope, Sándor Kibédi-Varga și Nicolae Harsanyi, „Transylvania's Literary Cultures: Rivalry and Interaction", în Marcel Cornis-Pope și John Neubauer (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, vol. II, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2004, pp. 245-282, aici p. 255.
13. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică*.
14. Adolf Armbruster, *Auf die Spuren der eigenen Identität*, Editura Enciclopedică, București, 1991; Edit Szegedi, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006; Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Polirom, Iași, 2006; Borbala Zsuzsanna Török, *Exploring Transylvania: Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*, Brill, Leiden, 2016.
15. Mitu, *Geneza identității naționale*.

în considerare dincolo de o simplă admitere și trebuie integrată din punct de vedere analitic de fiecare dată când astfel de subiecte sunt abordate critic.

Istoricii Școlii Ardelene s-au preocupat în mod deosebit „de fenomenul săsesc din peisajul etnic, politic, religios și social al Transilvaniei"[16]. Interesul lor pentru sași a depășit în mod semnificativ cadrele clerical-religioase de care se folosiseră cronicarii din secolele anterioare. Era de asemenea strâns legat de evoluții specifice sociale și politice care aveau loc la acea vreme în Transilvania[17]. În contextul politic al secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, marcat tot mai mult de conflict și de competiție, atitudinile antiromâne diseminate de elitele săsești se întrepătrundeau cu reprezentările românești cu privire la populația săsească ca situându-se pe poziții diametral opuse intereselor române și prin urmare gata să-i denigreze și să-i calomnieze pe români[18]. Totuși, astfel de reprezentări cu privire la sași coexistau cu unele de natură pozitivă și mai apreciative, tributare unei înțelegeri civilizaționale și ierarhice a lumii, ce era practic o componentă de bază a filozofiei sociale a Școlii Ardelene[19]. De pildă, Ioan Budai-Deleanu, unul dintre principalii reprezentanți ai mișcării, se referea la sașii transilvăneni ca ocupând locul cel mai înalt printre națiunile din Transilvania pe o imaginară scară culturală/civilizațională[20]. „Înapoierea culturală" română și autostigmatizarea erau chestiuni importante ce caracterizau discursurile elitelor culturale transilvănene de limbă română în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea[21]. Această puternică preocupare față de problematica identității române s-a manifestat într-un peisaj intelectual în mare parte marcat de tensiuni în al căror orizont reprezentațional pot fi detectate urme distincte de autoorientalism și colonizare intimă[22].

În același timp, bazându-se pe comunicarea și transferul constant de cunoaștere între spațiul cultural de limbă germană și elitele politice și religioase ale sașilor din Transilvania – fenomen ale cărui origini sunt, desigur, mai vechi –, reprezentările săsești ale alterității din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea au utilizat în mod semnificativ discursuri și constructe culturale bazându-se pe cadre orientalizante[23]. Ideile cu privire la superioritatea săsească în Transilvania, legitimate discursiv prin referința la propriul presupus rol civilizațional, erau diseminate de elitele săsești[24]. O analiză remarcabilă și comprehensivă a relațiilor dintre sași și

16. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 30.
17. *Ibidem*, pp. 35-36.
18. Mitu, *Geneza identității naționale*.
19. Sorin Mitu, *Identități moderne în Transilvania*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, pp. 80-81.
20. Dumitru Hîncu, *„Noi" și germanii „noștri" 1800-1914. Un studiu imagologic urmat de Tablouri dintr-o lume care a fost*, Univers, București, 1998, p. 81.
21. Mitu, *Geneza identității naționale*.
22. Mitu, *Identități moderne*.
23. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 63; Glynn Custred, „Dual Ethnic Identity of the Transylvanian Saxons", *East European Quarterly*, 25, nr. 4 (1991), pp. 483-491.
24. Mitu, *Identități moderne*, pp. 101-102.

romi și a reprezentărilor sașilor cu privire la romi în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea indică existența unor relevante puncte de convergență cu discursurile orientaliste germane. Istoricul Marian Zăloagă a arătat că imaginea romilor în cultura săsească se baza pe o exotizare similară exotizării Celuilalt oriental[25]. Reprezentările săsești cu privire la populația romă pot fi plasate și în contextul mai larg al discursurilor germane și maghiare de dinainte de Primul Război Mondial. O privire mai atentă asupra acestor discursuri indică niște proiecte modernizatoare și două „misiuni civilizatoare" – una maghiară și una germană – aflate în competiție, care sunt cel mai bine înțelese dacă avem în vedere competiția maghiaro-germană pentru preeminență politică și culturală. Această competiție a avut loc în mare în contextul presiunilor de maghiarizare îndreptate împotriva grupurilor germanofone din Ungaria[26]. Studiile tratând în profunzime construcția istorică a alterității române în produsele culturale de limbă maghiară au demonstrat că reprezentările maghiare ale românilor au constituit la rândul lor în mare parte „o variațiune pe tema imaginării Europei de Est de către occidentali", fiind așadar „o prelungire particulară a acestei reprezentări de mare anvergură"[27].

Începând cu secolul al XVIII-lea, procese de construcție identitară legate în mod lax de procesele politice și economice desfășurate în Transilvania habsburgică, dar având și variații semnificative datorate diferențelor din contextele politice au început să aibă loc și de cealaltă parte a Carpaților, în Țara Românească și în Moldova. Aflate formal sub suzeranitatea Imperiului Otoman, elitele valahe și moldovene au îmbrățișat diferite europenisme și vesticisme implantate într-o viață culturală (și politică) aflată în mare parte sub influență greacă și turcă[28]. Astfel, perioada dintre finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este cea în care în produsele culturale românești apar referințe pozitive față de civilizația europeană și în care distincția discursivă dintre ceea ce este român și ceea ce este european, articulată aspirațional, începe să capete impulsuri tot mai vizibile[29].

Un accent pus pe diferența dintre „Europa" și propria țară de origine se regăsește în observațiile făcute de boierul Ienăchiță Văcărescu în călătoria sa diplomatică

25. Marian Zăloagă, *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2015.
26. Sacha Davis, „Competitive Civilizing Missions: Hungarian Germans, Modernization, and Ethnographic Descriptions of the *Zigeuner* before World War I", *Central European History*, 50, nr. 1 (2017), pp. 6-33.
27. Melinda Mitu și Sorin Mitu, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014, p. 33.
28. Djuvara, *op. cit.*; Alex Drace-Francis, *Geneza culturii române moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900*, trad. de Marius-Adrian Hazaparu, Polirom, Iasi, 2016.
29. Alex Drace-Francis, *The Traditions of Invention: Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Brill, Leiden, 2013, p. 139.

la Viena ca reprezentant oficial al Valahiei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Totuși, Văcărescu nu a trădat vreun sentiment de inferioritate în raport cu „europenii" întâlniți pe parcursul călătoriei sale spre Viena[30]. Nu același lucru se poate spune cu privire la Dinicu Golescu, boierul valah purtând veșminte tipice modei otomane care a călătorit în Europa de Vest la câteva decenii după Văcărescu, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Avem cunoștință de întâlnirea sa cu alteritatea în forma ei vestică din cartea pe care a scris-o cu această ocazie, o publicație ce îi va asigura un loc foarte important în istoria culturală și literară română. *Însemnare a călătoriei mele* este relatarea unei călătorii de descoperire, dinspre Valahia spre „Europa", care a avut loc în anii 1820[31]. Golescu se folosește de propria uimire în fața trăsăturilor „civilizației" europene pentru a sublinia astfel ceea ce percepea drept defectele și înapoierea propriei țări. Observațiile sale ilustrează excelent relația intrinsecă dintre discursuri despre alteritate și discursuri autoidentificatorii. La Golescu, acestea din urmă sunt în mare parte caracterizate de complexe de inferioritate care sunt produse și întărite prin compararea patriei valahe cu ceea ce întâlnește de-a lungul călătoriei sale spre Vest. Această permanentă juxtapunere duce la „o pledoarie în favoarea unei reforme generale a instituțiilor autohtone într-o «direcție europeană»"[32]. Astfel, fascinația vizibilă a lui Golescu cu privire la „Europa" și caracterul politic al lucrării sale fac din *Însemnare a călătoriei mele* un manifest occidentalist în favoarea unei „eurotopii"[33].

Începându-și voiajul în București, boierul Golescu trece prin Brașov și prin Țara Bârsei, practic primul oraș și prima regiune întâlnite după traversarea granitei din Valahia spre Transilvania. Ajuns acolo, el laudă hărnicia și ordinea săsești, remarcând că „un strein, cum va intra în satele lor, numai dupe cele ce vede cunoaște a lor vrednicie și că au pravili drepte, spre fericirea nației"[34]. Cu toate acestea, în ciuda evaluării în mare parte pozitive a localităților locuite în special de sași, precum și de maghiari, Golescu nu descrie nimic drept „european", decât după cel puțin jumătate din descrierea pe care o face Vienei[35].

Având în vedere argumentul pe care îl avansez în această carte – și anume că germanofilia română contemporană reprezintă o afirmare autoorientalizantă și autocolonizată a unui jind după Europa și a unei aspirații la Europa –, două aspecte ale observației lui Golescu trebuie subliniate. În primul rând, prestigiul asociat cu sașii transilvăneni era văzut ca o contrapondere la sărăcăcioasa stare

30. Bogdan Mihai Dascălu, *Germanitatea și literele române*, Ideea Europeană, București, 2006, pp. 26-32.
31. Dinicu Golescu, „Însemnare a călătoriii mele Constandin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826", în Mircea Anghelescu (ed.), *Scrieri*, Minerva, București, 1990, pp. 1-116.
32. Drace-Francis, *The Traditions of Invention*, p. 135.
33. *Ibidem*, pp. 135-159.
34. Golescu, cap. cit., pp. 5-6.
35. Drace-Francis, *The Traditions of Invention*, p. 152.

economică și culturală a Valahiei native. În al doilea rând, statutul neclar al Transilvaniei, diferită în comparație cu țara de baștină, însă nu neapărat „europeană" fără ocolișuri, anticipează ulterioarele dezbateri identitare cu privire la apartenența culturală a diferitelor regiuni ale României și ilustrează liminalitatea și starea de-a-fi-între ce reprezintă indicatori-cheie ai geografiilor simbolice gata să fie activate când sunt descrise regiuni și țări în Europa de Est. Apropourile și afirmațiile autoorientalizante din călătoria pe care Golescu o înregistrează în cronica sa, chit că reprezentative pentru epoca în care au fost făcute, indică la rândul lor utilitatea unei analize a istoriei culturale românești în general și a politicii și a discursurilor identitare în particular, într-un cadru care permite un angajament critic cu dihotomia Est-Vest în diferitele ei forme și chipuri.

Cam în aceeași perioadă cu Golescu, călătorii germani în cele două principate dunărene, unite într-un singur stat în 1859, tindeau și ei să-și configureze discursurile în termeni vădit orientaliști și esteticiști. De pildă, când Richard Kunisch, „un scriitor de călătorie și un folclorist cu clare aplecări românești", scria în 1861 despre o vizită în România, plasa țara într-un „*Orient* indistinct"[36]. În mod similar, într-un poem inspirat de prima ei întâlnire cu regele Carol, Elisabeta de Wied, viitoarea regină a României, care a fost și o prolifică poetă sub pseudonimul Carmen Sylva, se referea la viitoarea ei țară ca la un tărâm fermecat aflat undeva în Orientul îndepărtat[37].

Nu este câtuși de puțin surprinzător că reprezentările predominante ale populației române în produsele de limbă germană de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX pot fi în mare integrate într-un set mai larg al reprezentărilor prezente în societățile vestice, și anume cel cu privire la Europa de Est și de Sud-Est, aflate într-o stare de subdezvoltare. Regretatul istoric Klaus Heitmann a făcut referire la „un complex de reprezentări universal valabile în țările mult mai dezvoltate sub raport politic, industrializate și urbanizate din vestul și centrul Europei despre societățile încă arhaic-agrare din țările în curs de dezvoltare ale răsăritului și sud-estului european"[38]. Cu toate acestea, chiar dacă observația lui Klaus Heitmann stă în picioare, ar fi fost mai bine potențată de o analiză care să ia în considerare și particularitățile reprezentărilor germane cu privire la Europa de Est în general, pe fondul intereselor politice și economice particulare germane în regiune și al interconexiunilor germano-est-europene și germano-românești ce s-au dezvoltat în special după unificarea germană de la 1871. O analiză ceva

36. David Hamlin, „«Wo sind wir?» Orientalism, Gender and War in the German Encounter with Romania", *German History*, 28, nr. 4 (2010), pp. 424-452, aici pp. 424-425.
37. Doru Chirică-Eiwen, „Das Bild Deutschlands und des Deutschen in der rumänischen Literatur", teză de doctorat, Universitatea din Köln, 1988, p. 34.
38. Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775-1918. Un studiu imagologic*, trad. de Dumitru Hîncu, ed. a II-a, Polirom, Iași, 2014, p. 277.

mai recentă axată pe relațiile germano-române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în timpul Primului Război Mondial scoate în evidență că reprezentările germane cu privire la România și la români, orientalizante și esticiste, aveau la bază construcția unei dependențe românești în raport cu economia germană și că fluctuațiile în cadrul acestor discursuri au fost întotdeauna legate de anumite evoluții și obiective politice și economice[39].

Comentatorii germani ai evoluțiilor având loc în România secolului al XIX-lea au observat și au subliniat și amestecul presupus ieșit din comun dintre modelele europene și atitudinile europenizante, pe de o parte, și moravurile și obiceiurile percepute drept orientale, pe de altă parte. Totodată însă, o privire mai atentă la astfel de discursuri și reprezentări dezvăluie că, „pe măsură ce secolul al XIX-lea avansa, scriitorii de călătorie își mai temperau înțelegerea României drept Orient"[40]. Acest proces de nuanțare, în fapt o construcție discursivă externă a liminalității și a intermediarității românești, era contemporan și strâns legat de evoluția pe care o luau interesele politice și economice ale Imperiului German în Europa de Sud-Est[41].

În Valahia și Moldova secolului al XIX-lea, apropierea culturală, politică și economică față de Europa de Vest a fost însoțită de o distanțare în raport cu Imperiul Otoman. A implicat deopotrivă și întărirea legăturilor cu Rusia țaristă, chiar dacă acest fenomen nu a fost neapărat îmbrățișat din toată inima de elitele din cele două Principate. Valahia și Moldova s-au unit în 1859, sub conducerea principelui Alexandru Ioan Cuza, care a fost forțat să abdice în 1866. Tronul i-a fost oferit apoi prințului prusac Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, sub a cărui conducere România a devenit nominal independentă de Imperiul Otoman, o urmare directă a Războiului de Independență din 1877, cunoscut și drept Războiul Ruso-Turc din 1877-1878. România nu este singura țară sud-est-europeană ale cărei independență față de Imperiul Otoman și intrare în orbita vest-europeană au fost asociate cu întronarea unei familii regale germane. Bulgaria, Grecia și Albania au fost și ele conduse pentru perioade mai scurte ori mai lungi în secolele al XIX-lea și XX de monarhii de origine germană. Alături de Habsburgi, aceste dinastii au funcționat ca agenți ai occidentalizării[42]. Acest fenomen arată în mare importanța intereselor de putere vestice (în general) și germane (în particular) în regiune și sugerează că a citi politica germană față de Europa de Sud-Est la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului XX ca o formă de

39. David Hamlin, *Germany's Empire in the East: Germans and Romania in an Era of Globalization and Total War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
40. *Idem*, „«Wo sind wir?»", p. 425.
41. Stephen G. Gross, *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015; Hamlin, *Germany's Empire in the East*.
42. Charles Ingrao, „The Early Modern Period", în Charles Ingrao și Franz A.J. Szabo (eds.), *The Germans and the East*, Purdue University Press, West Lafayette, 2008, pp. 59-63, aici p. 60.

imperialism (informal) nu este ilegitim[43]. Mai mult, înscăunarea unor familii regale occidentale pe tronurile țărilor est-europene poate fi interpretată și ca o exemplificare a fenomenului pe care teoreticianul bulgar Alexander Kiossev l-a numit autocolonizare[44]. În culturile autocolonizate predomină imaginea Celuilalt Occidental care posedă tot ceea ce ne lipsește „nouă". Ce mod mai bun de a încerca o ieșire din această aparentă fundătură, ce mod mai bun de a năzui la a umple lipsa tuturor lucrurilor vestice decât importul de conducători vestici, în speranța că aceștia îi vor face pe noii lor subiecți (sau măcar pe unii dintre ei) să fie la rândul lor vestici?

Tentativa venind de sus în jos de îmbrățișare a europenismului în România a fost sprijinită și caracterizată de o crescândă dependență economică și politică de capitalul străin și de transformarea țării într-o semiperiferie a capitalismului vestic[45]. În același timp, europenizarea mult dorită era legată și de o apropiere culturală și intelectuală, dar și economică de Franța și de cultura franceză[46]. Francofilia, prevalentă în rândurile unei părți semnificative a burgheziei din tânărul stat român, era și ea configurată în mod direct în conformitate cu niște revendicări autoorientalizante. Într-un text clasic despre relațiile franco-române, influența franceză în România era descrisă drept un fenomen încă necunoscut în istorie: „un popor civilizat ajutând un popor înapoiat să intre pe făgașul vieții istorice și să-și formeze o civilizație originală"[47]. După 1866, francofilia politică și culturală la care s-au dedat multe dintre elitele române nu avea cum să nu intre într-o relație tensionată ori chiar conflictuală cu orientarea politică, militară, culturală, dar și economică preferată de familia regală. Antigermanismul și francofilia au fost, de pildă, extrem de vizibile în timpul Războiului Franco-Prusac din 1881[48]. În acest context, critica direcționată împotriva familiei regale a Hohenzollernilor era adesea configurată drept o critică deopotrivă antigermană și francofilă.

Totodată însă, nu toate elitele au primit cu brațele deschise și neechivoc acest proces al europenizării, înțeleasă ca o promovare necritică a modelelor vestice și ca o încercare de a aplica astfel de modele în România. Gruparea conservatoare

43. Gross, *op. cit.*

44. Alexander Kiossev, „Notes on Self-Colonising Cultures", în Bojana Pejic și David Elliott (eds.), *Art and Culture in Post-Communist Europe*, Moderna Museet/Modern Museum, Stockholm, 1999, pp. 114-117.

45. Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică: formarea unei colonii balcanice*, trad. de Victor Rizescu, Corint, București, 2002; Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași, 2010, p. 113.

46. Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra societății românești în vremea domniilor fanariote*, trad. de Aurelia Dumitrascu, ed. a III-a integrală și revăzută, Institutul Cultural Român, București, 2006.

47. *Ibidem*, p. 9.

48. Frederick Kellogg, *Drumul României spre independență*, trad. de Laura Carmen Cuțitaru, ed. îngrijită de Victor Spinei, Institutul European, Iași, 2002, p. 115.

Junimea, sub influența *spiritus rector*-ului Titu Maiorescu, a fost în mare parte critică la adresa unei înțelegeri a occidentalizării drept importul pe de-a-ntregul al instituțiilor și modelelor străine. Pentru junimiști, acest tip de occidentalizare reprezenta „o formă fără fond"[49]. În același timp însă, cum arată felul în care și-au articulat critica, membrii Junimii, care au avut o importantă influență atât la nivel cultural, cât și pe plan politic, precum și unii dintre cei care i-au urmat, au fost influențați de filozofia și de gândirea socială germană[50].

Interesul politic și economic în creștere al Imperiului German pentru Europa de Sud-Est în general și pentru România în particular a fost fundamentat și exprimat prin discursuri țintind la legitimarea rolului germanilor în regiune. Caracterizate în mare de reprezentări ierarhizante, orientalizante și esticiste cu privire la populațiile autohtone, astfel de discursuri au fost totodată o componentă-cheie a procesului de imaginare a germanofonilor din afara Reichului drept o „diasporă" germană având o misiune culturală, un proces tot mai accentuat după 1871[51]. Accentuarea unor tropi precum munca de pionierat (*Pionierarbeit*) sau opera civilizațională (*Kulturarbeit*) efectuată de germani în România, fie că era vorba de germani din Reich ori de sași transilvăneni aflați în Regat, era aproape de la sine înțeleasă în textele tratând astfel de teme[52]. În acest context, perspectivele elitelor germanilor din Reich și cele ale elitelor germanilor care trăiau în Europa de Est și de Sud-Est se întrepătrundeau adeseori.

Recurgând la narațiuni și discursuri orientalizante și esticiste care reproduceau o diferențiere ierarhizată între Est și Vest, dar care se întemeiau pe o construcție discursivă implicită și explicită a liminalității, caracteristică reprezentărilor cu privire la societățile sud-est-europene, România putea fi imaginată însă și ca aflându-se sub zodia progresului, mai precis ca fiind capabilă să ajungă la progres prin intermediul implicării germanilor. Această implicare putea fi atât economică (grație capitalului german sau unei prezențe individuale germane), cât și politică (grație familiei regale a Hohenzollernilor). Astfel, discursurile germane legând dezvoltarea României de prezența unei familii regale prusace pe tronul țării puteau reprezenta o modalitate de legitimare a revendicărilor imperialiste germane în Europa de Est[53]. Pe acest fundal, liminalitatea și intermediaritatea

49. Hitchins, *România*, pp. 68-78.
50. *Ibidem*, p. 72; Dascălu, *op. cit.*, p. 9.
51. Sebastian Conrad, *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich*, C.H. Beck, München, 2010; Stefan Manz, *Constructing a German Diaspora: The „Greater German Empire", 1871-1914*, Routledge, New York, 2014.
52. Vezi, de pildă, Emil Fischer, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. Ein Versuch zur Grundlegung ihrer Geschichte*, W. Krafft, Hermannstadt, 1911; Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, vol. III: *Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, der Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart*, Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1911.
53. Heitmann, *op. cit.*, p. 257; Hamlin, *Germany's Empire in the East*.

hărăzite României prin interpretarea culturală a localizării ei geografice au făcut într-o oarecare măsură posibil ca România și românii să poată fi închipuiți drept în cele din urmă potriviți pentru europenizare (chit că doar cu ajutorul vesticilor în general și al germanilor în particular). Astfel, o idee întâlnită era aceea că românii (sau, mai bine zis, anumiți români) puteau deveni mai occidentali prin contribuția celor plasați pe o poziție mai înaltă pe scara civilizațională. Pentru ca aceasta să se întâmple însă, agenții vestici/germani ai europenizării aveau nevoie de aliați locali. Prin urmare, presupusa „elită europenizată" a României „era înfățișată drept aflată într-un proces de transformare a țării, îmbogățind-o și civilizând-o", în timp ce „cei rămași în urmă pe plan economic erau priviți ca înapoiați cultural"[54]. Discursul culturalist al transformării și al occidentalizării masca efectiv diviziunile sociale și de clasă care la acea vreme se adânceau în contextul procesului de modernizare capitalistă. Diferențele sociale și economice erau astfel obscurate ori naturalizate.

Afirmarea existenței unui model superior german care să fie emulat de populația română s-a împământenit drept o componentă fundamentală a aparatului discursiv guvernând relațiile româno-germane atât la nivel concret, cât și la nivel simbolic. De pildă, într-un text din 1911 despre germanii din Regatul României, al cărui autor este un anume Emil Fischer, un medic sas practicând în București, tropii discursivi subliniind înnăscuta superioritate germană erau puși la lucru în cadrul unor argumentații antiasimilaționiste[55]. Textul sublinia și inferioritatea română:

> Germanii vor fi deosebit de utili acestei țări, atât timp cât își păstrează particularitățile. Cu cât rămân mai autentic germani, cu atât mai bine pentru țară și pentru oamenii din România; e de la sine înțeles că vor fi un exemplu de urmat doar atât timp cât nu devin români[56].

În argumentația sa, Fischer indica în mod direct și că românii ar trebui să încerce să-i emuleze pe germani pentru a urca pe scara civilizațională.

Aceste interpretări ale istorici germane și a germanilor în România și reprezentările normative ale relațiilor germano-române nu au fost neapărat primite cu entuziasm în România. Într-un răspuns la cartea lui Fischer, publicat la Iași, un anume Vladimir Mironescu critica dur reprezentările derogatorii ale populației române prezente în carte[57]. Însă discursuri în mare similare cu cele

54. Hamlin, „«Wo sind wir?»", p. 428.

55. Hermann Adolf Hienz, „Fischer, Dr. med. Emil", în Hermann Adolf Hienz (ed.), *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: D-G*, Böhlau Verlag, Köln, 1911, pp. 70-79.

56. Fischer, *op. cit.*, p. xiv.

57. Vladimir Mironescu, *Privire retrospectivă. Asupra trecutului nostru paralel cu cel al vecinilor; răspuns la „Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien" de Dr. Emil Fischer*, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefaniu & Co, Iași, 1911.

ale lui Fischer se găseau și în opere ale unor observatori care scriau de pe poziții asumat românești. Pedagogul transilvănean Ioan Pop Reteganul furnizează un exemplu deosebit de ilustrativ în această privință. La începutul anilor 1900, Pop Reteganul a adunat o colecție de parabole cu tentă morală, menite să contribuie la educarea „poporului". În această colecție, comentariile sale cu privire la sași îi descriau pe aceștia în termeni extrem de laudativi, prezentându-i drept un model demn de emulat. Titlul secțiunii în care este vorba în mod direct despre populația săsească, „Să luăm pildă", vorbește de la sine. Conform lui Pop Reteganul, „minuni, nu altceva, vede omul în satele săsești", grădinile întreținute de sași fiind „adevărate raiuri pământești"[58]. În consecință, românii, ale căror sate și grădini erau, după cum se poate deduce cu ușurință, departe de a fi remarcabile, aveau foarte multe de învățat de la vecinii lor sași, dar „cu deosebire: cinstirea legii și limbii, hărnicie și cruțare"[59]. În același timp însă, sașii erau înfățișați și ca victime ale evreilor. Pop Reteganul argumenta că cei din urmă „au prins rădăcini prea adânci între ei"[60]. Faptul că reprezentările pozitive ale germanilor erau plasate într-o directă relație cu viziuni disprețuitoare și xenofobe la adresa altor grupuri etnice ori religioase, în acest caz evreii, indică relevanța aplecării asupra reprezentărilor alterității într-un cadru care să aibă în vedere contextul mai larg al acestora. Producția de reprezentări cu privire la o anume alteritate (etnică) se împletește nu doar cu reprezentări asupra sinelui, ci și cu reprezentări ale *altor* alterități.

Discursurile din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului XX subliniind ascendența civilizațională germană nu se limitau la a-i avea în centru pe sașii transilvăneni. În memoriile sale, publicate postum, în 1930, scriitorul Ioan Slavici remarca superioritatea culturală a șvabilor, oglindită atât în port, cât și în situația lor economică, religioasă și educațională[61]. În *Mara*, romanul lui Slavici publicat în 1894, descriind o poveste de dragoste între o româncă și un șvab, redarea complexă a relațiilor româno-șvabe atinge principalele chestiuni ce caracterizează aceste relații, și anume conflictul cultural, fricțiunile economice, dar și parteneriatul economic. Totodată, este posibil ca faptul că așezarea șvabilor în Banat nu avusese la bază o legislație medievală care să reglementeze relațiile rigid ierarhizate între grupuri să fi contribuit la existența a mai puține fricțiuni româno-șvabe, în comparație cu cazul interacțiunilor româno-săsești în Transilvania[62]. În orice

58. Ioan Pop Reteganul, *Pilde și sfaturi pentru popor*, Edit. propr. și tip. Tipografiei „Aurora" A. Todoran, Gherla, 1900, p. 18.
59. *Ibidem*, p. 21.
60. *Ibidem*.
61. Ioan Slavici, „Lumea prin care am trecut", în C. Mohanu (ed.), *Amintiri. Lumea prin care am trecut*, Minerva, București, [1930] 1994, pp. 179-296, aici p. 222.
62. Valeriu Leu, „Imaginea germanului la românii din Banat", în Smaranda Vultur (ed.), *Germanii din Banat*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2018, pp. 35-58.

caz, din considerente economice și politice, care țineau desigur și de relația cu Viena, ascensiunea pe scara socială era asociată de românii din Banat cu apropierea culturii și a unei educații germane, un fenomen ilustrat și în romanul lui Slavici mai înainte amintit[63].

Numeroase alte exemple ale unor autori români care au tratat direct sau care au făcut referire la alteritatea germană ar putea fi aduse în discuție aici, însă cele deja expuse sunt probabil suficiente pentru a demonstra că reprezentările pozitive ale germanității din România de după 1989, care vor fi abordate în capitolele ulterioare ale acestei cărți, nu au apărut brusc și din neant, ci au o genealogie mai veche. Literatura existentă a examinat deja atât reprezentarea alterității germane în literatura și cultura română, cât și reprezentarea alterității române în produse culturale de limbă germană[64]. Aceste studii trec în revistă un mare număr de lucrări și furnizează astfel un inventar comprehensiv al unor astfel de reprezentări. Cu toate acestea, în cea mai mare parte ele nu încearcă să meargă dincolo de o abordare esențialmente descriptivă.

Analiza reprezentărilor românești ale germanității începând cu secolele al XVIII-lea și al XIX-lea ar putea fi desfășurată într-un cadru teoretic caracterizat de concepte precum autoorientalismul și autocolonizarea. Merită de aceea subliniat că imaginea pozitivă a sașilor din Transilvania (ori a șvabilor din Banat) a tins la nivel istoric să fie însoțită, pe de o parte, de afirmarea unei relații ierarhice între sași (ori șvabi) și români și, pe de altă parte, de afirmarea unor discursuri mai degrabă derogatorii cu privire la alte grupuri etnice. A aduce însă în prim-plan aceste genealogii mai vechi nu ar trebui să ne facă să conchidem, grăbit și falacios, că reprezentările alterității sunt în fapt imuabile ori stabile. Este nevoie de circumspecție când vine vorba de tratarea unor construcții discursive și a unor categorii ale practicii drept realitate esențializată și esențială, chiar dacă trebuie fără doar și poate notată existența unei istorii mai largi a discursurilor identitare românești autoorientalizante, legată de o apreciere atât a lucrurilor vestice în general, cât și a celor germane în particular.

4.2. Geografii simbolice

La izbucnirea Primului Război Mondial, România a adoptat o poziție de neutralitate, chiar dacă se afla într-o alianță formală cu Puterile Centrale încă din 1883. În august 1916, sub conducerea regelui Ferdinand I, nepotul lui Carol I, care se aflase la cârma țării între 1866 și 1914, statul român a denunțat asocierea

63. Chirică-Eiwen, *op. cit.*, pp. 50-53.
64. *Ibidem*; Dascălu, *op. cit.*; Heitmann, *op. cit.*

cu Germania și Austro-Ungaria și a intrat în război de partea Antantei, împotriva aliaților anteriori. În acest context, francofilia română putea să funcționeze cu ușurință ca o legitimare discursivă a unei astfel de alegeri, mai ales că îmbrățișarea noii alianțe era menită să vină la pachet cu o recuzare publică a oricăror forme de filogermanism politic și/sau cultural.

Desigur, au existat și voci disidente în această privință. În ciuda unei opinii publice în mare parte francofile, au fost intelectuali și politicieni în România care au adoptat poziții filogermane în timpul războiului, recurgând la diferite linii de argumentație. În Transilvania au fost intelectuali români prinși între loialitatea față de statul român ca stat de neam și cea față de monarhia habsburgică[65]. Însă atitudinile și pozițiile hegemonice au fost mai degrabă francofile și (implicit, dar și explicit) antigermane.

Desfășurarea conflagrației a adus armata română în pragul catastrofei. În ciuda unei scurte campanii militare românești în Transilvania habsburgică ce a fost în primă fază încununată de succes, Puterile Centrale au ajuns până în decembrie 1916 să ocupe Valahia și Dobrogea aproape în întregime, constrângând autoritățile române să se retragă la Iași, în Moldova, de unde au continuat să guverneze ceea ce era de fapt doar un stat-rămășiță[66]. Heteroreprezentările, atribuirile identitare și geografiile simbolice sunt întotdeauna fluide și deschise față de schimbare. Astfel, în contextul evenimentelor și al evoluțiilor având loc în vremea Primului Război Mondial – mai concret, în contextul ocupației germane a unei mari părți a României –, reprezentările germane cu privire la România au recurs adeseori la construcția unei relații germano-române având la bază discursuri și practici de natură colonialistă. Aceasta sugerează un grad de transformare în raport cu perioada anterioară războiului și o asemănare crescândă cu ceea ce istoricul Vejas Liulevicius a numit „mitul german al Estului":

> Înaintea războiului, germanii celebrau în mare parte România ca fiind un exemplu de dezvoltare progresivă. Germanii au mutat gradual România de la un exemplu paradigmatic al Orientului la un stat liminal între Orient și Occident și, în fine, la un stat protooccidental, „poarta de intrare" către Vest, în cuvintele unui călător. În schimb, în timpul războiului, România a devenit o țară extrem de problematică cu o țărănime uimitor de ignorantă, dominată de o elită feminizată și decadentă. Singura speranță părea să rezide în buna natură din naștere a țăranilor români și într-un mic cerc de politicieni conservatori[67].

---

65. Lucian Boia, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2013.
66. Glenn E. Torrey, „Romania in the First World War: The Years of Engagement, 1916-1918", *The International History Review*, 14, nr. 3 (1992), pp. 462-479, aici p. 463.
67. Hamlin, *Germany's Empire in the East*, p. 16; vezi și Vejas Gabriel Liulevicius, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

Pe durata ocupației trupelor germane și habsburgice, Puterile Centrale „au tratat România ca fiind cutia Pandorei", marcând-o „ca un teritoriu colonial", într-un efort de „a enunța că Europa de Est nu este Europa", ci „altceva, Asia, Orientul"[68]. Totodată, discursurile germane cu privire la România au tins să lege defectele, viciile și neajunsurile fostului aliat aproape european transformat într-un dușman mai degrabă non-european de influența franceză mai degrabă decât de trecutul otoman și de regina Maria, de origine britanică, mai degrabă decât de regele german Ferdinand[69].

Cu toate acestea, în pofida aparent dezastruosului deznodământ al campaniei militare române și a semnării la București a unui tratat de pace cu Puterile Centrale în mai 1918, la sfârșitul Primului Război Mondial România a fost cea aflată de partea învingătorilor, în timp ce Germania s-a situat de cea a învinșilor. Victoria de ultim moment a dus la anexarea Transilvaniei, a Banatului, a Bucovinei și a Basarabiei de către statul român, care a devenit astfel ceea ce continuă să fie numită astăzi, adeseori cu o nostalgie aspirațională și tot mai de netăgăduit, „România Mare". Aceasta a însemnat și că sașii transilvăneni, șvabii bănățeni și celelalte grupuri germanofone au devenit aproape peste noapte cetățenii unui stat român lărgit. Noua configurație politică era menită să conducă la antagonisme simbolice și concrete, nu în cele din urmă având în vedere că a fost consecința unui război pierdut de Imperiul German și Imperiul Habsburgic, cele două state de care cu precădere sașii, precum și celelalte grupuri germanofone din România lărgită se simțeau apropiați pe plan cultural și politic[70].

Constanta apropiere săsească de spațiul de limbă germană fusese însoțită, începând cu finele secolului al XIX-lea, de o apropiere politică față de Reich. Această apropiere a fost adeseori însoțită de autoreprezentări ale căror principale trăsături erau legate de rolul civilizațional, de „chemarea" ori de „misiunea" sașilor transilvăneni în Estul Europei. „Mitul german al Estului" era deosebit de important pentru discursurile identitare ale sașilor transilvăneni (dar și ale altor grupuri germanofone), care tindeau să sublinieze cu asupra de măsură propriul rol de apărători ai unui Occident caracterizat de superioritatea culturii germane. Elitele au continuat să făurească valori și discursuri identitare săsești în conformitate cu ceea ce percepeau a fi valori și identități „vestice" și „occidentale", unde atât

68. Hamlin, *Germany's Empire in the East*, p. 13.

69. *Idem*, „«Wo sind wir?»"; *idem*, *Germany's Empire in the East*; *idem*, „Disease, Microbiology, and the Construction of a Colonial Space: Romania and the Central Powers in the First World War", *War and Society*, 36, nr. 1 (2017), pp. 31-43.

70. Sacha Davis, „East-West Discourses in Transylvania: Transitional *Erdély*, German-Western *Siebenbürgen* or Latin-Western *Ardeal*?", în Alexander Maxwell (ed.), *The East-West Discourse: Symbolic Geography and Its Consequences*, Peter Lang, Berna, 2011, pp. 127-153; *idem*, „Constructing the *Volksgemeinschaft*: Saxon Particularism and the Myth of the German East, 1919-1933", *German Studies Review*, 39, nr. 1 (2016), pp. 41-64.

„vestic", cât și „occidental" erau, din punctul lor de vedere, mai degrabă sinonime cu „german"[71]. În acest context, reprezentările săsești și germane cu privire la români și la instituțiile românești, în special la cele din afara Transilvaniei, adică de cealaltă parte a Carpaților, erau în mare parte configurate în conformitate cu un tipar îndatorat unor cadre orientaliste și esticiste, un amestec de viziuni condescendente și superior-empatice[72]. Tentative de integrare și de cooperare priveau de obicei potențiala dezvoltare a unui „transilvanism", arătând astfel, în anumite cazuri, o distinctă potențială deschidere față de românii transilvăneni, care însă nu era însoțită de o deschidere similară față de românii din Valahia ori Moldova.[73] Cu toate acestea, la sfârșitul anului 1918, confruntate cu unificarea României Mari ce stătea să se întâmple, elitele săsești din Transilvania, precum și adunări mai mult sau mai puțin reprezentative exprimându-se în numele celorlalte grupuri germane ce erau pe cale de a deveni cetățeni ai statului român lărgit au îmbrățișat oficial cauza statalității României Mari.

Administrarea identității săsești și producția și reproducția discursurilor de identificare ale sașilor transilvăneni le reveneau elitelor politice, economice și religioase, cu alte cuvinte „în principal clerului luteran și unor profesioniști" ai etnopoliticii[74]. După disoluția *de facto* a Universității Săsești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană rămăsese principala (dacă nu chiar singura) instituție responsabilă pentru producerea și reproducerea identității săsești. Aceasta face ca pozițiile diseminate de liderii ei să fie o sursă extrem de relevantă pentru înțelegerea încadrării simbolice și culturale a fricțiunilor politice, sociale și economice deosebit de concrete asociate cu încorporarea Transilvaniei de către statul român la finele Primului Război Mondial.

Clerul luteran din Transilvania a fost și direct implicat în producția epistemologică istorică cu privire la trecutul săsesc. Aceasta înseamnă că lucrări de istoriografie scrise de figuri religioase esențiale și publicate la începutul secolului XX furnizează perspective importante despre viziunile autoidentitare săsești, alimentate și diseminate de elite, precum și despre reprezentările paternaliste, condescendente, dar și marcate de anxietate cu privire la populația română și la

71. Harald Roth, „Autostereotype als Identifikationsmuster. Zum Selbstbild der Siebenbürger Sachsen", în *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken și Michael Markel (eds.), Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 178-191; Davis, „East-West Discourses"; idem, „Constructing the *Volksgemeinschaft*"; Mitu, *Identități moderne*; Liulevicius, *op. cit.*

72. Klaus Heitmann, „Die Rumänen Siebenbürgens aus deutscher Sicht im 19. Jahrhundert. Das Porträt der Ethnie von Rudolf Bergner (1884)", în Gündisch, Höpken și Markel (eds.), *Das Bild des Anderen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 33-56, aici pp. 34-37.

73. Davis, „East-West Discourses"; Florian Kührer-Wielach, *Siebenbürgen ohne Siebenbürger? Zentralstaatliche Integration und politischer Regionalismus nach dem Ersten Weltkrieg*, De Gruyter Oldenbourg, München, 2014.

74. Davis, „Constructing the *Volksgemeinschaft*", p. 41.

Balcani/Orient ca întreg. Astfel de discursuri recurgeau la diferite geografii simbolice orientaliste și esticiste și totodată le întăreau. Voi explicita acest subiect referindu-mă la două lucrări semnificative ale istoriografiei săsești, precum și la două produse literare din prima jumătate a secolului XX, arătând cum ele situau identitatea săsească și reprezentările despre alteritate într-un orizont caracterizat de tentative de esențializare a unor presupuse dihotomii între Vest și Est. Acest proces de esențializare în cele din urmă întru câtva ezitant era marcat de tensiuni și frictiuni deosebit de edificatoare.

În anul 1916, Friedrich Teutsch (1852-1933), la acea vreme episcop al Bisericii Luterane din Transilvania, a publicat prima ediție a unui studiu intitulat *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart* (Sașii transilvăneni în trecut și în prezent). Încă din cuvântul introductiv, Teutsch prezintă o serie de autostereotipuri săsești pozitive, descriindu-i pe sași drept „un popor de colonișți", „diseminatori de cultură înaltă" și „educatori ai mediului înconjurător", constrânși să facă față dificultăților unui mediu dur și neprietenos[75]. Așezarea germană în Europa de Est este prezentată drept „adevărata «realizare» a Evului Mediu german"[76]. Dihotomia Est-Vest încadrează argumentația lui Teutsch încă de la începutul cărții, funcționând ca o cheie de interpretare ce stă la baza reprezentării întregii istorii a sașilor transilvăneni, precum și a geografiei transilvănene. Nu numai că Transilvania este prezentată ca fiind, fizic, „aproape inabordabilă dinspre Est", ci influențele culturale asupra regiunii ar fi venit „doar din Vest ori din Sud". Creștinarea regiunii a făcut ca ea să devină parte din „cultura occidentală, predominant germană". Pentru episcopul luteran, chiar și condițiile atmosferice (*Witterungsgang*) oficializau apartenența Transilvaniei la Vest[77].

Accentul pus pe afilierea occidentală a Transilvaniei, înțeleasă ca datorându-se în mod direct prezenței sașilor, este o temă recurentă la Teutsch, ce are totodată și o dimensiune normativă. Concret, din felul în care Teutsch așterne pe hârtie istoria săsească reiese că Transilvania a oscilat permanent între a aparține în mod direct Vestului (grație sașilor) și a fi situată într-un spațiu intermediar și liminal, între Orient și Occident. Găsim așadar o utilizare inconsistentă a atribuirilor simbolico-geografice legate de Transilvania, o fluctuație permanentă între Vest și Est, între Occident și Orient. Aceasta sugerează că apartenența culturală occidentală/vestică nu era esențialmente percepută ca fiind o caracteristică de la sine înțeleasă a Transilvaniei, ci ca ceva aproape întotdeauna în primejdie, pentru care trebuia luptat în momente importante. Teutsch furnizează și exemple din

75. Friedrich Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig, 1916, pp. ix-xi; *idem*, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, ed. a II-a adăugită, W. Krafft Verlag, Hermannstadt, 1924, p. v.
76. *Idem*, *Die Siebenbürger Sachsen* (1924), p. 7.
77. *Ibidem*, pp. 3-5.

istoria transilvăneană în care sașii (și doar sașii) s-au străduit să mențină vie afilierea vestică[78].

În narațiunea lui Teutsch, istoria sașilor transilvăneni este esențialmente istoria unui grup care a trebuit constant să facă față unei multitudini de amenințări pentru a supraviețui. Aceste primejdii sunt în mare rezultatul localizării Transilvaniei la intersecția Orientului cu Occidentul. Pericolele pentru sașii transilvăneni care în cele din urmă puneau sub semnul întrebării însăși supraviețuirea lor în „Estul îndepărtat"[79] erau adesea reprezentate ca venind dinspre Orient:

> Ei nu au putut recunoaște dublul pericol care în acele vremuri venea din Orient: mai întâi, românii (valahii) stabilindu-se la granițele regiunii săsești, împotriva inculturii cărora sașii au trebuit inițial să se apere cu foc și sabie; și turcii, care vor fi o nenorocire pentru țară vreme de trei sute de ani[80].

O a doua ediție augmentată a lucrării va fi tipărită după sfârșitul Primului Război Mondial și după încorporarea Transilvaniei în România, mai precis în 1924. Din aceasta Teutsch a eliminat cuvântul „incultură" (*Unkultur*), înlocuindu-l cu „atacuri" (*Angriffe*)[81]. Criticile lui Teutsch erau îndreptate totodată împotriva autorităților de stat habsburgice și maghiare, și împotriva politicilor acestora care ar fi subminat supraviețuirea de grup a sașilor transilvăneni, însă acest tip de critică nu se baza în aceeași măsură pe argumentația culturală și esențialistă utilizată pentru a sublinia clivajul civilizațional dintre români și sași. Mai mult, în viziunea lui Teutsch, sașii se situau și mult mai bine în comparație cu celelalte grupuri germanofone din Ungaria. Astfel, episcopul luteran sublinia că în secolul al XIX-lea ei încă puteau să-și pună la lucru vechiul „spirit de colonișți" (*Kolonistengeist*), în ciuda unor presiuni și dificultăți, spre deosebire de șvabi, a căror așezare în trei sate transilvănene nu a dus la „cele mai bune experiențe", întrucât acestora le-ar fi lipsit „spiritul de sacrificiu"[82].

Populația română era în mare parte privită de Teutsch drept o gloată incultă, care avea doar de câștigat de pe urma interacțiunilor cu sașii: „Oricine vrea să vadă influența vieții săsești asupra românilor trebuie doar să compare starea culturală a celor din *Sachsenland* cu cea a celor din România ori din Maramureș: două lumi aflate la mare distanță una față de cealaltă"[83]. Mai mult, în interpretarea dată de Teutsch trecutului și prezentului săsesc, românii erau percepuți în special drept un pericol din pricina ratei sporite a natalității și din cauza migrației

78. *Ibidem*, p. 192.
79. *Ibidem*, p. 49.
80. Teutsch, *Die Siebenbürger Sachsen* (1916), p. 35.
81. *Idem*, *Die Siebenbürger Sachsen* (1924), p. 34.
82. *Ibidem*, pp. 346-347.
83. *Ibidem*, p. 329.

și stabilirii în zonele săsești, fenomene conducând la o schimbare a peisajului etnic în dezavantajul sașilor transilvăneni[84]. Așezarea românilor în satele săsești era privită ca jucând un rol direct în „dezintegrarea" (*Zersetzung*) și „decăderea" (*Untergang*) poporului săsesc[85]. Astfel, în ciuda faptului că atât românii, cât și sașii respinseseră politicile maghiare de stat și în special presiunile asimilaționiste din secolul al XIX-lea, relația româno-săsească continua să fie una caracterizată în mare parte de adversitate economică[86]. Această adversitate apăruse în pofida a ceea ce Teutsch înțelegea drept superioritate săsească, precum și a rolului sașilor transilvăneni de „educatori" (*Lehrmeister*) ai celorlalte „noroade" (*Volkerschaften*) suficient de norocoase cât să trăiască în preajma lor[87].

Într-o altă carte de istorie săsească, publicată inițial înainte de 1918, pentru a fi apoi retipărită într-o nouă ediție după sfârșitul Primului Război Mondial, Friedrich Müller-Langenthal (1884-1969) a conturat trăsăturile unei relații aproape simbiotice între Transilvania și sașii transilvăneni, puternic caracterizată la rândul ei de dihotomia Est-Vest. Müller-Langenthal era la acea vreme o figură religioasă importantă în interiorul comunității săsești. La momentul publicării, era director de școală în Sighișoara (Schäßburg/Segesvár). Va deveni ulterior episcop al Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană din România (1945-1969)[88].

În a sa *Siebenbürger Sachsen und ihr Land* (Sașii transilvăneni și țara lor), Müller-Langenthal afirma că Transilvania, situată la „granița culturală dintre Vest și Est", ar putea fi numită „Elveția Estului"[89]. Pentru Müller-Langenthal, chiar și climatul sugera că Transilvania reprezenta punctul de întâlnire dintre Est și Vest, chiar dacă această întâlnire era privită în mod simbolic drept una conflictuală: „Climatele estic și vestic se luptă întruna pentru hegemonie (*Vorherrschaft*)"[90]. Într-un mediu advers, trebuind să facă față unor „componente etnice non-germane", precum și „molohului maghiarizării", sașii reprezentau totuși o cultură superioară și „evoluția culturală vestică", datoria lor fiind aceea de „a funcționa precum un aluat pentru travaliul cultural" într-un mediu în care țările vecine erau „dezordonate și sărace din punct de vedere cultural"[91]. Astfel, conform lui Müller-Langenthal, „superioritatea culturii vestice poate fi înțeleasă în semnificația ei deplină dacă ne uităm la impactul ei asupra țărilor din est, rămase în urmă"[92].

84. *Ibidem*, pp. 113, 138, 164, 202.
85. *Ibidem*, p. 202.
86. *Ibidem*, pp. 266, 280.
87. *Ibidem*, p. 329.
88. Ulrich Andreas Wien, *Friedrich Müller-Langenthal. Leben und Dienst in der evangelischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert*, Monumenta Verlag, Sibiu, 2002, pp. 26, 211-273.
89. Friedrich Müller-Langenthal, *Die Siebenbürger Sachsen und ihr Land*, ed. a IV-a revăzută, Heimat und Welt-Verlag Dieck & Co, Stuttgart, 1922, p. 9.
90. *Ibidem*, p. 10.
91. *Ibidem*, pp. 22, 17, 32, 35.
92. *Ibidem*, p. 16.

În același timp, sașii erau presupuși a fi „principalii apărători ai graniței către sud-est", îndeplinind o „sarcină de pază în Est" și constituind „avangarda părții strâns legate de Vest"[93]. Populația română constituie o prezență marginală în relatarea lui Müller-Langenthal. Cu toate acestea, când este vorba despre români, aceștia sunt prezentați drept acaparând terenuri săsești sau sunt văzuți, în lumina ratei înalte a natalității, ca reprezentând un „pericol radical pentru săsime", o temere ca un ecou al temerilor lui Teutsch[94]. Relația modernă săseasco-românească este prezentată drept „o luptă vitală pentru spațiu"[95]. Această luptă este asociată cu o recunoaștere tardivă a caracterului clasist al relațiilor de muncă ce îi legau adesea pe sași și români: „În medie, românii au fost, spre deosebire de populația germană autohtonă, deținătoare de pământ, o subclasă socială de muncitori cu ziua și țărani de subzistență"[96]. Viitorul episcop comenta și cu privire la o compatibilitate între săsime și capitalism, afirmând, pe baza unei presupuse tendințe săsești către egalitate internă, existența unei animozități mai vechi și a unei neîncrederi față de capitalism în interiorul comunității săsești. Cu toate acestea, în ceea ce reprezintă o adăugire în raport cu prima ediție a cărții, Müller-Langenthal și-a schimbat tonul, încercând să argumenteze că mai cu seamă încorporarea Transilvaniei în România Mare, țară preponderent agrară, a fost evenimentul care a contribuit la dezvoltarea instituțiilor capitaliste ale sașilor transilvăneni[97].

Aceste două lucrări, ale căror autori sunt două figuri religioase de rang foarte înalt din cadrul Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană, sugerează că integrarea sașilor transilvăneni și acomodarea identităților și a intereselor acestora în România Mare nu avea cum să fie un proces lipsit de asperități, fiind în mod inevitabil marcat de conflicte și disensiuni. Schimbarea frontierei politice avea să ducă la modificarea unor relații economice, însă nu putea să anuleze brusc percepția existenței unei granițe culturale, legată la rândul ei și de anumite conflicte sociale, încărcate și cu conotații etnice. Istoricul Sorin Mitu a sintetizat semnificația schimbării de putere din Transilvania (argumentul său putând fi extins la fel de bine și la cazurile Banatului și al Bucovinei):

> După 1918, prin integrarea Transilvaniei în regatul majoritar ortodox al României, Transilvania a fost mutată administrativ dintr-o regiune într-alta: din Europa Centrală orientată spre Viena, ea a balansat spre o Europă de Est care naviga în siajul Moscovei, ca și spre Balcanii impregnați de lentoarea orientală a Stambulului[98].

93. *Ibidem*, pp. 38, 46.
94. *Ibidem*, pp. 80, 120.
95. *Ibidem*, p. 122.
96. *Ibidem*, p. 120.
97. *Ibidem*, pp. 115-116.
98. Sorin Mitu, *Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolice comparate*, International Book Access, Cluj-Napoca, 2007, p. 64.

Exprimarea istoricului Sorin Mitu nu trebuie să fie luată literal ca o aserțiune cu valoare analitică, ci mai degrabă drept indicând felul în care tranziția politică era percepută atât de elitele săsești din Transilvania, cât și în cadrul mai larg al comunității săsești (și, într-o măsură deloc nesemnificativă, și de elitele românești din Transilvania).

Poate că în discursurile identitare ale sașilor transilvăneni aceștia tindeau să fie imaginați drept apărători ai civilizației vestice la porțile Estului, însă dintr-o perspectivă națională și naționalistă română, încorporarea Transilvaniei la finele Primului Război Mondial a condus la transformarea unei frontiere naturale – Munții Carpați – într-un element natural cu capacitate integratoare. Ceea ce obișnuia să separe era acum menit să-i unească pe românii trăind de ambele părți ale lanțului montan. Într-o varietate de discursuri și reprezentări istoriografice românești, lanțul montan despărțitor este transformat într-unul care unește[99]. În schimb, Carpații aveau o funcție radical diferită pentru sașii transilvăneni: erau imaginați drept frontiera naturală separând Vestul de Est, Occidentul de Orient, Europa de Balcani. Se poate vorbi chiar de un fetișism cultural săsesc având ca obiect Munții Carpați. Această propensiune este vizibilă în special începând cu secolul al XIX-lea: fondarea și activitățile desfășurate de Asociația Carpatică Transilvăneană (Siebenbürgischer Karpatenverein) sunt o dovadă a aproprierii simbolice a Carpaților în cadrul discursurilor identitare săsești[100].

Două opere literare din perioada interbelică ilustrează acest dublu rol al Carpaților în autoidentificarea săsească, și anume atât cel de frontieră naturală, cât și cel de graniță simbolică în raport cu lumea estică. Mă refer la volumele *Die Stadt im Osten* (Orașul din Est) de Adolf Meschendorfer, publicat în 1931, și la *Zwischen Grenzen und Zeiten* (Între granițe și timpuri) de Heinrich Zillich, publicat în 1937. Atât Meschendorfer, cât și Zillich au fost niște figuri culturale deosebit de importante ale sașilor din Transilvania, activând *de facto* ca niște antreprenori etnopolitici. Meschendorfer (1877-1963) a fost scriitor, profesor și director la diferite școli de limbă germană din Transilvania, incluzând Liceul Honterus din Brașov, una dintre cele mai prestigioase instituții educaționale ale sașilor transilvăneni. Între 1907 și 1914 a editat o revistă culturală de limbă germană

99. Lucian Boia, *România, țară de frontieră a Europei*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2005, p. 58.

100. Michael Wedekind, „Der siebenbürgische Karpatenverein (1880-1944). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte Siebenbürgens", *Amnis. Revue de civilisation contemporaine Europe/Ameriques*, 1 (2004), http://amnis.revues.org/1088 (ultima accesare, 22 februarie 2021); Catherine Roth, „La Nation entre les lignes. Médias invisibles, discours implicites et invention de tradition chez les Saxons de Transylvanie", teză de doctorat, Université Pantheon-Assas, 2013, pp. 376-493.

intitulată *Die Karpathen* (Carpații)[101]. Zillich (1898-1988) a fost jurnalist și scriitor, activând ca intelectual de limbă germană în România interbelică. Aderând la ideologia nazistă, s-a mutat în Germania în 1936. Cariera sa politică a ajuns la apogeu după al Doilea Război Mondial, când a devenit una dintre cele mai importante figuri în Asociația Sașilor Transilvăneni în Republica Federală Germană, în cadrul căreia a ocupat mai multe funcții de conducere[102].

Ambele romane abordează în mod direct tranziția de la o Transilvanie administrată de maghiari la una administrată de români, o tranziție văzută ca o mișcare – nedorită – dinspre Vest către Est. Faptul că referințele culturale și geografice în *Die Stadt im Osten* și în *Zwischen Grenzen und Zeiten* sunt doar arareori românești vine să confirme că încorporarea Transilvaniei în statul român a fost percepută drept un proces nenatural. În geografia simbolică a lui Meschendörfer – așa cum transpare ea din paginile romanului *Die Stadt im Osten* –, Kronstadt (Brașov) este în mod clar localizat mai aproape de orașe precum München ori Strasbourg decât de București ori de orice s-ar afla de cealaltă parte a Munților Carpați, fie în Regatul României, fie dincolo de acesta. Accentul pus de Zillich pe comunicarea culturală constantă cu spațiul germanofon face în așa fel încât orizontul înscris în geografia simbolică și identitară săsească să treacă dincolo de Transilvania, aproape exclusiv spre Vest. În *Zwischen Grenzen und Zeiten*, el acordă mai multă atenție – comparativ cu Meschendörfer – la ceea ce se află de cealaltă parte a Carpaților, însă doar pentru a sublinia diferența. La un moment dat, Lutz, *alter ego*-ul biografic al autorului, își întreabă prietenul român: „Cei de dincolo de munți – de ce ne interesează?"[103]. Există un filon în interiorul imaginației săsești pentru care lumea estică de dincolo de munți poate căpăta trăsăturile unei *terra incognita*, eventual exotică și atrăgătoare tocmai datorită acestei diferențe. România este și locul unde femeile devin prostituate, așa cum pare a se întâmpla cu unul dintre personajele feminine ale romanului[104]. În timpul Primului Război Mondial, trupele germane de ocupație asociau la rândul lor România cu promiscuitatea sexuală, un tipic trop orientalist[105].

Atât pentru Meschendörfer, cât și pentru Zillich, Vestul aproape sinonim cu Europa, pe de o parte, era, pe de altă parte, legat în mod inextricabil de Germania și de germani. Rolul și influența germane în facerea Vestului erau văzute drept

101. Stefan Sienerth, „Meschendörfer, Adolf", *Neue Deutsche Biographie*, 17 (1994), https://www.deutsche-biographie.de/pnd118831569.html (ultima accesare, 2 martie 2021).
102. Johann Böhm, *Hitlers Vasallen der Deutschen Volksgruppe in Rumänien vor und nach 1945*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006, pp. 60-76.
103. Heinrich Zillich, *Zwischen Grenzen und Zeiten*, Albert Langen – Georg Müller, München, 1937, p. 52.
104. *Ibidem*, p. 547.
105. Hamlin, „«Wo sind wir?».

esențiale: pentru cei doi, germanii fuseseră cei care făcuseră Vestul vestic. Pe acest fundal, tranziția către România era percepută drept o mișcare spre Est:

> Aici domnea Vestul: siguranță, lege și *Heimat*. Acum, Estul cel necunoscut se apropie. Am devenit ceva complet nou, am devenit germani din străinătate. Înțelege asta! Ne aflăm într-un turn german secular, iar pe lângă el curge o viață care ne e necunoscută[106].

Estul amenințător și necunoscut era întruchipat de statul român lărgit, gata să înhațe Transilvania și amenințând să altereze identitatea vestică a sașilor transilvăneni. Relațiile directe cu Occidentul fiindu-le tăiate, sașii se transformau tot mai mult în germani din străinătate. Aceasta indică și o anumită recalibrare a relației cu statul național german, începuturile căreia pot fi însă găsite deja în perioada precedând Primul Război Mondial. Zillich a tratat extensiv chestiuni culturalo-geografice în al său *Zwischen Grenzen und Zeiten*, luând drept de la sine înțeleasă diviziunea simbolică dintre Est și Vest și totodată întărind-o. La un moment dat, unul dintre personajele din romanul său face un excurs prin istoria maghiară, legând europenitatea Ungariei de invitația medievală adresată coloniștilor germani. Aceștia din urmă au fost capabili să aducă în Ungaria „radianta civilizație occidentală"[107]. Această digresiune istorică include și o prezentare a Europei ca un spațiu cultural care se termină în Transilvania: „Am venit în această țară pentru a-i apăra granițele. Ale cui granițe? Granițele Europei"[108]. Ulterior, același personaj va descrie granița aflată în apropierea Kronstadtului drept „granița către altă lume"[109]. Statul român era perceput ca fiind o altă lume, non-vestică și prin urmare non-europeană. Zillich abordează și ocuparea Kronstadtului de către armata română în timpul Primului Război Mondial, fenomen prezentat ca forțând trei sferturi din populația săsească să fugă din oraș. Nu numai că ocupația a dus la numirea unui nou primar român de către autoritățile române, nu numai că deciziile luate de autorități le-ar fi fost comunicate locuitorilor exclusiv în română, iar nu și în germană și maghiară, ci înseși clopotele Bisericii Negre, un remarcabil simbol arhitectural și religios săsesc, au încetat să mai bată[110].

Orașul din Est din romanul lui Meschendörfer este tot Kronstadtul, al cărui rol în cadrul geografiilor simbolice săsești este deosebit de important, întrucât se află extrem de aproape de granița muntoasă care separă Transilvania și Valahia. În Brașov, ca și în alte localități din Transilvania, conflictele româno-săsești au inclus istoric și o importantă dimensiune geografică: casele și afacerile săsești erau localizate în general în centrele orașelor transilvănene, în timp ce românii

106. Zillich, *op. cit.*, p. 604.
107. *Ibidem*, p. 202.
108. *Ibidem*.
109. *Ibidem*, p. 298.
110. *Ibidem*, p. 415.

și ceilalți trăiau în special la periferie, centrele orașelor fiindu-le interzise, inițial *de iure*, apoi *de facto*. Această diviziune a fost deosebit de evidentă în Brașov (și în același timp amenințată vizibil începând cu prima parte a secolului al XIX-lea).

În *Die Stadt im Osten*, sărbătoarea română anuală numită „Junii Brașovului" joacă un rol central[111]. Descrierea sărbătorii îi permite lui Meschendörfer să expună tensiunile care au existat între români și sași. Naratorul, un *alter ego* al autorului, este fascinat de festivități, însă acestea îl înfricoșează totodată în chip emblematic. În mod tradițional, sărbătoarea reprezenta o zi din an în care populația română, care în mod obișnuit nu avea acces la posibilități de locuire în perimetrul delimitat de zidurile vechii cetăți, intra în oraș într-un ritual celebrând tinerețea și puterea. Astfel, festivitatea semnala aproprierea simbolică și afirmarea puterii asupra orașului, căpătând o calitate întru câtva prevestitoare. Meschendörfer observă retoric: „Și dacă monstruozitatea înscrisă în vechea legendă ar ajunge cumva să se petreacă! Dacă călărеții români ar reuși să intre în oraș și să încercuiască de trei ori vechea primărie săsească, atunci orașul le-ar aparține!"[112]. Se arată fascinat de costumele românești, în care vede „o bucată de fantezie populară agresivă", „Orientul colorat strălucind din fiecare dintre ele"[113]. Contrastul cu veșmântul negru al oficialilor sași din Biserica Neagră, la care face de mai multe ori referire, este elocvent, marcând relația Vest-Est ca o dihotomie între raționalismul sobru și seriozitatea luterană, pe de o parte, și culoarea orientală, pe de altă parte.

Meschendörfer înțelegea evoluția raporturilor demografice drept o amenințare, interpretând procentajul în creștere al populației române ca fiind un motiv de serioasă îngrijorare pentru sași. Am arătat deja că importante figuri religioase precum Teutsch și Müller-Langenthal împărtășeau temeri similare. Personajele române sunt aproape absente din romanul lui Meschendörfer, chit că acțiunea este plasată la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX[114]. Românii apar doar ca niște figuri exotice și marginale, care amenință înalta cultură și

111. O traducere în română a cărții publicate în 1931 de Meschendörfer a apărut în 1982, la Editura Kriterion. Versiunea românească este mult prescurtată față de originalul german. Vezi Adolf Meschendörfer, *Corona*, trad. de Gabriel Gafița, Kriterion, București, 1982. Într-un studiu recent, Alice Buzdugan face referire și la o traducere a lui Camil Baltazar care ar fi apărut în 1932: Alice Buzdugan, *Stadttexte in Großrumänien. Nationale Propaganda und Kulturphilosophie im literarischen Werk von Adolf Meschendorfer und Oskar Walter Cisek*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2020, pp. 157-205, aici p. 163. Pentru analiza de față am apelat la ediția germană din 1931, din care am tradus citatele pe care le folosesc în argumentație.

112. Adolf Meschendörfer, *Die Stadt im Osten*, Verlag Krafft & Drotleff, Hermannstadt, 1931, p. 293.

113. *Ibidem*, p. 294.

114. Adrian Lăcătuș, „Tradiție, autonomie și realizare de sine în *Die Stadt im Osten* de Adolf Meschendörfer", în *Modernitatea conservatoare: aspecte ale culturii Europei Centrale*, Editura Universității „Transilvania", Brașov, 2009, pp. 73-79.

civilizație săsească din Kronstadt. Autorul scrie de pe poziția reprezentantului unei „insule" de cultură din Est. Ultimele pagini ale ediției din 1931 furnizează perspectiva autovictimizării săsești, sub influența promisiunilor neîndeplinite înscrise în Declarația de la Alba Iulia din 1918. „Puterile internaționale" sunt acuzate că au uitat de această insulă a sașilor transilvăneni, care depun eforturi pentru a face față primejdiilor venind dinspre autoritățile române. Sașii sunt descriși de Meschendörfer ca fiind în pericol. După aproape 400 de pagini în care românii de fapt abia dacă sunt prezenți, scriitorul deplânge soarta minorității săsești în România lărgită. Tot ceea ce vor sașii este „să rămână germani", iar, dacă acest lucru nu este posibil, „fie ca urgia să ne ia pe toți pe sus"[115]. După ce au adus civilizația în Est, sașii sunt pe cale să-și piardă identitatea *din pricina* Estului. În geografia lui Meschendörfer, Kronstadtul fusese un oraș în Est, o insulă de germanitate în Est, însă tocmai această localizare geografică, proximitatea față de Est și față de toate pericolele pe care le conține l-au făcut așa de ușor penetrabil, germanitatea sa fiind deosebit de fragilă.

Granița simbolică aflată în Țara Bârsei, separând Transilvania mai întâi de Principatele Române aflate sub influență otomană, apoi de statul român văzut ca parte a Orientului, joacă un rol important la Meschendörfer și la Zillich, după cum ne-o arată personajele romanelor lor, în timp ce lumea românească de dincolo de munți este, în ambele cazuri, radical diferită și de interes scăzut, cel puțin până la momentul 1918. Totuși, această lume este reprezentată drept capturându-i pe sași și punând presiune pe ei, presiune care duce implacabil la asimilare. Ștergerea politică a graniței carpatice care avea și o semnificație simbolică majoră aducea, pentru Meschendörfer și Zillich, o decuplare de la lumea politică și culturală ale cărei orbite erau Viena și Berlinul, ceea ce explică discursurile identitare accentuând mentalitatea insulară, una a alienării și a identității primejduite.

În ciuda unor diferențe semnificative între cei doi, discursurile identitare și geografiile simbolice propuse de Meschendörfer și Zillich erau menite să transmită mesajul conform căruia sașii transilvăneni au fost colonizatori, civilizatori și apărători ai europenității într-un mediu mai degrabă inferior, dar care pe termen lung a ajuns să țintească la asimilare. Conexiunile culturale cu Germania și cu spațiul cultural de limbă germană au contribuit la dezvoltarea unui set de geografii simbolice și la întărirea unor stereotipuri pozitive asociate cu identitatea săsească. Mai mult, cititorii scrierilor lui Meschendörfer și Zillich erau în general germanofoni. Cei doi erau prezenți în special pe piața de carte germană în timpul perioadei naziste. În cele din urmă, Zillich s-a stabilit în Germania, unde a continuat să fie adeptul unei înțelegeri conservatoare cu inflexiuni naziste de necontestat a germanității. După al Doilea Război Mondial, a activat în cadrul Asociației

115. Meschendörfer, *Die Stadt im Osten*, p. 371.

Sașilor Transilvăneni din Germania, devenind unul dintre principalii antreprenori etnopolitici sași din Republica Federală.

O tensiune internă poate fi însă detectată în toate aceste discursuri. *Fie* sașii transilvăneni reprezintă Vestul și, prin intermediul unei metonimii, toată regiunea pe care au colonizat-o (Transilvania și, prin extensie, întregul Regat Maghiar) ține de cultura vestică, adică europeană, *fie* sașii au fost educatori aducând cultura înaltă și civilizația în Estul barbar, în special românilor (dar într-o anumită măsură și maghiarilor), dar sfârșesc prin a-i paște pericolul de a fi sufocați de același – esențialmente non-european sau nu tocmai european – Est și de a-și pierde identitatea. Cea din urmă reprezentare înseamnă că de fapt caracterul vestic al Transilvaniei *nu* este luat de-a gata. Tensiunea Est-Vest ce reiese din aceste discursuri săsești indică în fapt liminalitatea și intermediaritatea ce caracterizează în general reprezentările cu privire la Europa de Est.

Încorporarea Transilvaniei în România a dus și la publicarea unui text cu obiective politice clare, adresat în mod distinct unei audiențe românești, text care era menit să funcționeze ca punct de sprijin într-o argumentație având țelul de a asigura drepturi colective pentru sași. *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal?* a apărut în 1919, la scurt timp după unificarea României Mari. Broșura nu are un autor oficial, însă istoricul Vasile Ciobanu a arătat în chip convingător că cel care a redactat-o a fost Emil Neugeboren, un sas transilvănean anterior membru al Parlamentului maghiar[116].

Intenția din spatele publicării textului în limba română, incluzând o prefață de istoricul român Nicolae Iorga (în fapt, un text scris în 1909 în revista *Die Karpathen*, editată de Meschendörfer, și republicat cu această ocazie), era probabil cea de a indica existența unei compatibilități româno-săsești pe baza căreia comunicarea româno-săsească în general și acomodarea intereselor săsești în România Mare în particular erau considerate posibile. Totuși, această compatibilitate era direct legată de reprezentarea unui raport civilizațional ierarhizat care întărea la rândul său ideea superiorității săsești: „Orișicine cunoaște poporul săsesc știe că el alcătuiește un element foarte prețios, că are un trecut de veacuri glorios și plin de muncă și poate servi ca un model de ordine și de moravuri"[117]. Textul lui Iorga descrie colonizarea săsească din secolul al XII-lea ca stând la baza legitimității drepturilor săsești și argumentează că pe baza acestor drepturi sașii au dezvoltat „un simț foarte viu pentru libertate și o concepție și un mod de gândire democratice cum numai la poporul elvețian se mai găsesc"[118]. Într-o *captatio benevolentiae* a cărei țintă o reprezentau noile autorități, Neugeboren sublinia pozițiile proromâne

116. Vasile Ciobanu, „Wer ist der Autor der Broschüre «Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal?»", *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 14, nr. 1 (1991), pp. 37-39.

117. *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal. Expunere din izvor competent*, Tipografia Cultura Neamului Românesc, București, 1919, p. 9.

118. *Ibidem*, p. 13.

ale unor figuri de intelectuali și politicieni sași, precum Stephan Ludwig Roth sau Daniel Roth care, în secolul al XIX-lea, prevăzuseră că Transilvania va deveni la un moment dat parte dintr-un stat român. În același timp, în reprezentarea lui Neugeboren cu privire la sașii transilvăneni, adresată unei audiențe românești și cu obiective politice clare, sașii apăreau *in toto* ca membri ai clasei de mijloc. Lipsiți, carevasăzică, atât de o aristocrație/nobilime, cât și de un proletariat, sașii erau legați de o coeziune internă de clasă[119].

Afirmând că țăranii sași înstăriți au constituit întotdeauna exemple de urmat pentru țăranii români și secui, Neugeboren efectua o pledoarie în favoarea unei forme de reforme agricole care să nu afecteze interesele celor dintâi. În fapt, impulsionați și de „concurența cu pământul mult mai fertil al Munteniei și Moldovei", țăranii sași puteau deveni un factor important în dezvoltarea agriculturii în România Mare[120]. Comentând cu privire la industria și comerțul săsești, Neugeboren sublinia avantajele pe care integrarea într-un stat român lărgit le putea furniza:

> Domiciliul Sașilor a ajuns de la periferia unui Stat la mijlocul patriei lor nouă, și trecătorile Carpaților-de-Sud nu mai pun stavilă transitului liber de material brut și de mărfuri confecționate. Acum se pot desvolta în voie toate însușirile Sașilor, care-i îndrumează spre muncă în industrie și comerț, și începutul care s-a și făcut pe terenul acesta se poate continua în deplină libertate[121].

Pe de o parte, o astfel de imagine este în contradicție cu reprezentarea sașilor transilvăneni ca bastion al Occidentului și cu cea a Carpaților ca însemnând frontiera fizică și culturală a germanității. Pe de altă parte, prezentarea unificării României Mari și a integrării sașilor în noul stat ca o potențială poveste de succes cu accentul pus pe comerțul liber și pe deschiderea de noi piețe sugerează o altă strategie discursivă. Neugeboren accentuează rolul de punte al germanilor din Transilvania, subliniind apartenența lor la clasa de mijloc, precum și acreditările lor capitaliste, care le-ar permite, atât timp cât sunt suportați de politica română de stat, să poată „merge ca bun exemplu înaintea concetățenilor lor"[122].

În prefața sa la această tentativă săsească de a cultiva bunăvoința română, Nicolae Iorga sublinia rolul civilizațional al sașilor transilvăneni în Transilvania și influența lor ca modele pentru etnicii români. Pasajul de mai jos este adesea citat în texte despre sașii transilvăneni, devenind practic un important element al discursurilor identitare săsești, o evoluție care sugerează compatibilitatea dintre reprezentări românești cu privire la sași și autoreprezentări săsești:

119. *Ibidem*, p. 22.
120. *Ibidem*, p. 28.
121. *Ibidem*, p. 30.
122. *Ibidem*, p. 50.

A fi adus cultură superioară cu sine, a fi implântat viață orășenească pe amândouă povârnișurile Carpaților, a fi statornicit definitiv viața întregului Ardeal în forme fixate, a fi legat Apusul cu Răsăritul până la Dunăre și la depărtatele țări „tătărești", grecești și turcești prin relații de comerț; a fi exercitat înrâuriri apusene, pline de roade, asupra celei mai vechi arte românești colorate răsăritean, a fi ajutat la biruința limbii naționale a Românilor asupra formei culturale medievale a limbii slavone [...][123].

Dihotomia oriental *versus* occidental este ostentativă, iar întregul text al lui Iorga reprezintă în fapt o laudă excesivă a influenței săsești asupra culturii române în Transilvania. Tropi orientalizanți și esticiști sunt aduși în mod direct în prim-plan, însă liminalitatea și intermediaritatea Europei de Est permit totodată referirea la existența unor influențe reciproce. Colonizarea săsească a Transilvaniei este codată într-o cheie fundamental pozitivă, prezentată ca ducând la diseminarea unor elemente ale „culturii mai înalte" „în acest colț al depărtatului Răsărit sălbatic". Totuși, conform lui Iorga, înflorirea culturii săsești nu ar fi fost posibilă fără „o civilizație localnică pregătitoare, împreună cu fireștii ei purtători"[124]. Astfel, istoricul român reușește să lege laolaltă revendicările autoemancipatorii românești cu o lectură pozitivă a colonialismului săsesc într-un amestec de conservatorism, etnonaționalism și autocolonizare. Iorga imagina o alianță între spiritul latin al românilor și spiritul german al sașilor și o misiune comună de mediere între Est și Vest. Istoricul român le atribuia în mod evident sașilor transilvăneni un rol educațional, văzut ca întemeind și caracterizând relația lor cu populația română. El înțelegea relațiile istorice dintre sașii și românii din Transilvania ca fiind inegale, cu cei dintâi reprezentând o cultură înaltă și transmițând-o celor din urmă. Mai mult, Iorga postula și că contribuția săsească la cultura română ar fi constat în special în exercitarea unei influențe care a dus la aclimatizarea unei serii de trăsături, simptome ale modernizării de tip vestic: urbanizare, stabilizare socială și instituțională, contribuția la dezvoltarea limbii române culte.

În 1920, Liviu Marian, parlamentar român în Basarabia, a dedicat o scurtă publicație, scrisă într-o cheie similară cu textul lui Iorga, germanilor din această regiune, care fusese parte din Imperiul Țarist până la finele Primului Război Mondial. Structura, mesajul și logica textului lui Marian sunt în mare înrudite cu mai devreme discutatul *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal*. Recunoscând riscul de „a trece drept «germanofil»", parlamentarul afirma că statul român nu trebuie să cadă în capcana politică a oprimării minorităților, schițând o imagine foarte pozitivă a germanilor basarabeni. Conform lui Marian, germanii din România Mare și mai cu seamă cei din Basarabia întruchipau „toate virtuțile cetățenești" de care statul român avea nevoie, întrucât erau „elemente harnice, muncitoare,

123. Nicolae Iorga, „Prefață", în *Ce sunt și ce vor*, pp. 3-8, aici pp. 4-5.
124. *Ibidem*, p. 4.

capabile, cinstite și patriote"[125]. Aceste caracteristici, combinate cu localizarea deosebit de favorabilă agriculturii, au dus la „o situație economică înfloritoare, cu drept cuvânt invidiată și jinduită de ceilalți conlocuitori"[126]. Foarte antirus, Marian critica puternic politicile migratorii ale țarilor ruși menite, în viziunea sa, să diminueze influența moldovenilor locali. Cu toate acestea, critica sa nu atingea și migrația germană. Din contră, abordând chestiunea așezării germanilor în Basarabia, Marian îmbrățișa o poziție radical diferită, afirmând că țarilor ruși „le putem fi recunoscători pentru primirea pe pământul Basarabiei a coloniștilor nemți", căci aceștia din urmă, „harnici, deștepți și disciplinați", „element de muncă serioasă, rațională, de pace și ordine", „au știut să civilizeze cu adevărat meleagurile, unde s-au așezat", reprezentând o pildă pentru „băștinașii [...] răzleți și inculți"[127]. Astfel, comunele lor „înfloritoare, bogate, curate sunt dovada cea mai grăitoare a muncii lor neobosite și a organizației lor economice"[128]. Aceasta îi face – Marian stabilind o conexiune directă cu sașii transilvăneni – „singurii străini imigrați, dela cari a putut profita ceva poporul și țara noastră, fără a fi dușmănit, păgubit sau chiar desnaționalizat"[129].

Marian efectua o pledoarie explicită pentru o alianță între români și germani împotriva „slavismului expansiv", argumentând și că unirea Basarabiei cu România a reprezentat atât pentru unii, cât și pentru ceilalți „o adevărată salvare la timp din sclavie sau chiar dela o moarte sigură"[130]. Legitimitatea acestei alianțe era localizată în antibolșevismul și europenitatea comune celor două popoare[131]. Mesajul politic anticomunist este evident. Din moment ce dețin pământ – iar în viziunea lui Marian germanii basarabeni meritau să fie proprietari întrucât își lucrau pământul cu dragoste și iscusință –, așadar datorită proprietății private, „furtul, jaful sau chiar omorul, prin cari te poți îmbogăți fără muncă din avut străin" nu sunt de găsit în satele lor[132]. Teama de bolșevism era cea care suscita argumentația lui Marian, însă în viziunea sa germanii basarabeni și românii puteau lupta împreună împotriva acestui pericol. Totodată, prețuirea pe care Marian o manifesta cu privire la caracterul ordonat și curat al satelor germane, unde nu ar exista sărăcie, pentru că „munca este o virtute prețuită de toți, precum lenea un viciu disprețuit de toți", indică aspectul normativ și civilizațional pe care îl implicau aceste reprezentări extrem de pozitive cu privire la germanii din Basarabia, precum

125. Liviu Marian, *Coloniștii nemți din Basarabia. Considerații istorice, politice și etnografice*, Tipografia „Providența", București, 1920, p. 5.
126. *Ibidem*, p. 12.
127. *Ibidem*, pp. 14-15.
128. *Ibidem*, p. 15.
129. *Ibidem*.
130. *Ibidem*, pp. 5, 15.
131. *Ibidem*, p. 22.
132. *Ibidem*, pp. 15-16.

și orizontul ideologic în care se situau[133]. Basarabia era într-adevăr asociată cu sărăcia și cu înapoierea: însă prin sublinierea bunăstării germane din regiune, Marian indica și că apropierea virtuților germane („virtuți cetățenești") era atât necesară, cât și posibilă, permițând populației locale să ajungă la un nivel similar de progres, ceva ce bolșevismul aparent nu ar fi putut face.

Putem să ne referim la intervențiile lui Iorga și ale lui Marian pentru a nuanța afirmația istoricului Sacha Davis conform căreia în perioada interbelică „politicienii români erau impasibili la apelurile cu privire la «superioritatea culturală» germană", văzându-i „pe germanofoni drept o minoritate care nu era amenințătoare"[134]. Într-adevăr, cei doi nu vedeau în minoritatea germană un motiv de amenințare. Reprezentările sașilor transilvăneni și ale germanilor basarabeni pe care le găsim în textele lui Iorga și ale lui Marian, amândoi politicieni activi, recurg la tropi despre superioritatea culturală germană, țintind la punerea acestei superiorități la lucru în contextul statului român proaspăt lărgit. Ținând cont de perioada în care au fost publicate și de faptul că autorii lor erau intelectuali-politicieni, cele două texte pot fi citite, pe de o parte, ca o formă de *captatio benevolentiae* bidirecțională – adresată atât noilor autorități, cât și elitelor germane din România – și, pe de altă parte, ca fiind adresate unui public românesc care nu era neapărat la curent cu realitățile etnice ale provinciilor nou-achiziționate. Germanilor le erau în orice caz atribuite o serie de trăsături eminamente pozitive.

Când vine vorba de tratarea reprezentărilor germanității în România interbelică, nu îl putem omite pe Lucian Blaga, filozof și diplomat care a comentat pe larg cu privire la sașii transilvăneni în lucrările sale de filozofie și de teorie culturală. Într-o lucrare pe care istoricul Keith Hitchins a numit-o „cea mai importantă investigație filozofică a tradiționalismului românesc realizată în perioada interbelică", Blaga a încercat să stabilească niște legături între spațiu și cultură (într-o înțelegere foarte etniciza(n)tă și esențializa(n)tă a termenului[135]. În acest context, el a dezvoltat conceptul așa-numitului „spațiu mioritic", pasămite caracteristic geografiei românești, caracterizat de oscilația între câmpie și deal.

Pentru a-și fundamenta argumentația, Blaga a juxtapus utilizarea română a spațiului utilizării săsești a spațiului în satele transilvănene, afirmând că cele două utilizări reprezintă „orizonturi inconștiente" diferite. Casele din satele săsești indică „verigile unei unități colective", în timp ce casele din satele românești sunt definite de distanțele dintre ele[136]. Stând sub semnul unor „spații-matrice cu totul diferite", românii și sașii sunt „două feluri de oameni, care trăiesc în

133. *Ibidem*, pp. 19-20.
134. Davis, „Constructing the *Volksgemeinschaft*", p. 48.
135. Hitchins, *România*, p. 349.
136. Lucian Blaga, „Spațiul mioritic", în *Trilogia culturii*, Humanitas. București, 2011, pp. 155-327, aici pp. 167-168.

același peisaj, dar în spații diferite", ceea ce face practic imposibilă „utopia inutilă și nerodnică a unui așa-zis «transilvănism», comun populațiilor etnice care trăiesc alături în acest peisaj"[137]. Dacă pentru Blaga, într-o interpretare care va avea apoi o carieră lungă și de succes în dezbaterile intelectuale românești, spiritul românesc este marcat de fatalism în fața destinului și a morții și de cuvântul „dor", presupus intraductibil, sașii din Transilvania reprezintă „viziunea spațială" a „europenilor apuseni, adică aceea în care s-a întrupat spiritul gotic, mistica libertății de nimic îngrădită și duhul dârz, ingineresc, al unei gigantice lupte cu natura. Acest vast cadru organic și inconștient și l-a adus poporul saxon cu dânsul, chiar acum opt sute de ani, de pe malurile Rinului"[138]. Dihotomia români-sași este așadar vizibilă, pentru Blaga, în relația cu natura. Casele săsești sugerează „prezența unei energii umane canalizate colectiv, potrivit unui plan primordial impus naturii", în timp ce satele și casele românești par a fi amplasate la întâmplare, chiar dacă de fapt „ele cresc din peisaj atât de organic, că nici nu-ți poți închipui ca ele să nu fi fost totdeauna acolo unde sunt"[139]. De sub porțile caselor construite de coloniștii sași „te poți aștepta să vezi ieșind [...] o mașină de treierat", în timp ce „dintr-o casă românească te poți aștepta să vezi ieșind pe Muma Pădurii"[140]. Dominația asupra naturii sub egida ordinii *versus* traiul într-o comuniune organică cu natura, raționalitate *versus* superstiție, construirea propriului destin *versus* fatalism, colonizare *versus* caracter indigen: prezentând „orizonturile inconștiente" român și săsesc ca situate într-o relație dihotomică, Blaga recurge la un vocabular metafizic ce poate fi fără probleme pus în legătură cu opozițiile presupus de netrecut pe care le implică discursurile orientaliste, esticiste și colonialiste. În înțelegerea lui Blaga, culturile sunt unități bine delimitate, trăind vieți aproape paralele unele lângă celelalte. Procese de comunicare, de transfer de cunoaștere, de aculturație, de asimilare sau de metisaj par a fi complet irelevante. O dihotomie Est-Vest naturalizată, aproape rasializată impregnează aceste elaborări teoretice:

> Occidentalul, indiferent că trăiește la munte sau la șes, pe continent sau pe insule, în Europa, în America sau în Australia, în zone temperate, la tropic sau subtropic, se va păstra, prin atitudinile și inițiativele sale, în același orizont infinit, ca și în țara de obârșie[141].

Acest tip de retorică este în mare parte simptomatic pentru mediul politic și cultural mai larg al perioadei, marcat de înțelegeri esențializa(n)te ale identităților naționale și etnice. Elitele politice și culturale din perioada interbelică s-au ocupat

137. *Ibidem*, p. 170.
138. Lucian Blaga, „Orizont și stil", în *Trilogia culturii*, ed. cit., pp. 9-153, aici p. 66.
139. Blaga, „Spațiul mioritic", p. 246.
140. *Ibidem*, p. 247.
141. Blaga, „Orizont și stil", p. 69.

extensiv de ce anume înseamnă să fii român, autoreprezentările comunicând cu reprezentările alterității.

Totodată, dincolo de discursurile culturale, România interbelică a fost, la nivel politic, situl unui proces sponsorizat de stat de construire a națiunii, proces care încerca și el să se autolegitimeze prin recursul la viziuni esențializate și în mare parte excluzive ale românității[142]. Acestui proces i-au urmat politicile și practicile de epurare etnică și de genocid îndreptate împotriva evreilor și romilor în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Percepția conform căreia integritatea teritorială a României era amenințată de vecinii revizioniști ai țării (Ungaria, Uniunea Sovietică, Bulgaria), precum și de grupurile minoritare nesatisfăcute de statutul lor în România Mare era foarte răspândită. Tineri intelectuali s-au îndreptat către extrema dreaptă și către antisemitism. Mircea Eliade, Emil Cioran sau Constantin Noica s-au exprimat fățiș în favoarea Gărzii de Fier, propria mișcare de extremă dreapta a României, ori în favoarea Germaniei naziste. Cu toate acestea, la nivel discursiv, xenofobia ce reprezenta un aspect-cheie al naționalismului pe care îl promovau nu era neapărat direcționată împotriva comunității germane din România. Într-una dintre izbucnirile sale xenofobe din perioada interbelică, Mircea Eliade putea merge într-atât de departe încât să identifice în „șvabi" singurii „aliați" ai românilor printre celelalte grupuri etnice din țară[143]. Ulterior, în anii 1980, Emil Cioran, al cărui destin, precum al lui Eliade, a fost în afara României începând cu anii 1940, deplângea în corespondența personală cu Wolf von Aichelburg, scriitor sas, migrația săsească din România, afirmând că îi rupe inima. Pentru Cioran, originar din Rășinari, un sat locuit în majoritate de români, dar aflat în imediata apropiere a Sibiului, într-un mediu așadar cu precădere săsesc, populația săsească reprezenta o oază de moralitate în Balcani, amintindu-și că ar fi scris ceva în această direcție în anii 1930[144].

Pe acest fundal, în anticiparea războiului și în timpul războiului, geografiile simbolice și discursurile identitare din România tindeau să sublinieze o presupusă compatibilitate culturală și politică româno-germană[145]. Din perspectivă nazistă, al Doilea Război Mondial a fost în mare parte și un act de apărare a culturii și

142. Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, trad. de Vlad Russo, Humanitas, București, 1998; Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2001.

143. Leon Volovici, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995, p. 139.

144. Emil Cioran, *Scrisori către cei de-acasă*, trad. de Tania Radu, Humanitas, București, 1995, p. 268.

145. Vezi, de pildă, Ion Clopoțel, „Conviețuirea multiseculară cu sașii Transilvaniei. Realitățile trecutului și comandamentele prezentului", *Societatea de mâine. Revistă de știință sociografică, estetică și cultură*, 19, nr. 6 (1942), pp. 85-87.

civilizației europene[146]. Această reprezentare se lega deosebit de bine de reprezentările cu privire la superioritatea culturală germană, foarte bine primite în rândul comunităților germane din Europa de Est, precum sașii transilvăneni. În același timp, în România, alianța româno-germană în al Doilea Război Mondial era la rândul ei reprezentată drept parte a unei lupte mai largi de apărare a Europei împotriva bolșevismului estic[147]. Totuși, în ciuda construcției acestei compatibilități româno-germane antibolșevice, fricțiunile româno-germane și autoreprezentările germanilor din România se hrăneau din reprezentarea unei superiorități culturale germane și a unei înapoieri și subdezvoltări românești. Astfel de reprezentări au avut, de pildă, o contribuție nu lipsită de importanță în înrolarea în masă a sașilor și șvabilor în SS și în armata germană, și nu în armata română[148].

4.3. După 1945

Întoarcerea armelor de către România la 23 august 1944, înfrângerea Germaniei naziste, precum și transformările sociale pe care impunerea unui regim socialist de stat sprijinit de sovietici era menită să le aducă cu sine nu aveau cum să nu aibă un impact major asupra reprezentărilor oficiale ori neoficiale ale germanității din România. Discursuri prezentându-i pe sașii transilvăneni, precum și pe celelalte grupuri germanofone drept apărători ai Europei și diseminatori de civilizație în înapoiatul Est nu erau câtuși de puțin compatibile cu noua situație politică. Pe acest plan, schimbarea era majoră în raport cu ceea ce se întâmplase la finele Primului Război Mondial.

La nivel oficial, în ultimele etape ale războiului și imediat după conflagrație, germanii din România au fost în mare parte echivalați cu naziștii. Înrolarea în masă din anul 1943 a germanilor din România în SS a contribuit în mod direct

146. Silviu Miloiu, Elena Dragomir și Alexandru Ștefănescu, „Projects for a United Europe during the World War II? The Axis, Romanian and Finnish Perceptions", în Ion Stanciu, Silviu Miloiu și Iulian Oncescu (eds.), *Europe as Viewed from the Margins: An East-Central European Perspective from World War I to the Cold War*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, pp. 95-145; Benjamin G. Martin, *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*, Harvard University Press, Cambridge, 2016.

147. Constantin C. Giurescu, *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Dacia, București, 1941; Miloiu, Dragomir și Ștefănescu, cap. cit.; vezi și Holly Case, *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*, Stanford University Press, Stanford, 2009.

148. Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, trad. de Nadia Badrus, Schiller, Sibiu, 2018. Vezi și Ottmar Trașcă, „Grupul Etnic German din România în «era» Andreas Schmidt. Septembrie 1940 – august 1944", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.), *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 113-148, aici pp. 140-143.

la impunerea acestei echivalențe. Aceasta a însemnat și că comunitatea germană a fost ținta unor măsuri punitive distincte, precum deportarea din ianuarie 1945 în Uniunea Sovietică pentru „reconstrucția țării" (până în 1949) ori reforma agrară din 1945, două măsuri care au fost implementate în fapt în timp ce războiul era încă în desfășurare[149].

Cu toate acestea, începând cu finele anilor 1940 și începutul anilor 1950, autoritățile române au purces la elaborarea de măsuri menite să acomodeze comunitatea germană din România și să contribuie la integrarea ei în noua ordine politică și socială. În mod concret, statul a avut o ofertă culturală și educațională în limba germană, menită să răspundă nevoilor particulare ale minorității germane în raport cu România socialistă, dar și nevoilor particulare ale României socialiste în raport cu minoritatea germană din țară. Această ofertă a fost acompaniată de tentative de a construi discursiv o identitate „germano-română", un proces îmbrățișat și de unele dintre elitele culturale și politice ale germanilor din România din timpul socialismului de stat[150]. Astfel de discursuri identitare nu se mai axau pe aspectele culturaliste și civilizaționiste ce caracterizaseră împletirile româno-germane și reprezentările germanității din România înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Totodată, istoria postbelică a germanilor din România a fost în esență marcată de separarea fizică a comunităților germano-române aflate de o parte și de cealaltă a Cortinei de Fier. Această diviziune a conturat o criză identitară și a avut consecințe inevitabile pentru tropii și miturile aflate la baza discursurilor de identificare ale grupurilor de germani din România, mai cu seamă ale sașilor transilvăneni[151]. În Germania occidentală, germanii din România s-au organizat în principal pe baza afilierilor regionale din România (sași transilvăneni, șvabi bănățeni etc.)[152].

149. Georg Weber *et al.*, *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1949*, 3 vol., Böhlau Verlag, Köln, 1995; Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1999; Hannelore Baier, „Deportare, deposedare, discriminare. 1944-1948", în Trașcă și Anghel (eds.), *Un veac frământat*, pp. 149-172.

150. Annemarie Weber, *Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppenidentität einer Minderheit (1944-1971)*, Böhlau Verlag, Köln, 2010.

151. Pierre de Trégomain, „Le syndrome du peuple élu: Les Saxons de Transylvanie et la destruction des confins", *Cultures d'Europe Centrale*, 5 (2003), http://www.circe.paris-sorbonne.fr/spip.php?article61&lang=fr (ultima accesare, 2 martie 2021); *idem*, „Les frontières du dicible. Les Saxons de Transylvanie et la Seconde Guerre mondiale", teză de doctorat, Université Paris III – Sorbonne Nouvelle, 2006; James Koranyi, „Between East and West: Romanian German Identities since 1945", teză de doctorat, University of Exeter, 2008.

152. Johann Böhm, *Hitlers Vasallen der Deutschen Volksgruppe in Rumänien vor und nach 1945*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006; Mariana Hausleitner, „Lacune în istoriografie: asociațiile germanilor emigrați și național-socialismul la germanii din România", în Mathias Beer, Sorin Radu și Florian Kührer-Wielach (eds.), *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural după 1945*, Editura Academiei Române, București, 2019, pp. 175-197.

Discursurile identitare promovate de figurile de marcă din cadrul acestor asociații arătau continuități vădite cu identificările conservatoare, naționaliste și naziste promovate înainte de al Doilea Război Mondial și pe parcursul acestuia. Mai mult, anticomunismul de tip conservator care a stat la baza diviziunii Est-Vest în timpul Războiului Rece era cât se poate de compatibil cu discursurile identitare și reprezentările subliniind aderența sașilor transilvăneni, a șvabilor bănățeni și a celorlalte grupuri de germani din România la Germania, la Europa în accepțiunea ei vestocentrică și la Occidentul anticomunist, având și potențialul să le alimenteze cu ușurință.

Principala problematică animând istoria postbelică a germanilor din România în toate dimensiunile ei a fost chestiunea migrației. Potențiala întoarcere în România a celor aflați în Germania Occidentală a fost o posibilitate imaginată în anii imediat ulteriori celui de-al Doilea Război Mondial, sub stindardul așa-numitului *Recht auf Heimat* (drept la patrie), care era și în mare parte susținut de mult mai numeroasele (și mai vocalele) asociații ale germanilor expulzați din teritoriile de vest ale Poloniei ori din regiunea Sudeților. La astfel de viziuni s-a renunțat totuși rapid, iar asociațiile germanilor din România aflați în Germania Federală au început să facă un puternic lobby în favoarea emigrației germanilor aflați în continuare în România, în numele reunificării familiale, chiar dacă au existat și importante poziții contrarii, mai ales în interiorul comunităților transilvănene[153].

În special imediat după al Doilea Război Mondial, au existat chiar și oarecare discuții cu privire la o migrație transatlantică a grupurilor de germani originari din Estul Europei. În acest context, în 1950, Heinrich Zillich pleda în fața unei audiențe de sași din Germania de Vest împotriva migrației peste ocean, argumentând că sașii aparțin „minunatului Occident", o construcție eurocentrică ce nu părea să includă America de Nord. În același discurs, Zillich a făcut referință și la Kronstadt (Brașov/Brassó), numindu-l „cel mai sud-estic oraș al Europei"[154]. Reprezentarea unei incompatibilități între germani în general și sași în particular ca reprezentanți ai Europei în sud-est și statul român ca reprezentând ceva diferit de Europa se putea foarte ușor lipi de dihotomiile tipice Războiului Rece care subliniau presupusa non-europenitate a comunismului.

Conflictul săsesc din timpul Războiului Rece între cei care făceau presiuni în vederea migrației germanilor din România în Germania Federală și cei care susțineau opțiunea opusă, cea a sprijinirii unei permanențe săsești (și prin extensie germane) în România, a fost și un conflict între diferite discursuri și perspective identitare. Percepția unei apartenențe germane, precum și europene a sașilor

153. Georg Weber *et al.*, *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2003, pp. 517-625.

154. Heinrich Zillich, *Das Schicksalsweg der Siebenbürger Sachsen. Festansprache bei der 800-Jahrfeier der Siebenbürger Sachsen am 21. Oktober 1950 zu München*, Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland, München, 1950, pp. 27-28.

transilvăneni era un *sine qua non* al ambelor atitudini și poziții. Cu toate acestea, conform celor care pledau în mare în favoarea migrației, germanitatea și europenitatea nu puteau fi menținute în contextul unei diviziuni a continentului și al calității României de membru al blocului socialist. Astfel de reprezentări se puteau lega de geografii simbolice cu o origine mai veche, care subliniau existența unor tensiuni culturale și civilizaționale legate de prezența germană în Europa de Est/la granițele Europei. De pildă, într-o broșură publicată în 1976, având drept subiect soarta sașilor transilvăneni în România comunistă, autorul Hans Bergel, unul dintre principalii suporteri ai migrației din România și redactor-șef al *Siebenbürgische Zeitung*, ziarul oficial al Asociației Sașilor Transilvăneni, a prezentat o listă lungă de abuzuri și discriminări împotriva coetnicilor săi. Printre consecințele politicilor antigermane, Bergel includea și „pierderea tot mai evidentă a trăsăturilor genotipice ale sașilor, și anume componenta vest-europeană-occidentală, care dispare treptat în favoarea celei est-europene-balcanice". Bergel vedea în asta nu numai o tragedie pentru sașii în numele cărora afirma că vorbește, ci și pentru populația română, din moment ce o priva pe aceasta de prezența unei „forțe culturale" care „animase și influențase o dezvoltare fructuoasă din punct de vedere cultural și politic a poporului român" și care ar putea face același lucru în viitor[155].

Cei care se situau de partea opțiunii rămânerii în Transilvania/România recunoșteau provocările reprezentate de noua conjunctură politică, dar sugerau că părăsirea României ar echivala în fapt cu o înfrângere și cu o abjurare simbolică de la identitatea săsească și germană din Transilvania. Totodată, discursurile lor erau construite în jurul unei linii argumentative care sublinia datoria sașilor față de o cultură esențialmente săsească-germană-europeană construită de strămoșii lor, în ciuda tuturor obstacolelor și dificultăților care veniseră și continuau să vină dinspre Est. Un al treilea tip de abordare identitară se referă la tentativa anterior menționată de a construi o identitate „româno-germană" menită să reconcilieze aparenta opoziție româno-germană și, într-o anume măsură, să mute accentul de pe conotațiile conservatoare, *völkisch* și uneori cu inflexiuni a căror amprentă nazistă putea fi doar cu greu ștearsă ori trecută cu vederea, cărora ambele tabere din conflictul cu privire la emigrație erau în fapt îndatorate, chiar dacă se raportau la ele în moduri diferite. De pildă, o atitudine progresistă era înscrisă în această tentativă, care a făcut ideea unei identități româno-germane atrăgătoare și pentru tinerii scriitori și intelectuali cu aplecări de stânga, critici cu privire la trecutul nazist al părinților lor[156]. În același timp însă, procesul de folclorizare a

155. Hans Bergel, *Die Siebenbürger Sachsen nach dreißig Jahren Kommunismus. Eine Studie über Menschenrechte am Beispiel der ethnischen Gruppe hinter dem Eisernen Vorhang*, Wort und Welt Verlag, Innsbruck, 1976, pp. 13-14.

156. Richard Wagner, „Cărțile «pline» și cerul «gol»", interviu de Rodica Binder, *Observator cultural*, 317-318, 20 aprilie 2006.

identităților etnice, tipic turnurii naționaliste care a avut loc în special în anii 1970 și 1980, a fost parte integrantă a reprezentărilor oficiale ale germanității în România.

Astfel, în cadrul acestei aparente diversități a discursurilor identificatorii româno-germane, poziția asociațiilor germanilor din România în Republica Federală pare să fi avut câștig de cauză, cel puțin dacă ne gândim la traiectoria majoră a migrației germanilor din România, și anume dinspre România spre Republica Federală. Această migrație de „dezamestecare etnică" s-a desfășurat pe parcursul întregului Război Rece, însă, după o perioadă în care a avut loc în mare parte fie ilegal, fie grație medierii Crucii Roșii, în anii 1950 și la începutul anilor 1960, a câștigat în mod evident în intensitate după reinstaurarea relațiilor diplomatice între România și Republica Federală, care s-a petrecut în 1967[157].

Sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu – și în special de pe la mijlocul anilor 1970 – ideologia de stat din România a urmat o cale distinct autoritar-naționalistă[158]. Consecințele acestui naționalism în ceea ce privește relația dintre statul român și minoritatea germană, ca și în ceea ce privește discursurile despre identitatea română și alteritatea germană sau, invers, despre identitatea germană și alteritatea română, au fost ambivalente. Pe de o parte, imaginarea discursivă a unei națiuni socialiste făcea referire la o istorie a luptelor împotriva exploatării sociale și naționale în care sașii și șvabii ar fi luat parte alături de români și de celelalte „naționalități conlocuitoare"[159]. Pe de altă parte, naționalismul românesc, cuplat cu procesul constant de migrație spre Republica Federală Germană ducea *de facto* la presiuni asimilaționiste asupra germanilor din România, care erau la rândul lor un alt argument în favoarea migrației. Amestecul de ideologie naționalistă și dictatură paranoidă a întărit climatul de neîncredere în rândul germanilor din România, ale cărui origini erau totuși mult mai vechi. De pildă, ceea ce antropologul Steven Sampson a numit „integrare națională prin intermediul planificării socialiste", adică așa-numita „sistematizare" a satelor, unul dintre principalele procese de modernizare forțată de sus în jos ale regimului lui Ceaușescu, a fost un proces perceput drept menit a-și lăsa o amprentă puternică asupra

157. Rogers Brubaker, „Migrations of Ethnic Unmixing in the «New Europe»", *The International Migration Review*, 32, nr. 4 (1998), pp. 1047-1065; Claudiu Florian, Dumitru Preda și Ottmar Trașcă (coord.), *România – Republica Federală Germania*, vol. I: *Începutul relațiilor diplomatice 1966-1967*, Editura Enciclopedică, București, 2009; Weber *et al.*, *Die Emigration*; Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu și Laura Stancu (eds.), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2011; Cristian Cercel, „Postwar (West) German-Romanian Relations: Expanding Brubaker's Analytic Triad", *Nationalism and Ethnic Politics*, 23, nr. 3 (2017), pp. 297-317.

158. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1995; Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, Polirom, Iași, 2015, pp. 149-234.

159. Copilaș, *op. cit.*, p. 214.

minorităților etnice și a contribui la asimilarea acestora, cu precădere în Transilvania[160]. Însă pentru unii observatori externi de la acea vreme, aparenta „preferință pentru modernizarea satelor săsești" se baza în parte pe „aplecarea tradițională a sașilor către muncă grea, seriozitate, chivernisire și efort comunitar"[161]. În același timp, acest proiect de sistematizare a satelor era interpretat, cel puțin în cadrul comunității săsești, și mai degrabă preventiv, drept un pericol și drept un atac asupra identității săsești și totodată asupra caracterului esențialmente european al moștenirii germane în vestul României[162].

Discursurile de ideologie națională promovate sub Ceaușescu țințeau la afirmarea atât pe plan intern, cât și pe plan extern a unei identități românești orgolioase și se aflau într-un raport de dialog implicit și explicit cu reprezentări ale „Europei" sau cu concepte cu denotații înrudite, precum „Vestul" sau „civilizația". Așa-numitul „protocronism", un fenomen care a jucat un rol-cheie în politica culturală a regimului lui Ceaușescu în anii 1970 și 1980, se referea la ideea conform căreia „evoluții în cultura română" „anticipaseră evenimentele din culturile mai bine răspândite ale Europei Occidentale"[163]. Astfel, în fapt nu era vorba de o respingere a ideii unei Românii europene, ci mai degrabă de o încercare de a îmbunătăți „imaginea internațională a României", o tentativă ce reprezenta un „simptom evident al situației culturilor subalterne dominate de centrele metropolitane"[164].

Combinat cu megalomania lui Ceaușescu și pe fondul unor grave lipsuri economice, protocronismul a luat rapid forma unor exagerări extreme. Totuși, chiar și aceste exagerări au funcționat (și continuă să funcționeze) ca niște unități discursive de tip naționalist doar prin intermediul unor referințe făcute la Europa. De pildă, teoriile cu privire la o veche civilizație dacică recunosc în Europa standardul contemporan al civilizației, apropriindu-l însă prin trasarea genealogiei acestei civilizații la daci și, de acolo, la românii contemporani. Conform unora dintre aceste teorii, Europa însăși și-ar fi avut originea pe teritoriul contemporan al României, iar dacii vorbeau latina sau o limbă foarte similară cu mult înaintea romanilor. De aceea, nu este vorba de o respingere propriu-zisă a Europei și a ideii de Europa, ci mai degrabă de o încercare de a o anexa din punct de vedere intelectual și discursiv. Pentru protocroniști, miza era a arăta cât de europeană este România, însă, pentru a arăta acest lucru, soluția aleasă era într-un fel să arate cât de românească a fost și este Europa. Astfel de teorii puteau fi și deosebit

160. Steven Sampson, *National Integration through Socialist Planning: An Anthropological Study of a Romanian New Town*, East European Monographs, Boulder, 1984.

161. *Ibidem*, p. 115.

162. Bergel, *op. cit.*; Marilyn McArthur, „The Politics of Identity: Transylvanian Saxons in Socialist Romania", teză de doctorat, University of Massachussetts, 1981; Sampson, *op. cit.*, pp. 228-230.

163. Verdery, *op. cit.*, p. 153.

164. *Ibidem*.

de utile în dezvoltarea unor argumente antimaghiare în conflictul politic și cultural aparent fără sfârșit cu privire la Transilvania, căci subliniau caracterul indigen (și prin urmare european) al românilor, în opoziție cu originea „asiatică" a hunilor ca strămoși ai maghiarilor.

Ar fi prea simplist să indicăm în ideologia naționalismului român de sub Ceaușescu sau presupusa respingere a totalitarismului și a dorinței de libertate ca tipice pentru germanii din România drept cauzele migrației acestora, chiar dacă unele dintre discursurile cele mai comune cu privire la istoria română și istoria germanilor din România avansează această reprezentare. Emigrația germanilor din România a fost rezultatul unei multitudini de chestiuni legate între ele, nu puține dintre acestea fiind de natură economică, mai ales în contextul crizei economice de la sfârșitul anilor 1970 și din anii 1980. Cadrul legislativ german, foarte primitor față de germanii din Europa Centrală și de Est, a jucat și el un rol foarte important în această privință.

Oficial, autoritățile române erau critice cu privire la migrația germanilor din România în Germania Occidentală, însă în același timp documentele Securității arată că această migrație era o sursă importantă pentru capitalul mult dorit de monedă convertibilă, mai ales în timpul crizei economice care a început la finele anilor 1970[165]. Procesul de emigrație a contribuit și el la dezvoltarea anumitor reprezentări și idei cu privire la Germania de Vest, din moment ce germanii care emigrau își vizitau adesea rudele și prietenii din România după dobândirea cetățeniei vest-germane. Acest lucru a contribuit la întărirea fascinației românești occidentaliste cu privire la Germania de Vest. Obiecte aduse din Germania de Vest de sașii și șvabii emigrați în călătoriile lor în România – de pildă, cataloagele Neckermann – erau văzute în România drept simboluri ale luxului capitalist[166]. Întrezărirea posibilității de a migra legal în Germania de Vest a fost unul dintre factorii principali care au contribuit la prezervarea unor indicatori ai etnicității germane în România, în ciuda unui aparent declin general al centralității identității etnice germane în viața socială[167]. Mai mult, această posibilitate a făcut probabil ca etnicitatea germană să fie într-o anume măsură atrăgătoare și pentru cei care, datorită originii, religiei, cunoștințelor lingvistice etc., puteau alege pe baza mai multor identificări etnice.

165. Dobre *et al.*, *op. cit.*

166. Dragos Petrescu, „Conflicting Perceptions of (Western) Europe: The Case of Communist Romania, 1958-1989", în José M. Faraldo, Christian Domnitz si Paulina Gulinska-Jurgiel (eds.), *Europa im Ostblock. Vorstellungen und Diskurse (1945-1991)/Europe in the Eastern Bloc: Imaginations and Discourses (1945-1991)*, Böhlau Verlag, Köln, 2008, pp. 199-220, aici pp. 215-217; Koranyi, „Between East and West".

167. McArthur, *op. cit.*; Katherine Verdery, „The Unmaking of an Ethnic Collectivity: Transylvania's Germans", *American Ethnologist*, 12, nr. 1 (1985), pp. 62-83.

4.4. Alte alterități

Analiza reprezentărilor germanilor și ale minorității germane în România post-1989 poate doar să câștige în profunzime dacă este situată într-un context mai larg. Concret, aceasta înseamnă o confruntare cu rețeaua mai largă de reprezentări ale alterității etnice. Așadar, o scurtă discuție cu privire la reprezentările altor alterități (celorlalți ceilalți) în contextul românesc poate pune sub lumină aparenta particularitate a cazului româno-german. Poate de asemenea să anticipeze câștigurile care pot fi derivate din juxtapunerea analitică a reprezentărilor minorității germane și cea a percepțiilor și reprezentărilor cu privire la alte grupuri etnice în România post-1989, o abordare la care voi recurge uneori pe parcursul următoarelor capitole.

Lucian Boia a subliniat existența a „trei dosare sensibile" care țin de ceea ce el numește „conștiința românească", și anume „țiganii, maghiarii și evreii", reprezentați adesea în România printr-o lentilă xenofobă[168]. Pe lângă romi, unguri și evrei, ne putem referi probabil și la ruși și otomani/turci ca fiind o alteritate etnică relevantă în contextul istoric românesc. Imaginea otomanilor a oscilat în general între temere și exotism de tip orientalist[169]. O rusofobie cu conotații politice a caracterizat reprezentările Rusiei și ale rușilor în cultura română de-a lungul ultimilor două sute de ani, chiar dacă unele nuanțe trebuie luate în considerare, cel puțin când vine vorba de imaginile oficiale ale Uniunii Sovietice și ale Rusiei în primele decade de după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial[170].

Dezvoltarea identității naționale românești în Transilvania, datorată în parte eforturilor Școlii Ardelene la care am făcut deja referire în acest capitol, a implicat adoptarea unor atitudini particulare cu privire la celelalte etnii cu care românii se aflau în contact[171]. De pildă, mișcarea a respins cu tărie presupusa influență a slavilor asupra identității românești, căci aceasta ar fi fost în dezacord cu accentul pus pe originea romană a românilor[172].

Importante lucrări românești de literatură, istorie și filozofie scrise la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX ilustrează caracterul xenofob al reprezentărilor cu privire la evrei și la evreitate[173]. Un inventar comprehensiv al

168. Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a III-a, Humanitas, București, 2011, pp. 277-286.
169. Călin Felezeu, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Bybliotek, Cluj-Napoca, 2012.
170. Leonte Ivanov, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română 1840-1948*, Cartier, Chișinău, 2004, p. 117.
171. Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997.
172. Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică*.
173. Maria Nicoleta Turliuc, *Imaginar, identitate și reprezentări sociale. Imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004, pp. 155-182.

reprezentărilor și percepțiilor istorice asupra trăsăturilor presupus evreiești în contextul sociocultural românesc ar arăta și că stereotipurile și clișeele asociate cu evreitatea nu sunt lipsite de paradoxuri și contradicții. În orice caz însă, dincolo de aceste paradoxuri și contradicții, reprezentările hegemonice cu privire la evreitate în contextul românesc au fost și continuă să fie în mare parte impregnate de antisemitism. Mai mult, în ciuda dispariției pe scară largă a minorității evreiești din România, ca urmare atât a antisemitismului eliminatoriu care a culminat cu Holocaustul din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cât și a ulterioarei migrații a evreilor din România către Israel, care a avut loc în timpul Războiului Rece, reprezentările antisemite au continuat să circule cu lejeritate în spațiul public românesc.

„Acumularea lentă și tot mai largă de stereotipuri, distorsiuni, imagini și sloganuri" cu privire la evrei a fost analizată de istoricul Andrei Oișteanu într-o lucrare remarcabilă[174]. Caracterul ucigaș și genocidal pe care acest antisemitism l-a avut în diferite momente de-a lungul istoriei române se află în directă relație cu politizarea reprezentărilor alterității etnice (sau religioase). În abordarea sa, Oișteanu a accentuat relevanța comparațiilor etnice, adică a scoaterii în evidență a similitudinilor, deosebirilor, dar și a legăturilor și împletirilor dintre reprezentările diferitelor alterități etnice în unul și același context[175]. Studiul lui Oișteanu a indicat și că antisemitismul istoric din România poate fi pus în legătură cu contextul mai larg central-european. Însă nu doar antisemitismul românesc istoric, ci și cel contemporan pot fi integrate într-un context mai larg. Antisemitismul românesc de astăzi este adesea legat de reabilitarea unor figuri anticomuniste în Europa Centrală și de Est, ce reprezintă un element constitutiv al unor poziționări conservatoare și naționaliste în mai multe țări din regiune[176].

În ciuda absenței în general a unor studii comprehensive cu privire la imaginea alterității maghiare în lumea românofonă, relația antagonistă construită între cele două națiuni, vizibilă la nivelul discursurilor identitare și mnemonice, s-a bazat și se bazează pe reprezentarea generală a unei „confruntări permanente dintre români și maghiari, văzută ca un element principal al istoriei acestora"[177]. Reprezentările istorice cu privire la români din cadrul societății maghiare au

174. Moshe Idel, „Foreword", în Andrei Oișteanu, *Inventing the Jew: Antisemitic Stereotypes in Romanian and other Central East-European Cultures*, trad. de M. Adăscăliței, University of Nebraska Press, Lincoln, 2009, pp. ix-x, aici p. ix.

175. Andrei Oișteanu, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*, ed. a III-a revăzută, adăugită și ilustrată, Polirom, Iași, 2012, p. 15.

176. Michael Shafir, „The Nature of Postcommunist Antisemitism in East Central Europe: Ideology's Backdoor Return", *Journal of Contemporary Antisemitism*, 1, nr. 2 (2018), pp. 33-61.

177. Sorin Mitu, *Transilvania mea*, p. 239; vezi și Ambrus Miskolczy, „Das Bild vom Anderen in Siebenbürgen", în Valeria Heuberger, Arnold Suppan și Elisabeth Vyslonzil (eds.), *Das Bild vom Anderen: Identitäten, Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999, pp. 169-175.

recunoscut această confruntare, însă aparent același lucru nu s-a întâmplat și invers. Construcția alterității românești în context maghiar este strâns legată de autoreprezentarea occidentală prevalentă istoric în societatea maghiară și de ceea ce Maria Todorova a numit „liminalitate". Reprezentările istorice maghiare cu privire la români ilustrează totodată în mod clar și o ierarhie civilizațională care plasa Vestul deasupra Estului și prin urmare pe maghiari deasupra românilor. De aceea, ele sunt adesea legate de autoafirmarea unei identități maghiare vestice. O asemenea ierarhie provine parțial dintr-o mentalitate colonialistă, dar totodată este îndatorată și binomului urban-rural, tipic Iluminismului. Astfel, reprezentarea populației române fie drept o populație de „sălbatici nobili", fie drept una de țărani refuzând cu obstinație să îmbrățișeze progresul era strâns legată de reprezentările mai largi cu privire la ruralitate din timpul Iluminismului. Merită subliniat și că aspectul conflictual care stă la baza reprezentărilor reciproce româno-maghiare nu trebuie considerat o caracteristică imuabilă de-a lungul istoriei. În diferite contexte, adesea atunci când reprezentările alterității slave ca o amenințare căpătau întâietate, românii au fost imaginați și ca potențiali aliați ai maghiarilor[178].

Pe lângă unguri, evrei și germani, romii au reprezentat și continuă să reprezinte cea mai semnificativă alteritate etnică pentru români, mai ales pe fundalul dispariției evreilor și a germanilor din societatea română care a avut loc în ultimii 80 de ani. Istoria română a fost în mare scrisă fără includerea populației rome[179]. Aceasta înseamnă și că istoria seculară a sclaviei romilor în Valahia și Moldova este cel mai adesea eliminată, nefiind decât arareori discutată în spațiul public. Când se îndepărtează de abordări cu o orientare națională, studiile cu privire la istoria transilvăneană tratează pânza largă a împletirilor româno-maghiaro-săsești, însă continuă să-i omită în mare parte pe romi[180]. Scrierea unei istorii românești/a României care să trateze în mod critic încrengăturile interetnice și intersociale incluzându-i pe romi reprezintă un deziderat care încă așteaptă să fie realizat.

Analizând critic într-o lucrare de doctorat relațiile dintre reprezentările romilor și identitatea românească modernă, antropologa Shannon Woodcock a văzut în populația romă „catalizatorul" pentru încadrarea antonimică a discursurilor identitare românești[181]. Examinarea pe care a întreprins-o Woodcock este un studiu comprehensiv al împletirilor istorice dintre reprezentările „Celuilalt Țigan"

178. Mitu și Mitu, *Ungurii despre români*.

179. Viorel Achim, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998; vezi și „Romania", în Elena Marushiakova și Veselin Popov (eds.), *Roma Voices in History: A Sourcebook*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2021, pp. 306-466.

180. Harald Roth, *Mică istorie a Transilvaniei*, trad. de Anca Fleșeru și Thomas Șindilariu, Pro Europa, Târgu-Mureș, 2006.

181. Shannon Woodcock, „«The Țigan is not a Man»: The Țigan Other as a Catalyst for Romanian ethnonational identity", teză de doctorat, University of Sydney, 2005.

și discursurile identitare românești. În orice caz, în postsocialism și în contextul proiectului de integrare europeană, „Celălalt Țigan" a fost construit ca „un loc central al contestării" în România, după cum remarca antropologa Shannon Woodcock în 2007, anul integrării României în Uniunea Europeană[182]. Între timp, lucrurile nu par să se fi schimbat în vreun fel, din contră[183]. Există însă o literatură care crește constant și care se concentrează printre altele și pe imaginea și reprezentările romilor în România post-1989[184]. Confuzia nominală a romilor și românilor de către observatorii externi reprezintă un subiect deosebit de sensibil în societatea românească[185]. Tendința către trasarea unor granițe foarte stricte între români și romi sugerează existența unui proces de rasializare a identității rome de către majoritatea românească, având la bază și totodată întărind reprezentările cu precădere negative ale romilor în societatea română, care pot fi descrise fără ocolișuri drept impregnate de rasism și romafobie[186].

După cum arată exemplele istorice, germanii au funcționat pentru români în mare parte ca alteritatea europeană care merită să fie emulată sau, în orice caz, ca reprezentanți ai unei culturi diferite înzestrate cu caracteristici pozitive. Ar fi fără doar și poate eronat să afirmăm că germanii, fie ei sași transilvăneni ori șvabi bănățeni, fie ei germanofoni din restul Imperiului Habsburgic sau din Imperiul German, au fost scutiți de heteroatribuirea de caracteristici negative de către observatori români. Totuși, în comparație cu celelalte alterități semnificative tratate de pe poziții identitare asumat sau implicit românești, pare că germanii s-au situat adeseori mai bine. Astfel de puternice dimensiuni autoorientalizante și europenizante, implicite și explicite, nu pot fi găsite decât cu greu sau mai deloc în reprezentările românești ale celorlalți ceilalți cu care românii au interacționat îndeaproape.

Juxtapunerea reprezentărilor alterității germane cu reprezentări ale altor alterități în contextul românesc ne permite o înțelegere mai profundă a celor dintâi. Este util să punem sub lumină interconexiunile dintre diferite heteroreprezentări

182. *Idem*, „Romania and EUrope: Roma, Rroma and Țigani as sites for the contestation of ethnonational identities", *Patterns of Prejudice*, 41, nr. 5 (2007), pp. 493-515.

183. Iulia Hașdeu, „Supremația gagiilor și rezistența romilor. Câteva învățăminte din studiile postcoloniale", *Baricada România*, 28 martie 2019, https://ro.baricada.org/supremația-gagiilor-rezistenta-romilor/ (ultima accesare, 2 martie 2021).

184. Vezi, de pildă, Vintilă Mihăilescu și Petre Matei (eds.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Polirom, Iași, 2014.

185. Vezi și István Horváth și Lucian Nastasă (eds.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Nationale, Cluj-Napoca, 2012.

186. Vintilă Mihăilescu, „De ce urâm țiganii. Eseu despre partea blestemată, manele și manelism", în Matei Mihăilescu (ed.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Polirom, Iași, 2014, pp. 189-223.

în timp ce aducem totodată în prim-plan faptul că astfel de heteroreprezentări sunt legate nu doar de discursurile cu privire la propria identitate, ci și de peisajul mai amplu al discursurilor cu privire la alte alterități. Astfel, după cum voi discuta în următoarele capitole, anumite reprezentări ale alterității capătă adesea un înțeles mai larg când sunt puse în legătură nu numai cu discursuri autoidentificatoare, ci și cu reprezentări ale altor ceilalți. Contextul multietnic românesc și existența mai multor întâlniri istorice cu o serie de alterități, pe lângă întâlnirile istorice cu germanii, au produs o multitudine de reprezentări ale celorlalți, care se influențează și se complică reciproc.

5

„O contribuție valoroasă și inconfundabilă la viața societății românești"

5.1. Naționalism, politici cu privire la minorități și europenizare în România post-1989

Tratamentul discriminatoriu aplicat minorităților etnice în România sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu s-a numărat printre principalele acuzații aduse regimului atât de criticii săi din afara țării, cât și de cei din interior. În special după Acordurile de la Helsinki din 1975, pozițiile critice la adresa situației din România recurgeau fără ocolișuri la discursuri și argumente care subliniau politicile asimilaționiste ale regimului și încălcările drepturilor omului de către statul român[1]. În acest context, autoritățile române care au preluat puterea pe fondul tulburărilor revoluționare de la sfârșitul anului 1989 s-au văzut practic obligate să abordeze într-un fel sau altul moștenirea lăsată de regimul ceaușist în ceea ce privește relațiile dintre majoritate și minorități, precum și politicile și legislația referitoare la minorități. În acest sens, este elocvent faptul că, pe lângă vizita lui Eduard Șevardnadze, ministrul de Externe al Uniunii Sovietice, care a avut loc pe 6 ianuarie 1990, primele vizite ale unor oficiali de rang înalt în România după execuția lui Nicolae și a Elenei Ceaușescu au fost cele ale lui Gyula Horn (29 decembrie 1989) și Hans-Dietrich Genscher (15-16 ianuarie 1990), ministrul de Externe al Ungariei, respectiv cel al Republicii Federale Germane, cele două țări care se poziționau ca state de neam pentru minoritățile maghiară și germană din România[2].

1. Vezi, de pildă, Hans Bergel, *Die Siebenbürger Sachsen nach dreißig Jahren Kommunismus. Eine Studie über Menschenrechte am Beispiel der ethnischen Gruppe hinter dem Eisernen Vorhang*, Wort und Welt Verlag, Innsbruck, 1976; vezi și Venetia Newall, „The Destruction of the Hungarian Villages in Romania", *Anthropology Today*, 4, nr. 5 (1988), pp. 3-5; László Kürti, „Transylvania, Land Beyond Reason: Toward an Anthropological Analysis of a Contested Terrain", *Dialectical Anthropology*, 14, nr. 1 (1989), pp. 21-52.
2. Joby Warrick, „Shevardnadze in Bucharest, Offers Soviet Aid", *UPI Archives*, 6 ianuarie 1990, https://www.upi.com/Archives/1990/01/06/Shevardnadze-in-Bucharest-offers-Soviet-aid/2932631602000/ (ultima accesare, 2 mai 2021); Csaba Zoltán Novák, „Relațiile româno-maghiare

La prima vedere, noile autorități se arătau dispuse să facă niște schimbări radicale și să adopte un nou tip de politică privind minoritățile. Astfel, documentele programatice redactate de noile elite aflate la putere sau pe cale de a prelua puterea, făcute publice încă din ultimele zile ale anului 1989, recunoșteau și respingeau politicile naționaliste îmbrățișate sub conducerea lui Ceaușescu[3]. Punctul 7 al declarației citite la televiziunea de stat pe 22 decembrie 1989 în numele Frontului Salvării Naționale (FSN) se referea în mod expres la „respectarea drepturilor și libertăților minorităților naționale și asigurarea deplinei lor egalități în drepturi cu românii"[4]. Aceeași idee a fost apoi reiterată într-o manieră și mai directă în declarația pe care FSN a emis-o la 5 ianuarie 1990. Aceasta condamna fățiș tratamentul minorităților etnice sub fostul regim și afirma deschis o datorie intelectuală față de Declarația de la Alba Iulia din 1918. Garanta drepturile individuale și colective și libertățile minorităților naționale. Mai mult, FSN proclama ulterioara includere a unei astfel de clauze în noua Constituție. Nu în cele din urmă, cu aceeași ocazie s-a anunțat că o lege a minorităților va fi redactată la nu mai mult de șase luni după validarea Constituției[5].

Referința fățișă la Declarația de la Alba Iulia din 1918 pare să fi funcționat ca un soi de profeție care s-a autoîmplinit. Dacă ne uităm cu atenție la cele două declarații, observăm similitudini nu numai în ceea ce privește temeiurile și perspectivele lor, ci și lipsa lor de eficacitate. În ianuarie 1990, FSN a promis să acorde drepturi colective minorităților etnice din România, un gest de bunăvoință și de reconciliere venind după politicile naționaliste și omogenizatoare ce prevalaseră sub conducerea lui Ceaușescu. În chip similar, Declarația de la Alba Iulia, emisă la 1 decembrie 1918, stipulase și ea că minorităților etnice le vor fi acordate drepturi colective. Cu toate acestea, autoritățile române interbelice nu au reușit apoi să pună în practică promisiunile generoase înscrise în Declarație[6]. În consecință, în special pentru grupurile minoritare

---

și schimbarea de regim din 1989", *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai"*, 16 (2013), pp. 43-63, aici pp. 56-57; Vasile Ciobanu, „Germani", în Attila Gidó (ed.), *Cronologia minorităților naționale din România*, vol. I: *Albanezi, armeni, bulgari, croați, eleni, evrei și germani*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2016, pp. 303-364, aici p. 307.

3. Michael Shafir, „The Political Party as National Holding Company: The Hungarian Democratic Federation of Romania", în Jonathan Stein (ed.), M.E. Sharpe, *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe: State-Building, Democracy, and Ethnic Mobilization*, Armonk, 2000, pp. 101-128, aici p. 102.
4. „Comunicatul către țară al Frontului Salvării Naționale", *Monitorul Oficial al României. Comunicate, decrete-lege, decrete, hotărâri ale Guvernului și alte acte*, 22 decembrie 1989.
5. „Declarația Frontului Salvării Naționale cu privire la drepturile minorităților din România", *Adevărul*, 6 ianuarie 1990.
6. Pentru o interpretare a Declarației de la 1 Decembrie care afirmă că nu s-a referit în fapt la drepturi colective ca autonomie și că, prin urmare, a fost de fapt implementată în spiritul ei,

precum maghiarii și germanii din Transilvania, Declarația de la Alba Iulia poate fi privită drept o făgăduință neîmplinită. Într-o evoluție similară, prevederile aparent foarte liberale și generoase pe care le regăsim în Declarația FSN din 5 ianuarie 1990 nu s-au regăsit în politicile ulterioare cu privire la minorități ale statului român: „Idila a fost de scurtă durată"[7]. 1 decembrie a fost declarată Ziua Națională a României, dar se celebrează mai degrabă actul unificării, și nu Declarația ca atare. Tensiunea ce reiese la o privire mai atentă asupra Declarației, și anume cea dintre promisiunile cu privire la respectarea drepturilor colective pentru minoritățile etnice, înscrise în text, și poziția oficială a statului român de a nu recunoaște drepturi colective, nu a fost abordată în mod deschis[8].

Paradigma îmbrățișată de autoritățile române de după 1989 a fost constant că drepturile minorităților ar trebui să fie privite, atât în teorie, cât și în practică, ca drepturi individuale. Conform acestei interpretări, fiind conceptualizate drept o subspecie a drepturilor omului, drepturile minorităților pot fi aplicate doar indivizilor, și nu grupurilor[9]. Comentând cu privire la conceptul de „drepturi colective ale minorităților" pe vremea când era președinte al României, Ion Iliescu l-a numit un „concept pseudojuridic, care urmărește scoaterea problematicii minorităților naționale din domeniul drepturilor omului și transformarea ei într-o armă pur politică"[10]. În mare, această interpretare a fost împărtășită de mai toți actorii politici români.

Astfel, în ciuda pozițiilor aparent deschise cu privire la minorități și drepturile acestora, pe care schimbarea de putere a părut inițial că le aduce cu sine, abordarea autorităților române a urmat rapid o altă cale. Atât la nivel discursiv, cât și la nivel concret, naționalismul a caracterizat puternic tranziția incipientă către capitalismul de piață. Diferite grupuri și-au apropriat, în diverse contexte sociale, ideea națională promovată deja, mai cu seamă în ultimele decenii ale guvernării Partidului Comunist[11]. Au existat astfel similarități și continuități notabile între România sub Ceaușescu și România de după 1989 în ceea ce privește naționalismul

---

vezi Ioan-Aurel Pop, „Făurirea României în secolele al XIX-lea și XX – câteva repere istorice", în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană*, Polirom, Iași, 2018, pp. 35-48, aici pp. 45-47.

7. Shafir, cap. cit., p. 102.
8. Cristian Cercel, „1 decembrie, promisiunea neîndeplinită", *Observator cultural*, 452, 4 decembrie 2008.
9. Bogdan Aurescu, „Drepturi individuale *versus* drepturi colective. Drepturi exercitate individual și drepturi exercitate împreună cu alții", *Observator cultural*, 434, 31 iulie 2008.
10. Ion Iliescu, *Momente de istorie*, vol. I: *Documente, interviuri, comentarii: decembrie 1989 – iunie 1990*, Editura Enciclopedică, București, 1995, p. 133.
11. Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1995; *idem*, „Naționalismul și sentimentul național în România postcomunistă", în *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, trad. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, Iași, 2003, pp. 155-194.

și politicile cu privire la minorități. Am putea chiar merge mai departe, trasând o continuitate directă care să meargă până la perioada interbelică. Această îmbrățișare a naționalismului a avut un impact semnificativ și pe planul politicii externe. Când România și-a depus candidatura pentru a deveni stat membru al Consiliului Europei (la doar trei luni după evenimentele de la sfârșitul anului 1989), a fost pusă sub un regim de observație excepțional de intens, din pricina îngrijorării privind statutul drepturilor omului în țară, incluzând situația minorităților etnice[12]. În primul deceniu postdecembrist a existat o presiune europeană semnificativă asupra guvernelor de la București pentru ca acestea să îmbunătățească situația minorităților[13].

Printre simptomele politicii intoleranței manifestându-se în România după 1989 se numără și apariția mișcării naționaliste Vatra Românească, confruntările violente româno-maghiare care au avut loc în Târgu Mureș în martie 1990 și participarea la guvernarea Văcăroiu, între 1992 și 1995-1996, a unor partide cu pedigri naționalist și xenofob, precum Partidul România Mare și Partidul Unității Naționale Române[14]. Minoritatea maghiară era în general văzută drept alteritatea amenințând statalitatea românească ori caracterul național al acesteia. Discursuri cu privire la un potențial „pericol maghiar" sau la „separatismul maghiar" în legătură cu Transilvania circulau și erau diseminate nestingherit. Viziunile rasiste despre romi, percepuți în parte ca purtând culpa consecințelor reformelor economice menite să introducă economia de piață, erau la rândul lor extrem de răspândite[15]. Mai mult, disoluția socialismului de stat a împământenit și mai mult, atât în mass-media, cât și pe scena politică, „antisemitismul fără evrei" ale cărui origini puteau fi însă identificate încă din perioada de dinainte de 1989[16]. În acest context, cea mai pertinentă observație, valabilă în special pentru primul deceniu postsocialist, este că „regimul român post-Ceaușescu [...] a continuat o strategie a statului-națiune moștenită de la fostul regim"[17]. Această observație generală ne permite să accentuăm însă, prin contradistincție, caracterul particular al fenomenului pe care eu îl numesc „filogermanism fără germani".

12. Melanie H. Ram, „Romania: from Laggard to Leader?", în Bernd Rechel (ed.), *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Routledge, Londra, 2009, pp. 180-194, aici p. 180.
13. Andrew Bell, „The Hungarians in Romania since 1989", *Nationalities Papers*, 24, nr. 3 (1996), pp. 491-507, aici p. 505.
14. Tom Gallagher, *Democrație și naționalism în România*, trad. de Simona Ceaușu, ALL, București, 1999.
15. Verdery, „Naționalismul și sentimentul național", pp. 178-183.
16. Michael Shafir, „Antisemitism without Jews in Romania", *Report on Eastern Europe*, 28 iunie 1991, pp. 20-32; Gabriele Eschenasi și Gabriele Nissim, *Ebrei invisibili. I sopravvisuti dell'Europa Orientale dal comunismo a oggi*, Oscar Mondadori, Milano, 2004, pp. 317-349.
17. Zsuzsa Csergő, „Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate about the Postcommunist State in Romania and Slovakia", *East European Politics and Societies*, 16, nr. 1 (2002), pp. 1-29, aici p. 27.

Alegerile la nivel național care au avut loc în 1990 și 1992 au fost câștigate de partidul *de facto* succesor al fostului Partid Comunist, reintitulat în iulie 1993 Partidul Democrației Sociale din România (PSDR). Între 1992 și 1996, acesta s-a aflat la guvernare alături de un partid nominal socialist și de două partide fățiș naționaliste. În ciuda acestui naționalism manifest exprimat de principalele forțe politice din România, noua Constituție a țării a garantat dreptul la un loc în Parlament tuturor minorităților naționale. În 1990, 11 reprezentanți ai grupurilor minoritare au devenit astfel membri ai Camerei Deputaților pe baza acestui principiu al reprezentării parlamentare pentru minorități, care stabilește un prag electoral mai degrabă simbolic pentru acestea din urmă. Locurile respective erau și sunt „menite să compenseze organizațiile minoritare care nu au reușit să depășească pragul electoral" necesar în mod normal pentru a intra în Parlament[18]. În schimb, încă de la primele alegeri democrate organizate în România după 1989, Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) a reușit să capete constant voturile necesare pentru a intra în Parlament la fel ca orice alt partid politic, fără a avea nevoie să se folosească de garanția constituțională cu privire la reprezentarea minorităților naționale în Parlament.

Existența acestei clauze de discriminare pozitivă a fost adesea prezentată drept argument pentru a transmite imaginea unui stat prietenos și binevoitor față de minorități. În 1993 a fost înființat un Consiliu pentru Minoritățile Naționale, constând din reprezentanți ai grupurilor minoritare. Totodată, relațiile dintre autoritățile de stat și minoritatea maghiară au continuat să fie mai degrabă tensionate. Doleanțele vocale exprimate de reprezentanții acesteia din urmă cu privire la „autonomia culturală" nu dădeau bine într-un context în care discursul hegemonic din societatea și politica românească era în mod clar unul naționalist și centralist[19]. Principiul reprezentării parlamentare a minorităților etnice în România a favorizat grupurile minoritare mai mici din țară; în fapt, a fost cel mai probabil adoptat tocmai pentru a furniza o contrapondere la prezența maghiară în Parlament[20]. În momentul de față există 19 minorități reprezentate în Parlament, dintre care 18 fac uz de clauza discriminării pozitive. Una dintre acestea este minoritatea germană[21].

O schimbare semnificativă în relațiile politice româno-maghiare, cu consecințe și la nivelul politicii cu privire la minorități, a avut loc în 1996, când o coaliție la prima vedere destul de pestriță, militând zgomotos pentru implementarea unor

18. Oleh Protsyk și Lupșa Marius Matichescu, „Electoral Rules and Minority Representation in Romania", *Communist and Post-Communist Studies*, 43, nr. 1 (2010), pp. 31-41, aici p. 32.
19. Ram, cap. cit., p. 182; Csergő, art. cit., p. 10.
20. Ciprian-Călin Alionescu, „Parliamentary Representation of Minorities in Romania", *Southeast European Politics*, 5, nr. 1 (2004), pp. 60-75, aici p. 63.
21. Camera Deputaților, „Grupul parlamentar al minorităților naționale", http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idg=6 (ultima accesare, 3 martie 2021).

reforme economice radical neoliberale, a cooptat UDMR pentru a forma un guvern ca urmare a alegerilor din toamna acelui an[22]. Această schimbare guvernamentală a fost paralelă cu o modificare de politică și de abordare în interiorul UDMR, liderii săi începând să promoveze ideea unei mai mari deschideri față de negocieri și față de posibilitatea unor soluții de compromis cu actorii politici majoritari[23]. În orice caz, începând cu alegerile din 1996, practicile cooptării organizației maghiare în cadrul coaliițiilor guvernamentale din România și ale guvernării cu sprijinul parlamentar al acesteia s-au repetat de mai multe ori.

Cele mai evidente țeluri politice ale coaliției care a câștigat alegerile din 1996 au fost integrarea în Uniunea Europeană (UE) și intrarea în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Cele două obiective erau în mare privite ca făcând parte din același mare proiect politic, și anume recuplarea formală a României la Europa și la Vest, așa-numita întoarcere la Europa. Astfel, chiar dacă terapia de șoc aleasă de noul guvern filoeuropean și filoocidental „a aruncat economia în vrie", generând „o tragedie socială" și „un dezastru macroeconomic", România s-a aruncat cu capul înainte pe calea integrării în UE[24]. Invitația oficială de a deschide negocierile de accedere a venit în 1999[25]. Ulterior, întoarcerea la guvernare în 2000 a foștilor comuniști, rebranduiți de această dată ca un partid apropiat de social-democrația de tip „a treia cale", nu a schimbat calea politică instituită de fostul guvern. Accederea în NATO a avut loc în 2004, în timpul guvernării Adrian Năstase. Proiectul și procesul integrării în UE, integrare ce a avut loc în cele din urmă în 2007, au salvat într-o primă fază de la implozie proiectul (neo)liberal din România, continuat apoi și consolidat după alegerile din 2004, câștigate de o coaliție liberal-conservatoare, gata să continue implementarea unor reforme neoliberale radicale [26]. Guvernările post-2007 și instituționalizarea și hegemonizarea luptei împotriva corupției, care a avut loc în special din 2007 încoace, nu au atentat în vreun fel la proiectul europenizant, ba din contră, i-au întărit presupusa autosuficiență.

22. Dan Pavel și Iulia Huiu, *„Nu putem reuși decât împreună". O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000*, Polirom, Iași, 2003, pp. 319-322.
23. Tibor Toro, „Hungarian Minority Politics in Post-Socialist Romania: Interests, Strategies and Discourses", *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 10 (2016), pp. 79-106, aici pp. 91-94.
24. Vezi Cornel Ban, „From Cocktail to Dependence: Revisiting the Foundations of Dependent Market Economies", *GEGI Working Paper*, 2 decembrie 2013, p. 7, https://www.bu.edu/pardeeschool/files/2014/11/Dependent-market-economy-Working-Paper.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021); *idem*, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, trad. de Ciprian Șiulea, Tact, Cluj-Napoca, 2014, pp. 160-167.
25. David Phinnemore, „And We'd Like to Thank... Romania's Integration in the European Union", *Journal of European Integration*, 32, nr. 3 (2010), pp. 291-308, aici p. 292.
26. Ban, „From Cocktail to Dependence", p. 7.

Asimilarea standardelor cu privire la drepturile minorităților a fost multă vreme înțeleasă drept o componentă *sine qua non* a așa-numitei întoarceri la Europa, parte din pachetul simbolic, ideologic și legislativ care trebuia să fie îmbrățișat (chiar dacă nu întotdeauna cu entuziasm) pentru a facilita și a consfinți această întoarcere și pentru ca România să devină stat membru al UE. În 1993-1994, autoritățile române au aprobat oficial protecția minorităților pe baza principiilor Recomandării 1201 a Consiliului Europei, pentru ca țara să poată deveni membră a organizației europene. Prima cooptare la guvernare a UDMR, „care a făcut posibile ulterioare reforme semnificative, s-a petrecut probabil în parte având în vedere obiectivul României de a deveni membră UE"[27]. Prin intermediul diferitelor mecanisme aflate la dispoziția sa, Consiliul Europei a abordat adeseori critic rasismul antirom din România[28]. În acest context, începând cu a doua jumătate a anilor 1990, chestiuni cu privire la discriminarea minorității rome din România au început să primească tot mai multă atenție, cel puțin la nivel discursiv[29].

Așadar, principalele impulsuri în direcția unor schimbări legislative concrete la nivelul politicii românești cu privire la minorități și al altor domenii conexe au fost direct legate de obiectivul politic de aderare la UE și de cerințele pe care acest obiectiv le implica. Aderarea la UE depindea (și) de îndeplinirea așa-numitelor „Criterii de la Copenhaga", care includeau în mod expres și clauze cu privire la protecția și drepturile minorităților. Toate acestea au însemnat că, de la o poziționare mai degrabă naționalistă la începutul anilor 1990, autoritățile române și-au schimbat încet abordarea, spre acomodarea cerințelor și nevoilor minorităților, influențate și condiționate de așa-numitul proces de „europenizare"[30]. De la începutul anilor 1990 până în 1996, politica românească cu privire la minorități a fost caracterizată de inerție, care a luat forma „rezistenței la schimbare ori chiar a lipsei schimbării sau chiar a rezistenței față de schimbările cerute de UE"; a urmat apoi o a doua perioadă, din 1996 până în 2000, „caracterizată de un mix de schimbare și de transformare în conformitate cu condiționalitățile UE"; apoi, cea de-a treia perioadă, începând cu anul 2000, era interpretată în 2004 de politologa Ana Maria Dobre „drept începutul unei transformări a contextului politic și a politicilor relevante alese" pentru a fi urmate. Această din urmă periodizare poate fi extinsă cel puțin până la momentul 2007, anul în care România s-a integrat oficial în UE. În esență, autoritățile române au satisfăcut anumite cereri

27. Ram, cap. cit., p. 188.
28. *Ibidem*, p. 187.
29. *Ibidem*, p. 182.
30. Ana Maria Dobre, „The Europeanisation of the Romanian Minority Rights Policy: Misfit, Change and Controversies", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 4, nr. 3 (2004), pp. 631-666, aici p. 646.

cu privire la politicile de protecție a minorităților, în special la presiuni externe legate de integrarea în UE în particular ori în „structurile euroatlantice" în general, și pentru a-și dovedi astfel identitatea politică europeană și occidentală.

Stimulentele aflate la baza acomodării unora dintre doleanțele cele mai importante ale reprezentanților minorității maghiare, incluzând cereri cu privire la chestiuni precum utilizarea limbii maghiare în învățământ și în administrația publică, și legislația antidiscriminare, au fost așadar o componentă importantă a procesului de integrare europeană[31]. Pașii efectuați pentru a aborda problemele întâmpinate de populația romă, chit că timizi și în general lipsiți de orice urmă de aplomb, entuziasm ori real interes, au fost și ei legați de același proces. Astfel, „schimbarea dramatică" pe care a implicat-o accederea în UE „a afectat" decisiv „dinamica naționalismului și a drepturilor minorităților" în România[32]. Presiunile și criteriile politice asociate cu integrarea europeană în ceea ce privește drepturile minorităților au contribuit așadar la importante schimbări legislative și de politici publice configurate în teorie pentru a facilita dezvoltarea identităților minoritare[33]. Ca urmare a seriei de măsuri din anii 2000 având drept obiectiv acomodarea minorităților naționale și luând în considerare complexitatea acestor măsuri, la sfârșitul primei decade a mileniului al treilea România era în mod optimist văzută ca ocupând o poziție importantă pe scena internațională în această privință, transformându-se dintr-un elev în pericol de corigență, „rămas în urmă", în „lider"[34].

Au existat totuși și voci care au sugerat că condiționalitățile pe care procesul de integrare europeană trebuia să le implice au fost mai mult decât o dată trecute cu vederea în relația României cu UE[35]. Mai mult, în ciuda acestei aparente acomodări a intereselor minorităților în România, discursurile și politicile antimaghiare și antirome au continuat pe alocuri să-și facă simțită prezența, atât pe plan local, cât și la nivel național. Optimismul liberal vizibil în analizele efectuate la sfârșitul anilor 2000 și începutul anilor 2010 pare să fi fost întru câtva prematur, chiar dacă

31. Ram, cap. cit., p. 183.
32. Brian G. Smith, „Ethnonationalism as a Source of Stability in the Party Systems of Bulgaria and Romania: Minority Parties, Nationalism, and EU Membership", *Nationalism and Ethnic Politics*, 22, nr. 4 (2016), pp. 433-455, aici p. 433.
33. Melanie H. Ram, „Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania", *Studies in Comparative International Development*, 38, nr. 2 (2003), pp. 28-56; Gwendolyn Sasse, „National Minorities and EU Enlargement: External or Domestic Incentives for Accommodation?", în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2006, pp. 64-84.
34. Levente Salat, „Regimul minorităților naționale din România și contextul internațional al acestuia", în *idem* (ed.), *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2008, pp. 9-29, aici p. 9; Ram, „Romania: From Laggard to Leader?".
35. Phinnemore, art. cit.

voci care subliniază „spectaculosul regim minoritar" ce funcționează în România au continuat și continuă să fie auzite[36]. După accederea în UE, presiunile cu privire la politicile despre minorități au scăzut de fapt în intensitate și pentru că nu mai există practic nicio pârghie politică ori instituțională în această privință. Aceasta ar putea explica și de ce strategia udemeristă s-a îndepărtat tot mai mult de încercările de a exercita presiuni pe plan internațional[37]. Problemele cu care se confruntă populația romă sunt departe de a fi rezolvate. Prejudecățile și discriminarea instituționalizate continuă să caracterizeze în mod substanțial statutul social și economic al romilor. Absența unei organizații solide care să îndeplinească funcția de reprezentant politic care să vorbească în numele romilor joacă de asemenea un rol în această privință[38]. Astfel, integrarea romilor a rămas în continuare pe mai multe paliere mai degrabă un eșec decât un succes[39]. Rasismul antirom iese la suprafață constant și capătă forme din ce în ce mai îngrijorătoare.

Maghiarii și romii sunt grupurile minoritare cele mai numeroase din România, fapt care explică de ce s-au aflat și continuă să se afle în centrul dezbaterilor și al politicilor cu privire la minorități din România post-1989. Conform rezultatelor oficiale ale recensământului din 2011, în România trăiesc în jur de 1.200.000 de maghiari, aproximativ 6,5% din populația țării. La același recensământ, aproximativ 620.000 de cetățeni români s-au declarat romi, reprezentând așadar în jur de 3,3% din populația României[40].

Studiile cu privire la politicile despre minorități și care adesea se apleacă asupra celor două cazuri mai sus menționate arată că dimensiunea europeană trebuie să fie luată în considerare ca un câmp analitic în sine în cadrul cercetărilor despre chestiuni cu privire la minorități în Europa Centrală și de Est post-1989. Conform acestor studii, cadrul teoretic dezvoltat de Rogers Brubaker, așa-numitul „triunghi analitic", poate fi rafinat[41]. Concret, nexul triadic constând din statul-

36. Levente Salat și Csaba Zoltán Novák, „Ethnicity, Nationalism, and the Minority Regime", în *Post-Communist Romania at Twenty-Five: Linking Past, Present and Future*, Lavinia Stan și Diana Vancea (eds.), Lexington Books, Lanham, 2015, pp. 63-85, aici p. 63.
37. Tamás Kiss și István Gergő Székely, „Shifting Linkages in Ethnic Mobilization: The Case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania", *Nationalities Papers*, 44, nr. 4 (2016), pp. 591-610, aici p. 606.
38. Nuray Ibryamova, „European Union political conditionality and minority rights: compliance in Bulgaria and Romania", *The International Journal of Human Rights*, 17, nr. 3 (2013), pp. 350-367.
39. Gabor Fleck și Cosima Rughiniș (eds.), *Come Closer: Inclusion and Exclusion of Roma in Present-Day Romanian Society*, Human Dynamics, București, 2008; Ibryamova, art. cit.
40. Institutul Național de Statistică, „Recensământul populației și al locuințelor 2011. Rezultate definitive. Tabelul 7 (stânga). Populația stabilă pe sexe, după etnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe", http://www.rpl2011.djsct.ro/inceputj.php?cod=9&codj=0 (ultima accesare, 3 martie 2021).
41. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996, pp. 55-76.

națiune, statul de neam și minoritatea – conceptualizate drept câmpuri politice strâns legate între ele și care dezvoltă relații procesuale unele cu celelalte – ar trebui să fie extins într-un nex cvadratic, prin adăugarea câmpului „europenizare/vesticizare" în peisajul analitic. Acest din urmă câmp dă seamă de relevanța organizațiilor internaționale deja menționate, și anume în special Consiliul Europei și, de la finele anilor 1990 încoace, Uniunea Europeană[42]. Mai mult, în cazul romilor, în absența unui stat de neam care să facă lobby în numele lor, putem vorbi de fapt de o triadă analitică, doar că aceasta a fost constituită de interacțiunile și întrepătrunderile dintre câmpul statului român, cel al minorității rome din România și câmpul „europenizării/vesticizării", care include în principiu instituții europene, dar și alte state membre europene.

Totodată, cercetările care se apleacă asupra rolului Germaniei ca un stat de neam pentru minoritățile germane din țările din Europa Centrală și de Est, mai cu seamă după căderea socialismului de stat, au remarcat și ele relația de întrepătrundere dintre politicile germane cu privire la minoritățile germanofone și procesul de europenizare din țările în cauză:

> Democratizarea fostelor societăți comuniste în Europa Centrală și de Est a deschis noi oportunități pentru politicile germane cu privire la minoritățile externe. Posibilități mai mari de sprijin pentru minoritățile germane în statele-gazdă, nevoia unui astfel de sprijin pentru a opri exodul masiv al etnicilor germani și interesul autentic al fostelor state comuniste pentru a-și ameliora relația cu Germania, care era văzută drept o bornă importantă pe drumul către accederea în UE și în NATO, s-au complementat într-un mod unic[43].

Aceasta înseamnă că accentul pus pe procesul de europenizare, adică pe „întoarcerea la Europa" ca proiect tradus prin integrarea politică în UE, cu reverberații și efecte atât la nivelul politicilor și discursurilor despre minorități, cât și la nivelul politicilor și discursurilor identitare, este legitim când ne uităm la reprezentările minorității germane în România post-1989.

42. David J. Smith, „Framing the National Question in Central and Eastern Europe: A Quadratic Nexus?", *Ethnopolitics*, 2, nr. 1 (2002), pp. 3-16.
43. Karl Cordell și Stefan Wolff, „Germany as a Kin-State: The Development and Implementation of a Norm-Consistent External Minority Policy towards Central and Eastern Europe", *Nationalities Papers*, 35, nr. 2 (2007), pp. 289-315, aici p. 309; vezi și Stefan Wolff, „The Impact of Post-Communist Regime Change and European Integration on Ethnic Minorities: The «Special» Case of Ethnic Germans in Eastern Europe", în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2007, pp. 139-168.

5.2. Tratatul româno-german privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa

Căderea regimului ceaușist și schimbările politice pe care aceasta le anunța au dat semnalul ivirii unor oportunități noi pentru ca minoritățile etnice din România să se organizeze și să fie reprezentate politic[44]. Astfel, încă de la sfârșitul lui decembrie 1989, elitele germane din România au profitat de primele semne ale schimbării de regim pentru a înființa o organizație menită să reprezinte minoritatea[45]. Celeritatea cu care s-au organizat germanii din România, în primul rând sașii transilvăneni, poate fi înțeleasă și luând în considerare bogata tradiție politică și instituțională a comunității. Mai mult, având în vedere politicile de românizare urmate de autoritățile române în ultimele decenii ale socialismului de stat, precum și procesul de emigrație a germanilor din România către Republica Federală aflat în plină desfășurare, impulsul de a crea o organizație care să-i reprezinte pe germanii din România poate fi văzut ca o încercare de a răspunde tendințelor naționaliste ce impregnau o parte semnificativă a vieții sociale și politice românești de la finele lui 1989 și începutul lui 1990[46].

Pe fondul experiențelor de guvernare autoritară de sub regimul Ceaușescu, obiectivele de participare ale Forumului Democrat al Germanilor din România au fost enumerate în 1990 într-un memorandum trimis Consiliului Frontului Salvării Naționale[47]. În contextul destrămării comunităților germanilor din România, care se petrecea la acel moment, întrebarea fundamentală era dacă constituirea Forumului reprezenta o „perspectivă de viitor” sau o „conjurare a trecutului”. Răspunsul se află probabil undeva la mijloc[48]. Amplele propuneri avansate de Forum în ianuarie 1990 țineau la anularea măsurilor de asimilare ce fuseseră luate în ultimele

44. Nándor Bárdi, Attila Gidó și Csaba Zoltán Novak (eds.), *Primele forme de autoorganizare a maghiarilor din România: 1989–1990*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014.
45. Ciobanu, cap. cit., p. 303.
46. Josef Christoph Karl, „Die Minderheitenorganisation Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (DFDR)/Forumul Democrat al Germanilor din România (FDGR) seit 1989: Politisches Subjekt oder Objekt”, *Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 16 (mai 2006), http://www.inst.at/trans/16Nr/14_6/karl16.htm (ultima accesare, 3 aprilie 2021); vezi și Josef Christoph Karl, „Ethnic Minorities between Political Participation and Cultural Representation in Post-Communist Romania with a Special Focus on the Democratic Forum of the Germans in Romania (DFDR/FDGR)”, teză de doctorat, Universitatea din București, 2011.
47. „Wir wollen selbst bestimmen können. Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien zur Verbesserung unserer Lage”, *Hermannstädter Zeitung*, 5 ianuarie 1990.
48. Paul Philippi, „Subjekt sein und mitbestimmen: Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien”, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2010, pp. 23-26, aici p. 23.

decenii ale socialismului de stat. Concret, Forumul pleda pentru dreptul la autodeterminare în chestiuni culturale, dorea să aibă un cuvânt de spus în politica educațională (atât la nivel preuniversitar, cât și la nivel universitar), voia introducerea istoriei germanilor din România ca subiect de studiu în școlile de limbă germană, înființarea în Sibiu și Timișoara a unor institute culturale pentru minoritatea germană, subsidii de stat pentru prezervarea culturii și identității germane în România, folosirea toponimelor germane în media de limbă germană, reintroducerea programului în limba germană la televiziunea de stat și, nu în cele din urmă, revânzarea către vechii proprietari a proprietăților expropriate ce aparțineau membrilor minorității germane[49]. Prin aceste măsuri, fondatorii Forumului intenționau să riposteze împotriva consecințelor naționalismului de stat de dinainte de 1989 și să instaureze un cadru pentru prezervarea și dezvoltarea unei vieți sociale, culturale și economice germane în România.

Însă procesul de emigrație a germanilor din România către Republica Federală Germania luase deja avânt în momentul în care socialismul de stat s-a prăbușit în România. Imediat după schimbarea de regim din 1989-1990, dilema care continua să caracterizeze diferitele poziții politice și ideologice prezente în interiorul comunității germane din România era rămânerea ori plecarea din țară, chiar dacă acum posibilitatea unei întoarceri era și ea mult mai pregnantă[50]. Dintre cele trei opțiuni, a doua a fost cea aleasă de o majoritate covârșitoare a germanilor din România. În 1990-1991, aproximativ 150.000 de etnici germani din România au migrat către Germania[51]. Această plecare în masă a germanilor din România spre Republica Federală a fost legată și de atmosfera naționalistă din România și de neîncrederea față de noile autorități române. Luând în considerare faptul că acestea erau văzute drept deopotrivă naționaliste și (neo)comuniste, percepția dominantă era că se încerca perpetuarea fostului regim. Trebuie subliniat însă și faptul că, în contextul crizei economice foarte grave din regiune, la începutul anilor 1990 a avut loc o emigrație masivă a cetățenilor din România (și a est-europenilor în general) către Europa de Vest, indiferent de etnie.

În acest context, Forumul se afla într-o situație spinoasă. Emigrația în masă a germanilor din România putea foarte ușor să pună sub semnul întrebării însăși existența organizației abia înființate. Din moment ce orice organizație există

49. „Wir wollen selbst bestimmen".

50. Anneli Ute Gabanyi, „Bleiben, gehen, wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien", *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, 40 (1991), pp. 493-517.

51. Vezi cifrele oficiale germane cu privire la emigrația germană din Europa de Est în Republica Federală, din anii 1950 până în 2000, pe țări, în Daniel Levy, „Integrating Ethnic Germans in West Germany: The Early Postwar Period", în David Rock și Stefan Wolff (eds.), *Coming Home to Germany? The Integration of Ethnic Germans from Central and Eastern Europe in the Federal Republic*, Berghahn Books, New York, Oxford, pp. 19-37, aici pp. 33-34, tabelele 1.3 și 1.4.

datorită membrilor săi, iar membrii săi erau etnicii germani din România, sprijinind emigrația, Forumul ar fi sprijinit în fapt diminuarea către minimum a numărului de membri și totodată a bazinului potențial de votanți. Cu cât plecau mai mulți germani, cu atât Forumul era sortit să semene cu o „conjurație a trecutului" fără cine știe ce perspective pentru viitor. Prin urmare, Forumul a fost încă de la început o organizație al cărei scop era mai degrabă cel de a crea stimulente pentru etnicii germani care doreau să rămână în România, chiar dacă acest lucru putea însemna la începutul anilor 1990 autoplasarea într-o poziție delicată în raport cu ceea ce părea că majoritatea germanilor din România își dorește. În esență, pentru ca existența unei organizații a minorității germane în cadrul statului național român să aibă sens pe termen lung, era de așteptat ca reprezentanții germanilor reuniți în cadrul Forumului să sprijine alternativa rămânerii în țară și să susțină dezvoltarea unei culturi săsești și șvăbești în România, sub egida libertăților nou-dobândite. În același timp însă, germanii din România care aveau geamantanele deja făcute se așteptau ca reprezentanții minorității germane să facă tot posibilul pentru a facilita emigrația. Forumul era astfel perceput de mulți dintre cei în numele cărora voia să vorbească în România drept o instituție menită să faciliteze eliberarea de vize pentru Germania, o reprezentare în răspăr cu faptul că Forumul – sau cel puțin unii dintre liderii săi – voia în special să sprijine minoritatea germană *în* România[52]. Astfel, germanii care doreau să părăsească România aveau dificultăți în a percepe Forumul drept o organizație ce le reprezenta cu adevărat interesele[53].

La începutul anului 1990, noul președinte al României, Ion Iliescu, se arăta încrezător că germanii vor putea să-și trimită reprezentanții în Parlament fără să facă uz de prevederea discriminării pozitive pentru minorități. Într-una din sesiunile din martie 1990 ale Consiliului Provizoriu de Uniune Națională, în care se discuta chestiunea reprezentării parlamentare a minorităților etnice chiar și fără atingerea pragului electoral de 20.000 de voturi, Ion Iliescu îi sugera lui Florin Cioabă, reprezentantul unei organizații a romilor, că această prevedere nu ar avea de ce să se aplice romilor, maghiarilor ori germanilor: „Domnule Cioabă, noi discutăm art. 4 și nu se pune problema pentru romi, maghiari și germani, se pune probabil problema pentru nouă uniuni: sârbă, dar cred că și aici s-ar putea rezolva, elenă, slovacă-cehă, turcă, lipoveni, ucraineni, bulgară, armeană și evreiască"[54]. Se presupunea că atât mărimea, cât și mobilizarea politică a minorității

52. Karl Ludwig Lupșiasca, „Was kann das Forum?", *Zugänge*, 14 (1993), pp. 70-73, aici p. 73.
53. Mathias Durst, „Initiativgruppe Auswanderer, gegründet am 15. Januar 1990 in Großscheuern", *Zugänge*, 14 (1993), pp. 43-45.
54. „Sesiunea Consiliului Provizoriu de Uniune Națională din zilele de 9, 10, 13 și 14 martie 1990", *Monitorul Oficial al României. Ședințele Consiliului Provizoriu de Uniune Națională*, 16 martie 1990.

germane vor permite reprezentanților acesteia să capete numărul de voturi necesar ca să treacă pragul pentru partidele politice. Cu toate acestea, când votanții s-au prezentat în fapt la urne, realitatea s-a dovedit a fi o alta. Rezultatele alegerilor din mai 1990 au scos la iveală absența marcantă a unei mobilizări politice germane concertate. Forumul a primit doar 38.768 de voturi pentru Camera Deputaților și 19.105 pentru Senat[55]. Cei mai mulți dintre germanii din România erau probabil mai preocupați să-și organizeze plecarea și să încerce să-și imagineze și să-și construiască un viitor în Republica Federală Germană. Conform istoricului și diplomatului Josef Karl, printre factorii adiționali care au împiedicat Forumul să aibă un rezultat bun la alegerile din 1990 se numără absența unui birou în București, precum și eșecul de a câștiga încrederea șvabilor bănățeni, care percepeau Forumul ca fiind o instituție „săsească"[56].

În teorie, atât statul român, cât și statul german au încercat să se opună febrei migratorii de care erau cuprinși germanii din România. Ministrul german de Externe, Hans-Dietrich Genscher, a efectuat o vizită oficială în România în ianuarie 1990[57]. În discursul adresat mulțimii adunate în Sibiu în 16 ianuarie 1990, Genscher a recunoscut responsabilitatea statului german cu privire la situația minorității germane din România, afirmând că răspunderea guvernului federal german ține de a face tot posibilul pentru a îmbunătăți situația celor care doresc să rămână în România, dar și a celor care s-au decis să se mute în Germania. Cu această ocazie, Genscher a promis că porțile Germaniei vor rămâne întotdeauna deschise celor care doresc să emigreze, probabil sperând astfel (zadarnic) că va stăvili eventuala migrație în masă a germanilor din România[58].

Vizita lui Hans-Dietrich Genscher a fost urmată la 24 ianuarie 1990 de înființarea unui comisii în Sibiu menite să comunice direct cu cancelarul german și astfel să abordeze cu celeritate chestiunile cu privire la minoritatea germană din România în numele guvernului de la Bonn[59]. Autoritățile române încercau în parte să facă paradă de disponibilitatea de a acorda o atenție particulară chestiunilor cu privire la minoritatea germană. Primul premier postdecembrist, Petre Roman, a înființat o Comisie Guvernamentală pentru Stabilizarea Minorității Germane din România, care, chit că mai degrabă ineficientă, a fost nominal activă vreme de doi ani. Totodată însă, conceptul de „stabilizare" era privit cu scepticism în interiorul Forumului: „Purtătorii de cuvânt din cadrul Forumului au subliniat întotdeauna că este prea târziu pentru o «stabilizare» a situației de la fața locului

55. Cristian Preda, „Partide, voturi și mandate la alegerile din România (1990-2012)", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 13, nr. 1 (2013), pp. 27-110, aici p. 70.
56. Karl, „Die Minderheitenorganisation"; *idem*, „Ethnic Minorities".
57. Ciobanu, cap. cit., p. 308.
58. „Ansprache des Aussenministers", *Hermannstädter Zeitung*, 19 ianuarie 1990.
59. Philippi, art. cit., p. 24.

și că acum ar trebui să fie mult mai mult vorba de încurajarea restului minorității să purceadă la un nou început”[60].

Având în vedere numeroasele dificultăți înregistrate în cadrul general al politicii românești a minorităților la începutul anilor 1990, germanii din România și reprezentanții lor nu aveau deosebite motive de optimism în ceea ce privește viitorul lor în România. Violentele conflicte interetnice româno-maghiare care au avut loc în Târgu Mureș în martie 1990, violențele și mineriadele din 1990 și 1991 au contribuit la instaurarea unei atmosfere mai degrabă pesimiste. Mai mult, perpetua amânare a dezbaterilor parlamentare cu privire la legea minorităților și absența unor investigații oficiale cu privire la migrația germanilor în timpul regimului lui Nicolae Ceaușescu, precum și dificultățile întâmpinate de etnicii germani în accesarea unor eventuale reparații sugerau că hăul dintre scopurile și obiectivele germanilor din România și poziția îmbrățișată de autoritățile române se adâncea tot mai mult. În mai 1990, imediat după primele alegeri postcomuniste, Forumul a emis o declarație oficială în care afirma, printre altele, că așteptările pe care le avea în decembrie 1989 fuseseră îndeplinite doar într-o foarte mică măsură[61].

Pe acest fundal a avut loc o importantă apropiere româno-germană la nivel politic, materializată în 1992 prin semnarea Tratatului româno-german privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa. A fost primul tratat bilateral încheiat de autoritățile române după 1989 care a inclus prevederi și garanții cu privire la drepturile indivizilor aparținând unei minorități, două dintre articolele sale tratând în mod direct minoritatea germană din România. În Preambul este menționat explicit că „minoritatea germană din România a adus și aduce în continuare o contribuție valoroasă și inconfundabilă la viața societății românești”, pe baza căreia reprezintă „o punte firească de legătură între cele două popoare”. „Dorința de a păstra viabilă această contribuție istorică, spre binele comun” era și ea parte integrantă a logicii aflate la baza Tratatului, așa cum era exprimată în Preambul[62].

Tratatul continuă să furnizeze cadrul general ce guvernează relațiile bilaterale româno-germane și politicile cu privire la etnicii germani care trăiesc în România.

60. Paul Philippi, „Ziele der Forumsgründung 1989. Eine Retrospektive”, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2002, pp. 19-28, aici pp. 23-24.

61. „Erklärung des Demokratischen Forums der Deutschen in Rumänien 9. Juli 1990”, *Zugänge*, 14 (1993), p. 46.

62. „Legea nr. 95 din 16 septembrie 1992 pentru ratificarea Tratatului dintre România și Republica Federală Germania privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa, încheiat la București la 21 aprilie 1992. Textul actului publicat în M.Of. nr. 237/24 sep. 1992”, https://lege5.ro/Gratuit/gy2tenrs/tratatul-intre-romania-si-republica-federala-germania-privind-cooperarea-prieteneasca-si-parteneriatul-in-europa-din-21041992 (ultima accesare, 16 martie 2021).

Articolele 15 și 16 privesc în mod direct și explicit minoritatea germană din România. Conform articolului 15, standardele legale referitoare la protecția minorităților funcționând ca norme juridice în ceea ce privește tratamentul persoanelor aparținând minorității germane sunt cele „cuprinse în documentul Reuniunii de la Copenhaga asupra dimensiunii umane a Conferinței pentru Securitate și Cooperare, din 29 iunie 1990, precum și în alte documente ale Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa". Statul român afirmă că va proteja identitatea persoanelor aparținând minorității germane din România și că va sprijini „menținerea și dezvoltarea în continuare a identității etnice, culturale, de limbă și religioase, la adăpost de orice încercare de asimilare împotriva voinței lor", ba chiar că „va proteja identitatea persoanelor aparținând minorității germane din România și va sprijini promovarea ei prin măsuri concrete". Mai mult, statul român se angajează să permită și să faciliteze „măsurile de promovare din Republica Federală Germania în favoarea minorității germane din România". Înainte de schimbarea de regim din 1989-1990, o astfel de clauză ar fi fost cu siguranță percepută și respinsă drept o încercare de ingerință în afacerile interne ale României. Tratatul a marcat astfel o schimbare evidentă în abordarea românească cu privire la relația cu Republica Federală Germană. Totodată, având în vedere că acesta a fost doar unul dintr-o serie mai largă de acorduri similare încheiate între Germania și unele țări est-europene, Tratatul a consolidat interesul german particular pentru Europa de Est, putând astfel să fie situat în continuitate directă cu vest-germana *Ostpolitik* inițiată la finele anilor 1960, în timpul guvernării social-democratului Willy Brandt[63].

În tonul Tratatului se întrevede o reală deschidere a statului român cu privire la minoritatea germană, deschidere înscrisă într-un orizont europenizant evident. „Europa" este inclusă deja în titlul oficial al actului: „Tratatul între România și Republica Federală Germania privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa din 21.04.1992". Numeroase alte referințe la Europa sunt presărate în întregul text. Preambulul plasează semnarea Tratatului în contextul mai larg creat de „schimbările istorice din Europa", care încurajează cele două părți „să întreprindă pași hotărâți pentru depășirea definitivă a divizării Europei și pentru crearea unei ordini juste și durabile de pace în Europa". Documentul afirmă

63. Cordell și Wolff, art. cit. Semnarea Tratatului germano-român a venit după semnarea tratatului polono-german, care a inclus la rândul său clauze cu privire la promovarea drepturilor minorității germane în Polonia (dar și ale germanilor de origine poloană din Republica Federală Germană, care nu sunt totuși denumiți „minoritate polonă"), într-un mod mai comprehensiv față de cazul româno-german. Unele dintre articolele din Tratatul româno-german sunt identice cu clauzele din tratatul polono-german. Pentru acesta din urmă, vezi Hans-Adolf Jacobsen și Mieczysław Tomala (eds.), *Bonn–Warschau 1945–1991. Die deutsch-polnischen Beziehungen 1945–1991*, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1992, pp. 552-564.

responsabilitatea comună a celor două state „pentru edificarea unei noi Europe, libere și unite prin drepturile omului, democrație și statul de drept", precum și „contribuția creatoare a celor două popoare la moștenirea culturală comună a Europei". În plus, Preambulul menționează explicit aspirația României la „dobândirea calității de membru al Consiliului Europei", precum și „apropierea ei de alte instituții europene". Textul articolelor propriu-zise consolidează la rândul lor viziunea europeană și europenizantă a Tratatului.

Conform paragrafului 1 din Articolul 15, normele juridice care urmează să fie aplicate de „părțile contractante" sunt reprezentate de „standardele privind protecția minorităților cuprinse în documentul Reuniunii de la Copenhaga asupra dimensiunii umane a Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa, din 29 iunie 1990". Documentul Reuniunii de la Copenhaga includea clauze cu bătaie lungă cu privire la minoritățile naționale[64]. La momentul respectiv, aceste clauze depășeau prevederile internaționale în vigoare în acest domeniu[65]. Făcând referire la acest lucru, unii analiști observau în fapt, la scurt timp după semnarea Tratatului, că s-ar putea ajunge la concluzia că statul român este dispus să acorde minorității germane din țară niște oportunități pe care le-ar nega minorității maghiare[66]. Diferențele în tratamentul minorităților maghiară și germană au fost remarcate și de jurnalistul și activistul politic sas Horst Weber, care nota cu acuitate că Tratatul a permis guvernului federal german să inițieze măsuri și programe în favoarea minorității germane din România:

> O astfel de „discriminare pozitivă" a unei minorități nu are grad de comparație în România. Celorlalte minorități și respectivelor state de neam care au cerut drepturi similare – în special maghiarilor – li s-a explicat că ar fi o ingerință în afacerile interne ale României (o formulare dragă lui Ceaușescu).
> Germanii din România pot doar să salute un astfel de tratament. Însă, dacă acesta nu este generalizat și utilizat în raport cu toate minoritățile, putem doar să ajungem la concluzia că un interes conjunctural (având legătură cu relația cu marea putere europeană care este Germania) se află mai presus de empatia cu privire la minorități și mai presus de simțul justiției[67].

64. „Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", Copenhaga, 29 iunie 1990, https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true (ultima accesare, 18 mai 2018).
65. Gabriel Andreescu, Valentin Stan și Renate Weber, „Pactul de Stabilitate în Europa: interesele României", *Studii internaționale*, 1 (1995), pp. 5-11, aici p. 9; vezi și Jane Wright, „The Protection of Minority Rights in Europe: From Conference to Implementation", *International Journal of Human Rights*, 2, nr. 1 (1998), pp. 1-31, aici p. 4.
66. Andreescu, Stan și Weber, art. cit.; vezi și Andrew Bell, art. cit., p. 501.
67. Horst Weber, „Minderheitenverständnis, Minderheitenrechte und Minderheitenschutz in Rumänien", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 5-13, aici pp. 12-13.

Pe baza Tratatului a fost înființată o comisie interguvernamentală mixtă româno-germană, ce se reunește cu regularitate pentru a discuta chestiunile cu privire la etnicii germani care trăiesc în România. Remarcabilă în raport cu reticența la amestecul statelor străine în afacerile interne, care continua totuși să impregneze în mare parte viața politică românească la începutul anilor 1990, mai cu seamă la nivelul partidelor aflate la guvernare, este următoarea stipulare din Tratat: „România va permite și va facilita măsurile de promovare din Republica Federală Germania în favoarea minorității germane din România". Se poate astfel trage concluzia că autoritățile române au recunoscut oficial încă din 1992 că poziția Germaniei ca stat de neam în raport cu minoritatea germană legitimează un anumit grad de implicare directă în viața socială, culturală, precum și economică a cetățenilor români de etnie germană.

Adrian Năstase, ministru al Afacerilor Externe la momentul semnării Tratatului bilateral româno-german, a publicat o lucrare în nu mai puțin de zece volume despre mandatul său la cârma ministerului, bazată în mod substanțial pe agenda ministerială din cei doi ani în cauză (iunie 1990 – noiembrie 1992). În al patrulea volum al lucrării găsim detalii despre prima vizită oficială în Germania, care a avut loc în aprilie 1991, cu care ocazie i-a întâlnit pe Hans-Dietrich Genscher, Horst Waffenschmidt și Franz Kroppenstedt, cei din urmă fiind la acea vreme secretari de stat în Ministerul Federal de Interne[68]. În discuția purtată cu acest prilej a fost abordat subiectul minorității germane din România, Năstase subliniind în mod expres interesul României ca germanii să rămână în țară. În același timp, el afirma că singura modalitate realistă de a-i convinge pe aceștia să nu părăsească România era creșterea nivelului de trai; în vederea îndeplinirii acestui obiectiv, Năstase căuta sprijin (financiar) din partea guvernului german[69]. Concluzionând că ar fi adecvată înființarea unei comisii interguvernamentale care să se ocupe de minoritatea germană și, prin proiecte comune, să încerce să îmbunătățească nivelul de trai al acesteia, Năstase trasa contextul general și posibilele implicații ale unei asemenea întreprinderi dintr-o perspectivă românească:

> o chestiune foarte importantă pentru noi este să explicăm că nu putem avea două viteze de democratizare, una pentru majoritate și una pentru minorități. Noi am făcut un efort deosebit pentru un statut special etnicilor germani, deși ne putem crea dificultăți în zona altor etnii.
> Este clar că, dacă putem discuta deschis, în relațiile noastre cu Ungaria problema minorității ungare are o dimensiune politică. Ceea ce stabilim cu dumneavoastră capătă valoare de precedent, și pentru noi poate fi periculos.

68. Adrian Năstase, *România după Malta. 875 de zile la Externe*, vol. IV: *1 martie – 30 aprilie 1991*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007, pp. 311-325.
69. *Ibidem*, pp. 317-319.

> Cu toate acestea, am făcut eforturi deosebite, atât în ceea ce privește asigurarea învățământului în toate formele, acceptând profesori din Germania, plus ideea unui consulat la Sibiu. Sunt elemente pe care le facem cu bună-credință și din dorința de a ajuta un proces[70].

Încheiat în 1992, Tratatul româno-german a fost semnat într-un moment în care autoritățile române erau așadar peste măsură de sensibile în ceea ce privește chestiunea drepturilor minorităților, mai ales când era vorba de minoritatea maghiară. De pildă, încercările statului maghiar de a deschide un consulat în Cluj-Napoca sau presiunile în vederea înființării, cu finanțarea statului român, a unei universități de limbă maghiară în același oraș erau văzute ca imixtiuni în afacerile interne ale României, fiind întâmpinate cu o opoziție politică acerbă. Statul german a putut să deschidă consulate în Sibiu și Timișoara încă din 1990, fără să întâmpine dificultăți în această privință din partea oficialităților române, în timp ce consulatul maghiar din Cluj-Napoca a fost deschis abia în 1996.

În acest context, pe lângă declarațiile lui Năstase din timpul negocierilor cu reprezentanții autorităților germane, o afirmație a lui Traian Chebeleu, la acea vreme secretar de stat și șef de cabinet în Ministerul de Externe, ulterior consilier al președintelui Ion Iliescu, ilustrează la rândul ei percepțiile diferite cu privire la minorități și la potențialele consecințe politice ale relațiilor cu acestea în interiorul societății române. Chestionat într-un interviu cu privire la statutul minorităților în România și la eventualele similarități dintre Declarația Maghiaro-Rusă cu privire la Drepturile Minorităților Naționale, emisă în noiembrie 1992, și Tratatul româno-german, încheiat în aprilie 1992, Chebeleu a reacționat în felul următor:

> Există, apoi, prevederile de natură practică în care sunt încurajate măsuri concrete din partea Guvernului german în menținerea minorității germane și sprijinirea ei în reorganizarea vieții sociale, culturale, economice în noile condiții din România. Această prevedere de natură practică are o bază obiectivă, după cum știți, datorită unor politici și cauze pe care nu este locul să le comentăm. Minoritatea germană s-a subțiat treptat în timp, încât a ajuns azi la mai puțin de o treime din cât era în ultimii ani premergători revoluției. Minoritatea germană îmbogățește cultural și în alte planuri – spiritual, politic chiar – viața românească. Există interesul nostru de a menține și a consolida minoritatea germană și cultivarea tradițiilor ei în România. Acesta este sensul prevederii practice în Tratatul cu Germania. În relațiile cu Ungaria, problemele nu se pun în același fel nici principial, nici practic[71].

---

70. *Ibidem*, p. 321.
71. Traian Chebeleu, „Statutul minorităților nu poate fi obiect de negociere", interviu de Rodica Chelaru, *Meridian*, 7 decembrie 1992. În ceea ce privește Declarația Maghiaro-Rusă, vezi „Declaration on the Principles Guiding the Co-operation between the Republic of Hungary and the Russian Federation Regarding the Guarantee of the Rights of National Minorities

Analistul politic Valentin Stan a fost primul care a atras atenția asupra afirmației lui Chebeleu, remarcând diferența ierarhică implicată[72]. Comentariile deja amintite ale lui Adrian Năstase, făcute în fața unor reprezentanți oficiali ai Republicii Federale Germane, ilustrează același tip de abordare, conform căreia minoritatea germană în România ocupă un loc special în peisajul etnic, fiind mai valoroasă decât celelalte grupuri minoritare și mai ales decât minoritatea maghiară.

Tratatul româno-german este singurul tratat bilateral semnat de autoritățile române ce recunoaște dreptul altui stat de a pune în practică măsuri în favoarea unei minorități care trăiește în România. Tratatul româno-bulgar, semnat în luna ianuarie a aceluiași an, nu include nicio referire la drepturile indivizilor care aparțin respectivelor minorități, în ciuda faptului că există o minoritate română în Bulgaria și o minoritate bulgară în România[73]. Mai mult, tratatele româno-maghiar și româno-ucrainian, semnate în 1996, respectiv 1997, două dintre cele mai contestate tratate bilaterale ratificate de statul român după 1989, vor include prevederi cu privire la minorități, însă acestea vor afirma cu tărie exclusiv obligațiile statului pe al cărui teritoriu se află grupul minoritar de a pune în practică măsuri pentru protecția și promovarea identității acestuia[74]. Eventuale drepturi ale statului de neam în această privință nu sunt stipulate.

Preambulul Tratatului româno-ucrainean nu include nicio referire la minoritatea ucraineană din România sau la minoritatea română din Ucraina ori la contribuția lor la cele două societăți. Preambulul Tratatului româno-maghiar include o referire generală la faptul că „minoritățile naționale constituie o parte integrantă a societății din statul în care trăiesc", afirmând că protecția lor este strâns legată de cooperarea și pacea în Europa, fiind astfel „o parte componentă a protecției internaționale a drepturilor omului". Sublinierea rolului și contribuției

(November 11, 1992)", http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19921111-2.pdf (ultima accesare, 21 iunie 2018).

72. Valentin Stan, „Naționalism și securitate europeană: integrarea euro-atlantică a României", *Studii internaționale*, 1 (1995), pp. 26-46, aici p. 43.

73. Gabriel Andreescu, *Națiuni și minorități*, Polirom, Iași, 2004, p. 149. Vezi „Legea nr. 74 din 17 iulie 1992 pentru ratificarea Tratatului de prietenie, colaborare și bună vecinătate dintre România și Republica Bulgaria. Textul actului publicat în M.Of. nr. 174/23 iul. 1992", http://www.monitoruljuridic.ro/act/tratat-din-27-ianuarie-1992-de-prietenie-colaborare-si-buna-vecinatate-intre-romania-si-republica-bulgaria-emitent-parlamentul-publicat-n-31002.html (ultima accesare, 20 mai 2018).

74. „Legea nr. 129/1997 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare dintre România și Ucraina, semnat la Constanța la 2 iunie 1997", http://www.dri.gov.ro/lege-nr-1291997-pentru-ratificarea-tratatului-cu-privire-la-relatiile-de-buna-vecinatate-si-cooperare-dintre-romania-si-ucraina-semnat-la-constanta-la-2-iunie-1997/ (ultima accesare, 20 mai 2018); „Tratatul de bază. Tratat de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungaria", http://www.monitoruljuridic.ro/act/tratat-din-16-septembrie-1996-de-intelegere-cooperare-si-buna-vecinatate-intre-romania-si-republica-ungara-emitent-parlamentul-publicat-n-39628.html (ultima accesare, 22 august 2020).

pozitive ale unei minorități denumite în mod expres poate fi găsită doar în Tratatul româno-german, unde „minoritatea germană" apare deopotrivă ca subiect (colectiv) istoric și ca subiect contemporan capabil să-și aducă activ contribuția la societatea română, atât timp cât sunt create condițiile necesare. Au existat și alte tratate bilaterale încheiate de România în anii 1990 cu state din vecinătate, incluzând referiri la minorități și la drepturile minorităților, precum Tratatul româno-iugoslav (sârb), Tratatul româno-croat, Tratatul româno-polonez ori Tratatul româno-slovac. Însă niciunul dintre aceste tratate bilaterale semnate de reprezentanții autorităților române nu cuprinde vreo clauză asemănătoare cu cea din Articolul 16, paragraful 1 al Tratatului româno-german, ce recunoaște în mod distinct faptul că Republica Federală Germania este îndreptățită să acționeze ca stat de neam în raport cu minoritatea germană din România. Tratatul româno-croat și cel româno-slovac includ fiecare o clauză conform căreia „dreptul de asociere al persoanelor aparținând minorităților naționale" nu trebuie să fie utilizat împotriva intereselor celeilalte părți[75]. O clauză subliniind obligația persoanelor aparținând grupului minoritar de a fi loiale statului ale cărui cetățeni sunt este inclusă în tratatele româno-ucrainean, româno-slovac, româno-croat. În schimb, conform Tratatului româno-german, măsurile convenite de cele două state pentru „a asigura menținerea minorității germane" și reorganizarea „vieții ei sociale, culturale și economice" trebuie să fie „concepute și înfăptuite încât să nu lezeze drepturile altor cetățeni români".

Relațiile dintre state sunt în mare parte utilitariste, discursurile cu privire la „prietenie" ori altele asemenea funcționând mai degrabă ca „un instrument de relații publice și propagandă"[76]. Analiza atentă a limbajului tratatelor poate facilita deconstrucția acestor discursuri. În ceea ce privește Tratatul româno-german

75. „Legea nr. 79 din 22 septembrie 1994 pentru ratificarea Tratatului privind relațiile de prietenie și colaborare dintre România și Republica Croația, încheiat la București la 16 februarie 1994. Textul actului publicat în M.Of. nr. 273/27 sep. 1994", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=14545 (ultima accesare, 20 mai 2018); „Legea nr. 28 din 24 mai 1993 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile prietenești și la cooperarea dintre România și Republica Polonă, încheiat la București la 25 ianuarie 1993. Textul actului publicat în M.Of. nr. 112/31 mai 1993", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=13734 (ultima accesare, 20 mai 2018); „Legea nr. 112/1996 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile de prietenie, bună vecinătate și cooperare dintre România și Republica Federală Iugoslavia, semnat la Belgrad la 16 mai 1996", http://www.dri.gov.ro/lege-nr-1121996-pentru-ratificarea-tratatului-cu-privire-la-relatiile-de-prietenie-buna-vecinatate-si-cooperare-dintre-romania-si-republica-federala-iugoslavia-semnat-la-belgrad-la-16-mai-1996/ (ultima accesare, 20 mai 2018); „Legea nr. 10 din 7 martie 1994 pentru ratificarea Tratatului privind relațiile de prietenie și colaborare dintre România și Republica Slovacă, încheiat la Bratislava la 24 septembrie 1993. Textul actului publicat în M.Of. nr. 64/11 mar. 1994", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=14266 (ultima accesare, 20 mai 2018).

76. Heather Devere, Simon Mark și Jane Verbitsky, „A History of the Language of Friendship in International Treaties", *International Politics*, 48, nr. 1 (2011), pp. 46-70, aici p. 65.

din 1992, referirile făţişe la Europa, precum şi sublinierea rolului important şi valoros al minorităţii germane din România indică echivalarea (instrumentală) a germanităţii din România cu europenitatea, atât la nivel simbolic, cât şi la nivel politic. Alte tratate bilaterale semnate în anii 1990 în numele statului român au la rândul lor un ton europenizant, însă acesta este mai puţin pregnant, iar textul lor nu denumeşte în mod distinct o minoritate sau alta ca fiind un agent colectiv aducând o contribuţie valoroasă la societatea română. Recunoaşterea românească conform căreia Republica Federală Germană are în fapt dreptul de a acţiona ca un stat de neam pentru minoritatea germană a fost cu siguranţă un act utilitarist, care arată apropierea simbolică şi politică a României de Europa (şi) prin intermediul minorităţii germane ca fiind un aspect-cheie al acestui utilitarism.

5.3. Economie: expertiză, tehnocraţie, management

În special la începutul anilor 1990, dar şi de atunci încoace, numeroase relatări cu privire la minoritatea germană din România tindeau să pună accentul pe problemele cărora membrii ei erau nevoiţi să le facă faţă, văzute drept o consecinţă atât a politicilor româneşti pre-1989, cât şi a celor postdecembriste. Unul dintre argumentele aflate la baza acestor relatări era că discursurile contextual germanofile ale autorităţilor române erau departe de a fi dublate de măsuri politice şi legislative adecvate. Totodată, când era recunoscută de elitele politice şi culturale ale germanilor din România, tendinţa discursivă de a atribui un loc preferenţial germanilor în interiorul peisajului minoritar din România era legată de faptul că reprezentările pozitive ale germanităţii în România puteau juca un rol instrumental în relaţia importantă atât pe plan politic, cât şi pe plan economic dintre România şi Republica Federală a Germaniei. În fapt, aprecierea (politică) a germanilor s-a materializat în câteva iniţiative, precum semnarea deja amintitului Tratat româno-german privind cooperarea prietenească şi parteneriatul în Europa sau înfiinţarea unei comisii pentru stabilizarea germanilor din România. Aceasta din urmă a fost teoretic activă la începutul anilor 1990, însă nu a avut rezultate notabile. Iniţiativa era percepută ca fiind mai degrabă o tentativă de a aduce capital dinspre Republica Federală în România[77]. Această percepţie probabil că nu era deloc departe de adevăr. Ideea conform căreia germanii din România pot juca într-un fel sau altul un rol semnificativ în atragerea de capital şi de investiţii este una constant întâlnită în discursurile despre germani, fie ele în mass-media ori în politică.

77. Weber, art. cit., p. 9.

În același timp însă, autoreprezentări cu rol instrumental au fost cultivate și în interiorul comunității germane din România prin intermediul unor discursuri identitare care puneau și pun accentul pe ideea că germanitatea poate fi o calitate în sine, utilă în a atrage capital economic și diferite ajutoare în țară pe baza legăturilor lor cu țările vorbitoare de germană. De pildă, într-o scrisoare deschisă criticând discriminările antigermane în aplicarea Legii Fondului Funciar, adresată autorităților române de Forumul Democrat al Germanilor în aprilie 1992, se afirma că aceste discriminări fac ca eforturile „de a valorifica în folosul acestei țări multiplele posibilități ce ni le oferă tocmai naționalitatea noastră" să fie sortite eșecului[78]. Scoaterea în evidență a existenței unor oportunități (economice) particulare, prezentate ca ținând practic de simpla apartenență la naționalitatea germană, este strâns legată și de accentul pus pe dimensiunea culturală și civilizațională a contribuțiilor germane asupra societății românești în ansamblul ei.

Recunoscând rolul jucat de Republica Federală Germania drept stat de neam acționând în favoarea minorității germane din România, Forumul a încercat încă de la începuturile existenței sale să se prezinte și să acționeze ca un intermediar între România și Republica Federală, ca fiind așadar capabil să contribuie la atragerea capitalului străin extrem de necesar și să ajute la dezvoltarea economică a României în general și a germanilor din România în particular. În primul său program, făcut public la 19 ianuarie 1990 în *Hermannstädter Zeitung*, au fost enumerate patru domenii în care intenționa să-și concentreze activitățile. Aceste domenii erau politica, societatea, economia – prezentată discursiv ca „învigorare economică" – și cultura. Patru puncte erau subsumate categoriei „domeniul economic". Acestea priveau posibilitatea ca germanii din România să înființeze întreprinderi și cooperative private, „acceptarea de ajutor economic străin pentru reconstrucție sau pentru reorganizarea agriculturii și a meșteșugurilor, precum și a întreprinderilor industriale sub forma afacerilor ori cooperativelor private". Ideea aflată la baza acestor viziuni era că o astfel de asistență economică „ar contribui la economia României ca întreg". În plus, Forumul voia dezvoltarea unui institut bancar al germanilor din România și restituirea fostelor proprietăți colective ale germanilor din România și ale instituțiilor lor[79]. Mai cu seamă chestiunea restituției proprietăților va continua multă vreme să rămână unul dintre principalele motive de contestare și insatisfacție în relațiile dintre organizațiile germanilor din România și autoritățile române, atât la nivel local, cât și la nivel central[80]. Faptul că relevanța problemei nu a încetat niciodată este ilustrat și de

78. Ingmar Brandsch și Hugo Schneider, „«Avem» nemți, dar nu știm să-i păstrăm", *Adevărul*, 23 aprilie 1992.

79. „Programm des Demokratischen Forums der Rumäniendeutschen", *Hermannstädter Zeitung*, 19 ianuarie 1990.

80. Katherine Verdery, *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca, 2003; James Koranyi și Ruth Wittlinger, „From Diaspora to Diaspora: The Case of Transylvanian Saxons in Romania and Germany", *Nationalism and*

aceea că a reprezentat constant o temă abordată în discursurile politicienilor români care au participat în anii 2000 și în anii 2010 la „Zilele Patriei" (*Heimattage*) organizate an de an de Asociația Sașilor Transilvăneni din Republica Federală în orașul bavarez Dinkelsbühl[81].

O broșură electorală a Forumului, publicată în martie 1990 în contextul campaniei pentru alegerile care urmau să aibă loc în luna mai a aceluiași an, se încheia cu următorul apel: „*Întreaga țară* are nevoie de votul nostru, astfel încât competența economică să devină din nou profitabilă în viitor, atât pentru indivizi, cât și pentru grupuri libere. *Noi stimulăm reconstrucția economică*"[82]. Într-o declarație a Forumului din 9 iulie 1990 citim:

> Fără ajutor financiar și economic din afară se prelungesc până la limita insuportabilului agonia economiei și starea de anarhie generală [...]. Considerăm că procesul de democratizare din România trebuie nu numai accelerat în planul politicului, dar trebuie în paralel susținut economic, ajutoarele economice din exterior fiind, așadar, în măsură să ajute țara în căutarea drumului ei spre Europa[83].

Astfel de afirmații ilustrează reprezentarea unei legături inextricabile între dezvoltarea economică adusă de potențiala asistență financiară și competența antreprenorială germană, pe de o parte, și integrarea simbolică și politică în Europa, pe de altă parte. Sloganurile utilizate de Forum în campaniile electorale de la începutul anilor 1990 subliniază această legătură: „Noi ajutăm să deschidem ferestre spre Europa" sau „noi putem transforma orice deșert într-o grădină înfloritoare. Trebuie doar să vrem"[84]. Reprezentarea germanilor din România ca o „punte" – între România și Germania, așa cum sunt descriși în textul Tratatului

---

Ethnic Politics, 17, nr. 1 (2011), pp. 96-115, aici p. 109; vezi și Brandsch și Schneider, art. cit.; Wolfgang Wittstock, „Guvernul României a încălcat spiritul și litera Tratatului dintre România și Germania, privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 6 august 2001.

81. Vezi, de pildă, discursul lui Gheorghe Flutur din 2005 (Flutur era la acel moment ministru al Agriculturii), „Rumänien will Folgen des Kommunismus beseitigen", fișier MP3, 2:41, https://www.siebenbuerger.de/reden/heimattag2005/dkb2005flutur.mp3 (ultima accesare, 3 martie 2021); discursul lui Vasile Blaga din 2011 (Blaga era pe atunci ministru de Interne), „Festrede von Vasile Blaga", fișier MP3, 18:56, http://www.siebenbuerger.de/reden/heimattag2010/Festrede_Vasile-Blaga.mp3 (ultima accesare, 3 martie 2021) sau cel al lui Dacian Cioloș din 2016 (Cioloș era pe atunci premier al României), „Ansprache – Dinkelsbühl 2016 – Heimattag der Siebenbürger Sachsen", https://www.youtube.com/watch?v=Xhu_7_lzBLY&feature=youtu.be (ultima accesare, 3 martie 2021).

82. Paul Philippi, „Was sollte das Forum sein und tun?", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 13-19, aici p. 19.

83. Virgil Lazăr, „Declarația Forumului Democrat al Germanilor din România", *România liberă*, 20 iulie 1990.

84. Hannelore Baier, „In der Heimat Europa heimisch. Glanzlichter in der 20-jährigen Geschichte des Demokratischen Forums der Deutschen in Rumänien", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*,

româno-german din 1992, sau între România și Europa, așa cum întâlnim în alte contexte discursive – este înscrisă în același cadru conceptual. La începutul anilor 1990, Paul-Jürgen Porr, astăzi președinte al Forumului, sublinia că arborarea drapelului european în frumoasa aulă a clădirii instituției nu era o întâmplare, ci tocmai o dovadă a acestei funcții de „punte" a organizației (și astfel a germanilor din România, în numele cărora Forumul vorbește în mod oficial)[85]. Raționamentul aflat la baza unor astfel de reprezentări este că germanii sunt din start mai aproape de Europa decât românii; însă, dacă condițiile necesare sunt create pentru ca cei dintâi să-și pună la lucru simțul german al antreprenoriatului și conexiunile pe care însăși germanitatea lor le oferă, ei pot în fapt să contribuie la aducerea Europei mai aproape de România și de români.

Tratatul româno-german include o clauză privitoare la sprijinul acordat minorității germane din România, inclusiv la reorganizarea vieții economice a acesteia:

> Părțile contractante vor conveni programe de măsuri concrete pentru a asigura menținerea minorității germane și pentru a o sprijini în reorganizarea vieții ei sociale, culturale și economice, în noile condiții din România. Aceste măsuri vor fi astfel concepute și înfăptuite încât să nu lezeze drepturile altor cetățeni români[86].

Implicația unei astfel de referințe este aceea că există și că trebuie ajutată să existe o viață economică a minorității germane în România. De la semnarea Tratatului încoace, o comisie interguvernamentală româno-germană se reunește cu regularitate (în principiu în fiecare an, chiar dacă au existat și excepții) pentru a discuta chestiuni cu privire la minoritatea germană din România. Sprijinul în vederea dezvoltării economice reprezintă una dintre temele constante abordate în cadrul ședințelor și activităților comisiei.

Forumul a căutat încă de la început să dezvolte și să aibă o politică economică bine conturată. Unul dintre principiile care stau la baza acesteia este că anumite măsuri economice sunt capabile să sprijine producerea și reproducerea unei identități germane în România.[87] Programul său electoral din 1992 sublinia, de pildă, faptul că prin „comitetele economice locale, precum și prin Fundația pentru Cooperare Internațională din Banat și prin Fundația Saxonia din Transilvania, Forumul oferă consiliere și sprijină inițiative private aparținând germanilor și negociază pentru ele ajutor material din străinătate în niște condiții favorabile"[88].

2010, pp. 27-30, aici p. 29. Vezi și numărul 14 al revistei *Zugänge* din 1993, unde sunt reproduse unele dintre aceste afișe.

85. Paul-Jürgen Porr, „Was alles unter der Schirmherrschaft des Forums geschieht", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 88-90, aici p. 90.

86. „Legea nr. 95".

87. Ciobanu, cap. cit., p. 340.

88. Horst Weber, „Das DFDR – Was es ist und was es will", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 60-67, aici p. 65.

În aceeași notă sublinia cum îi sprijină pe fermierii germani să achiziționeze pământ și să înființeze asociații agricole, le furniza semințe și echipament agricol și intenționa să pună la punct o mică industrie de procesare, cu sprijin din străinătate[89]. Conform statutului adoptat în 2001, una dintre cele cinci comisii de lucru ale Forumului este Comisia Economică[90].

Cinci fundații economice a căror activitate este strâns legată de cea a Forumului au fost înființate în anii 1990: Saxonia, Banatia și Fundația Sătmăreană în 1991, Transcarpatica în 1995 și Bucovina în 1997, toate cu sprijin financiar din partea statului german. O recentă expoziție temporară dedicată minorității germane din România, organizată de Forum și Ambasada Germană în România, a abordat în mod explicit aceste programe de dezvoltare economică, argumentând că au jucat și joacă un rol important pentru identitatea germană contemporană în România, precum și în cadrul întrepătrunderilor și interconexiunilor româno-germane: „Un exemplu al bunei colaborări a minorității germane din România cu Republica Federală Germania este activitatea celor cinci fundații economice din România, care corespund organizării regionale a FDGR"[91]. Cei care au profitat de pe urma programelor de dezvoltare economică promovate de aceste fundații au fost în special „inițiatorii de proiecte economice sau micii întreprinzători care doresc să-și consolideze propria firmă sau să mențină și să sporească competitivitatea acesteia"[92]. Pe acest fundal, funcția de punte deja amintită a căpătat o dimensiune vădit economică, minoritatea germană din România transformându-se într-un „mediator în relațiile economice dintre Germania și România". Acest proces de mediere este apoi văzut drept contribuind la consolidarea structurilor economice și sociale ale minorității germane din România, devenind astfel un element important în producția și reproducerea unei identități germane în România[93]. În același timp însă, prezentarea activităților fundației subliniază că sunt sponsorizate cereri de finanțare ale tuturor cetățenilor români, indiferent de etnie. Această relativă deschidere există fără doar și poate, fiind compatibilă și cu felul în care Germania își conceptualizează în principiu politicile de sprijin economic cu privire la minoritățile germane din statele est-europene. Totodată însă, pentru a avea acces la această deschidere este necesară o familiaritate cu Forumul și cu aceste fundații ca instituții a căror logică este intrinsec legată de prezența unei minorități germane în România. Aceasta duce implicit la consolidarea prestigiului membrilor minorității

89. *Ibidem*.
90. Forumul Democrat al Germanilor din România, „Organizația FDGR la nivel național", http://www.fdgr.ro/ro/statutul/111 (ultima accesare, 3 martie 2021).
91. Forumul Democrat al Germanilor din România (ed.), *Minoritatea germană din România. Trecut și prezent în Europa Unită*, Honterus Verlag, Sibiu, 2014, p. 74.
92. *Ibidem*, p. 75.
93. *Ibidem*, p. 78.

germane, filialele regionale și locale ale Forumului bucurându-se astfel tot mai mult de sprijinul beneficiarilor din rândul populației majoritare[94].

Catalogul expoziției se încheie cu citate din Norbert Kartmann, președintele parlamentului landului Hessa între 2003 și 2019, și Peter Simon, fostul președinte al filialei românești a ABB, o corporație multinațională specializată în tehnologie automatizată. Ambele citate afirmă explicit existența unei dimensiuni economice foarte importante în identitatea germanilor din România. Conform celui dintâi, al cărui tată este originar din Transilvania, relația româno-germană include „un element care trebuie văzut în legătură cu economia: prezența de peste 850 de ani a germanilor în regiune și prin aceasta dimensiunea cultural-spirituală a unei lungi faze de conviețuire"[95]. Pentru cel din urmă,

> minoritatea germană a fost, este și va fi o componentă importantă mai ales pentru dezvoltarea economică a României. Minoritatea germană reprezintă o punte de legătură între România și cel mai important partener economic al său – Germania, dar și către celelalte țări germanofone. Membrii minorității germane au construit și construiesc cu hărnicie, temeinicie, încredere și disciplină relații economice de lungă durată și de succes, mai ales la nivelul întreprinderilor mici și mijlocii. Aceasta dă curaj pentru viitor[96].

Reprezentarea unei conexiuni între identitatea germană în România, relațiile economice germano-române și promisiunea unui viitor ori chiar a unui prezent „german" și „european" sunt de asemenea extrem de relevante pentru a înțelege motivele din spatele momentului crucial pentru minoritatea germană din România și pentru Forum ca reprezentant al acesteia, care a avut loc în vara lui 2000. Câștigătorul surprinzător al alegerilor la primăria Sibiului, centrul cultural și politic tradițional al sașilor transilvăneni, a fost Klaus Iohannis, profesor de fizică și inspector școlar, candidat mai degrabă necunoscut la acea vreme, propus de Forum. Succesul său a fost însoțit de succesul Forumului pe listele pentru Consiliul Local al municipiului Sibiu. Pentru a înțelege surpriza pe care au reprezentat-o la acea vreme rezultatele electorale din Sibiu, chiar și pentru reprezentanții Forumului, trebuie doar să avem în vedere că, în ciuda faptului că procentul de voturi obținute ar fi permis organizației germane să numească șapte consilieri locali, două locuri au fost pierdute întrucât Forumul nu numise suficienți candidați pe lista electorală[97]. Succesul lui Iohannis poate fi explicat în parte prin intermediul

94. *Ibidem.*
95. *Ibidem*, p. 154.
96. *Ibidem.*
97. Hans Klein, „Zwanzig Jahre deutsches Forum Hermannstadt", în Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt (ed.), *Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt*, Honterus Verlag, Sibiu, 2010, pp. 9-15, aici p. 12.

nivelului înalt de dezamăgire prezent în Sibiu la acel moment, ca o consecință a performanței extrem de slabe a fostelor administrații[98]. Iohannis va fi apoi reales ca primar al Sibiului în 2004, 2008 și 2012, de fiecare dată cu o majoritate covârșitoare de voturi, Forumul câștigând la rândul său alegerile pentru Consiliul Local. Mai mult, în 2004 și 2008, succesul lui Iohannis a venit la pachet cu succesul Forumului la nivelul întregului județ Sibiu. Ca urmare, între 2004 și 2012, președintele Consiliului Județean a fost Martin Bottesch. În anii 2000, candidații Forumului au avut succes și în alte localități din județul Sibiu, precum Mediaș (Mediasch/Medgyes), Cisnădie (Heltau/Disznód) și Avrig (Freck/Felek). Între timp, succesul politic al Forumului în județul Sibiu s-a atenuat: la alegerile locale din 2020, doar Astrid Fodor, candidata la primăria reședinței de județ, a avut câștig de cauză.

Capitalul simbolic și politic al lui Iohannis în particular și al Forumului în general a fost în mare parte construit pe un așa-numit „mit săsesc" și pe imaginea pozitivă a germanilor în cadrul societății române[99]. Pe acest fundal, numele lui Iohannis a fost asociat foarte rapid cu o potențială carieră politică națională, fie în calitate de candidat la președinția României, fie ca un potențial nominalizat la funcția de prim-ministru[100]. Cu toate acestea, prima tentativă concretă de a intra în politica națională a avut loc abia în 2009, când Iohannis a fost sprijinit de o coaliție parlamentară *ad-hoc* pentru a deveni premier. Acest sprijin s-a dovedit însă futil, dat fiind că președintele în funcție la vremea respectivă, Traian Băsescu, a refuzat cu obstinație să-l numească la cârma guvernului. Ulterior, în 2013, Iohannis a intrat în Partidul Național Liberal, iar un an mai târziu a candidat la președinția României. De această dată, „proiectul Iohannis" a fost încununat de succes, acesta învingându-și oponentul, Victor Ponta, care a candidat din partea

98. Aceasta este și explicația avansată de Paul-Jürgen Porr, actualul președinte al Forumului, în documentarul lui Florin Iepan despre Klaus Iohannis, *2 pentru România. Klaus Iohannis*, https://www.dailymotion.com/video/x2a6e8o (ultima accesare, 22 august 2020).

99. Dragoș Dragoman, „La recomposition du champ politique régional en Roumanie. Le succès du Forum Allemand à Sibiu/Hermannstadt", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 5, nr. 1 (2005), pp. 181-201; Dragoș Dragoman și Andreea Zamfira, „L'influence des stéréotypes sur les performances électorales des partis des minorités ethniques en Roumanie. Allemands et Hongrois en perspective comparée", *Transitions*, 48, nr. 1 (2008), pp. 135-161; Monica Stroe, „Heterorepresentations of Saxonness and Their Political Meanings in Transylvania", în Brigitta Balogh, Sergiu Băltățescu, Krisztina Bernath și Éva Biró-Kaszás (eds.), *European, National and Regional Identity: Proceedings of the International Conference „European, National and Regional Identity", Organized in Oradea, 24-26 March 2011, in the Frame of Research Project HURO/0801/180*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, pp. 195-209; Dragoș Dragoman, „The Success of the German Democratic Forum in Sibiu: Non-Ethnic Voting, Political Neutrality and Economic Performance", *Transitions*, 53, nr. 1/2 (2013), pp. 95-117.

100. R.C., „Călin Popescu Tăriceanu despre primarul Sibiului: «Mi-ar face mare plăcere să avem oameni de calitatea sa în PNL»", *Adevărul*, 6 octombrie 2004.

Partidului Social Democrat, și devenind astfel președintele României. În 2019, Iohannis a candidat pentru un al doilea mandat de președinte, pe care l-a câștigat în dauna candidatei propuse de social-democrați, Viorica Dăncilă.

Într-un interviu acordat săptămânalului *Formula As*, la scurt timp după succesul în alegerile locale din Sibiu din 2000, lui Iohannis i s-a pus o întrebare cu privire la faptul că era primit pozitiv în Germania de politicienii germani, deși nu avea „sprijin politic" și nu căpătase „orientări de la centru". Iohannis a răspuns în felul următor: „S-ar părea că în viața politică românească se arată zori noi. Câștigă teren tehnocrații, oamenii tineri și de acțiune, în defavoarea politicienilor de profesie". Încă de la începuturile carierei sale în administrația locală, imaginea cultivată de Iohannis a fost cea a unui bun administrator, a unui expert în administrație, neîntinat de tarele politicii și ale politicianismului. În plus, ideea că germanitatea sa poate contribui atât la atragerea de capital, cât și la impulsionarea antreprenoriatului a fost asociată dintru început cu Iohannis. În același interviu, proaspătul (pe atunci) primar sibian sublinia și legăturile dintre reprezentările asupra identității săsești, europenitatea (pierdută și regăsită) și investițiile economice: „Vrem să facem din Sibiu ceea ce a fost cândva. Vrem să fie un oraș european, un avanpost al integrării în României în Uniunea Europeană. [...] vom fi severi, vom da amenzi celor care nu păstrează curățenia; vom stimula întoarcerea sașilor pentru a investi în oraș"[101]. Întâmplător sau nu, o imagine ce are la bază discursuri asemănătoare și teme precum ordinea, curățenia, europenitatea este astăzi cultivată de Dominic Fritz, germanul ales primar al Timișoarei în 2020.

Într-o carte publicată cu puțin înainte de alegerile prezidențiale pe care avea să le câștige, Iohannis a reflectat asupra carierei sale politice și asupra implicării sale în Forumul German. Tensiunea dintre politică și tehnocrația presupus apolitică este una dintre temele pe care candidatul le aborda în scrierea sa. Subcapitolul în chestiune este intitulat „Ucenicia într-ale politicii: FDGR". În ciuda titlului, Iohannis simte nevoia să accentueze „din capul locului că Forumul Democrat al Germanilor din România nu este un partid politic, iar aceasta este o subliniere pe care presupun că va trebui s-o reiau multă vreme de acum înainte"[102]. Nevăzând nicio neconcordanță între presupusa lipsă a unei doctrine politice și implicarea în administrația locală, Iohannis afirmă: „Politica locală a avut mai puțin de-a face cu esența politicii și mai mult cu administrația"[103]. Această perspectivă este în mare parte compatibilă cu viziuni filotehnocrate cu privire la niște elite și experți presupus apolitici, care ar trebui să țină frâiele puterii pentru a asigura

101. Klaus Iohannis, „Vrem să facem din Sibiu ceea ce-a fost cândva. Un oraș european, un avanpost al integrării în Uniunea Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 431, 18 septembrie 2000.

102. Klaus Iohannis, *Pas cu pas*, Curtea Veche, București, 2014, p. 33.

103. *Ibidem*, p. 34.

dezvoltare și stabilitate economică. Iohannis afirmă însă în carte că s-a alăturat Partidului Național Liberal pentru că este un politician de dreapta[104]. De aici se poate totuși deduce fără mari dificultăți că politica locală pe care a urmat-o în Sibiu a avut poate de-a face cu esența politicii de dreapta și că administrația locală nu este lipsită de culoare politică. Mandatele lui Iohannis în Sibiu au fost caracterizate de o dezvoltare economică a orașului, ca urmare a investițiilor străine și, de asemenea, de dezvoltarea unui brand turistic și cultural al Sibiului. Vizibilitatea tot mai mare a Sibiului a fost apoi legată și de faptul că orașul a obținut titlul de Capitală Culturală Europeană în 2007[105].

Comentând cu privire la motivele care au dus la alegerea lui Iohannis ca președinte al României în 2014, sociologul Florin Poenaru afirma:

> Votul prin care Klaus Iohannis a fost ales președinte nu a fost unul politic, ci cultural [...]. În ultimă instanță, a fost un vot antipolitic. [...] Klaus Iohannis a fost votat nu pentru vreun program anume sau pentru vreo idee politică, ci pentru promisiunea că nu va face politică, că va face doar administrație, că va fi un „bun gospodar" pentru țară, așa cum a fost pentru Sibiu. [...] Fără partide, fără agendă, fără negocieri – imaginea perfectă a tehnocrației administrative[106].

În același context, Poenaru remarca și că alegerea lui Iohannis a fost strâns legată de reprezentările autoorientalizante și autocolonizante care sunt monedă curentă în discursurile autohtone[107]. Pentru Poenaru, Iohannis reprezintă un simbol al clasei de mijloc din România, care respinge la nivel discursiv politica, în timp ce face de fapt politică și susține anumite interese economice și de clasă. Această imagine, laolaltă cu dimensiunea de clasă și clasistă a proiectului european al României postdecembriste, poate fi pusă în legătură nu doar cu persoana lui Iohannis, ci și, la un nivel mai general, cu auto- și heteroreprezentările minorității germane și ale germanității în România. Accentul pus pe expertiză, specializare, management, toate venind împreună cu o respingere a politicii în numele unui

104. *Ibidem*, pp. 134-151.

105. Bogdan Iancu, „Sibiu CCE 2007. Moduri de întrebuințare", *Secolul 21*, 1-6 (2007), pp. 75-83; Monica Stroe, „În vitrina europeană", *Secolul 21*, 1-6 (2007), pp. 84-96; Florica Vasiliu și Dragoș Dragoman, „Politici culturale și afirmarea identității. Luxemburg și Marea Regiune – Sibiu. Capitale Culturale Europene în 2007", *Sociologie Românească*, 6, nr. 2 (2008), pp. 30-39; Alexandra Oancă, „Governing the European Capital of Culture and Urban Regimes in Sibiu", teză de masterat, Central European University, Budapesta, 2010; Monica Stroe, „Sibiu European Capital of Culture 2007: Saxonness as a Romanian Cultural Brand", în Susanne Küchler, László Kürti și Hisham Elkadi (eds.), *Every Day's a Festival! Diversity on Show*, Sean Kingston Publishing, Wantage, 2011, pp. 83-112; Dragoman, „The Success of the German Democratic Forum"; Iohannis, *op. cit.*, pp. 44-133.

106. Florin Poenaru, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Tact, Cluj-Napoca, 2017, p. 91.

107. *Ibidem*, pp. 95-97.

know-how tehnocratic, a jucat un rol important în discursurile identitare atât din interiorul, cât și din afara comunității. Acest accent furnizează, de pildă, Forumului posibilitatea de a construi un prezent și de a imagina un viitor pentru sine ca organizație și astfel pentru minoritatea germană în general. Într-un interviu acordat în 2015, actualul președinte al organizației, Paul-Jürgen Porr, afirma că Forumul ar trebui să se concentreze mai mult pe atragerea și implicarea persoanelor tinere, „care vin din economie și care înțeleg și foarte mult cu privire la management"[108].

În comentariile sale cu privire la alegerea lui Iohannis ca președinte al României ca urmare a scrutinului din 2014, același Porr susținea că alegerea celui dintâi „ne oferă o șansă reală să introducem și de asemenea să respectăm normele europene în politica națională, șansa de a începe de sus în jos asanarea mentalității dâmbovițene"[109]. Referirea la Dâmbovița funcționează ca un trop discursiv orientalist și balcanist în contextul românesc, mai ales venind dinspre Ardeal. Dâmbovița este râul ce curge prin București și care simbolizează tot ceea ce Iohannis și germanitatea din România se imaginează ca opunându-i-se: corupție, deturnare de fonduri, politicianism, politică.

În 2002, Forumul a început publicarea unui almanah, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*. Publicația anuală reprezintă o sursă utilă cui vrea să analizeze substratul economic al configurațiilor identitare din ultimele două decenii cu privire la prezența germană în România. Almanahul oferă un mix de articole și interviuri care abordează direct diferite chestiuni cu privire la minoritatea germană din România. Cititorii pot găsi contribuții despre politica Forumului la nivel local și central, articole despre patrimoniul cultural (cel mai adesea fiind vorba de patrimoniul cultural german din România), recomandări turistice, contribuții despre personalități istorice ale germanilor din România, scurte bucăți literare ale unor autori germani din România etc. Totodată, în paginile publicației regăsim constant un interes particular pentru subiecte economice și pentru oportunitățile economice pe care germanitatea le aduce cu sine. Articole despre proiecte economice, precum și interviuri cu investitori au fost publicate aproape în fiecare număr. În aceeași notă, fundațiile economice asociate cu Forumul, menționate mai devreme, înființate la începutul anilor 1990, al căror rol a fost acela de a promova antreprenoriatul (în special german sau germanofon), reprezintă frecvente obiecte de interes pentru editorii și autorii almanahului.

Astfel de relatări și interviuri, uneori publicate în cadrul rubricii „În slujba comunității", consolidează imaginea germanilor din România drept aflându-se în avangarda tranziției țării către dezvoltarea (europeană) adusă de capitalism și de

108. Paul-Jürgen Porr, „Ein Erfolg: 25 Jahre Deutsches Forum", interviu de Hannelore Baier, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, pp. 36-40, aici p. 39.

109. *Idem*, „Liebe Leserinnen und Leser", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, p. 15.

economia de piață, înțelese în anii 2000, dar și ulterior, drept componente-cheie ale procesului de integrare europeană. Uneori, cititorul atent poate discerne și unele tensiuni cu privire la investițiile străine în România și la modelul economic propus de acestea, bazat atât pe costuri de producție scăzute, cât și pe salarii mici, și competiția cu țări unde costurile de producție și salariile sunt și mai mici, precum Ucraina ori China[110]. În general însă, tonul articolelor care tratează investițiile economice sugerează o foarte mare deschidere față de investitori. În primul număr al almanahului a fost publicat un articol al cărui autor este directorul Fundației Banatia, cu ocazia celei de-a zecea aniversări de la înființarea acesteia. Subtitlul articolului subliniază că fundația a sponsorizat peste 500 de proiecte economice în zece ani. Abordând în mod retrospectiv începuturile Fundației Banatia, Horst Martin afirma că apariția acesteia fusese legată de nevoia presantă ca după căderea socialismului de stat să poată fi sponsorizate inițiative private în economie, o nevoie recunoscută ca atare de Forumul Democrat al Germanilor din Banat, precum și de diferite filiale locale ale sale[111].

Abordând chestiunea rezultatelor economice ale activităților Fundației Banatia, Martin sublinia că „profitul generat stă în țară și sub nicio formă nu pleacă în afară, așa cum se întâmplă în cazul investitorilor străini, astfel că este esențialmente mai eficient". Mai mult, el argumenta în mod explicit că sprijinul acordat înființării de afaceri în patrie (*Heimat*) le furnizează beneficiarilor o alternativă la emigrare[112]. În această notă, vorbind în numele Forumului, Martin afirma: „Forumul în Banat este convins că o dezvoltare economică constantă poate de asemenea crea baza materială pentru ca membrii comunității noastre să poată vedea un viitor pentru tânăra generație în patria lor ancestrală"[113]. Ideea conform căreia furnizarea de oportunități antreprenoriale a contribuit și poate contribui la stăvilirea fluxului migrației germane din România a fost exprimată și în alte locuri, fiind adesea adusă în discuție în relatări cu privire la activitățile fundațiilor economice[114]. Principala critică din articolul lui Martin din *Deutsches Jahrbuch* era îndreptată împotriva statului român și absenței unor politici favorabile investitorilor. În acest context, o ordonanță de urgență a guvernului român în

110. Cristina Müller, „Wer einen besseren Lohn wittert, ist weg", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2005, pp. 153-155.

111. Horst Martin, „Zehn Jahre «BVIK Banatia»", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2002, pp. 29-34, aici p. 29.

112. *Ibidem*, p. 30.

113. *Ibidem*, p. 32.

114. Leopold Minkiewicz, „Möglichkeiten der Wirtschaftsforderung der Rumäniendeutschen im Altreich Rumäniens", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 127-130, aici p. 130; Horst Martin, „Jugendförderung durch Stiftungarbeit", în *Einblick und Ausblick*, pp. 111-117. Vezi și FDGR, *Minoritatea germană*, p. 75.

vederea anulării datoriilor fundației era văzută ca fiind pe deplin legitimă[115]. Mai mult, pentru Martin:

> Costurile nesalariale în creștere îi solicită în mod suplimentar pe antreprenori în stadiile de început. În timp ce marile întreprinderi de stat și băncile de stat susțin pierderi mari, abia își plătesc datoriile, dar continuă să trăiască pe picior mare, cei mici trebuie să muncească din greu pentru ca ceva să intre în bugetul de stat, din care s-a practicat o generoasă politică socială vreme de ani de zile[116].

Astfel, accentul pus pe expertiza și specializarea economică germană sau condusă de germani venea la pachet cu respingerea implicării statului în chestiuni economice – mai puțin când vine vorba de ștergerea unor datorii ale antreprenorilor față de stat –, precum și cu o critică la adresa statului social, a rolului direct al statului în economie și a drepturilor muncitorilor, toate văzute ca obstrucționând dezvoltarea economică. În cele din urmă, directorul fundației, prezentată ca „instituția executoare de proiecte" (*Projekträger*) a Forumului, afirma cu tărie rolul acesteia în dezvoltarea economică a României:

> Astăzi o putem spune foarte bine: aproape nimeni din România nu are atâta experiență în ceea ce privește promovarea de întreprinderi mici și mijlocii, în câmpul tehnic, economic și juridic, și suntem cu siguranță capabili să preluăm aplicații similare din resurse naționale, dar și din resurse străine: avem infrastructura necesară pentru așa ceva[117].

Al doilea număr al almanahului, din 2003, includea un articol similar despre Fundația Saxonia din Brașov. Autorul articolului, însuși managerul fundației, sublinia că rolul Fundației Saxonia a fost acela de „a facilita dezvoltarea de către antreprenori privați de origine germană a propriilor afaceri". Astfel, ei își puteau de asemenea „dezvolta propria valoare (*Stellenwert*)"[118]. În numărul din 2004, un articol despre fundația economică din Satu Mare sublinia că

> fundația sprijină întreprinderile situate în localitățile unde este reprezentată și minoritatea germană. Antreprenorii înșiși nu trebuie să aparțină minorității germane. Cu toate acestea, statisticile fundației arată că peste 60% dintre aplicanți sunt de origine germană[119].

115. Martin, „Zehn Jahre", p. 33.
116. *Ibidem*.
117. *Ibidem*, p. 34.
118. Karl Arthur Ehrmann, „Zehn Kerzen auf der Geburtstagstorte", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2003, pp. 32-37.
119. Cristina Müller, „Zwölf Jahre Hilfe zur Selbsthilfe", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2004, pp. 39-40, aici p. 40.

În numărul din 2005, managerul Fundației Transcarpatica publica propria dare de seamă cu privire la activitățile organizației. Trecând în revistă perioada de început a Fundației din anii 1990, acesta considera că „a facilitat o anumită îmbunătățire pe plan economic a unor familii germane capabile și cu spirit întreprinzător și a celor din jurul lor"[120]. Acesta este în fapt unul dintre argumentele adesea aduse în prim-plan de Forum și de autoritățile statului german, și anume că sprijinul economic acordat minorității germane este menit să aibă un impact dincolo de minoritatea germană *per se*, ajutând întregul ambient social. Concluzionând cu privire la impactul Fundației și al perspectivelor sale cu privire la viitor, Leopold Minkiewicz afirma:

> În cazul germanilor din fostul regat, avem de-a face cu o populație relativ stabilă și cu o răspândire în creștere a limbii germane (în special în sfera de business). Fundația Transcarpatica ar dori să continue să-și aducă contribuția la dezvoltarea acestui climat favorabil[121].

Articolele din *Deutsches Jahrbuch* tratează și chestiunea investițiilor germane și austriece în România făcute de actori economici majori. De pildă, o contribuție publicată în primul număr al almanahului se apleca asupra fabricii Dräxlmaier din Satu Mare, furnizor de cabluri pentru companii precum Audi, BMW, Bosch, Daimler-Chrysler, Rover și Volkswagen: „Fabrica s-a deschis la sfârșitul lui 1999 [...] radiază o atmosferă care doar rareori poate fi găsită în România: cea a actului creator dedicat, concentrat, focusat și pur și simplu ordonat"[122]. Autorul articolului, Werner Kremm, pare să fi adoptat complet perspectiva directorului administrativ al Dräxlmaier Romania, Ulrich Lübeck, criticând sever poziția reprezentantului sindical. Chiar dacă recunoaște – aproape șovăitor – faptul că costurile reduse cu salarizarea sunt unul dintre motivele care i-au făcut pe cei de la Dräxlmaier să-și deschidă o fabrică în România, Kremm argumenta că reprezentantul sindical (care nu este niciodată numit și care nu are o voce proprie în articol) a încercat „să interfereze cu filozofia de business și cu managementul" într-o manieră „incompetentă". Această presupusă interferență i-a prilejuit lui Lübeck motive de îngrijorare. Kremm comenta cu privire la situație într-o manieră vădit orientalistă, întrebându-se retoric într-o paranteză dacă această evoluție nu este cumva una tipic românească. Rezultatul negativ al interferenței reprezentantului sindical îl reprezenta stricarea atmosferei de lucru. Nu este deloc clar din text care a fost motivul conflictului dintre sindicat și conducerea celor

120. Leopold Minkiewicz, „Von Jassy bis Tulcea", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2005, pp. 47-49, aici p. 48.
121. *Ibidem*, p. 49.
122. Werner Kremm, „Mehr als nur Kabelbäume", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2002, pp. 128-130, aici p. 129.

de la Dräxlmaier, însă pentru Kremm era evident că dreptatea se află de partea celor din urmă: „La discuția edificatoare de la masa rotundă, la care președinția Consiliului Județean și Consiliul Județean au invitat conducerea companiei și pe cea a sindicatului, reprezentantul sindical a părăsit camera când a rămas fără argumente". Astfel, Kremm conchidea:

> Lideri sindicali drept membri ai consiliului întreprinderii, care să gândească pozitiv în termenii întreprinderii (și care să aibă în vedere și cât de important este un astfel de mare investitor pentru întreaga zonă și câți alți oameni, pe lângă cei 2.700 de angajați, trăiesc de pe urma companiei și grație companiei) și care în același timp discern interesele angajaților nu par să existe încă în Satu Mare[123].

Într-o notă similară, articole din diferitele numere ale almanahului par să funcționeze drept propagandă prea puțin mascată pentru investițiile germane în România, lăudând succesele investitorilor și întreprinzătorilor mai mari sau mai mici având o conexiune germană (de pildă, germani din Republica Federală sau germani întorși în România sau germani care nu au părăsit România). Angajatorii germani care au venit la începutul anilor 1990 se referă la România în acea perioadă ca semănând cu „Vestul Sălbatic" american și sunt prezentați ca „pionieri", care au avut „curaj și au crezut în viitorul economic al țării"[124].

O altă respingere a posibilității ca cerințele muncitorilor să fie eventual legitime poate fi găsită într-un articol publicat în 2006 despre Pompilia Szellner, managera Delignit, o întreprindere de produse lemnoase, care era la vremea respectivă atât membră a Forumului, cât și potențială candidată în alegerile locale din Drobeta-Turnu Severin. Autoarea articolului sublinia fascinată „cât de complex trebuie să gândească un manager în economia de piață". Un aspect concret al acestei complexități l-ar reprezenta relația dificilă cu angajații, care trebuie să înțeleagă că ei sunt în fapt înlocuibili. În cuvintele lui Szellner, citate în articol: „O dată, când muncitorii au exprimat cereri de nesusținut și au intrat în grevă, am adus muncitori din exterior preț de două zile și pur și simplu am lăsat personalul să facă grevă"[125]. Un articol intitulat „Gândire în afara cutiei, inițiativă, curaj: șvăboaică a atins înainte de termen standardele UE" prezenta compania de call-center Netex, deschisă în vestul României de o antreprenoare care se autoidentifica drept șvăboaică, Andreea Kremm. La Netex, angajații oferă servicii cu clienții în 23 de limbi. Unul dintre marile avantaje în negocierile de afaceri cu „străinătatea germanofonă" este acela de a vorbi corect germana. Coșmarul antreprenoarei?

123. *Ibidem*, p. 130.
124. Vezi Holger Wermke, „Vom Unternehmerstammtisch zum Wirtschaftsklub", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2003, pp. 33-38.
125. Siegfried Thiel, „Geglückter Tapetenwechsel für Banater Ingenieurin", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2006, pp. 96-99.

„Să fiu controlată de autoritățile financiare." Articolul se încheia cu o afirmație pe jumătate ironică, pe jumătate serioasă: „Am un contabil slab, care îi permite statului să capete prea mulți bani"[126].

Articolele elogioase despre investitori și afaceriști germani și interviurile cu aceștia consolidează reprezentarea germanilor – fie din România, fie din Germania, care au recunoscut oportunitățile de afaceri în România – ca europeni care muncesc din greu și care întruchipează virtuțile capitalismului, știind cum funcționează acesta și încercând să-l aducă în România, indiferent de obstacole. Aici ei pot da de anumite dificultăți, de pildă, muncitori care fac grevă sau reprezentanți sindicali care intră în conflict cu managementul. În general, managerii sunt văzuți ca având legitimitate. Cel puțin așa se întâmplă într-o proporție covârșitoare în contribuțiile publicate în *Deutsches Jahrbuch*, care tind să furnizeze fără vreo urmă de nuanță doar perspectiva investitorilor și a antreprenorilor: aceste contribuții sunt despre învingătorii și producătorii germani ai economiei de piață. Fie că este vorba de întreprinderi mici și mijlocii sau de mari investitori pe piața românească, germanitatea devine practic o identitate etnic-antreprenorială.

Dimensiunea economică a identificărilor postdecembriste ale germanilor din România este strâns legată de interesele economice germane în România. În acest context, o rețea de șapte cluburi de afaceri în România, de limbă germană, înființate la finele anilor 1990 și în anii 2000 cu sprijin de la statul german, joacă și ea un rol important în ceea ce se arată a fi practic un fel de politică minoritară germano-română. Limba de comunicare în aceste cluburi este germana. Naționalitatea și etnicitatea nu sunt condiții de apartenență, spre deosebire de cunoașterea limbii germane. În numărul din 2009 al almanahului, deja citatul Werner Kremm saluta în mod expres sprijinul clubului germanofon de business din Timișoara pentru candidatul la primărie, Gheorghe Ciuhandu, argumentând în favoarea unei implicări politice mai susținute a actorilor economici germani din regiune:

> Din moment ce ei [cei mai mulți membri ai clubului] locuiesc pe parcursul întregii săptămâni de lucru în România, din moment ce trebuie să trăiască succesele și frictiunile în mediul social și politic al țării, ar fi doar just și echitabil ca ei să-și exprime opinia politică în cadrul dat, mai ales opinia lor de cetățeni care locuiesc în mod conștient și operează în România. În viitor, poate într-o manieră și mai determinată[127].

Ceva mai recent, după rezultatul alegerilor din 2016, Paul-Jürgen Porr și-a explicat decizia de a-l susține pe Wiegand Fleischer, unul dintre membrii tineri

126. *Idem*, „Querdenken, Initiativfreude, Mut: Schwäbin schaffte frühzeitig EU-Standard", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2008, pp. 58-60.

127. Werner Kremm, „Vom Stammtisch zum Wirtschaftsclub", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2009, pp. 51-54, aici p. 52.

ai Forumului, pentru poziția de vicepreședinte al Consiliului Județean Sibiu, în următorii termeni:

> Fleischer a studiat economie, a făcut un doctorat în domeniul său, predă la Universitatea „Lucian Blaga" și este manager al Clubului German de Afaceri din Transilvania, este așadar foarte familiarizat cu acest portofoliu. Este cu siguranță cea mai bună alegere pentru Forumul German și totodată pentru județul Sibiu[128].

Argumentația lui Porr recunoaște întrepătrunderile dintre investițiile germane în România și politica Forumului German. Investițiile germane în România sunt văzute drept capabile să contribuie la menținerea și dezvoltarea a ceva care să semene cu o sferă publică de limbă germană. În articolul mai sus menționat cu privire la clubul de afaceri din Timișoara, Kremm sugera că economia și societatea civilă sunt practic echivalente. Astfel, investițiile economice germane pot de fapt să aibă o contribuție directă la prezervarea și ulterioara dezvoltare a unei identități germane în România, limba fiind un marker important al acestei identități, ținând de moștenirea culturală a minorității germane, dar contribuind la consolidarea relațiilor economice[129].

Un interviu luat în 2003 lui Klaus-Peter Marte, la acea vreme consulul nounumit al Republicii Federale Germane la Timișoara, surprindea foarte bine dimensiunea economică a relațiilor româno-germane. Interviul a fost publicat într-un alt almanah, cel al filialei timișorene a Forumului German. Întrebat fiind „care sunt cele mai importante interese economice ale germanilor în România", consulul a replicat:

> România are o mare importanță pentru Germania din trei motive: Avem aici anumite interese datorită minorității noastre germane, acesta este primul punct; apoi, desigur, interesul de a aduce România aproape de Europa – iar noi suntem unul dintre membrii de conducere ai Uniunii Europene – și apoi, desigur, interesele economice, de a produce, de a subcontracta producția undeva unde salariile sunt mai mici și mai favorabile, pentru a ne putea păstra și sediul în Germania.
> Este vorba de această formă mixtă, de a externaliza o parte și de a salva restul, care altfel probabil că nu ar mai funcționa. Vedeți, investițiile germane sunt de departe cele mai mari aici și cred că vor rămâne așa pe viitor[130].

Interviul apoi continuă cu Marte comentând cu privire la înființarea unui club de afaceri germanofon în Timișoara și menționând cum actori economici

128. Paul-Jürgen Porr, „Statt mit Abblend- oder Standlicht mit Fernlicht denken", interviu de Hannelore Baier, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2017, pp. 19-23, aici p. 21.
129. Kremm, „Vom Stammtisch", p. 51.
130. „Gespräch mit Klaus-Peter Marte, Konsul der Bundesrepublik Deutschland in Temeswar", *Jahrbuch des Demokratischen Forums der Deutschen in Temeswar*, 2003, pp. 29-30.

precum Siemens contribuie la renovarea amfiteatrelor Universității din Timișoara. Întrebat despre avantajele regiunii pentru investitorii germani, Marte se referea la existența unei „forțe de muncă calificate" și a unui învățământ în limba germană care pregătește vorbitori nativi de germană (*Muttersprachler*)[131]. Marte a fost cel care a înființat clubul de afaceri germanofon din Timișoara în timpul mandatului său în România[132].

Interconexiunile dintre avantajele economice asociate cu germanitatea și identitatea germană în România își găsesc o expresie particulară în discursurile cu privire la menținerea rețelei de școli de limbă germană în România. În 2019-2020, numărul de copii înscriși în grădinițe, școli și licee cu predare în germană era de 23.845, în timp ce numărul celor autodeclarați germani la ultimul recensământ efectuat de statul român, cel din 2012, a fost de 36.042[133]. În 2004, Martin Bottesch aprecia că aproximativ 90% dintre elevii înscriși în școli de limbă germană nu provin din familii care se identifică drept germane[134]. Într-un discurs de bun-venit ținut cu ocazia aniversării a un sfert de veac de la semnarea Tratatului germano-român, ambasadorul Cord Meier-Klodt l-a citat pe președintele Forumului, Paul-Jürgen Porr: „Nu avem o problemă cu numărul de elevi în școlile germane, avem o problemă cu numărul de profesori!" (*Wir haben kein Schülerproblem Deutsch, wir haben ein Lehrerproblem Deutsch*)[135].

Impactul filogermanismului (fără germani, dar în căutare de germani) în România post-1989 trece de nivelul discursiv. Chiar și în timpul regimului comunist, școlile de limbă germană erau deosebit de populare în rândurile populației române, din moment ce a vorbi germana și a putea să-ți asumi o identitate germană putea aduce cu sine, într-o anume măsură, posibilitatea de a emigra. Cu toate acestea, în ansamblul ei, rețeaua educațională de limbă germană finanțată de stat își are problemele ei. Furnizarea de învățământ de calitate în limba germană este dificilă, mai ales din cauza lipsei profesorilor care să vorbească germana ca limbă maternă și care să fie capabili să predea germană sau în

131. *Ibidem*, p. 29.

132. Kremm, „Vom Stammtisch", p. 53.

133. Cifre preluate de pe site-ul Forumului Democrat al Germanilor din România. Vezi http://www.fdgr.ro/ro/statistici (ultima accesare, 16 martie 2021). În acest context, merită menționat că întrebările la recensământ în România nu permit alegerea a mai mult de o identitate etnică.

134. Martin Bottesch, „Gedanken über die Zukunft des deutschsprachigen Schulwesens in Rumänien", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 105-110, aici p. 105.

135. Cord Meier-Klodt, „25 Jahre Deutsch-Rumänischer Freundschaftsvertrag – mit-und füreinander für ein gemeinsames Europa", http://docplayer.org/66060871-25-jahre-deutsch-rumaenischer-freundschaftsvertrag-mit-und-fuereinander-und-fuer-ein-gemeinsames-europa.html (ultima accesare, 16 martie 2021).

germană[136]. Recunoscând că viitorul școlilor de limbă germană din România se află într-o relație strânsă, dar nu lipsită de ambiguități, cu viitorul minorității ca atare, Forumul este de asemenea conștient că interesul pentru educația în germană este legat de aceea că a vorbi germana poate reprezenta „un atu important în căutarea unui loc de muncă de genul celor oferite de investitorii germanofoni în cadrul filialelor lor din România"[137]. Educația în limba germană este văzută astfel drept apta să furnizeze un „rezervor pentru piața muncii", mai ales pentru nevoile „antreprenorilor de limbă germană", după cum se exprima în mod explicit în 2013 parlamentarul Ovidiu Gant, reprezentantul Forumului Democrat în Parlamentul de la București din 2004 încoace[138].

Astfel, o politică educațională menită în principiu să contribuie la prezervarea identității minorității germane în România este tot mai mult înțeleasă drept o modalitate prin care copiii care provin din familii non-germane pot învăța germană și, astfel, pot căpăta acces la joburi puse la dispoziție de investitorii germani în România[139]. În același timp, situația le permite antreprenorilor și investitorilor care vin din țări germanofone în România să găsească o forță de muncă germanofonă în țară. Unele dintre dificultățile care izvorăsc din această stare de fapt au de-a face cu aceea că politica educațională este în principiu croită după nevoile minorității și astfel presupune că germana este limba maternă a elevilor[140]. Pentru Forum, „păstrarea și promovarea sistemului de învățământ în limba germană, precum și a instituțiilor culturale existente ale germanilor din România" reprezintă „deziderate prioritare", având în vedere sarcina autoimpusă de asigurare a „condițiilor pentru perpetuarea și dezvoltarea în continuare a identității minorității germane"[141].

Atât direct, cât și indirect, învățământul în limba germană în România poate – și este menit – așadar să contribuie la reproducerea unei identități germane în România și joacă un rol în relevanța continuă a Forumului ca organizație minoritară. Conform Statutului, calitatea de membru în cadrul Forumului este condiționată de cunoașterea limbii germane. Mai mult, Forumul are și o categorie specială a membrilor „susținători", deschisă în principiu atât cetățenilor altor țări decât România, cât și cetățenilor români de alte etnii decât germană[142]. Astfel, rețeaua educațională de limbă germană din România poate în fapt să producă

136. Martin Bottesch, „Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien von 1990 bis 2014", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, pp. 19-35, aici pp. 26-27.
137. FDGR, *Minoritatea germană*, p. 100; vezi și Bottesch, „Gedanken über die Zukunft".
138. Ovidiu Gant, „Das Reservoir für den Arbeitsmarkt ist in unseren Schulen", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2013, pp. 23-24.
139. *Ibidem*.
140. Martin Bottesch, „Gedanken über die Zukunft", p. 108
141. FDGR, *Minoritatea germană*, p. 48.
142. „Calitatea de membru", http://www.fdgr.ro/ro/statutul/107 (ultima accesare, 8 iunie 2018).

noi membri sau noi „susținători" ai Forumului. Totodată, un alt element pe care reprezentanții Forumului l-au imaginat adesea ca eventual întărind minoritatea germană și identitatea germană în România este cel al unei remigrații ori al unei migrații germane spre România, mai ales în contextul oportunităților economice aduse de procesul de integrare europeană[143]. Prezervarea rețelei educaționale de limbă germană nu poate fi decât un avantaj în această privință.

Un alt aspect al sistemului educațional legat de interesele economice germane este cel al învățământului profesional dual (*duale Berufsausbildung*). După cum este precizat în catalogul expoziției din 2014 despre minoritatea germană, cluburile germane de afaceri din România și în special Clubul Economic German din Brașov au jucat un rol foarte important în (re)înființarea învățământului profesional în România:

> De evidențiat este și angajamentul cluburilor în ceea ce privește pregătirea profesională dual după model german. La înființarea unei noi școli profesionale de stat, cu profil orientat spre practică, Clubul Economic German Brașov (DWK), alături de câteva firme membre, a preluat inițiativa. „Școala profesională germană Kronstadt" este singura care funcționează cu sistem de pregătire dual, o noutate în sistemul de învățământ românesc care, după schimbarea politică, și-a desființat școlile profesionale și a reluat subiectul pregătirii profesionale abia în 2012. Proiectul-pilot de la Brașov a fost realizat prin participarea energică a firmelor germane din regiune și în cooperare cu factorii de decizie de la nivel local și național din politică și educație. [...] Eforturile sustenabile ale economiei germane în ceea ce privește învățământul profesional dual în România sunt în folosul elevilor și al întreprinderilor, care își vor putea asigura în viitor o parte din necesarul de personal cu forță de muncă calificată[144].

Limba de predare este română, însă Forumul este unul dintre principalii suporteri la nivel politic ai sistemului educațional vocațional, în directă legătură cu susținătorii săi din câmpul economic, și anume cluburile germane de afaceri și Camera de Industrie și Comerț Româno-Germană[145]. Prima școală profesională funcționând pe baza sistemului dual s-a deschis în Brașov și este numită oficial Școala Profesională Germană Kronstadt[146]. Sistemul, prezentat și promovat ca un sistem „german" – referința funcționând ca o recunoaștere a calității – joacă un rol-cheie în relațiile contemporane româno-germane. Susținându-l fățiș, în ciuda faptului că la prima vedere este în cel mai bun caz doar indirect legat de

143. Paul Philippi, „Die Zukunft der Siebenbürger Sachsen nach zehn Jahren im freien Rumänien", în *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2005, pp. 266-292, aici pp. 279, 284; Bottesch, „Gedanken", p. 110; *idem*, „Zur Lage", p. 35.

144. FDGR, *Minoritatea germană*, pp. 80-82.

145. Gant, „Das Reservoir".

146. https://www.sgk.ro/despre-spgk/istoric/ (ultima accesare, 3 martie 2021).

prezervarea identității germane în România, Forumul implementează practic rolul de mediator în raporturile economice dintre Germania și România. Diplomații germani în România au subliniat și ei constant rolul întreprinderilor din spațiul germanofon în introducerea învățământului profesional dual în România și au făcut în mod consistent lobby pentru extinderea acestuia. Cu ocazia celei de-a 25-a aniversări a semnării Tratatului româno-german privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa, ambasadorul german la București, Cord Meier-Klodt, s-a referit la felul în care părinții români aspiră să-și înscrie copiii în programe educaționale de limbă germană, făcând un apel ca dezvoltarea rețelei de învățământ în germană să fie o prioritate a „noastră" (referința fiind cel mai probabil la Ambasada Germană și la Forum, care a fost organizator al evenimentului din Timișoara), împreună cu „partenerii și suporterii români din economie". Meier-Klodt a afirmat și că acest lucru ar trebui să se întâmple datorită cererii sporite care vine „dinspre economia «în creștere», în special germană". Mai mult, el a ținut să sublinieze relevanța învățământului profesional, pledând asiduu pentru extinderea acestuia, pentru a furniza astfel forța de muncă calificată de care au nevoie investitorii[147]. Argumentația lui Meier-Klodt aduce în prim-plan sistemul de învățământ profesional în raport cu existența unui model economic german pe care România se presupune că îl poate emula pentru ca economia să continue să crească. Declarația comună emisă cu ocazia celei de-a 20-a sesiuni mixte guvernamentale pentru problematica etnicilor germani din România a făcut și ea referire la învățământul profesional dual:

> O componentă importantă a cooperării româno-germane, susținută constant de ambele părți în cadrul Comisiei, au constituit-o eforturile comune pentru formarea profesională în sistemul dual de învățământ. Adoptarea de către guvernul român, la sfârșitul anului 2016, a legislației privind învățământul dual, ca parte a învățământului profesional și tehnic, permițând formarea profesională a tinerilor români cu sprijinul mediului economic german prezent în România, reflectă pe deplin excelența acestei cooperări[148].

Într-o carte recentă despre germanii din România, jurnalista Ruxandra Hurezean prezintă povestea lui Hans Promm, un german din România care a părăsit țara împreună cu familia sa pe când avea 17 ani, doar pentru a se întoarce ulterior în calitate de antreprenor. Unul dintre fondatorii Clubului Economic German din Brașov, Promm este prezentat și drept unul dintre cei ale căror eforturi – alături de ale asociatului său, Werner Braun – au condus la introducerea sistemului de

147. Meier-Klodt, „25 Jahre Deutsch-Rumänischer Freundschaftsvertrag".

148. George Ciamba și Hartmut Koschyk, „Cooperarea româno-germană pe tema minorităților este exemplară pentru Europa", 11 aprilie 2017, https://www.dw.com/ro/cooperarea-germano-română-pe-tema-minorităților-este-exemplară-pentru-europa/a-38384515 (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

învățământ profesional dual. În ciuda opoziției guvernului român, antreprenorul Promm, care se simte acasă atât în România, cât și în Germania, reușește „să înceapă să schimbe realitatea, pas cu pas"[149]. Eforturile germane sunt reprezentate ca facilitând succesul antreprenoriatului autentic în România.

Accentul pus pe antreprenoriat, expertiză și dezvoltare economică drept elemente-cheie ale identității germane și germano-române legitimează relevanța constantă a unei prezențe germane în România și permite discursurilor despre germanii din România să fie orientate nu doar spre trecut, ci și spre viitor. Subliniind legăturile dintre nevoile întreprinzătorilor și investitorilor germani și direcția pe care sistemul educațional din România ar trebui să o urmeze, precum și depunând eforturi concrete în această direcție, germanii apar ca agenți ai schimbării și ai antreprenoriatului capitalist, permițând în mod direct creșterea economică în România. Investițiile economice germane în România au devenit așadar un foarte important element autolegitimizator al identificării contemporane germane în contextul românesc. Ele pot furniza o perspectivă de viitor, una extrem de necesară, având în vedere constanta diminuare a populației germane din România. Pentru reprezentanții Forumului, perspectivele existenței viitoare ale minorității germane în România sunt conectate și ele cu migrația din exterior:

> Este ca și cum minoritatea germană din România nu poate avea o existență de durată fără migrație din afară. Dacă o migrație de vorbitori de germană are loc într-o măsură suficient de mare, atunci cele mai multe dintre întrebările cu privire la identitatea viitoare a minorității rămân *a fortiori* deschise[150].

În acest context, a acorda dimensiunii economice un rol important în producerea și reproducerea unei identități germane în România și a încerca crearea de condiții necesare pentru ca o viață economică după model german sau eventual sub oblăduire germană să aibă loc în România pot furniza impulsuri importante pentru o asemenea migrație și pentru potențiala imaginare a unei identități germane în România în viitor.

149. Ruxandra Hurezean, *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, p. 208.
150. Bottesch, „Zur Lage", p. 35.

6

„Cine n-are nemți să și-i cumpere"

6.1. Germanii din România ca victime. Memoria deportării în Uniunea Sovietică

Implicat direct în politica Forumului Democrat al Germanilor din România, fiind reprezentantul acestuia în Parlamentul de la București (1992-1996 și 1997-2004), precum și președinte al formațiunii între 1998 și 2002, Wolfgang Wittstock afirma într-un text retrospectiv că domeniile de bază ale activității sale în raport cu autoritățile de la București au privit protejarea minorității, reparațiile pentru măsurile arbitrare luate în timpul dictaturii comuniste și restituirea proprietăților naționalizate[1]. Într-o cheie similară, întrebat despre motivele care au stat la baza faptului că migrația germanilor din România către Republica Federală Germania nu a încetat odată cu disoluția regimului socialist de stat, ba chiar și-a atins apogeul în primii ani de după căderea regimului Ceaușescu, criticul și istoricul literar Stefan Sienerth a făcut aluzie la un scenariu de istorie contrafactuală, admițând totuși că este vorba de un „gând imposibil de verificat": „dacă reîmproprietărirea s-ar fi făcut la începutul anilor 1990 și dacă scuzele oficiale din partea statului român ar fi venit mai repede, istoria germanilor din România poate ar fi arătat altfel"[2]. Când pleda pasional pentru un vot acordat candidatului la președinție Klaus Iohannis, Radu Carp afirma:

> Este un miracol faptul că această comunitate încă mai există. S-a făcut totul pentru ca ea să dispară. Cei care nu au fost deportați în Bărăgan sau în Siberia ori nu au

1. Wolfgang Wittstock, „Mitreden und mitentscheiden. Schwierigkeiten der parlamentarischen Vertretung eines Minderheitenverbandes", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 31-39, aici p. 34.
2. Stefan Sienerth, „Dacă Herta Müller ia mâine Premiul Nobel, literatura română o va accepta subit", interviu de Cristian Cercel, *Observator cultural*, 391, 27 septembrie 2007.

fost condamnați la închisoare în timpul regimului comunist au fost vânduți la bucată în Germania[3].

Atât pentru Wittstock, cât și pentru Sienerth, precum și pentru Carp – cel puțin în lumina acestor afirmații – istoria recentă a germanilor din România se arată în mare a fi o istorie a germanilor ca victime ale statului român. În acest context, căderea regimului ceaușist ar fi putut reprezenta o oportunitate pentru a repara, atât simbolic, cât și concret, nedreptățile suferite de populația germană, o posibilitate căreia însă statul român nu i-a dat curs cu celeritate. Importanța acordată proceselor istorice care au avut loc în trecutul recent și nevoii de a le aborda prin intermediul unor măsuri restauratorii și/sau compensatorii indică în orice caz relevanța deosebită pe care chestiunile cu privire la trecut și la memorie au avut-o și continuă să o aibă în desfășurarea interrelațiilor româno-germane de după 1989, chiar dacă poate într-o măsură mai mică decât în cazuri precum cel al relațiilor germano-polone ori germano-cehe[4].

În narațiunile care subliniază calitatea de victimă a germanilor din România, unul dintre momentele cruciale îl reprezintă deportarea civililor la muncă forțată în regiunea Donbas și în Urali. Deportarea a avut loc în luna ianuarie a anului 1945 și a fost prezentată oficial la vremea respectivă ca o măsură în vederea reconstrucției Uniunii Sovietice, stat care avusese de suferit distrugeri masive în urma războiului de agresiune purtat pe teritoriul său. Istoriografia vorbește despre o cifră între 70.000 și 80.000 de germani din România care au fost deportați din ordinul direct al Moscovei[5].

Pe lângă deportare, reforma agrară din martie 1945, care a însemnat în practică exproprierea pe scară largă a germanilor din România, și apoi migrația către Republica Federală, prezentată adeseori prin folosirea unor termeni precum „trafic de oameni", „vânzare de oameni" sau „răscumpărare", sunt celelalte două fenomene/procese istorice la care se face cel mai adesea referire pentru a construi istoria germanilor din România post-1945 drept una a germanilor ca victime[6].

3. Radu Carp, „De ce trebuie votat Klaus Iohannis", *Blogurile Adevărul*, 8 noiembrie 2014, http://adevarul.ro/news/politica/de-trebuie-votat-klaus-iohannis-1_545dd0390d133766a8a6bb1b/index.html (ultima accesare, 13 aprilie 2021).
4. Pierre de Trégomain, „«Normales»? Les relations germano-roumaines avant et après la chute du Mur", *Allemagne d'aujourd'hui*, 182 (2007), pp. 81-89; Cristian Cercel, „Gli Altri Tedeschi", *Equilibri*, 13, nr. 3 (2009), pp. 423-428.
5. Georg Weber *et al.*, *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1999*, 3 vol., Böhlau Verlag, Köln, 1995; Hannelore Baier (ed.), *Deportarea etnicilor germani din România in Uniunea Sovietică 1945. Culegere de documente de arhivă*, Forumul Democrat al Germanilor din România, Sibiu, 1994; Hannelore Baier (ed.), *Departe, în Rusia, la Stalino: amintiri și documente cu privire la deportarea în Uniunea Sovietică a etnicilor germani din România (1945-1950)*, InterGraf, Reșița, 2003.
6. Remus Gabriel Anghel și Luminița Gheorghiu, „Refugiați, vânduți, regretați. Migrația germanilor din România 1944-1993", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.), *Un veac*

Uneori, paradigma victimizantă este extinsă și la perioada celui de-al Doilea Război Mondial, prin prezentarea germanilor din România drept victime ale lui Hitler și ale Germaniei naziste.

Mai cu seamă în ultimele trei decenii, deportarea în Uniunea Sovietică s-a transformat într-un loc esențial al memoriei germanilor din România, fiind recunoscută ca atare nu doar de germanii din România, ci și de observatorii externi. După disoluția regimului ceaușist, foști deportați au fondat rapid asociații care să le reprezinte interesele[7]. O mulțime de texte memorialistice, de proiecte de istorie orală, precum și prelucrări literare ale deportării au fost publicate atât în română, cât și în germană[8]. Filme documentare, spectacole de teatru radiofonic și proiecte fotografice completează peisajul amplu al deportării ca temă predilectă a confruntării mnemonice în cheie victimizatoare cu trecutul germanilor din România. De curând, regizorul Cristian Amza a realizat pentru Televiziunea Română o serie documentară în mai multe episoade despre deportare, intitulată „Deportații", iar Florin Besoiu este autorul unui documentar – și acesta de dată foarte recentă – intitulat *Supraviețuitorii la bătrânețe*. Un spectacol de teatru radiofonic, *Cinci ani în Donbas*, a fost realizat de curând sub egida Radio România Cultural. Deportarea în Uniunea Sovietică este și subiectul preocupărilor fotografului luxemburghez Marc Schroeder, al cărui proiect editorial intitulat *Order 7161* este în curs de apariție[9].

---

frământat. Germanii din România după 1918, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 308-335, aici pp. 311-312.

7. Vasile Ciobanu, „Germani", în Attila Gidó (ed.), *Cronologia minorităților naționale din România*, vol. I: *Albanezi, armeni, bulgari, croați, eleni, evrei și germani*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012, pp. 303-364, aici p. 311.
8. Hermann Rehner, *Wir waren Sklaven: Tagebuch eines nach Rußland Verschleppten*, Concordia, București, 1993; Liane Weniger, *Schatten am Don. Als Zwangsdeportierte aus Siebenbürgen in Kohlebergwerken in Russland, 1945-1946*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund, 1994; Helmut Berner și Doru Radosav (eds.), *Und keiner weiß warum. Donbaß. Eine deportierte Geschichte*, Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben, Ravensburg, 1996; Ernest Ulrich, *Cartea vieții mele: am fost deportat în URSS*, Editura Fundației Culturale „Ion D. Sîrbu", Petroșani, 2005; Herta Müller, *Leagănul respirației*, trad. și note de Alexandru Al. Șahighian, Humanitas Fiction, București, 2010; Cătălin Dorian Florescu, *Jacob se hotărăște să iubească*, trad. și note de Mariana Bărbulescu, Polirom, Iași, 2012; Lavinia Betea, Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai și Ilarion Țiu (eds.), *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012; Carol Aschembrener, *Cinci ani în Donbas*, Honterus, Sibiu, 2015; Mariana Gorczyca, *Dincoace și dincolo de tunel. 1945*, Polirom, Iași, 2019.
9. Cristian Amza, *Deportații. Un trecut zbuciumat*, 2018, documentar, https://www.youtube.com/watch?v=Q034mt9fRPc (ultima accesare, 4 aprilie 2021); Adrian Popescu, *„Supraviețuitorii la bătrânețe...* un film cu valoare arhivistică", *Tribuna*, 17 februarie 2019, https://www.tribuna.ro/stiri/cultura/supravietuitorii-la-batranete--un-film-cu-valoare-arhivistica-141793.html (ultima accesare, 7 mai 2021); Magda Duțu și Lăcrămioara Stoenescu, *Cinci ani în Donbas*, Radio România Cultural, 2018, spectacol de teatru radiofonic, https://www.radioromaniacultural.ro/cinci-ani-in-donbas/ (ultima accesare, 4 aprilie 2021); Marc Schroeder, *Order 7161*, în curs de apariție, http://www.marcpschroeder.com/order7161/background (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

Mai mult, odată cu acordarea premiului Nobel scriitoarei Herta Müller, autoarea romanului *Leagănul respirației*, se poate spune că tema deportării germanilor din România în Uniunea Sovietică a căpătat relevanță dincolo de contextul specific româno-german. Totodată, chiar dacă transformarea deportării într-un chintesențial loc al memoriei pentru și în ceea ce îi privește pe germanii din România este un fenomen care a avut loc în special după 1989, merită amintit că primele abordări literare și memorialistice ale deportării au apărut încă din perioada Războiului Rece, cea dintâi dintre ele în limba franceză[10].

Relevanța deportării pentru discursurile și practicile identitare ale germanilor (originari) din România care pun accentul pe calitatea de victimă este scoasă în evidență și de evenimentele comemorative ce au loc în ianuarie atât în România, cât și în Germania, precum și de numeroasele articole pe această temă care apar în publicații în română ori în germană în aceeași perioadă ori de numeroasele plăci comemorative din localități din Transilvania și Banat. Astfel de plăci și de inițiative memoriale îi includ adesea pe soldații care au luptat în al Doilea Război Mondial laolaltă cu cei care au murit în timpul deportării. În 1995, un monument dedicat deportaților, realizat de sculptorul Hans Stendl, a fost ridicat în Reșița[11].

În a doua sa carte, Klaus Iohannis s-a referit la deportare ca fiind un eveniment traumatic pentru comunitatea germanilor din România, descriind-o drept o „adevărată catastrofă"[12]. Un documentar despre Iohannis, difuzat înaintea celei de-a doua runde a alegerilor prezidențiale din 2014, a abordat la rândul său chestiunea deportării[13]. Printre cei intervievați în cadrul documentarului s-au numărat și istoricul și teologul Paul Philippi, președintele Forumului Democrat al Germanilor din România între 1992 și 1998 și președinte onorific al aceleiași organizații din 1998 până la decesul său, care a survenit în 2018, și Gerhild Rudolf, directoarea Centrului Cultural „Friedrich Teutsch" din Sibiu. Amândoi, ca și Iohannis, au subliniat caracterul nedrept al acțiunii de deportare, plasând-o într-o narațiune mai amplă care evidențiază măsurile antigermane ce au fost luate în România către finele celui de-al Doilea Război Mondial[14]. Rudolf sugera chiar că exclusiv autoritățile române au fost cele care au decis deportarea populației germane, chiar dacă istoriografia care s-a aplecat asupra acestei teme

10. Jean Rounault, *Mon ami Vassia. Souvenirs du Donetz*, Sulliver, Paris, 1949; Bernhard Ohsam, *Eine Handvoll Machorka. Roman aus Russland*, Kraft, Augsburg, 1958.
11. Ciobanu, cap. cit., p. 329.
12. Klaus Iohannis, *Primul pas*, Curtea Veche, București, 2015, p. 56.
13. Florin Iepan, *2 pentru România. Klaus Iohannis*, 2014, https://www.dailymotion.com/video/x2a6e8o (ultima accesare, 16 iunie 2018).
14. Vocea din off care narează documentarul menționează că bunicii lui Iohannis au fost deportați după sfârșitul războiului. Deportarea a avut loc însă în principal în ianuarie 1945, în timp ce războiul era încă în plină desfășurare. Nu este clar dacă bunicii lui Iohannis au fost în fapt deportați ulterior celor mai mulți dintre germanii din România sau dacă este vorba de o eroare factuală în documentar.

s-a pus, în mare, de acord în legătură cu faptul că sovieticii au cerut în mod expres ca germanii să fie trimiși în Ucraina în vederea „reconstrucției".

Documentarul – al cărui fir narativ aproape că începe cu deportarea – nu aduce în discuție contextul mai larg al deportării, care ar fi implicat o abordare a nazismului și a chestiunii înrolării în masă a sașilor transilvăneni și a șvabilor bănățeni în SS. Astfel, transmite ideea că momentul ianuarie 1945 reprezintă nu doar începutul suferințelor germane, ci și momentul zero al istoriei recente a germanilor din România, o strategie facilă și ușor de înscris în paradigma anticomunismului banal care omite confruntarea cu trecutul nazist. Același tip de omisiune poate fi regăsit și în cartea lui Iohannis. Acesta se referă pe scurt la deportare ca la un „episod sensibil" atât pentru familia sa, cât „și pentru identitatea comunității etnice" din care provine, prezentându-l drept o „catastrofă" (termen care apare de două ori pe o singură pagină) pentru germanii din România[15]. Apoi, în subsecțiunea imediat următoare, Iohannis face trecerea la o discuție despre „trecutul care ne privește", și anume trecutul comunist, văzut prin filtrul unei vizite la Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței din Sighetu Marmației[16].

Pe plan juridic, abordarea suferințelor și intereselor foștilor deportați imediat după căderea regimului lui Ceaușescu nu a fost un proces simplu. Când autoritățile române au redactat primele proiecte de lege având drept scop repararea nedreptăților comise în timpul socialismului de stat, borna temporală inițială de la care s-a pornit a fost 6 martie 1945, și anume data la care a fost instalat guvernul lui Petru Groza, cu sprijinul Moscovei. Aceasta însemna însă că germanii deportați în Uniunea Sovietică în ianuarie 1945 nu au fost inițial incluși în textul legii care le acorda anumite drepturi celor persecutați din motive politice „de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945"[17]. Prevederile Legii nr. 118/1990 au fost extinse abia în decembrie 1990, pentru a-i include și pe cei care au fost deportați în străinătate după 23 august 1944[18]. Începând din iulie 2013, prevederile legii se aplică și germanilor din România care au fost deportați, dar care nu mai dețin cetățenia română și nu mai au domiciliul în România[19]. Declarația comună

15. Iohannis, *Primul pas*, p. 56.
16. *Ibidem*, pp. 58-60.
17. „Decret-lege privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945", *Monitorul Oficial al României*, 9 aprilie 1990.
18. „Lege privind extinderea prevederilor Decretului-lege nr. 118/1990 și la persoanele deportate în străinătate după 23 august 1944", *Monitorul Oficial al României*, 13 decembrie 1990.
19. „Legea nr. 211 din 27 iunie 2013 privind acordarea unor drepturi persoanelor care nu mai au cetățenia română, dar care au fost persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și cele deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul Oficial al României*, 2 iulie 2013, https://lege5.ro/gratuit/gm3tcobzgi/legea-nr-211-2013-privind-acordarea-unor-drepturi-persoanelor-care-nu-mai-au-cetatenia-romana-dar-care-au-fost-persecutate-din-motive-politice-de-dictatura-instaurata-cu-incepere-de-la-6-martie-1945-p (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

emisă cu ocazia sesiunii comisiei interguvernamentale mixte româno-germane din 2017 includea următorul pasaj:

> Legislația românească privind stabilirea de plăți compensatorii pentru persoanele deportate sau persecutate de regimul comunist după cel de-al Doilea Război Mondial, gest unic la nivelul statelor Uniunii Europene, oferă astfel de drepturi germanilor originari din România, indiferent de cetățenia sau locul de reședință deținute la momentul înaintării cererii. Aceasta a început să producă efecte încă din anul 2013, fiind un exemplu important, transpus în plan legislativ, care demonstrează că România își asumă trecutul[20].

Mai mult, prin două acte legislative emise de Parlamentul României în 2020 a fost extinsă acordarea indemnizațiilor pentru deportați la copii, respectiv la soț ori soție[21].

În ianuarie 1995, cu ocazia celei de-a 50-a comemorări a deportării, o serie de evenimente au fost organizate în Brașov sub titlul „In memoriam deportationis 1945-1995". Principalul organizator a fost Forumul Democrat al Germanilor. Din partea statului român, atât președintele Ion Iliescu, cât și premierul Nicolae Văcăroiu au trimis mesaje oficiale adresate supraviețuitorilor deportării și celor reuniți în orașul transilvănean.

La momentul respectiv, conducerea Forumului spera de fapt că Iliescu își va cere scuze oficial pentru deportare, ceea ce însă nu s-a întâmplat ca atare[22]. Mesajul pe care l-a trimis Iliescu a fost mai nuanțat decât ar fi vrut Forumul. Președintele român de la acea vreme a situat „drama minorității germane din România" în contextul mai larg al „răsturnărilor geostrategice și al mutațiilor politice produse în ultima parte a celui de-al Doilea Război Mondial și în perioada imediat următoare". Mai mult, el chiar a pus suferința germanilor pe același nivel cu abuzurile și ilegalitățile ale căror victime au fost „numeroși cetățeni

20. George Ciamba și Hartmut Koschyk, „Cooperarea româno-germană pe tema minorităților este exemplară pentru Europa", 11 aprilie 2017, https://www.dw.com/ro/cooperarea-germano-română-pe-tema-minorităților-este-exemplară-pentru-europa/a-38384515 (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

21. „Legea nr. 130 din 15 iulie 2020 pentru completarea art. 5 din Decretul-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul Oficial al României*, 15 iulie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/227836 (ultima accesare, 4 aprilie 2021); „Legea nr. 232 din 5 noiembrie 2020 pentru modificarea și completarea Decretului-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul Oficial al României*, 5 noiembrie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/232660 (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

22. Wolfgang Wittstock, interviu realizat de autor, 7 ianuarie 2011, Brașov.

români, din toate categoriile sociale, etnice și religioase", imputând deportarea Comisiei Aliate de Control, dominată de sovietici. Iliescu s-a referit și la migrația în masă a germanilor din România petrecută în contextul „condițiilor specifice din anii dictaturii comuniste", subliniind totodată că „membrii minorității germane din România au suferit, asemenea majorității covârșitoare a populației românești, strămutări și exproprieri abuzive, privațiuni și încălcări ale drepturilor omului". Totodată însă, mesajul lui Iliescu întărea obișnuitele stereotipuri filogermane, subliniind „sentimentele de simpatie și prețuire" ale poporului român față de tradițiile culturale ale minorității germane, precum și „contribuția ei la dezvoltarea generală a societății românești"[23].

Scrisoarea lui Văcăroiu adresată participanților la comemorarea din 1995 a atribuit în mod direct responsabilitatea pentru deportare ordinului explicit al Moscovei, care a forțat guvernul român de la acea vreme să-i deporteze în Uniunea Sovietică pe cetățenii germani considerați apți de muncă, pentru reconstrucția țării. Ba mai mult, pentru Văcăroiu aceasta avusese la bază imputația absurdă a originii germane a celor deportați, chiar dacă ei erau cetățeni români. Pentru premierul român era vorba astfel de o incriminare colectivă pentru o vină imaginară. Văcăroiu sugera că cetățenia română făcea într-o oarecare măsură absurdă incriminarea originii germane, din moment ce cea dintâi ar fi trebuit să prevaleze față de cea din urmă. Premierul român a subliniat de asemenea opoziția guvernului român față de deportare. La fel ca Iliescu, și-a încheiat mesajul prin reiterarea unor stereotipuri pozitive cu care germanii sunt asociați în România, precum seriozitatea și hărnicia[24].

Cele două mesaje nu erau pe de-a-ntregul compatibile cu narațiunile victimizatoare cu privire la germanii din România care tind să sublinieze particularitatea suferinței germanilor din România și care fac din germani victimele *par excellence* ale istoriei române în secolul XX. Cu toate acestea, cele două mesaje dădeau de înțeles că abordarea suferinței germanilor în cadrul discursurilor memoriale românești este posibilă. Era întâia oară când autoritățile centrale române recunoșteau oficial suferința germanilor, chiar dacă – în special Iliescu – încercau în parte să pună un bemol asupra caracterului particular german al acestei suferințe și să o situeze într-un context mai larg. Însă trebuie notat că mesajele lui Iliescu și lui Văcăroiu cu ocazia celei de-a 50-a aniversări a deportării au fost exprimate într-o perioadă în care Ion Antonescu, dictatorul fascist din timpul celui de-al Doilea

23. „Mesajul domnului Ion Iliescu, Președintele României, adresat participanților la manifestările comemorative prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la deportarea în URSS a unor grupuri de etnici germani din România – Brașov, 14 ianuarie 1995", http://old.presidency.ro/pdf/date_arhiva/482_ro.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021).

24. Textul mesajului lui Văcăroiu, în germană: „Eine schreckliche Vergeltung. Brief des Premiers Văcăroiu an die Teilnehmer der Veranstaltung", *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 21 ianuarie 1995.

Război Mondial, era practic reabilitat în cadrul societății române și în care nu exista nicio recunoaștere ca atare a participării românești la Holocaust și a vreunei responsabilități românești/a statului român pentru acesta.

Cu ocazia aceluiași eveniment, istoricul și teologul Paul Philippi, președinte al Forumului, a rostit și el un mesaj adresat formal președintelui Iliescu. Philippi a mers până la a afirma că „deportarea etnicilor germani în Uniunea Sovietică era doar primul pas al unei discriminări etnice de mare anvergură – singura discriminare (după câte știm) desfășurată în România pe o bază pur etnică"[25]. El a repetat această afirmație de două ori în timpul discursului său, chiar dacă inserarea observației „după câte știm" avea darul de a permite eventuale viitoare ajustări ale acestei alegații. Philippi a prezentat deportarea ca fiind doar un prim pas dintr-o serie mai amplă de măsuri antigermane, făcând referire și la anularea drepturilor civice – de pildă, dreptul de vot – în 1946, la deportarea șvabilor bănățeni în Bărăgan în anii 1950 și la evacuarea sașilor din orașele industriale transilvănene[26].

În mesajul lui Philippi din 1995, germanii din România apăreau așadar drept victimele paradigmatice ale istoriei române din secolul XX. Implicit, aceasta însemna atât omiterea tacită a persecuției genocidale ale cărei victime au fost evreii și romii în perioada premergătoare și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cât și preistoria deportărilor, care ar fi implicat o discuție cu privire la o temă ceva mai delicată, și anume influența ideologiei naziste în interiorul comunităților de germani din România. Chiar dacă au arătat diferențe notabile la nivelul stilului și al accentelor, declarațiile emise de Iliescu, Văcăroiu și Philippi în 1995 indicau existența unor potențiale puncte de intersecție între două procese de cosmetizare sau de trecere sub tăcere a trecutului fascist de dinainte de 1945 – unul dintre ele românesc, celălalt româno-german –, procese care subliniază victimizarea în timp ce tind să tabuizeze sau să decontextualizeze culpabilitatea ori responsabilitatea. Merită remarcat și că Philippi își adresa la acea vreme cererile pentru recunoașterea calității de victime a germanilor din România nu doar guvernului român, ci și autorităților germane. Astfel, în ianuarie 1996, istoricul și teologul sas îi adresa o scrisoare președintelui german Roman Herzog, după ce acesta declarase 27 ianuarie drept Ziua Comemorării Victimelor Național-Socialismului. Philippi sugera că germanii din România care au servit în SS, alături de cei care au fost deportați în Uniunea Sovietică, ar trebui și ei tratați drept „victime ale național-socialismului"[27].

25. Paul Philippi, „Zum 50. Jahrestag der Deportation in die Sowjetunion (12. Januar 1995)", în *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2006, pp. 97-104, aici p. 102.

26. *Ibidem*.

27. *Idem*, „Verstrickung, Schuld und Opfer", în *Kirche und Politik*, vol. II, pp. 150-151.

Merită menționat totuși că, cu doi ani înaintea comemorării din 1995, Philippi publicase un articol în *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien* despre înrolarea în SS a germanilor din România. Articolul a fost publicat și în presa de limbă română. În acest articol, Philippi pleda pentru o reflecție asupra fenomenului – vorbind totodată de „idealism", de „o conștiință a datoriei morale", prezentându-i pe SS-iștii originari din România drept „victime ale nazismului", însă afirmând și că „nu putem să ne amăgim că am fost simple victime ale unei avalanșe provocate de alții" și stabilind niște legături cu deportarea ulterioară în Uniunea Sovietică, un impuls contextualizator care nu s-a regăsit apoi în declarațiile din ianuarie 1995[28]. Philippi a fost el însuși unul dintre cei care s-au înrolat în SS în 1943, la vârsta de 19 ani[29]. Discursul lui cu ocazia celei de-a 60-a comemorări a deportării, în contextul evenimentelor comemorative organizate în 2005 în Reșița, a avut un ton parțial diferit de cel din 1995, arătând o mai mare deschidere față de recunoașterea apetenței majore pentru nazism în rândul comunităților germanilor din România[30].

Noiembrie 1996 a marcat o schimbare guvernamentală în România, care a fost la acea vreme optimist salutată drept aducând modificări fundamentale la nivelul politicii românești. Puterea a fost preluată de o pestriță coaliție conservator-neoliberală a cărei legitimitate își trăgea în mare parte seva din agățarea la rever a unui blazon europenist și anticomunist. Unul dintre principalele obiective ale noilor autorități îl reprezenta accelerarea negocierilor pentru ca România să adere atât la Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), cât și la Uniunea Europeană (UE). Calitatea de membru în cele două organizații era în mare percepută ca venind la pachet. Mai mult, prezentarea integrării în NATO și în UE ca fiind un obiectiv național corespundea și afirmării cu tărie a unei identități politice (și culturale) europene/occidentale autentice. La nivel discursiv, accentul pus pe Europa, prezentată ca un proiect de apartenență culturală, politică și economică, a fost folosit pentru a stabili un instrument clar de diferențiere în raport cu guvernul anterior și cu ceea ce se presupunea că reprezenta el.

28. *Idem*, „În urmă cu 50 de ani, etnici germani din România s-au înrolat în «Waffen-SS»", trad. de Annemarie Weber, *România liberă*, 25 mai 1993.

29. Vezi Paul Philippi, „Von der Schulbank 1943 in den Zweiten Weltkrieg", prelegere, 3 noiembrie 2015, Forumul German Sibiu, https://www.siebenbuerger.de/ortschaften/hermannstadt/multimedia/sonstiges/46655-vortrag-des-zeitzeugen-prof-dr-paul.html (ultima accesare, 3 martie 2021).

30. „Nu ne-am lăsat, oare, orbiți de entuziasmul pentru cel de-al Treilea Reich? Oare nu noi am lăsat frâiele comunității noastre în mâna acelora care au vrut să ne educe astfel încât să ne identificăm cu cel de-al Treilea Reich? Oare nu noi le-am cântat acestora cu voce tare cântecele?", vezi Paul Philippi, „Reflecții actuale și de perspectivă privind deportarea germanilor", trad. de Mircea Suhăreanu, *Altera*, 26-27 (2005), http://www.altera.adatbank.transindex.ro/index.php?cid=370 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Pe acest fundal a avut loc în aprilie 1997 vizita oficială a ministrului german de Externe, Klaus Kinkel, în România. Cu acest prilej, guvernul român, prin vocea omologului lui Kinkel de la acea vreme, Adrian Severin, și-a exprimat regretul cel mai profund și și-a cerut scuze pentru nedreptățile cărora le-a căzut victimă minoritatea germană în timpul regimului comunist. Declarația lui Severin s-a referit în mod explicit la deportarea în 1945 a germanilor în Uniunea Sovietică, la deportările în Bărăgan care au avut loc în timpul conflictului Stalin-Tito din anii 1950, precum și la așa-numita „vânzare" a germanilor de către regimul Ceaușescu[31].

Pot fi făcute mai multe observații cu privire la acest moment. Prima dintre ele este de natură conceptuală și are în vedere distincția operaționalizată de politologa Melissa Nobles. Aceasta distinge între două tipuri de scuze politice: cele ale guvernelor și cele ale șefilor de stat. Cele dintâi sunt în general chestiuni puse în scenă cu mare atenție, rezultatul unor dezbateri și al unor procese de deliberare, și aduc adesea cu sine compensații monetare. Cele din urmă, în schimb, sunt afirmații de natură verbală sau gesturi aparent mai spontane ale unor oficiali guvernamentali, ce rareori aduc cu sine compensații financiare. Cancelarul german Willy Brandt îngenunchind în 1970 în fața monumentului Revoltei din Ghetoul Varșoviei este unul dintre cele mai cunoscute exemple de gesturi care pot fi privite ca ținând de această din urmă categorie[32]. Declarația lui Severin aparține la rândul ei din punct de vedere tipologic aceleiași categorii, după cum dau de înțeles propriile lui afirmații *post factum*.

Celelalte observații care pot fi aduse cu privire la această declarație privesc conținutul ei, precum și explicațiile ulterioare furnizate de Severin în legătură cu ceea ce l-a împins să o facă. În primul rând, declarația recunoștea în mod direct contribuția autorităților române la deportarea în Uniunea Sovietică, „sub presiunea ocupației străine", o relativă schimbare de nuanță față de declarațiile pe care Iliescu și Văcăroiu le emiseseră cu doi ani mai devreme, ce le atribuiau vina exclusiv sovieticilor. Văcăroiu mersese chiar până la a accentua opoziția guvernului român de la acea vreme, opoziție pe care istoriografia tinde să o confirme. În al doilea rând, declarația lui Severin s-a referit și la relocarea șvabilor din localități din Banat aflate la granița cu Iugoslavia în Bărăgan, în sud-estul României. Aceste măsuri, care au avut loc în timpul conflictului Stalin-Tito la începutul anilor 1950, nu au afectat doar șvabi, ci și alți locuitori ai satelor aflate la graniță: etnici sârbi, români, bulgari, maghiari, romi etc. Adrian Severin a dezavuat aceste

31. „Guvernul Ciorbea dezavuează total deportarea și vânzarea etnicilor germani din România în perioada comunismului. Declarația d-lui ministru Adrian Severin", *România liberă*, 3 mai 1997.

32. Melissa Nobles, *The Politics of Official Apologies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 5-6.

evenimente în contextul unei atenții de natură a disculpa acordată exclusiv minorității germane din România. Scuzele sale nu au fost adresate tuturor celor strămutați, ci șvabilor strămutați. Astfel, Severin a stabilit o ierarhie a victimizării. Printre cei deportați, șvabii – din moment ce erau germani, am putea adăuga – erau cei mai importanți și mai demni de a primi scuze simbolice. Nu în ultimul rând, Severin și-a cerut scuze și pentru așa-numita „vânzare" a germanilor care a avut loc în timpul regimului comunist. După știința mea, niciun oficial român de rang înalt nu a mai făcut vreodată acest lucru, spontan ori nu, cu privire la populația evreiască, a cărei istorie sub regimul comunist din România este – paradoxal, dacă avem în vedere ceea ce s-a întâmplat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial – foarte asemănătoare cu cea a minorității germane[33].

După ce și-a încheiat mandatul ministerial, Severin a oferit informații cu privire la activitatea sa în fruntea Ministerului de Externe. Relatările sale, publicate în anul 2000 într-o carte de dialoguri cu Gabriel Andreescu, au inclus informații din spatele ușilor închise despre întâlnirile cu Klaus Kinkel. În prima sa reuniune cu ministrul german, care a avut loc în februarie 1997, într-un context semioficial, Severin a pledat în fața omologului său pentru accederea în alianța nord-atlantică[34]. Pentru Severin, calitatea de membru al NATO era parte a procesului de unificare europeană și astfel strâns legată de efortul de a afirma o identitate românească europeană și occidentală.

În dialogul său cu Andreescu, Severin își rememora argumentația expusă în fața lui Kinkel, subliniind că a numit România „o țară din extremul orient al Europei Centrale, care reprezintă cea mai îndepărtată zonă de extensie a culturii germane spre Est"[35]. Încercarea de a situa România la granița Europei Centrale este esențialmente o ilustrare a unui discurs „orientalist", un caz de „gradare a Orienturilor", în termenii lui Bakic-Hayden[36]. Indică o tentativă de a deesticiza identitatea românească, într-o referire implicită la dezbaterile despre Europa

33. Radu Ioanid, „Ceaușescu și Dej au vândut 250.000 de evrei", interviu de Andrei Bădin, *Adevărul*, 12 octombrie 2006, http://www.adevarul.ro/life/sanatate/Ceausescu-Dej-vandut-evrei_0_47395574.html (ultima accesare, 13 august 2017). Vezi și Radu Ioanid, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, trad. de Ciprian Dumea și Mirela Mircea, Polirom, Iași, 2005.

34. Este imposibil să afirmăm în ce măsură amintirile lui Severin corespund realității, afirmațiile fostului ministru de Externe părând a fi în mare parte un exercițiu de autoreprezentare narcisică. În același timp însă, nu văd niciun motiv pentru care să chestionez faptul că spiritul discursului lui Severin în fața ministrului german al Afacerilor Externe a fost într-adevăr cel pe care Severin l-a prezentat apoi, la trei ani distanță, în cartea sa de dialoguri cu Gabriel Andreescu.

35. Adrian Severin și Gabriel Andreescu, *Locurile unde se construiește Europa*, Polirom, Iași, 2000, p. 91.

36. Milica Bakic-Hayden, „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, 54, nr. 4 (1995), pp. 917-931.

Centrală ca un Occident răpit, care circulau în anii 1980[37]. Descriind România drept o țară din Europa Centrală, Severin semnala dorința de a afirma o astfel de identificare și, pe baza ei, de a intra în NATO încă din primul val de extindere, laolaltă cu Polonia, Ungaria, Republica Cehă și Slovacia, țările central-europene paradigmatice[38]. În studiul său despre cazul iugoslav, Bakic-Hayden arată complexitatea relațiilor Est-Vest și felul în care „Orientul" perceput drept Celălalt stă la baza discursurilor identitare nu doar în Europa de Vest, ci și în Europa de Est[39]. Altfel spus, „Orientul" drept Celălalt este folosit ca instrument de legitimare în discursurile identitare promovate de elitele din țările est-europene, pentru a se debarasa de atribuiri identitare esticizante și a-și afirma apartenența la cultura „europeană". Aceasta se petrece adesea prin intermediul unei „orientalizări" discursive a tot ceea se află la est de respectivele țări. Plasarea României la granița Europei Centrale reprezintă o tentativă de deorientalizare a României, care duce implicit la atribuirea unei identități „orientale" pentru tot ceea ce se află la est (și la sud) de România. Geografiile simbolice din discursul lui Severin operau cu două diferențieri implicite, una față de Balcani și față de fosta Iugoslavie, precum și una față de fosta Uniune Sovietică.

Continuând în același stil în cadrul discuției cu Kinkel, Severin s-a referit în mod direct la relațiile culturale româno-germane, afirmând că „România și-a dezvoltat o mare parte a culturii sale sub influența și în intim contact cu cultura germană"[40]. Afirmația sugerează o abordare relativ diferită în raport cu narațiunile și discursurile care sunt în principiu ceva mai des întâlnite, ce subliniază caracterul francofil al culturii române moderne. Desigur, Severin se comporta ca un diplomat al unei țări pe care el însuși o vedea drept periferică și care încerca să câștige sprijinul și bunăvoința lui Kinkel, ministrul de Externe al motorului/centrului Europei. Un discurs germanofil nu este surprinzător în acest context, existând oricum o tradiție de la care se putea revendica. Însă alegerea argumentelor și accentele de care s-a folosit spun foarte multe. Alte discursuri ar fi putut fi imaginate, alte abordări ar fi putut fi scornite. Severin a optat pentru un discurs care punea accentul pe identitate și memorie, definind identitatea europeană a României ca fiind în mare parte datorată culturii și influenței germane. În plus, Severin și-a construit în mod explicit argumentația în jurul minorității germane din România, încercând să instrumentalizeze statutul Germaniei ca stat de neam pentru aceasta:

37. Milan Kundera, „Tragedia Europei Centrale", trad. de Alina Ghimpu, în Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Polirom, Iași, 1997, pp. 221-235.

38. Maciej Janowski, Constantin Iordachi și Balázs Trencsényi, „Why Bother about Historical Regions? Debates about Central Europe in Hungary, Poland and Romania", *East-Central Europe*, 32, nr. 1-2 (2005), pp. 5-58.

39. Bakic-Hayden, art. cit.

40. Severin și Andreescu, *op. cit.*, p. 91.

> I-am spus că avem o minoritate germană și aceasta, chiar dacă mică, se întreabă fără îndoială ce va face țara ei de aceeași origine culturală pentru ca ea să nu rămână în afara unei Europe extinse sau în afara unei Europe asigurate prin extinderea Alianței Nord-Atlantice[41].

La acea vreme, Forumul Democrat al Germanilor pleda la rândul său pe lângă autoritățile germane în vederea îndeplinirii acelorași obiective. Într-o scrisoare din 1997 adresată lui Helmut Kohl cu privire la accederea României în alianța nord-atlantică, reprezentanții de prim-plan ai Forumului argumentau în favoarea accederii pentru că „posibilitatea noastră de a exista ca germani în România depinde în mod decisiv de integrarea țării noastre în structurile europene"[42].

Afirmațiile lui Severin adresate lui Kinkel reprezintă un exemplu elocvent al încercării discursive (cu potențiale consecințe politice) de a legitima aspirațiile României la accederea în alianța nord-atlantică pe baza unei apartenențe culturale europene (o apartenență central-europeană, deci nu estică; central-europeană, deci aproape vestică). Pentru a afirma cu succes această apartenență culturală, Severin a prezentat influența germană ca fiind un element-cheie al identității române. Premisa lui era că germanitatea este prin excelență o identitate europeană: obiectivul său era de a transfera această europenitate asupra identității românești. Discursurile identitare și mnemonice sunt esențialmente legate de putere, legitimitate și aspirațiile politice. Scurta narațiune identitară pe care Severin și-a amintit că a expus-o în fața lui Kinkel ilustrează foarte bine acest lucru.

Această primă întâlnire a pus bazele ulterioarei vizite a lui Kinkel la București, care a avut loc în aprilie 1997. Cu această ocazie, Severin și-a exprimat public (și aparent spontan) părerile de rău pentru tratamentul aplicat minorității germane în România în timpul regimului comunist. Ulterior, el a afirmat că scuzele au fost menite să risipească neîncrederea prezentă în relațiile româno-germane, presupusă a fi fost cauzată de tratamentul discriminatoriu la care a fost supusă minoritatea germană înainte de 1989. Mai mult, Severin își prezenta propria poziție ca inspirându-se din procesul german de prelucrare critică a trecutului și fiind compatibilă cu acesta:

> Dacă Germania cu sine face o asemenea analiză critică și încearcă să rezolve problemele prezentului numai după ce și-a înțeles critic trecutul, cu atât mai mult ea va evalua capacitatea de a se alia cu unii sau cu alții pe baza experiențelor pe care le-a avut în trecut în contactele cu acele țări sau națiuni[43].

41. *Ibidem.*
42. Paul Philippi, „Zur NATO-Mitgliedschaft Rumäniens", în *Kirche und Politik*, vol. II, pp. 188-190, aici p. 189.
43. Severin [redacted] Andreescu, *op. cit.*, p. 95.

Conform amintirilor fostului ministru român al Afacerilor Externe, amintiri a căror autoromanțare este pe alocuri de-a dreptul candidă, declarația a stârnit emoție și surpriză în rândul delegației germane, producând „o zguduire a conștiinței interlocutorilor noștri" și funcționând ca o „exorcizare a unor sentimente grele care existau în conștiința lor și care nu erau în niciun caz de natură să-i entuziasmeze când se gândeau la relațiile germano-române"[44]. În relatarea lui Severin, Klaus Kinkel se arată chiar a fi fost pe punctul de a izbucni în lacrimi, în timp ce „traducătoarea oficială", probabil ceva mai slabă de înger, „pur și simplu a cerut un moment de pauză pentru că plângea de-a binelea"[45]. Mai mult, Severin a descris și cum Kinkel și-a amintit cu această ocazie de dădaca sa originară din Banat și de povestirile ei despre soarta tragică a germanilor din România la finele celui de-al Doilea Război Mondial[46]. Severin a detaliat apoi și presupusele rememorări ale omologului german cu privire la rolul acestuia în procesul de emigrație a germanilor din România către Republica Federală, care a avut loc în timpul comunismului[47]. Kinkel, pare-se,

> și-a amintit, în cadrul acestei lungi și foarte emoționante povestiri, de modul în care la fiecare buget anual se tăiau ajutoarele sociale, se tăiau cadourile care se dădeau la pomul de iarnă pentru copiii orfani din Germania și se făceau alte asemenea economii spre a se disponibiliza sumele de bani necesare răscumpărării bucată cu bucată a germanilor pe care regimul ceaușist îi vindea din România[48].

Astfel, regimul comunist din România se arăta a fi fost nu doar responsabil pentru practica destul de dubioasă și chestionabilă din punct de vedere moral de a le permite membrilor minorității germane să emigreze doar în schimbul unor plăți financiare, ci și pentru Crăciunul tern și lipsit de cadouri al orfanilor din Germania.

Severin susținea că scuzele sale au permis României să facă pași importanți către accederea în alianța nord-atlantică. Ele indică percepția conform căreia discursurile despre germanitate în România pot fi instrumentalizate pentru a afirma o identitate europeană și pentru a atinge anumite obiective politice concrete. Mai mult, conform propriei relatări cu privire la diferitele proiecte pe care i le-a propus ulterior cancelarului Helmut Kohl, precum construcția unei autostrăzi între București și Budapesta sau retrasarea Coridorului Paneuropean de Transport IV, Severin afirma că a subliniat că aceste proiecte erau menite să fie benefice pentru sașii și șvabii din Transilvania și Banat[49].

---

44. *Ibidem*, p. 98.
45. *Ibidem*, p. 97.
46. *Ibidem*, pp. 97-98.
47. Severin afirmă că Kinkel era secretar de stat în Ministerul de Interne la acea vreme, ceea ce este o eroare. Kinkel a fost secretar de stat în Ministerul Justiției între 1982 și 1990.
48. Severin și Andreescu, *op. cit.*, p. 98.
49. *Ibidem*, p. 103.

Severin a făcut trimitere și la faptul că decizia de a-și cere scuze a fost luată de el însuși, fără să fi discutat conținutul declarației cu președintele Emil Constantinescu. Mai mult, el a comentat cu privire la recepția negativă a gestului său în presa română, subliniind și opoziția de care s-a lovit după eveniment în cadrul propriei coaliții guvernamentale, de pildă, din partea lui Ion Caramitru, care pe atunci era ministru al Culturii[50]. Realitatea este însă că gestul lui Severin a fost primul gest al unui înalt reprezentant al statului român care a recunoscut responsabilitatea românească pentru luarea unor măsuri discriminatorii împotriva unui grup etnic și participarea directă a autorităților române la asemenea măsuri. A fost vorba de o recunoaștere mult mai puternică față de cea care reieșea din discursurile lui Iliescu și Văcăroiu, cu doi ani în urmă. Că o astfel de recunoaștere a privit fenomene care au avut loc în timpul socialismului de stat și că Severin a prezentat-o ca fiind în fapt parte dintr-un proces de prelucrare a trecutului în conformitate cu modelul german sugerează o echivalare implicită a nazismului cu comunismul.

O extrem de ambiguă recunoaștere oficială a participării române la Holocaust, prin vocea președintelui Emil Constantinescu, a avut loc pentru prima oară în luna septembrie a aceluiași an[51]. În mesajul său din mai 1997, Constantinescu a subliniat că „planificatorii acestui genocid de neiertat nu au fost români" și că în timpul războiului autoritățile române „au organizat însă deportări, au înființat lagăre și au promovat o legislație rasială", dar totodată „au încercat nu o dată să se opună cererilor naziste de lichidare totală a populației evreiești, au organizat imigrarea unor grupuri de evrei în Palestina, au protejat chiar fățiș unele personalități ale comunității evreiești din România"[52]. Ulterioara re-recunoaștere a responsabilității românești pentru Holocaust, care a avut loc în 2004, va fi mult mai lipsită de echivoc și mult mai vizibilă, probabil și pentru că a fost însoțită de înființarea unei Comisii Internaționale pentru Studierea Holocaustului în România, condusă de Elie Wiesel. În ceea ce privește persecuțiile de stat împotriva romilor din România, o parte integrală a Holocaustului din România, președintele de atunci, Traian Băsescu, și-a cerut oficial scuze față de comunitatea

50. Pentru niște comentarii critice și acide cu privire la scuzele lui Severin, vezi Bogdan Chirieac, „Germania – un refuz călduros", *Adevărul*, 3 mai 1997. În termenii lui Chirieac: „Dacă România s-a scuzat pentru așa ceva, atunci și Germania ar fi trebuit să se scuze pentru pactul Ribbentrop-Molotov, pentru Diktatul de la Viena sau pentru bombardarea Bucureștiului după 23 august 1944".

51. Aparent, în iunie 1997, cu ocazia unei vizite oficiale în Israel, Severin și-a exprimat și el regretul pentru rolul României în Holocaust, chiar dacă, conform afirmațiilor sale, acest lucru nu a fost relatat în presa românească. Vezi Severin și Andreescu, *op. cit.*, p. 135.

52. Emil Constantinescu, „Jertfa evreilor de pe pământul României e o povară în inima noastră", *Adevărul*, 10-11 mai 1997.

romă abia în octombrie 2007[53]. În acest context, merită precizat și că extinderea prevederilor Decretului 118 din 1990 la cei persecutați pe motive etnice între 6 septembrie 1940 și 6 martie 1945 a avut loc abia în 1999[54].

Într-una dintre primele lucrări de istorie publicate în România post-1989 și care tratează critic comunismul românesc, economistul și fostul deținut politic Gheorghe Boldur-Lățescu s-a referit la „prima tragedie a populației de origine germană din România", afirmând că faptele sunt „destul de bine cunoscute"[55]. Boldur-Lățescu nu intra în detalii, rezumându-se la a afirma că deportarea a dus la „zeci de mii de victime – decedați, invalizi, bolnavi incurabili" și văzând în ea o dovadă că „crima împotriva ființei biologice a poporului începe să ia proporții"[56]. Ulterior, în cel de-al treilea volum al lucrării sale, Boldur-Lățescu a avansat cifra de 150.000 de etnici germani deportați în Uniunea Sovietică[57]. Aceasta este o supraestimare, dat fiind că cercetătorii care s-au aplecat cu acribie asupra subiectului avansează o cifră între 70.000 și 80.000 de deportați[58]. Raportul Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România a recunoscut la rândul său deportarea germanilor din Uniunea Sovietică, parte a argumentației cu privire la natura criminală a regimului comunist. Fenomenul este

53. „Comunicat de presă (22 octombrie 2007). REF: Ceremonie de decorare a etnicilor romi supraviețuitori ai Holocaustului", http://www.old.presidency.ro/pdf/date_arhiva/9708_ro.pdf (ultima accesare, 13 august 2017).

54. „Ordonanța nr. 105 din 30 august 1999 (republicată) privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de către regimurile instaurate în România cu începere de la 6 septembrie 1940 până la 6 martie 1945 din motive etnice", *Monitorul oficial*, 13 februarie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19161 (ultima accesare, 13 aprilie 2021). Poate fi facută trimitere și la faptul că minoritatea germană a fost numită direct în textul Legii 18/1991, cu privire la reconstituirea dreptului de proprietate privată asupra terenurilor agricole. Articolul 17 al textului legii (în forma inițială, articolul 16) stipulează: „În localitățile cu cetățeni români, aparținând minorității germane sau în care locuiesc persoane care au fost deportate sau strămutate, deposedate de terenuri prin acte normative intervenite după anul 1944, se vor atribui în proprietate, la cerere, cu prioritate acestora sau moștenitorilor, suprafețe de teren din rezerva aflată la dispoziția comisiilor sau se va proceda conform art. 37". Vezi „Legea nr. 18 din 19 februarie 1991 (republicată)", *Monitorul oficial*, 5 ianuarie 1998, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/1459 (ultima accesare, 13 aprilie 2021). Prevederea acordării de teren din rezervă a stârnit vii nemulțumiri în rândul membrilor minorității germane. Totuși, ea a reprezentat multă vreme singura prevedere juridică pe baza căreia membrii unei minorități etnice identificați ca atare – cea germană – puteau să revendice titluri de proprietate considerate a fi fost pierdute abuziv în urma exproprierilor și naționalizărilor efectuate în primii ani de după sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

55. Gheorghe Boldur-Lățescu, *Genocidul comunist în România*, vol. I: *Dimensiunile genocidului*, Albatros, București, 1992, p. 21.

56. *Ibidem*.

57. *Idem*, *Genocidul comunist în România*, vol. III: *Destine strivite*, Albatros, București, 1998, p. 8.

58. Weber *et al.*, *op. cit.*

menționat întâia oară în capitolul al doilea al Raportului, ca fiind unul dintre pașii inițiali ai „genocidului comunist", îndeplinit la ordinele Moscovei și cu presupusa complicitate a liderilor comuniști din țară. Capitolul preia literal pasaje întregi din lucrarea deja menționată a lui Boldur-Lățescu. Astfel, raportul începe prin a avansa aceeași cifră de 150.000 de etnici germani deportați în Uniunea Sovietică[59]. Cu toate acestea, peste doar 38 de pagini, cifra este înjumătățită, iar numărul celor deportați devine 75.000[60]. Scurta secțiune din Raport dedicată în mod special minorității germane între 1944 și 1990 prezintă istoria acesteia după ce România a întors armele în august 1944, subliniind represiunile, și anume deportarea în Uniunea Sovietică la muncă de reconstrucție, reforma agrară și „vânzarea germanilor"[61]. Raportul include totuși o referire la acordul interstatal româno-german din 1943, care a dus la înrolarea în masă a germanilor din România în SS[62].

Într-o carte recentă despre satul transilvănean Criț (Deutsch-Kreuz/Szászkeresztúr), scrisă de Ruxandra Hurezean, una dintre cele mai apreciate voci ale jurnalismului românesc contemporan[63], și prefațată de Emil Hurezeanu, fost redactor la Radio Europa Liberă în anii 1980, ambasador al României la Berlin între 2015 și 2021 și actualmente ambasador al României la Viena, putem citi: „Din micul sat dintre dealuri aproape toți bărbații au plecat să lupte în Primul Război Mondial. Apoi în al doilea. După primul război nu s-au mai întors 12 dintre ei, iar din al Doilea Război Mondial nu s-au mai întors 28. Alții au murit în lagărele de muncă din Rusia"[64]. Urmează două pagini și jumătate despre deportare, incluzând și o listă nominală a tuturor deportaților din Criț, dar absolut niciun cuvânt despre participarea localnicilor la război ca soldați în armatele hitleriste. În prefața la o altă carte a aceleiași autoare, istorica Anneli Ute Gabanyi îi prezintă pe germanii din România drept victime atât ale lui Hitler, cât și ale lui Stalin: cel dintâi i-a făcut să se înroleze în armata germană și în SS, cel din urmă i-a deportat în Ucraina pe cei apți de muncă, sugerând practic o echivalență între cele două[65]. Tensiunile înscrise în simplificatoarea dihotomie faptaș-victimă sunt rezolvate printr-un alt act simplificator: aproape că nu mai există

59. Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, 2006, pp. 158-160, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021).
60. *Ibidem*, p. 198.
61. *Ibidem*, pp. 541-548.
62. *Ibidem*, p. 541.
63. Brîndușa Armanca, „Jurnaliști de elită: Ruxandra Hurezean", revista *22*, 16 mai 2017, https://revista22.ro/70262737/jurnaliti-de-elit-ruxandra-hurezean.html (ultima accesare, 25 mai 2018).
64. Ruxandra Hurezean, *Criț. Istoria, poveștile și viața unui sat de sași*, Curtea Veche, București, 2017, p. 139.
65. Anneli Ute Gabanyi, „Cuvânt înainte", în Ruxandra Hurezean, *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 9-13, aici p. 11.

făptași și responsabili, ci doar victime. Ruxandra Hurezean ajunge la un moment dat chiar să susțină teza unei inocențe primordiale a sașilor transilvăneni, aducând drept argument presupusa origine flamandă a acestora, argument împrumutat în mod necritic de la bătrâna respondentă Sofia Folberth, personajul principal al cărții lui Hurezean: „Oameni care se ocupau cu agricultura, femei care nu părăsiseră satul niciodată abia dacă auziseră de Hitler, dar plăteau pentru o vină generală. Ei erau flamanzi, or Hitler nu era flamand"[66].

O recentă ilustrare a eschivelor memorialistice pe care tinde să le implice tratarea contemporană a deportării, precum și a semnificațiilor acestora este furnizată de romanul din 2019 al Marianei Gorczyca, *Dincoace și dincolo de tunel. 1945*. Acesta este, după știința mea, primul roman scris în limba română – adresat așadar în principal unui public românesc – care tratează deportarea germanilor în Uniunea Sovietică. Este un roman scris „în căutare de repere comportamentale", ca o evadare „într-un trecut din care speri să afli soluții la ceea ce se întâmplă", după cum aflăm din scrisoarea către cititori de la finalul cărții[67]. Această scrisoare reprezintă penultimul capitol al volumului care se încheie, ca într-o lucrare academică, cu lista bibliografiei consultate. *Dincoace și dincolo de tunel* se vrea așadar un roman istoric cu iz pedagogic, un roman despre trecut și despre memorie („despre multiculturalitate și memorie", după cum stă scris pe coperta a patra a cărții), o intervenție în peisajul mnemonic româno-german.

Memorie înseamnă însă un proces de (re)imaginare, (re)scriere, (re)contextualizare și (re)interpretare a trecutului în raport cu prezentul și, eventual, cu viitorul. Cum se produce însă acest proces în cartea Marianei Gorczyca? Paratextul cuprinde deja *in nuce* materialul de idei cu care operează cartea. Tunelul din titlu trimite la călătoria cu trenul pe care cei deportați au fost constrânși să o facă, marcând separarea comunității între cei care au rămas „dincoace" și cei care s-au dus „dincolo". Tunelul apare ca atare în narațiunea propriu-zisă, despărțindu-i pe tinerii îndrăgostiți Otto (Bruckner) și Papa (Frank), ambii din Sighișoara, el luând silit calea Uniunii Sovietice, ca fiind salvată împotriva voinței ei de tatăl înstărit: „La nici doi kilometri mai încolo, pe sub Kreutzberg, calea ferată străbătea un tunel. Otto Bruckner intra odată cu trenul în el"[68]. Subtitlul *1945* nu numai că plasează în timp trama romanului, ci reproduce implicit discursurile cu privire la germanii din România, care prezintă 1945 drept anul-turnură al istoriei acestora. În aceeași cheie, textul de pe coperta a patra face referire la unul „dintre cei mai tragici ani ai secolului XX". Afirmația este, *stricto sensu*, adevărată, dar obscurează totodată faptul că 1945 este anul în care al Doilea Război Mondial a luat sfârșit, în care Germania hitleristă a fost învinsă, un an al victoriei și al eliberării.

66. Hurezean, *Criț*, p. 41.
67. Gorczyca, *op. cit.*, p. 183.
68. *Ibidem*, p. 18.

Pe copertă este reprodusă o tapiserie a artistei sighișorene Lilian Theil (*Secolul XX*), anunțând cochetarea cu ideea conform căreia nazismul și comunismul sunt două fețe ale aceleiași monede, o idee mult prea populară în sfera publică autohtonă, unde nu arareori se întâmplă și ca zelul anticomunist și nostalgia interbelicului să ducă chiar la o bagatelizare sau la o inocentizare a fascismului. Astfel de reprezentări sunt recurente pe parcursul cărții, unde „de-alde Hitler, Stalin" apar drept niște personaje care vin să tulbure cursul unei ape care altfel curgea liniștit. Conform firului gândirii Wilmei Frank, mama principalului personaj feminin al cărții, cei doi dictatori „învolburează lumea, nimicind familii, vieți, inși care ar fi avut un trai normal, cu bucuriile pe care ți le rânduiește Dumnezeu, după chipul și fapta ta"[69]. Nazismul și comunismul apar astfel aproape drept exterioare lumii sighișorene, procesele economice și sociopolitice de care sunt legate fiind în cel mai bun caz vag (involuntar?) sugerate, fără a exista vreo tentativă de a le aborda fățiș.

Eschivarea politică, eschivarea de la a discuta cum și de ce, discuție ce ar implica în mod necesar o poziționare critică față de ceea ce a precedat ianuarie 1945, caracterizează narațiunea din *Dincoace și dincolo de tunel*. Succesul de care ideologia de extremă dreaptă s-a bucurat în rândurile comunității săsești este prezentat ca un soi de altoi extern ce nu a reușit să prindă cu adevărat rădăcini. În romanul Marianei Gorczyca, anul 1945 reprezintă exclusiv drama civililor de etnie germană din România și a celor care, fără să aibă vreo urmă de identitate germană, au nimerit în trenurile către Uniunea Sovietică din pură întâmplare. Memoria deportării la Gorczyca este în acest context aproape complet depolitizată, o memorie construită în jurul calității de victimă, o calitate care nu îi este refuzată, de pildă, nici personajului Friedrich Geiger, „unul dintre cei mai activi adepți ai nazismului în Sighișoara"[70]. În trenul care îi duce pe sași către o destinație necunoscută lor, Geiger continuă să propovăduiască mesajul ideologiei naziste, îmbrățișându-și totodată destinul: „Da, eu am simpatizat cu nazismul. [...] Dacă pentru asta trebuie să fiu dus la muncă forțată, asta e. Un bărbat adevărat trebuie să înfrunte soarta"[71]. Urmează un discurs plin de poncife rasiste despre „pericolul țigănesc", față de care niciunul dintre ceilalți ocupanți ai vagonului nu ia poziție. Ba chiar singurul care ridică glasul este însuși tânărul Otto, de pe poziții curajos-împăciuitoare: „ar fi bine ca noi toți să rămânem uniți. Ne-ajută cu ceva dacă ne certăm?"[72].

Un alt personaj nazist care apare în carte și care, ca și Geiger, are de fapt un rol cât se poate de secundar în economia romanului este un nazist deportat într-un

69. *Ibidem*, pp. 20-21.
70. *Ibidem*, p. 38.
71. *Ibidem*, p. 39.
72. *Ibidem*, p. 42.

lagăr de muncă din Caracal. Pe nume Walter Markus, acesta găsește totuși timp să-i scrie fratelui său din lagăr misive în care deplânge moartea lui Hitler și își pune întrebări privind viitorul sașilor în România: „Încotro ne vom îndrepta? Cel care ne îndreptase coloana vertebrală s-a dus. O fi vrut mai mult decât s-a putut. [...] Dar eu mă întreb mereu: cine suntem noi, sașii din România? Vom putea fi aleși vreodată în funcții de conducere?"[73]. Nazistul Walter este responsabil și pentru faptul că nepotul său îmbrățișează nazismul cu entuziasm, un proces care practic trece neobservat de tatăl copilului, fiind văzut drept o banală preocupare adolescentină, tocmai bună să alunge suferința provocată de moartea mamei: „Ocupat cu grijile casei, cu mersul la cimitir, și-a cam lăsat feciorul în pace, cumva împăcat că are o preocupare în vacanțe și mai uită de durere. Deportarea l-a luat prin surprindere și l-a împovărat de vina de a nu-și fi exercitat autoritatea paternă mai apăsat"[74].

Din *Dincoace și dincolo de tunel* rezultă practic că ideologia de extremă dreapta i-a lăsat aproape indiferenți pe membrii comunității săsești – cu mici excepții –, aceștia fiind preocupați de viața de zi cu zi. Așa cum sunt prezentați în carte, membrii comunității săsești tind să nu știe și să nu vadă mai nimic din ce se întâmplă, până la momentul deportării. Eschivarea de la o confruntare temeinică cu trecutul are la bază acest discurs al naivității pe care cititorii sunt invitați să-l ia în serios. Butzi, fiul soților Frank, despre care aflăm că și-a petrecut anii războiului studiind arhitectura în München, le scrie acestora din orașul bavarez, după ce a luat parte la o vizită obligatorie la Dachau, organizată de autoritățile militare britanice și americane: „Deși mulți bavarezi erau convinși de superioritatea rasei lor și deveniseră de bunăvoie naziști, deși se delimitau cu greață afișată de evrei, de țigani, de francmasoni, de homosexuali, de călugări, eu nu m-am putut contamina și am stat deoparte. Veneam din Siebenbürgen, numit în imnul nostru «plai de graiuri», «plai al toleranței», «leagăn verde pentru oricare vlăstar»"[75].

Familia Frank, care se află practic în centrul romanului, este o familie înstărită. Deține o vilă în Sighișoara și reușește să găsească suficient capital – sub forma unui covor persan și a unei părți însemnate din caseta cu bijuterii – cât să mituiască pe cine trebuie pentru a-și salva în ultimul moment cele două fete care urcaseră deja în trenul ce urma să le ducă în Uniunea Sovietică. Capul familiei, Karl Frank, conduce o bancă, preluată de la un evreu, David Blau, între timp decedat. Pios, Karl Frank îi vizitează mormântul, întrebându-se ce l-ar fi sfătuit oare Blau să facă în anul 1945. Tot ce ni se spune despre relația personală și de afaceri dintre cei doi este că Blau îi „cedase" „Banca"[76]. Nu căpătăm însă nicio informație despre

73. *Ibidem*, pp. 120-121.
74. *Ibidem*, p. 119.
75. *Ibidem*, p. 97.
76. *Ibidem*, p. 44.

contextul în care avusese loc acest act de cedare, dar gândul sare imediat la procesul de „românizare"/„arianizare" care a avut loc înainte de 1945. Din roman nu aflăm nimic despre felul în care relaționase Karl Frank, din poziția de bancher, cu autoritățile antonesciene, cu cele germane ori cu Grupul Etnic German, ca și cum economicul și politicul ar fi două câmpuri funcționând complet independent unul de celălalt.

Relația Frank-Blau nu este însă singura referință care obscurează resorturile relației germano-evreiești (ori chiar româno-germano-evreiești) din anii războiului. *Dincoace și dincolo de tunel* alege drept motto cinci versuri dintr-un poem al lui Ilarie Voronca, publicat în franceză în 1940, *Beauté de ce monde* (Frumusețea acestei lumi). Ba mai mult, poemul joacă și un rol propriu-zis în narațiune. Un episod din *Dincoace și dincolo de tunel* ni-i înfățișează pe deținuții din lagărul de muncă forțată din Stalino organizând o serbare în august 1945. Spectacolul implică surpriza cântării imnului neoficial al sașilor transilvăneni, compus în secolul al XIX-lea de Johann Lukas Hedwig pe versuri de Maximilian Leopold Moltke. Acestui moment îi urmează însă ceva și mai surprinzător și extrem de implauzibil totodată: recitarea în germană a poemului lui Voronca de către tânărul Otto Bruckner.

Desigur, literatura ficțională își poate permite astfel de referințe intertextuale. Cum să interpretăm însă această secvență narativă de o minimă verosimilitate? Ce înseamnă că un tânăr sas deportat în Uniunea Sovietică pe baza unei acuze de culpă colectivă, pe baza unei echivalențe construite între a fi german și a fi nazist (echivalență construită însă inițial în Germania nazistă, precum și în interiorul comunităților germane din afara Germaniei), recită în fața unor ofițeri sovietici un poem scris în original în franceză de un poet evreu originar din România care și-a petrecut anii războiului în Franța?

În fața ofițerilor sovietici, Otto Bruckner îl descrie pe Ilarie Voronca drept „un poet evreu plecat din România și care trăiește azi în Franța"[77]. Ca evreu (cu poziții politice de stânga), Voronca nu ar fi fost în siguranță în România interbelică (a emigrat în Franța în 1933) ori în Germania, unde fratele iubitei lui Otto a putut studia arhitectura. În timp ce, dacă e să dăm crezare narațiunii din *Dincoace și dincolo de tunel*, sașii din Sighișoara își vedeau de treburile lor zilnice ignorând nazismul care era pe cale să cucerească Europa, dacă nu chiar susținându-l, Voronca fugea din calea naziștilor, refugiindu-se mai întâi la Marsilia, apoi în Hautes-Alpes, de acolo în Moyrazès, unde, se pare, a fost chiar activ în Rezistența antifascistă[78].

Pentru Voronca, 1945 a fost anul Eliberării, iar că la sfârșitul lui 1945 el a putut face o vizită în România este consecința directă a faptului că Uniunea

77. *Ibidem*, p. 147.
78. Christophe Dauphin, *Ilarie Voronca. Le poète intégral*, Rafael de Surtis, Paris, 2011, pp. 137-156.

Sovietică a învins Germania nazistă pe frontul de est, și nu invers. Aproprierea lui Ilarie Voronca într-un roman despre deportarea germanilor din România în Uniunea Sovietică, roman plasat în mare parte în Sighișoara, tocmai orașul în care a trăit o vreme Victor Capesius, farmacistul de la Auschwitz, amalgamează experiențe istorice și planuri memoriale distincte, chiar dacă strâns legate între ele (tocmai faptul că sunt strâns legate între ele face necesară gestionarea lor precaută)[79]. Referirile la antifascism sunt minimale și puțin empatice în *Dincoace și dincolo de tunel*: ofițerii sovietici sunt în general ironizați, la fel și Stalin, despre comuniștii din rândul minorității germane nu aflăm mare lucru, decât că i-au trimis o scrisoare lui Stalin dorind repatrierea coetnicilor deportați, în timp ce biografia lui Voronca și pozițiile sale politice se arată a fi total irelevante.

Sași deportați în Uniunea Sovietică și evrei români plecați în Franța, lupta antifascistă și închiderea ochilor în fața fascismului din rândurile comunității, ideologii și proiecte politice diferite, ba chiar opuse: toate se întâlnesc într-un discurs memorial confuz, din care poți cel mult rămâne cu ideea falsă și amăgitoare că anul 1945 a fost o irațională ieșire din matcă a unei ape care altfel curgea liniștit și care de atunci nu a mai revenit la cursul ei obișnuit. Astfel de reprezentări nostalgic-conservatoare caracterizează adesea discursurile despre deportarea germanilor din România. Din acest punct de vedere, *Dincoace și dincolo de tunel* nu face mai deloc notă discordantă. Dincoace și dincolo de această memorie naivă și confuză rămâne nevoia unei poziționări critice față de niște discursuri ce răstălmăcesc și amestecă și care nu fac în vreun fel trecutul inteligibil.

Discursurile memoriale cu privire la istoria germanilor din România în secolul XX și în special cu privire la deportarea în Uniunea Sovietică tind să evite orice discuție critică legată de puternica atracție a național-socialismului în rândul comunităților germanilor din România ori de ulterioara participare la cel de-al Doilea Război Mondial și la Holocaust. Această evitare face posibil accentul pus pe statutul de victimă al germanilor din România și comparația-echivalare cu Holocaustul, prezentă uneori în discursurile despre deportare. Astfel, locul central pe care deportarea îl capătă atât în auto-, cât și în heteroreprezentările germanilor din România se leagă foarte bine de mai ampla paradigmă anticomunistă liberal-conservatoare care a caracterizat și continuă să caracterizeze discursurile și evoluțiile post-1989 atât la nivel românesc, cât și la nivel european și care totodată pare să ducă de fapt la o spoială și la o trivializare a fascismului trecut, dar și a celui prezent. Accentuarea în mare parte decontextualizată a calității de victimă șterge atât contextul mai larg care a dus la deportare, cât și conflictele politice și sociale, procesele sociale și economice care au creat condițiile ce au făcut deportarea posibilă.

79. Vezi Dieter Schlesak, *Capesius. Farmacistul de la Auschwitz*, trad. și note de Cosmin Dragoste, Polirom, Iași, 2008.

Fără doar și poate, ar fi eronat să nu recunoaștem rolul important pe care autoritățile din Berlin l-au jucat în istoria germanilor din România în perioada interbelică și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial[80]. Istoria germanilor din România în acea perioadă s-a desfășurat într-adevăr „între Hitler, Stalin și Antonescu", după cum spune titlul unei cărți a lui Paul Milata[81]. Însă prezentarea istoriei germanilor din România în secolul XX ca o istorie a unei comunități victimizate, al cărei punct de plecare este ianuarie 1945 trece sub tăcere evoluțiile ce au avut loc în cadrul comunităților germane din România în perioada interbelică și în timpul războiului ca atare. Îmbrățișarea unei memorii selective cu privire la rolul ideologiei naziste ori foarte apropiate de nazism în istoria din secolul trecut a germanilor din România, prezentarea comunismului drept rădăcina răului, în timp ce sunt subliniate legăturile strânse dintre identitatea germanilor din România, europenitate și civilizația europeană – paradigma implicită care funcționează aici este una îngrijorător de apropiată de un conservatorism de tip radical. Noiembrie 1940 (acordarea autonomiei Grupului Etnic German din România), aprilie-mai 1943 (înrolarea în SS a germanilor din România) și ianuarie 1945 (deportarea civililor în Uniunea Sovietică, la muncă forțată) ar trebui să fie legate ca parte a uneia și aceleiași narațiuni, o narațiune care să trateze critic aderența la nazism și la o idee europeană nazist-conservatoare a unei părți semnificative a comunităților germanilor din România.

Însă aceasta ar arăta totodată și că istoria germanilor din România nu este o istorie a victimizării pure, ci mai degrabă una în care îmbrățișarea național-socialismului în rândul comunităților germanilor din România, înrolarea în masă în SS și deportarea în 1945 în Uniunea Sovietică sunt de fapt fenomene strâns legate între ele. În esență, deportații *au fost* victime (dezechilibrul de gen în rândul deportaților este și el ilustrativ în această privință) obligate să plătească pentru culpa celor care au luat parte activ, în numele germanității, la un război de exterminare și de anihilare dezlănțuit de Germania nazistă. A ne aminti și a vorbi exclusiv despre cei dintâi și despre suferința lor nu este decât un mod de a evita abordarea unor chestiuni delicate din istoria germanilor din România și din istoria României. A sublinia că, înainte ca unii germani din România să fi fost deportați *doar pentru că* erau germani, (alți) germani din România au îmbrățișat nazismul tocmai pentru că au văzut în el o expresie a germanității la care merita să adere, au fost paznici în lagărele de concentrare și exterminare din Auschwitz și Treblinka, au mers la război și au luptat în SS în numele Germaniei naziste și *pentru că* credeau că germanitatea le conferă o superioritate inerentă față de

80. Ottmar Trașcă, *Relațiile politice și militare româno-germane: septembrie 1940 – august 1944*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.

81. Paul Milata, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, trad. de Nadia Badrus, Schiller, Sibiu, 2018.

alte popoare ar arunca o lumină diferită asupra deportării. Aceasta nu ar diminua drama personală prin care au trebuit să treacă cei deportați, dar ar situa „drama germană colectivă" într-un context diferit și ar sugera ceva mai multă precauție când vine vorba de îmbrățișarea necritică a unor discursuri identitare ce fac din germani victimele paradigmatice ale istoriei românești din secolul XX.

6.2. Vânzare de oameni

Scuzele lui Severin exprimate în fața omologului său german, Klaus Kinkel, s-au referit nu numai la deportarea în Uniunea Sovietică, ci și la „vânzarea" germanilor în timpul regimului comunist. Pe 18 decembrie 2006, Traian Băsescu, la acea vreme președintele României, a condamnat oficial regimul comunist pe baza raportului deja menționat, redactat cu o viteză remarcabilă de Comisia Prezidențială pentru Studiul Dictaturii Comuniste din România, comisie care fusese înființată cu doar opt luni în prealabil. În discursul de condamnare, ținut în fața camerelor reunite ale Parlamentului României, în prezența unor figuri anticomuniste bine-cunoscute precum Lech Wałęsa din Polonia, Jeliu Jelev din Bulgaria și fostul rege al României Mihai I, Băsescu a enumerat „principalele acțiuni criminale menționate în Raport", acestea reprezentând argumentele în favoarea condamnării simbolice a regimului comunist. „Persecuția minorităților etnice, religioase, culturale ori de orientare sexuală", precum și „deportările cu scop de exterminare, represiunile etnice, gonirea și «vânzarea» evreilor și germanilor" s-au numărat printre cele 20 de acțiuni criminale la care Băsescu s-a referit distinct în discursul său[82].

Migrația germanilor din România în Republica Federală Germania, care a avut loc în timpul Războiului Rece, prezentată atât în narațiuni populare, cât și în narațiuni academice prin intermediul unor expresii precum „trafic cu ființe umane", „răscumpărare", „vânzare de oameni" și altele asemenea, reprezintă un element-cheie adus în discuție atunci pentru a sublinia victimizarea constitutivă identității germanilor din România. Adesea, o formă rudimentară de anticomunism se află la baza unor astfel de discursuri și reprezentări. Reprezentările oscilează între zugrăvirea germanilor drept niște obiecte fundamental pasive ale caracterului arbitrar al despotismului comunist, „vânduți ca la piață", „vânduți ca

82. „Discursul președintelui României Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (București, 18 decembrie 2006)", http://www.lapunkt.ro/2014/12/18/18-decembrie-2006-condamnarea-comunismului-in-parlamentul-romaniei/ (ultima accesare, 3 martie 2021). Pentru mai multe poziții critice cu privire la raport, vezi Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea și Ovidiu Țichindeleanu (eds.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu*, Cartier, Chișinău, 2008.

pe vite", „«marfă» de export", și înfățișarea germanilor drept subiecți în căutarea libertății de care nu se puteau bucura în România comunistă, dar de care puteau beneficia în Germania Occidentală[83]. Procesele politice, culturale, sociale și economice care ar putea arunca o lumină mai complexă asupra acestei migrații – ce ar putea fi clasificată drept una de „dezamestecare etnică", pentru a folosi o expresie a lui Rogers Brubaker, și care ar putea fi plasate în contextul mult mai larg al migrațiilor dinspre Est spre Vest – sunt împinse în fundal sau pseudo-explicate prin recursul discursiv hipersimplificator la caracterul totalitar al regimului comunist[84]. Mai mult, tratarea chestiunii migrației și a efectelor ei vine adesea la pachet cu afirmarea obișnuiților tropi filogermani autoorientalizanți:

> Astfel, în perioada postbelică, România a pierdut populația sa de origine germană, după ce timp de opt secole coloniștii germani au trăit și au impus un model de civilizație și cultură pe aceste meleaguri. Valori specifice mediului german precum munca temeinică și statornică, ordinea, corectitudinea, hărnicia și disciplina au dispărut treptat din România după plecarea etnicilor germani, lăsând în urmă o societate care s-a dezobișnuit să se organizeze și să aducă prosperitate cetățenilor săi[85].

Consecința migrației germane, și anume absența germană din România, este echivalată cu „golul pe care comunismul l-a deschis în istoria noastră"[86]. Pentru Adrian Cioroianu, istoric și fost ministru al Afacerilor Externe, migrația germanilor din România a dus la „una dintre marile pierderi ale României secolului XX", din moment ce minoritatea germană a fost „o etnie care, de-a lungul timpului, adusese în mod cert mai multe beneficii decât probleme"[87]. Dintr-o astfel de afirmație s-ar putea deduce că există și etnii care aduc mai multe probleme decât beneficii. Rămâne eventual întrebarea care sunt acelea.

---

83. Ștefan Both, „«Pașaport pentru Germania», cum a vândut Ceaușescu ca la piață un sfert de milion de cetățeni ai României", *Adevărul*, 15 februarie 2014, http://adevarul.ro/locale/timisoara/title-1_52ff3b56c7b855ff565c3eae/index.html (ultima accesare, 25 mai 2018); *idem*, „Cum au ajuns evreii și germanii «marfă» de export în România comunistă. Sute de milioane de dolari, profitul regimului", *Adevărul*, 12 iulie 2016, http://adevarul.ro/locale/timisoara/cum-ajuns-evreii-germanii-marfaf-export-romania-comunista-sute-milioane-dolari-profitul-regimului-1_5783d6455ab6550cb8c38a3e/index.html (ultima accesare, 25 mai 2018); Alex Nedea, „Români vânduți ca pe vite", *Jurnalul*, 15 martie 2016, https://jurnalul.ro/special-jurnalul/romani-vanduti-ca-pe-vite-709832.html (ultima accesare, 9 iulie 2021).
84. Rogers Brubaker, „Migrations of Ethnic Umixing in the «New Europe»", *The International Migration Review*, 32, nr. 4 (1998), pp. 1047-1065.
85. Luminița Gheorghiu, *Comunitatea dispărută. Germanii din România între anii 1945 și 1967*, Tritonic, București, 2015, p. 7.
86. Hurezean, *Crif*, pp. 12-13.
87. Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, ed. a II-a, Curtea Veche, București, 2007, p. 172.

Urmând un tipar folosit deja în cazul migrației evreiești din România în Israel, migrația germanilor din România în Republica Federală Germană a fost condiționată financiar[88]. Concret, pe baza unor acorduri secrete între cele două state și prin intermediul unor canale de comunicare secrete care includeau Securitatea și avocați și negociatori vest-germani, Republica Federală Germană a plătit o sumă de bani pentru fiecare etnic german căruia i-a fost acordată permisiunea de a părăsi România[89]. Unele dintre documentele legate de acest proces arată că, din perspectiva statului român, sumele pe care guvernul vest-german trebuia să le plătească depindeau de nivelul de educație și de calificarea migranților[90]. Aceste sume erau înțelese ca o compensație pentru investițiile financiare ale statului român în educația și pregătirea celor care urmau să emigreze și pentru pierderile și prejudiciile economice pe care statul român le suferea ca o consecință a migrației forței de muncă (o argumentație cu oarecare deficiențe, mai ales având în vedere că se aplica și celor aflați deja la pensie). Faptul că autoritățile române erau compensate de statul vest-german pentru cetățenii români de origine germană care primeau permisiunea legală de a părăsi țara întărește și ideea unei relații între germanii din România, pe de o parte, și ideea de câștig economic, pe de altă parte, care continuă să joace un rol important atât în auto-, cât și în hetero-reprezentările germanilor din România.

Acest proces de migrație a jucat un rol și în dezvoltarea și în stabilizarea anumitor imagini foarte pozitive cu privire la Germania de Vest, din moment ce germanii care migrau se întorceau adesea ca să-și viziteze rudele și prietenii, după ce căpătaseră cetățenia vest-germană. Aceste legături au contribuit la o anume fascinație românească față de Germania Occidentală. Bunurile materiale aduse din Germania de Vest de sași și șvabi în călătoriile lor în România simbolizau luxul capitalist[91].

---

88. Ioanid, *op. cit.*

89. Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu și Laura Stancu (eds.), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2011; Heinz-Günther Hüsch, Hannelore Baier și Ernst Meinhardt (eds.), *Cumpărarea libertății*, trad. de Nadia Badrus, Honterus, Sibiu, 2014; Heinz-Günther Hüsch, Peter-Dietmar Leber și Hannelore Baier (ed.), *Wege in die Freiheit. Deutsch-rumänische Dokumente zur Familienzusammenführung und Aussiedlung 1969-1989*, Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V., Aachen, 2016; Paul Cristian Bagiu, *Die Geheimsache Kanal. Analyse der staatlich vermittelten Aussiedlung Rumäniendeutscher in die BRD (1968-1989) nach marktttheoretischen Gesichtspunkten*, Honterus, Sibiu, 2021.

90. Dobre *et al.*, *op. cit.*

91. Dragoș Petrescu, „Conflicting Perceptions of (Western) Europe: The Case of Communist Romania, 1958-1989", în José M. Faraldo, Christian Domnitz și Paulina Gulinska-Jurgiel (eds.), *Europa im Ostblock. Vorstellungen und Diskurse (1945-1991)/Europe in the Eastern Bloc. Imaginations and Discourses (1945-1991)*, Böhlau Verlag, Köln, 2008, pp. 199-220, aici pp. 215-217; James Koranyi, „Between East and West: Romanian German Identities since 1945", teză de doctorat, University of Exeter, 2008.

Un documentar bine primit din 2014, regizat de Răzvan Georgescu (1965-2017), ilustrează în mare paradigma principală ce caracterizează înțelegerea migrației germanilor din România către Germania Occidentală din a doua jumătate a secolului XX. Titlul românesc al documentarului este *Pașaport de Germania*, iar titlul oficial în engleză este *Trading Germans*. Intervievând mai mulți germani din România care au migrat în Republica Federală – fie legal, adică după ce au primit permisiunea de a pleca, fiind așadar oficial „cumpărați" de statul vest-german, fie ilegal –, precum și pe unii dintre actorii direct implicați în procesul de negociere între cele două părți, filmul se plasează în mare de partea germană a narațiunii. Imaginea pe care o zugrăvește este una a germanilor aflați în căutarea libertății și a unui stat român stabilind în mod arbitrar un preț pentru această libertate. La un moment dat, documentarul pune în scenă o întâlnire între Heinz-Günther Husch, avocatul german care a negociat din partea guvernului german, și Stelian Octavian Andronic, unul dintre ofițerii români ai Securității care s-au ocupat de acest proces și care au negociat direct cu Hüsch. Acesta din urmă se folosește de oportunitatea care i se oferă pentru a afirma că ceea ce au făcut vest-germanii a fost în numele drepturilor omului, în timp ce pentru partea română a fost exclusiv vorba de o afacere. Germania Occidentală cea capitalistă a acționat pe baza umanitarismului, România comunistă a acționat exclusiv din considerente financiare. Cea dintâi a fost legitimă din punct de vedere moral, cea din urmă a fost imorală. Germanii din România au fost (răs)cumpărați de statul vest-german pentru a fi eliberați. Narațiunea lui Hüsch, conform căreia politica vest-germană de a sprijini financiar în acest fel migrația etnicilor germani în Republica Federală a fost o politică eminamente umanitară, este în mare parte narațiunea pe care filmul și-o însușește și o prezintă.

O privire mai atentă asupra fenomenului ar putea dezvălui însă paradoxurile, tensiunile și fricțiunile care sunt înscrise în această narațiune. Aceste paradoxuri și tensiuni pot fi detectate în film, însă mai degrabă dacă citim printre rânduri, așa cum se întâmplă de fapt de cele mai multe ori în relatările cu privire la „traficul de oameni" care a legat România și Republica Federală Germană în timpul Războiului Rece. Întâi de toate, după cum o recunoaște unul dintre respondenții germani din România în filmul lui Georgescu, migrația în Germania de Vest a fost de asemenea legată de înrolarea în masă în armata germană și în SS, ce a avut loc drept consecință a acordului dintre Hitler și Antonescu din 1943. Acesta a fost unul dintre principalele motive care au dus la o consistentă prezență germano-română în Germania de Vest după cel de-al Doilea Război Mondial, chiar dacă nu singurul. Cel intervievat, scriitorul Johann Lippet, sugerează că această înrolare nu a fost nici pe deplin voluntară, nici complet obligatorie. Filmul însă nu abordează mai în detaliu influența nazismului asupra comunităților germanilor din România ori legătura dintre nazism și migrație, acest din urmă proces fiind interpretat exclusiv în cheie anticomunistă.

Mulți dintre cei care s-au stabilit în Germania Occidentală în siajul celui de-al Doilea Război Mondial și care au devenit antreprenori etnopolitici ai asociațiilor germanilor din România au avut un trecut hitlerist. Totodată, aceste asociații au fost și cele care au făcut lobby pentru migrație, atât în numele drepturilor omului și al umanitarismului, cât și în numele unor discursuri identitare puternic tributare unor mai vechi concepte de sorginte nazistă și *völkisch*. Întrepătrunderile dintre aceste două tipuri de discursuri ar merita cercetate mai îndeaproape. Acesta este unul dintre paradoxurile istoriei germanilor din România de după al Doilea Război Mondial. Un alt paradox este legat de faptul că statul român a contribuit în mare parte la crearea condițiilor prin care mărci identitare germane puteau fi păstrate și reproduse, de pildă, prin educația de stat în limba germană, care le-a permis apoi germanilor din România să se integreze mai ușor în Republica Federală. Un paradox adițional este acela că membrii unui grup discriminat din cauza etnicității (mai cu seamă în timpul naționalismului lui Ceaușescu) puteau totodată să ia în calcul o migrație legală către Vest, ceea ce în mare parte nu era o posibilitate realistă pentru cetățenii români care nu puteau revendica apartenența la etnia germană, dar care aveau la rândul lor astfel de aspirații. În contextul României comuniste, posibilitatea de a emigra legal prezenta și caracteristicile unui paradoxal și ambiguu privilegiu în raport cu cetățenii români care nu aveau un stat de neam precum Germania Federală care să le reprezinte cauza. Antreprenorii etnopolitici din Germania de Vest au construit imaginea minorității germane din România ca o comunitate a cărei germanitate putea fi salvată doar dacă i se permitea să părăsească România. Aceasta a dus la discursuri mai degrabă dubioase, poate cel mai bine simbolizate de expresia „expulzați, însă ținuți în țara care i-a expulzat", folosită de un activist sas în Germania de Vest în anii 1980 pentru a descrie situația comunității din România[92].

La baza migrației germanilor din România în Republica Federală a stat o înțelegere a drepturilor omului contextualizate etnic. Narațiunea conform căreia procesul vest-german de „cumpărare"/„răscumpărare" a germanilor nu a fost nimic altceva decât o politică umanitară urmată în numele drepturilor omului trebuie nuanțată semnificativ. În documentarul lui Georgescu, negociatorul german afirmă că vest-germanii nu voiau să plătească pentru non-germanii care migrau în Republica Federală, ceea ce sugerează că această politică își avea limitele ei, era circumscrisă etnic și era așadar esențialmente bazată pe o formă de naționalism german, iar nu pe un umanitarism pur. Există chiar și documente care arată că, la vremea respectivă, Hüsch le sugera autorităților române că ar trebui să fie mai stricte când acordă vize de ieșire pentru motive turistice, din moment ce unii dintre cei care primiseră astfel de vize fugiseră sau revendicaseră azil odată ajunși în Germania Occidentală. La rândul său, aceasta a avut consecințe asupra cifrelor

92. Hans Hartl, „Die Deutschen in Rumänien 1918-1940-1945-1985. Zur Geschichte ihres Niedergangs als Volksgruppe", manuscris dactilografiat, 1985.

incluse în acordurile anuale cu privire la migrația germană din România. Mai mult, există și documente care arată că compensațiile plătite statului român luau, de pildă, și forma tehnologiei de interceptare a telecomunicațiilor[93].

În fapt, a privi mai atent și a nuanța discursul victimizant cu privire la migrația germanilor din România în timpul socialismului de stat și a merge dincolo de narațiunea germanilor-aflați-în-căutarea-libertății ar implica subliniere situației economice catastrofale în care se afla România (în special în anii 1980) ca jucând un rol foarte important pentru migrație. Din punctul de vedere al statului român, având o nevoie disperată de valută, situația economică a fost unul dintre principalele motive pentru a accepta migrația, chiar dacă acest fenomen nu era lipsit de contradicții, din moment ce pierderea de forță de muncă calificată putea la rândul ei să aibă efecte negative pe plan economic. Însă, dacă s-ar pune prea mult accentul pe această dimensiune materială, ar exista riscul ca germanii originari din România să ajungă în cele din urmă să fie prezentați (și) ca migranți economici. Legitimitatea care poate fi derivată din narațiuni ce subliniază statutul de victimă ar fi pusă sub semnul întrebării. O astfel de accentuare ar chestiona și locul germanilor din România în cadrul mai larg al societății germane. Cel puțin la nivel instituțional, identitatea germanilor din România în Republica Federală Germania se bazează pe un statut de victimă împărtășit cu celelalte grupuri de „expulzați", reunite sub organizația-umbrelă Federația Expulzaților. Totodată, a prezenta migrația germanilor din România într-un cadru interpretativ care subliniază anticomunismul și umanitarismul vest-german permite și interpretarea acestei migrații drept parte a unui proces mai larg prin care România a fost decuplată și s-a îndepărtat de Europa, proces pus în mișcare de comunism. Aceasta implică apoi că o potențială remigrare a germanilor după căderea comunismului ar putea contribui la o (reînnoită) apropiere simbolică și concretă de Europa.

6.3. Germani care pleacă, germani care rămân, germani care se întorc

Imediat după revoluția din 1989, pe 8 ianuarie 1990, cotidianul german *Die Welt* a publicat un interviu cu noul șef de stat *de facto* al României, Ion Iliescu[94]. Titlul reproducea pledoaria lui Iliescu împotriva unei migrații a germanilor din România: „Îi rog pe germani: rămâneți cu noi în România!". Iliescu făcea trimitere la bunele contacte personale cu membri ai minorității germane din perioada în care muncise în Timișoara, cel mai important oraș din Banat, centrul economic, educațional

93. Dobre *et al.*, *op. cit.*

94. Ion Iliescu, „Ich bitte die Deutschen: Bleibt bei uns in Rumänien", interviu de Walter H. Rueb, *Die Welt*, 8 ianuarie 1990.

și cultural al șvabilor bănățeni. Mai mult, nu numai că în respectivul interviu Iliescu insista ca germanii să nu părăsească România – conștient așadar de procesul de emigrație ce era în plină desfășurare –, ci își exprima și dorința ca unii dintre germanii care părăsiseră deja România să se întoarcă.

După o vizită efectuată în Sibiu în 1992, un altul dintre cei trei candidați la alegerile din 1990, Ion Rațiu, nota în jurnal:

> Eu vreau să servesc România, nu numai națiunea română din care mă trag. [...] Vreau să-i fac pe toți cetățenii ei să fie mândri că aparțin acestei țări. E, probabil, influența îndelungilor ani petrecuți, în parte, dar cu regularitate și mare frecvență, în Elveția. Așa trebuie să fim. Așa vor reveni mulți din sașii și șvabii noștri în țară. Să ne ajute să avem o administrație centrală și locală mai bună, mai echitabilă, mai plină de iubire pentru aproape[95].

Rațiu, membru proeminent al diasporei române în timpul Războiului Rece, părea să manifeste același tip de dorință cu privire la o remigrație germană în România precum contracandidatul său Ion Iliescu. Căutând modele europene pe care să le emuleze, Rațiu își plasa pozițiile cu privire la sași și șvabi într-un context europenizant, alegând Elveția drept model-de-emulat și imaginând întoarcerea sașilor și a șvabilor atât ca o consecință, cât și ca o contribuție la atingerea statutului mult dorit.

În septembrie 1990, Petre Sălcudeanu, un cunoscut scriitor transformat în analist politic după schimbarea de regim din 1989, a publicat un editorial în *Adevărul*, unul dintre cele mai populare ziare românești la acea vreme. În editorialul în cauză, Sălcudeanu își descria un vis. Reveria implica un eu narativ intrând în dialog cu Helmut Kohl și discutând cu acesta despre o potențială remigrare a germanilor din Republica Federală în România, întrucât aceștia „au fost pentru noi, românii, un element de stabilitate și de civilitate"[96]. Dorind să anuleze procesul de migrație petrecut pe parcursul ultimilor 50 de ani, Sălcudeanu sugera ca fiecare dintre cei care se întorceau să primească 8.000 de mărci germane, aceeași sumă despre care se considera că ar fi fost plătită de statul vest-german pentru fiecare german din România care a migrat înainte de 1989. Mai mult, pentru a-i convinge pe germani să se întoarcă, Sălcudeanu imagina în articolul său și un proces complet de restituire a proprietăților, căreia i se adăuga acordarea unor facilități:

> Uite, Helmut [...]. Tu ai dat câte opt mii de mărci pentru fiecare emigrant, știi și tu cui i-ai dat. Noi, cu acordul tău, o să-i dăm această sumă fiecărui doritor să se

95. Ion Rațiu, *Istoria unei candidaturi deturnate. Note zilnice. Ianuarie-decembrie 1992*, Regent House Printing & Publishing, București, 2001, p. 119.

96. Petre Sălcudeanu, „Fir-ar să fie... de vis", *Adevărul*, 9 septembrie 1990. În 1993, Sălcudeanu va fi numit ministru al Culturii, poziție pe care a ocupat-o scurt timp.

întoarcă și tot pe-atât celor ce vor să rămână. În plus, au să-și capete casele înapoi, terenurile, cele vechi sau altele noi, pot să-și alcătuiască așezări întregi dacă vor, deși dintre toate naționalitățile, cu ei ne-am înțeles cel mai bine. Nu văd de ce ar dori să trăiască separat[97].

Pentru Sălcudeanu, mai cu seamă etica germană a muncii ar fi fost cea care ar fi făcut o astfel de întoarcere foarte utilă pentru România, din moment ce germanii „vin la lucru cu un sfert de oră mai devreme". Mai mult, potențiala întoarcere a germanilor ar fi pus în mișcare un proces de reconectare românească cu tradițiile antreprenoriale pre-1945. Sălcudeanu manifesta o nostalgie pentru fabrica de bere Czell, din Brașovul copilăriei sale, condusă de niște germani, și visa la o întoarcere a proprietarilor pentru a o ridica la loc[98].

Câteva luni mai târziu, în februarie 1991, Sălcudeanu revenea asupra subiectului. Din nou, se folosea de același artificiu stilistic, scriind despre un „vis". Reveria îl includea iarăși pe „prietenul meu, dl. Helmut", adică Helmut Kohl, închipuit de această dată ca ținând un discurs în fața unei mulțimi de sași, pentru ca aceștia să se întoarcă în România, unde vor putea să întemeieze „mici industrii" și să împrăștie „gunoiul natural pe țărână" așa cum au făcut-o „vreme de atâtea secole"[99]. Ca și în alte relatări, sașii îi reprezintă pe toți germanii din România[100]. Discursul lui Kohl, așa cum era imaginat de Sălcudeanu, făcea apel la reprezentarea unei compatibilități româno-germane și a unei tradiții de cooperare istorică împotriva amenințărilor externe, rasializate stereotipic drept asiatice: „ați apărat împreună cu românii granițele de invazia celor cu ochii oblici"[101]. Imaginația lui Sălcudeanu mergea și mai departe. În visul său, germanii răspundeau pozitiv la apelul lui Kohl, pentru ca apoi să stea la coadă ca să intre în România, o țară ordonată și cât se poate de nerăbdătoare să-i primească înapoi, fără ca vreun „bișnițar autohton sau de culoare" să poată fi văzut la graniță. Comisii orășenești și sătești le ofereau germanilor titlurile de proprietate, împrumuturi și niște reparații financiare suplimentare, pentru ca aceștia „să uite greul" prin care au trecut. La intrarea în satele de unde proveneau, sașii și șvabii erau așteptați de români „îmbrăcați în straie săsești și șvabe". În fapt, această reprezentare se va dovedi a avea un rol prevestitor: sărbătorile tradiționale săsești și șvăbești în localitățile în care existase o puternică prezență săsească și șvăbească sunt în ultimii ani performate în special

97. *Ibidem.*
98. *Ibidem.*
99. Petre Sălcudeanu, „Migranții din Carpații Bavarezi. Pleacă Vlad cu munții-n spate", *Adevărul*, 1 februarie 1991.
100. Vezi, de pildă, recenta carte a Ruxandrei Hurezean *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, ed. a II-a, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017. În ciuda titlului, două din cele 12 capitole sunt despre șvabi bănățeni.
101. Sălcudeanu, „Migranții".

de etnici români, așa cum elevii care urmează școlile de stat și private în limba germană provin cel mai adesea din rândul populației majoritare (și probabil și din rândul celorlalte grupuri minoritare) și mai puțin din rândul celor 30.000 de germani din România[102]. Viziunile cu privire la performativitatea românească a germanității au fost abordate și în ficțiune, într-o manieră ironic-ludică: Ioan T. Morar a scris un roman în care imaginează povestea unui german originar din România, devenit afacerist milionar și care, din nostalgie, se întoarce în satul din Banat în care s-a născut. Acolo, actorii secției de limbă germană a teatrului din Timișoara – români și puținii germani rămași în România – aduc din nou la viață satul „german" cu ocazia vizitei afaceristului Klaus Bernath[103].

După introducere, Sălcudeanu a făcut un salt discursiv de la visul remigrației germane în România la realitatea concretă, simbolizată de decizia luată de Nicu Vlad, halterofil de succes, de a părăsi țara. Scriitorul devenit comentator politic regreta în mod evident această decizie, văzând în Vlad un simbol al României:

> L-am văzut doar la televizor și bunătatea de pe chipul lui de icoană strict românească, fără nimic bizantin în ea, seninătatea de pe chip și cumintele din ochi mi l-au apropiat în așa măsură, încât l-am confundat până la disoluție cu țara[104].

Astfel, Sălcudeanu trasa fățiș o paralelă între două plecări din România: cea a lui Nicu Vlad, atlet și campion văzut drept unul dintre cei mai valoroși și mai de succes reprezentanți ai națiunii române, și cea a sașilor și șvabilor, care astfel erau imaginați ca aparținând simbolic elitei României. Germanitatea era așadar reprezentată ca o valoare în sine care, precum halterofilul Nicu Vlad, alegea despărțirea de România. Pentru Sălcudeanu, cele două plecări – a lui Nicu Vlad și a germanilor din România – ilustrau situația tragică a României. Rândurile de final ale articolului întăreau această concluzie: „De ce, oameni buni, de ce? Ce-am făcut atât de rău că ne părăsesc cei mai buni din cei mai buni, adică Țara? Țara, de ce pleacă, oameni buni, ce i-am făcut?"[105]. Paralela între Nicu Vlad și comunitatea germană din România sugerează și ideea unei idealizate și elitare compatibilități identitare româno-germane.

---

102. Bianca Botea, „«Valoare colectivă» și discurs performativ asupra interculturalității: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia", în Smaranda Vultur (ed.), *Banatul din memorie. Studii de caz*, Marineasa, Timișoara, 2008, pp. 223-246; Claudia Câmpeanu, „Kronenfest/ Ziua Coroanei după migrația sașilor: reconfigurări ale etnicității într-un sat din sudul Transilvaniei", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 337-366.
103. Ioan T. Morar, *Lindenfeld*, Polirom, Iași, 2006.
104. Sălcudeanu, „Migranții".
105. *Ibidem*.

Totuși, după schimbarea de regim din 1989, discursurile despre migrația germanilor din România au început să includă și un element nou, și anume idea întoarcerii germanilor în România, imaginată fie ca vestind schimbarea, fie drept o consecință a schimbării. Am văzut deja această pereche în afirmația lui Iliescu, citată la începutul acestui subcapitol. La începutul anilor 1990, perechea migrație-întoarcere era abordată în presa română de vocile celor direct implicați, de pildă, reprezentanții Forumului Democrat al Germanilor din România. Un interviu cu Thomas Nägler, la acea vreme președinte al organizației, publicat în 23 mai 1990, se intitula „Etnici germani care pleacă sau revin în țară"[106]. În ciuda faptului că titlul părea a plasa cele două categorii pe același nivel, conținutul articolului furniza adevărata imagine a celor două fenomene: zeci de mii voiau să plece, în timp ce doar zeci se întorceau. Intervievatorul îi numea pe cei dintâi „o adevărată pierdere pentru România", atribuind și el germanității o valoare pozitivă[107].

Într-un alt articol scris în perioada imediat următoare schimbării de regim din 1989, publicat de această dată în *România liberă*, erau prezentate diferite voci din interiorul comunității săsești din Țara Bârsei, regiunea din jurul Brașovului. Articolul voia să răspundă la întrebarea „De ce mai pleacă sașii?". Interogația aborda în mod subtil unul dintre paradoxurile incluse în narațiunea principală cu privire la migrația germanilor din România în Republica Federală Germană: dacă regimul comunist fusese de vină pentru relocarea din timpul Războiului Rece, de ce nu se oprise procesul de migrație, ba din contră, chiar crescuse în intensitate, odată cu căderea comunismului? Respondenții din articolul semnat de Dumitru Bujdoiu subliniau, pe de o parte, rațiunile economice din spatele deciziei de a migra și, pe de altă parte, disoluția structurilor sociale și culturale care făceau posibilă o viață „germană" în România. Una dintre persoanele intervievate citate în articol, o tânără suplinitoare, își explica decizia ca fiind o îmbrățișare directă a „Europei", imposibilă în contextul românesc, în ciuda legăturilor emoționale cu țara: „Știm că rostul nostru este aici, dar, dacă întreaga țară nu face eforturi să intre în Europa, de ce am fi opriți noi, sașii?"[108]. Decizia de a migra în Germania era astfel prezentată drept permițându-le germanilor din România să-și afirme propria europenitate, afirmare percepută ca fiind tot mai dificilă în contextul românesc.

Poate cel mai important purtător de drapel al filogermanismului românesc de după 1989 a fost, încă de la primele sale numere din 1991, publicația săptămânală *Formula As*, revistă populară ce abordează subiecte de interes general: celebrități, rețete, viață socială și politică, ecologie, cultură, reportaje etc. Articolele publicate

106. Thomas Nägler, „Etnici germani care pleacă sau revin în țară", interviu de Ion Marin, *Adevărul*, 23 mai 1990.
107. *Ibidem*.
108. Dumitru Bujdoiu, „De ce mai pleacă sașii?", *România liberă*, 5 decembrie 1990.

de *Formula As* și numeroasele scrisori primite de la cititori tind să se învârtă în jurul unei expresii a „românității"; „românitatea" și „memoria culturală" românească, interpretate în diferite moduri și prezentate sub diferite înfățișări, constituie în mare miezul temelor abordate în mod repetat în paginile revistei[109]. Totodată, *Formula As* s-a remarcat și prin publicarea constantă de articole cu privire la populația germană din România.

De pildă, în 1992, Voicu Bugariu, scriitor și critic literar, scria în paginile *Formulei As* despre „întristătorul exod" al germanilor din România. În acest context, el afirma cu tărie valoarea europenizantă a germanilor în România: „S-ar părea că nu ne rămâne decât să-i regretăm pe acești oameni corecți, până mai ieri locuind împreună cu noi, ca adevărați emisari ai unei Europe spre care abia tindem"[110]. Tristețea cu privire la emigrarea germană era, pentru Bugariu, tristețea pierderii contactului cu „Europa" de lângă noi, cu Europa tangibilă reprezentată de populația germană. Școlile germane se închideau și astfel românii pierdeau posibilitatea de a se familiariza cu „o veche și prestigioasă cultură", anume cultura germană. Germanii emigrau, astfel că relațiile personale dintre aceștia și românii atrași de cultura germană se diminuau[111].

Totuși, furnizând și o contrapondere la astfel de relatări jeluitoare, *Formula As* a acordat constant o atenție particulară și acelor etnici germani care s-au decis să rămână în România. Pe aceeași pagină cu textul apărut sub semnătura lui Bugariu era publicat un interviu cu Rohtraut Wittstock. La acea vreme (1992), Wittstock era redactoarea culturală a *Neuer Weg*, cotidianul comunității germanofone din România, care ulterior, în 1993, a fost redenumit *Allgemeine Deutsche Zeitung*. Între 2008 și 2020, Wittstock a fost redactoare-șefă a ziarului. Interviul publicat în *Formula As* atingea două subiecte principale: pe de o parte, soarta ziarului sub dificilele auspicii generate de convulsiile postcomuniste și, pe de altă parte, migrația germană din România și posibilitățile de stabilizare a comunităților germane. Narațiunea lui Wittstock sublinia existența unei legături istorice permanente între comunitățile germane din Transilvania și Banat și cultura germană și europeană (în cuvintele lui Wittstock: „marea cultură germană"). Pentru ea, comunismul reprezentase o încercare de a anihila comunitatea.

Cu toate acestea, spre deosebire de majoritatea celorlalți germani din România, Wittstock se decisese să rămână în țară. În interviu ea utiliza autoidentificarea „nemțoaică din România", subliniind existența unor „legături afective puternice pentru anumite locuri de aici". Mai mult, Wittstock sublinia importanța majoră

109. Gary Burnett și Mihaela Nocosian, „A Romania of the Imagination: *Formula As*, Virtual community, and Normative Behavior", *First Monday*, 13, nr. 11 (2008), http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2257/2040 (ultima accesare, 3 martie 2021).

110. Voicu Bugariu, „Întristătorul exod", *Formula As*, 28 (16), mai 1992.

111. *Ibidem*.

acordată de germanii din România sentimentului de apartenență la o comunitate, văzut ca o explicație pentru supraviețuirea grupului etnic: „pentru germanii din România, [...] întotdeauna interesele individului au fost subordonate celor ale comunității"[112].

De-a lungul anilor, cititorii *Formulei As* au avut posibilitatea de a lectura numeroase interviuri sau articole despre personalități germane care au decis să rămână în România, și nu să migreze în Republica Federală, precum istoricul Adolf Armbruster[113], muzicianul Hanno Höfer[114], scriitorul și pastorul luteran Eginald Schlattner[115] și, după 2000, primarul Klaus Iohannis[116]. Mai mult, arătând în mod deschis o apreciere distinctă față de ceea ce este german, *Formula As* a folosit constant o variantă germanofilă a unui bine-cunoscut proverb românesc care subliniază că trebuie să-i apreciem pe cei bătrâni. Astfel, „Cine n-are bătrâni să-și cumpere" a devenit în versiunea sa filogermană „Cine n-are nemți să și-i cumpere". O ironie subtilă poate fi detectată, având în vedere discursurile comune despre germanii care au fost „vânduți" de statul român în timpul Războiului Rece. E chiar foarte posibil ca această rescriere paremiologică să fi apărut dinainte de căderea regimului ceaușist, un apropo subtil la procesul de „vânzare" a germanilor de către acesta din urmă[117].

---

112. Rohtraut Wittstock, „Rădăcinile mele spirituale sunt în acest spațiu", interviu de Dieter Werner, *Formula As*, 28 (16), mai 1992.
113. Adolf Armbruster, „Sașii nu se mai întorc niciodată, deși au vrut din tot sufletul să facă treabă aici", interviu de Claudiu Ionescu, *Formula As*, 235, 28 octombrie 1996.
114. Iulian Ignat, „Avem și noi nemții noștri: Hanno Höfer", *Formula As*, 296, 26 ianuarie 1998; *idem*, „Cine îl oprește pe Hanno Höfer?", *Formula As*, 347, 1 februarie 1999; Hanno Höfer, „Mi-ar părea rău dacă ar trebui să plec acum în Germania", interviu de Corina Pavel, *Formula As*, 398, 31 ianuarie 2000; *idem*, „Nu am niciun regret că am rămas aici. Fac ceea ce-mi place și trăiesc din asta", interviu de Iulian Ignat, *Formula As*, 545, 9 decembrie 2002; Corina Pavel, „Neamțul care a uitat să mai plece. Hanno Höfer", *Formula As*, 829, 19 iulie 2008.
115. Eginald Schlattner, „În 1200, când la Berlin orăcăiau broaștele, biserica din Roșia avea cor în limba latină", interviu de Sorin Preda, *Formula As*, 375, 16 august 1999; *idem*, „Țin la această țară și știu că Dumnezeu mă vrea aici. Aici mă cunoaște Dumnezeu după nume", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 668, 23 mai 2005; *idem*, „Românilor le lipsește mândria de-a fi români", interviu de Sorin Preda, *Formula As*, 470, 25 iunie 2001.
116. Klaus Iohannis, „Vrem să facem din Sibiu ceea ce-a fost cândva. Un oraș european, un avanpost al integrării în Uniunea Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 431, 18 septembrie 2000; *idem*, „Prea mulți politicieni români sunt simpli figuranți. Ei excelează prin a povesti problemele, nu prin a le rezolva", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 641, 8 noiembrie 2004; *idem*, „La o Țară Europeană se cuvine și o Capitală Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 749, 25 decembrie 2006.
117. Într-un discurs rostit în cadrul Forumului Economic de la Crans-Montana în 1992, Adrian Năstase afirma: „Sentimentul larg răspândit că țara noastră datorează mult minorităților sale găsește o ilustrare sugestivă într-o veche zicală românească, care sună după cum urmează: «Dacă nu ai un neamț, cumpără-ți unul»". Vezi Adrian Năstase, *România după Malta. 875 de zile la Externe*, vol. IX: *1 aprilie – 30 iunie 1992*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2011, p. 578.

Astfel, în *Formula As* putem discerne o tentativă particulară de a construi discursuri mnemonice și identitare românești ca un loc geometric în care este investit prestigiul german. Sașii transilvăneni și șvabii bănățeni par așadar să funcționeze ca o valoare adăugată la identitatea românească, făcând posibil caracterul european al culturii și identității române, înțelese ca o potențialitate și pe care prezența germană – în variile ei forme – o poate face realitate, în timp ce absența germană o face imposibilă. Aceasta duce și la o construcție discursivă ce pune acccentul pe niște valori europene mai degrabă conservatoare, pe baza cărora se configurează o compatibilitate româno-germană particulară.

Referințele fățișe la Europa sunt deosebit de vizibile, de pildă, în interviuri cu scriitorul Eginald Schlattner și cu politicianul Klaus Iohannis. Schlattner apare drept un suporter ardent al valorii europene a culturii române. Pastor luteran și autor al mai multor romane tratând trecutul transilvănean, Schlattner se arată adeseori fascinat de religiozitatea românilor. Totodată, în ieșirile sale publice, Schlattner a diseminat constant un discurs nostalgic despre viața în România înainte de al Doilea Război Mondial, folosind acest discurs drept argument în favoarea integrării europene a României[118]. Într-unul dintre interviurile publicate în *Formula As*, Schlattner afirma: „Românii de azi sunt nepoții celor care în 1930 mergeau prin Europa, plătind în lei-aur"[119]. Un argument cu și mai mare valoare în ceea ce privește europenitatea României poate fi extras dintr-un interviu cu același Schlattner, luat de Ion Longin Popescu în 2005. Introducerea făcea referire la cuvintele pe care le-ar fi rostit Schlattner în fața lui Otto Schilly, ministrul de Interne al Germaniei, atunci când cel din urmă a vizitat biserica fortificată din satul Roșia, ce reprezenta parohia lui Schlattner. Pasajul merită citat în întregime:

> Când în pădurile și mlaștinile unde astăzi se află Berlinul creștea pir, aici, în Transilvania, se cânta nemțește și se rosteau rugăciuni latinești. Asta înseamnă vechimea săsească! Iar dacă astăzi vă pot saluta în limba noastră comună, germana, acest lucru îl datorez Patriei mele, România, care niciodată nu ne-a interzis limba germană, nici chiar în acele nouă luni de zile, de la 23 august 1944 la 9 mai 1945, când Regatul român s-a aflat în război cu Reichul german[120].

Astfel de afirmații sunt perfect consonante cu viziunile naționalist-conservatoare și hipernostalgice care sunt o marcă a revistei *Formula As*. Recurgând pe plan argumentativ la vechimea bisericilor săsești și la anterioritatea lor în comparație cu Berlinul, afirmațiile satisfac și jindul aspirațional europenizant cu privire la identitatea românească. Transilvania ajunge să funcționeze ca o potențială sinecdocă pentru România – simbolizând totodată partea mai bună a României –,

118. Schlattner, „Românilor le lipsește mândria".
119. *Ibidem*.
120. Schlattner, „Țin la această țară".

în timp ce Berlinul devine o sinecdocă pentru Germania. Dacă Schlattner s-ar fi referit la, să zicem, Trier, demonstrația lui s-ar fi lovit de niște impedimente. Însă obiectivul său era de a dovedi germanitatea fundamentală a sașilor transilvăneni, în ceea ce este aproape o referire implicită la discursurile despre *germanissimi germanorum*, vechi de secole, și, strâns legate de acestea, la europenitatea sașilor și a României ca întreg. Sașii transilvăneni sunt prezentați ca reprezentanți ai unei culturi germane ale cărei acreditări sunt mai vechi decât cultura germană în Germania însăși[121]. Acest discurs ar fi fost rostit în fața lui Schilly în 2005, așadar înaintea intrării României în UE. Mai mult, cu această ocazie, Schlattner a argumentat cu tărie tratamentul „european" pe care România l-a acordat minorităților naționale de-a lungul istoriei. Răspunsul său la prima întrebare pe care i-a adresat-o intervievatorul a fost următorul: „Am vroit să le demonstrez că românii sunt europeni prin vocație și ținută, că această țară vine din istorie cu *acquis*-ul comunitar însușit, pe care-l și depășește la capitolul toleranță față de minorități"[122].

Dacă Schlattner îmbracă haina intelectualului sas care confirmă reprezentarea României ca o țară prietenoasă față de minorități în general, și foarte empatică față de minoritatea sa germană în particular, așadar europeană prin excelență, o perspectivă diferită, axată pe politică și pe administrația locală, găsim în discursurile promovate de și cu privire la Klaus Iohannis, primarul Sibiului între 2000 și 2014, președintele României începând cu 2014 și una dintre personalitățile politice favorite ale revistei *Formula As*. La scurtă vreme după ce a fost ales primar, Iohannis a vorbit deschis despre obiectivul său de a-i aduce pe sași înapoi la Sibiu, „ca simbol". În primul interviu acordat revistei *Formula As*, în toamna anului 2000, Iohannis sublinia că vorbește română fără accent și că este căsătorit cu o româncă, arătându-și astfel legăturile puternice cu cultura română. Totodată, el se referea și la încercarea de a transforma Sibiul într-un avanpost al integrării române în Uniunea Europeană[123]. În fapt, în timpul administrației lui Iohannis, Sibiul și-a depus cu succes dosarul pentru a deveni Capitală Culturală Europeană în 2007. În 2006, Iohannis putea deja afirma că „bătrânii sași, care au părăsit Sibiul cu sufletul îndoliat și și-au găsit sfârșitul pe pământ străin, ar fi mândri de lucrarea noastră", având viziunea unui Sibiu care „nu va mai fi niciodată orașul provincial pe care l-am cunoscut cu toții până acum"[124].

Formula As s-a străduit nu doar să sublinieze valoarea adăugată adusă de personalitățile culturale și politice germane care au rămas în România, ci a depus

121. În documentarul deja menționat despre Klaus Iohannis, *2 pentru România*, Emil Hurezeanu – pe atunci jurnalist, astăzi ambasador al României la Viena – subliniază anterioritatea Sibiului în raport cu Berlinul.
122. Schlattner, „Țin la această țară".
123. Iohannis, „Vrem să facem din Sibiu".
124. *Idem*, „La o Țară Europeană".

eforturi și pentru a scoate în prim-plan impactul pozitiv al unor germani mai puțin cunoscuți, fermieri, mici antreprenori, antreprenori în turism etc. Mai mult, în același context, cititorii revistei au avut constant șansa de a da peste articole despre germanii din Republica Federală care au decis să se stabilească în România, cel mai adesea în Transilvania rurală, făcând astfel legătura cu conexiunile „germane" ale regiunii. Astfel de articole subliniază, pe de o parte, caracterul tradițional și natural al vieții în satele din România și indică așadar o înțelegere conservator-tradiționalistă a identității europene, germane și românești pe care *Formula As* o disemnează. Pe de altă parte, reprezentarea ce stă la baza acestei înțelegeri este cea a României ca o țară unde germanii și-au prezervat și ar putea să continue să-și prezerve identitatea tradițională și la a cărei dezvoltare au contribuit și continuă să contribuie. Un interviu publicat în aprilie 1997 prezenta „minunata poveste a unui german care se îndrăgostește de România". Titlul textului surprindea interconexiunile dintre două procese migratorii: „Sașii pleacă, nemții vin". Intervievata era Gerlinde Gabler-Braun, directoarea spitalului și a casei de bătrâni „Carl Wolff", menit să satisfacă nevoile distincte ale populației săsești îmbătrânite, finanțat cu generozitate de Ministerul german al Afacerilor Interne[125]. Un alt articol, semnat de Beatrice Ungar, aborda laolaltă chestiunea sașilor întorși („sașii noștri") și a germanilor originari din Republica Federală, care s-au decis să se stabilească în România. Prezența germană în Transilvania este înfățișată ca situându-se sub egida speranței, articolul fiind intitulat „Pași ai speranței în Transilvania".[126]

Sașii și șvabii care au rămas în țară ajung aproape obligatoriu să reprezinte întreaga comunitate, valoarea lor fiind practic sporită de faptul că au rămas în România. Subtitlul extins al unui articol semnat de Beatrice Ungar, despre Michael Lienerth, primarul sas al satului Vurpăr (Burgberg/Vurpód), este ilustrativ în această privință: „Nu toți sașii au părăsit România. Iar cei care au rămas fac unul cât șapte"[127]. Astfel, calitatea-de-a-fi-ultimii și numărul lor redus ajung să fie două valori adăugate ale sasității și ale germanității. Prin calitatea-de-a-fi-ultimii mă refer la faptul că germanii care nu au plecat din România sunt înzestrați discursiv cu trăsături pozitive tocmai pe baza faptului că sunt aici și că sunt văzuți drept ultimii germani. Germanii aflați încă în România trebuie să fie apreciați pentru că sunt atât de puțini. Multe alte exemple pot fi invocate: un șvab sătmărean, Francisc Moser, conducătorul unei cooperative agricole din satul Petrești (Petrifeld/Mezőpetri), este descris drept contribuind, la nivel local, la dezvoltarea post-1989 a României. Textul își construia argumentația având la bază locul comun conform căruia România a fost cândva „grânarul Europei", deplângând starea curentă a agriculturii din țară, unde se iau puține

125. Gerlinde Gabler-Braun, „Sașii pleacă, nemții vin", interviu de Beatrice Ungar, *Formula As*, 257, 7 aprilie 1997.

126. Beatrice Ungar, „Pași ai speranței în Transilvania", *Formula As*, 300, 1 iunie 1998.

127. Michael Lienerth, „Un om credincios nu părăsește țara în care l-a așezat Dumnezeu", interviu de Beatrice Ungar, *Formula As*, 261, 12 mai 1997.

inițiative precum cea de la Petrești. Moser își sublinia legăturile cu România, evidențiată și de decizia sa de a rămâne în țară când ar fi putut emigra, sugerând totodată că chiar și cei care au plecat nu se pot debarasa de puternicele conexiuni emoționale și fizice cu vatra sătmăreană. Totodată, el accentua existența unei etici germane a muncii. Întrebat fiind ce ar putea împrumuta agricultura română de la modelul german, Moser a răspuns: „Munca. [...] Am văzut cu ce seriozitate se muncește acolo, de dimineață până seara"[128].

În textul introductiv al unui interviu din 2002 cu Hermann Spack, un sas întors și proprietar al unei gospodării înscrise în circuitul turistic în Cristian (Großau/Keresztényisziget), un sat din apropierea Sibiului, intervievatorul Ion Longin Popescu se referea la sași și la șvabi ca fiind o populație care a reprezentat un „*etalon*" (subliniere în original) în procesul dezvoltării și integrării europene. Popescu deplângea migrația populației germane din România, numindu-i pe germanii din România „«cap de pod» pe pământ românesc al uneia dintre cele mai dezvoltate civilizații europene", „avanpost strategic al germanismului răsăritean"[129]. Spack sublinia profundele sale legături emoționale cu România, care l-au făcut să se întoarcă în țară. Deschizând o afacere în satul Cristian, el voia cu încăpățânare să demonstreze „că și în România se pot face afaceri, respectând legea cu strictețe"[130]. Totodată, afirma că, deși el și soția sa au vorbit întotdeauna săsește acasă, s-au simțit întotdeauna români[131].

În interviul deja citat cu Iohannis din septembrie 2000, intervievatorul îl întreba pe proaspăt alesul primar al Sibiului dacă are în minte „un program de întoarcere a sașilor la vetrele lor"[132]. Opt ani mai târziu, același jurnalist publica o relatare despre ceea ce el percepea a fi un „«miracol» adevărat": sași întorși în România, pentru a ajuta la propășirea economică a țării. Relatarea pe o pagină întreagă se referea la doi sași întorși, Erich Schell și Dietrich Schuster, investind în piața imobiliară din România, mai precis în Tălmaciu (Talmesch/Talmács), un sat din imediata apropiere a Sibiului. Conform autorului Ion Longin Popescu, o întoarcere a sașilor în România ar fi un „noroc pe capul țării":

> Decât să caute imigranți asiatici, necesari și ei, dar cu o mentalitate străină spațiului european, angajatorii români ar face mai bine să-i cheme pe sașii tineri, să-i încurajeze să calce pe urmele strămoșilor lor de acum 800 de ani[133].

Argumentația lui Popescu continua: „Din sutele de mii de sași (și șvabi) emigrați în diverse etape, dacă s-ar întoarce câteva mii, faptul acesta s-ar reflecta în evoluția

128. Bogdan Lupescu, „Extemporal cu grâu în câmpia Sătmarului", *Formula As*, 471, 2 iulie 2001.
129. Hermann Spack, „În copilărie, la Sibiu mi se zicea «hitleristul»; mai târziu, în Germania, toată lumea îmi zicea «românul»", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 505, 4 martie 2002.
130. *Ibidem*.
131. *Ibidem*.
132. Iohannis, „Vrem să facem din Sibiu".
133. *Ibidem*.

pozitivă a afacerilor, ba chiar și mai mult"[134]. Astfel, guvernul român era încurajat să pună în mișcare un „proiect inteligent de renaștere, pe baze noi, a civilizației germanice din Carpați"[135]. Felul în care spiritul antreprenorial al celor doi întorși este prezentat în *Formula As* ne lasă să aruncăm o privire în imaginarul asociat cu întoarcerea germană și cu investițiile germane în România: „Noi construim totul de la început, nemțește, din respect pentru clienți și pentru lucrul bine făcut", afirma unul dintre cei doi investitori[136]. Fie drept cauză, fie drept consecință, germanii din România sunt reprezentați în legătură cu progresul și cu creșterea economică. Încă de la începutul anilor 1990, articolele din *Formula As* au construit o deosebită afinitate româno-germană, subliniindu-i potențialul (și doritul) rezultat: un mix româno-german, o apropriere a valorilor „germane" tipice precum ordinea și disciplina, toate asezonate cu un preaplin de nostalgie și cu o dedicație naționalist-conservatoare pentru lucrurile românești și pentru spiritualitate, precum și cu viziuni ale unei dezvoltări capitaliste cu spirit și suflet, pe baza tradiției și a tradiționalismului.

Prestigiul germanilor în România este intensificat de raritatea populației germane din țară și stârnește subtonuri și supratonuri nostalgice. Calitatea-de-a-fi-ultimii a germanilor din România, chiar dacă este uneori atenuată de relatări despre o remigrație săsească și șvăbească, e o componentă de bază a acestei nostalgii.

Locul comun „ne-au plecat nemții", în multiplele sale variante, stârnește considerații melancolice, tânguitoare, parte integrală a reprezentărilor constant reiterate cu privire la minoritatea germană din România. Tocmai această reiterare permite integrarea unor asemenea reprezentări în discursurile mnemonice românești. Astfel de discursuri se referă la starea actuală de delăsare în care se găsesc foste case, monumente și localități săsești și șvăbești, într-o veșnică opoziție față de vremurile cele bune de altădată, care sunt mai întotdeauna trecutul precomunist. Nostalgia are uneori nevoie să construiască un prezent sumbru pentru a putea lăuda presupusele virtuți ale trecutului[137].

Relatările lacrimogene despre satele transilvănene care nu mai au viitor din cauza emigrației germane erau predominante în anii 1990. Situația din localitățile transilvănene care fuseseră locuite în mare parte de sași era adesea înfățișată în termeni sumbri: ele erau, de pildă, descrise drept „cetăți care mor în picioare", în ciuda recunoașterii eforturilor făcute, de exemplu, de o activistă precum Caroline Fernolend în Viscri (Deutsch-Weißkirch/Szászfehéregyháza)[138].

134. *Ibidem.*
135. *Ibidem.*
136. Ion Longin Popescu, „România e țara noastră", *Formula As*, 808, 25 februarie 2008.
137. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York, 2001.
138. Mihai Creangă, „La Amnaș, cele mai tinere sunt suspinele", *România liberă*, 18 septembrie 1991; Ciprian Chirvasiu și Dumitru Manolache, „Cetăți care mor în picioare", *România liberă*, 1 septembrie 1993.

Un articol publicat în *Adevărul*, în 1997, trata soarta satului Hărman (Honigberg/Szászhermány), un sat cu o biserică fortificată, aflat în apropiere de Brașov. Localitatea este părăsită, asaltată de nepăsare și decădere. Găsim aceeași imagine a decrepitudinii într-un articol publicat în *România liberă*, care trasa o conexiune între degradarea localității și migrația germană: „Întemeiată de către cavalerii teutoni, locuită sute de ani de către sași, localitatea s-a degradat odată cu plecarea acestora definitiv în Germania"[139]. Astfel de articole sugerau că Hărman reușise poate să facă față atacurilor și asalturilor din trecut, însă nu părea să reușească să țină piept tranziției românești, recunoscând totodată apartenența satului la patrimoniul național românesc[140]. Decăderea și sărăcia erau reprezentate ca punând sub stăpânire Brateiu (Bratei/Barathely), un sat de la periferia Mediașului (Mediasch/Medgyes), sau un număr de sate din jurul Sighișoarei (Schäßburg/Segesvár)[141]. În anii 1990, articolele despre Sibiu, astăzi *caput mundi* pentru sașii transilvăneni, prezentau orașul ca fiind în pragul ruinei, o diferență foarte mare față de imaginea post-2007, a orașului, mult mai strălucitoare și mai atrăgătoare, ce îi subliniază cu predilecție europenitatea[142].

Două articole din *Formula As* merită să fie tratate mai în amănunt, pentru a ilustra nostalgia asociată cu trecutul german în România, unul semnat de Sânziana Pop, celălalt de Sorin Preda[143]. Articolul semnat de Pop, redactoarea-șefă a revistei *Formula As*, înfățișa un tablou în care gloriosul trecut german era contrapus atât realităților comuniste, cât și celor postcomuniste. Nostalgia pusă în funcțiune în articolul lui Pop este, conform unei clasificări propuse de Svetlana Boym, una de tip reflexiv, care se oprește „asupra ruinelor, asupra patinei timpului și a istoriei"[144]. Cu toate acestea, pare și să fie stârnită de două discursuri mnemonice diferite: pe de o parte, Pop arăta o nostalgie după niște vremuri imemoriale, când coloniștii sași au sosit în Transilvania și au început să construiască o civilizație, în timp ce, pe de altă parte, o nostalgie după trecutul trăit poate fi la rândul ei discernută în text, după un trecut în care autoarea însăși a experimentat coabitarea cu sașii în

139. Vasile Șelaru, „O localitate săsească fără sași", *România liberă*, 5 martie 1997.

140. Vezi și Carmen Chihaia, „Cetatea Hărman este asediată azi de nepăsare și ruină", *Adevărul*, 15 februarie 1997.

141. Adrian Cercelescu, „Sărăcia se întinde ca o epidemie", *Adevărul*, 21 iunie 1999.

142. Pentru Sibiu ca oraș amenințat de ruină, vezi Adriana Vela, „1.500 de imobile stau să cadă în capul locatarilor", *Adevărul*, 16 mai 1996; Carmen Chihaia, „În Cetatea Sibiului, casele se prăbușesc peste oameni", *Adevărul*, 12 iunie 1997; Adriana Vela, „195 de clădiri monument istoric din Sibiu – în pericol de prăbușire", *Adevărul*, 6 aprilie 1998; Camelia Popa, „Cetatea Sibiului stă gata să se surpe", *România liberă*, 20 martie 1997. Pentru reprezentarea Sibiului ca poveste de succes, vezi, de pildă, articolele din grupajul tematic din *Dilema veche*, 205, 20 ianuarie 2008, dar și Silvia Kerim, „Astă vară la Sibiu", *Formula As*, 684, 19 septembrie 2005. În articolul său, Kerim numește Sibiul „Occidentul de la porțile Orientului".

143. Sânziana Pop, „Sașii din Ardeal", *Formula As*, 388, 15 noiembrie 1999; Sorin Preda, „Sașii din Roșia se pregătesc pentru Rai", *Formula As*, 374, 9 august 1999.

144. Boym, *op. cit.*, p. 41.

Sighișoara adolescenței. Întregul text este lacrimogen. Cititorul este introdus într-o lume transformată în mod magnific de coloniști, care, venind „din Germania în Ardeal", și-au adus cu ei „modelele de civilizație": „vecinătatea săsească a propulsat populația românească din zonă cu o mie de ani avans pe scara civilizației"[145]. În relatarea lui Pop, trecutul istoric este transformat în conformitate cu nevoile prezentului. Astfel, ea se referea la coloniști drept venind din „Germania", o realitate politică modernă care nu exista în secolul al XII-lea. Ba mai mult, studiile cu privire la așezarea sașilor în Transilvania au subliniat că coloniștii medievali au venit de fapt dintr-o varietate de regiuni, care nu ar putea fi desemnate drept „Germania" conform geografiilor contemporane. Făcând referire la „Germania", Pop îi „germaniza" *post factum* pe coloniștii secolului al XII-lea, veniți printre altele din regiuni aflate astăzi în Luxemburg ori Belgia, într-un ecou al unor concepții mai vechi cu privire la o națiune pangermanică, instrumentalizate în mod tragic de ideologiile radical-conservatoare și de extremă dreapta ale secolului trecut.

Narațiunea lui Pop continua, prezentând o populație română fascinată de germanii care construiau civilizația: „Sub ochii uluiți (probabil) ai localnicilor români, ei au început să ridice cetăți, biserici gigantice, străzi pavate, turnuri de bresle, piețe publice – toate înconjurate cu ziduri și ferecate cu porți uriașe de lemn". Relatarea lui Pop propune o ierarhizare transparentă a grupurilor etnice: germanii, venind din vest, au pornit imediat la concretizarea propriei misiuni civilizatoare, în timp ce românii sunt reprezentați drept incapabili să-și depășească statutul de privitori și de băgători de seamă, așteptând pasiv să fie „civilizați", pe cât posibil, de agenții germani ai Istoriei. Mai mult, felul în care Pop își încadra discursul memorial cu privire la faptele germane în Transilvania ilustrează și presupusa superioritate transilvăneană față de alte regiuni din România:

> Fără blestematul diluviu roșu, fără exodul dramatic al sașilor înapoi, în Germania, probabil că Transilvania ar fi fost azi un etalon de civilizație europeană. Dar chiar și așa, cu toată mizeria și deruta celor 50 de ani de dominație comunistă, avansul de civilizație al Ardealului față de toate celelalte zone geografice românești a rămas și se vede imediat ce treci granița de piatră a Carpaților. Un dar făcut românilor de coloniștii germani care le-a marcat ardelenilor din zonele limitrofe nu doar viața materială și conduita morală (respectul legii și al cuvântului dat, disciplină, punctualitate, rigoare), dar le-a stimulat demnitatea și orgoliul național, prin perpetua referire la un model vecin și... european[146].

Narațiunea lui Pop ilustrează foarte bine ceea ce Bakic-Hayden numea „gradarea Orienturilor"[147]. Subliniază o identificare „vestică" a Transilvaniei, în timp

145. Pop, art. cit.
146. *Ibidem*.
147. Bakic-Hayden, art. cit.

ce sugerează transparent că celelalte regiuni din țară sunt mai puțin civilizate, mai rămase în urmă. Însă, având în vedere argumentul pe care îl avansez în cartea de față, cel mai important aspect al discursului lui Pop este că presupusa superioritate a Transilvaniei față de celelalte regiuni este strâns legată de influența germanilor asupra dezvoltării sociale și culturale a regiunii. Întrucât a fost locuită de germani, Transilvania a devenit mai civilizată, afirma Pop, derivând de aici o întreagă ierarhie a statelor, grupurilor etnice, afilierilor culturale, ideologiilor politice și regiunilor geografice.

Ea remarca și că transilvănenii manifestă un sentiment de nostalgie pentru instituțiile pre-1918 de extracție germanică. Reprezentările pozitive cu privire la sașii transilvăneni se împletesc cu și duc la o imagine stereotip a Transilvaniei ca fiind regiunea mai civilizată din România, precum și cu rămășițe ale unui discurs intelectual melancolic cu privire la Imperiul Habsburgic ce trimite la diviziunea dintre „Europa Centrală" și „Europa de Est", reieșind din dezbaterea pe temă foarte în vogă în anii 1980[148]. Astfel, trecutul săsesc și memoria săsească sunt înscrise într-un discurs identitar transilvănean. Însă discursurile regionaliste și construcția discursivă a identităților regionale nu pot fi decuplate de căutarea legitimității. În esență, discursurile identitare regionale sunt despre putere și legitimitate simbolică și politică, asemenea oricărui alt tip de discursuri identitare sau memoriale[149].

Întâlnim un ton similar în articolul semnat de Sorin Preda, care a scris despre comunitatea săsească din Roșia (Rothberg/Veresmart), pentru a ilustra caracterul tragic al exodului german. Referirea la „tiparele civilizatorii cărora românii ardeleni le datorează enorm" este din nou prezentă. Pentru ca mesajul său să fie mai eficace, Preda se referea la prezența germană în Transilvania drept „1.000 de ani de loialitate istorică". Primele fraze din articol sunt ilustrative:

> Ani de zile, inima noastră a bătut cu speranța că sașii din Ardeal vor rămâne acasă, aici, în satele pe care le-au înălțat și în care au fost aproape 1.000 de ani fericiți. [...] Un mileniu de istorie săsească în Ardeal se sfârșește dramatic, într-o totală indiferență, ștergându-și tiparele civilizatorii, cărora românii ardeleni le datorează enorm. [...] Plecarea lor este, în primul rând, o înfrângere românească. [...] Acum, ce ne mai desparte de ei este cuvântul de traversare a Stixului: adio. Vă mulțumim pentru 1.000 de ani de loialitate istorică[150].

Imaginea unui mileniu de fericire și loialitate istorică nu poate decât să stârnească nostalgie, acesta fiind tonul în care este redactat întregul material, ce se

148. Robin Okey, „Central Europe/Eastern Europe: Behind the Definitions", *Past & Present*, 137, nr. 1 (1992), pp. 102-133.

149. Pierre Bourdieu, „L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 35 (1980), pp. 63-72.

150. Preda, „Sașii din Roșia".

întinde pe două pagini de ziar și care include două interviuri: cu Eginald Schlattner și cu Julius Roth, unii dintre ultimii sași care trăiau la acel moment (1999) în Roșia.

Articolul lui Preda subliniază calitatea-de-a-fi-ultimii a sașilor transilvăneni, adăugându-i niște subtonuri religioase evidente. Astfel, se conturează o caracteristică morală a sașilor, vizibilă încă din titlul care afirmă că sașii din Roșia se pregătesc pentru Rai. Pe de o parte, expresia sugerează că sașii sunt de fapt pe cale de dispariție, în timp ce, pe de altă parte, înzestrează la nivel auctorial etnicitatea germană cu trăsături esențialmente pozitive moral, pe baza cărora se presupune că etnicii germani se vor bucura de o frumoasă viață de apoi în Rai. Calitatea de a fi ultimii se transformă într-un bilet de intrare în Paradis. Conotațiile religioase stau adesea la baza reprezentărilor pozitive și nostalgice ale germanilor din România. Schlattner subliniază că el a rămas în România pentru că aici Dumnezeu îl „cunoaște după nume"[151]. Un articol despre șvabii care se întorc în România este intitulat „Șvabii noștri cei de toate zilele", trimiterea evidentă fiind la rugăciunea „Tatăl nostru"[152]. Mottoul unui articol despre Viscri, preluat de pe inscripția situată deasupra unei porți în sat, este: „Mă gândesc la tine, Doamne, în fiecare dimineață când mă trezesc și mă rog, în fiecare seară, când merg la culcare, să Te gândești și Tu la mine"[153]. Nostalgia are o componentă „spirituală"[154] puternică. În cazul germanilor din România, această componentă capătă dimensiuni religioase directe.

Sașii care continuau să trăiască în Roșia, satul despre care scria Preda, erau mai puțin de 20, toți bătrâni. Vidul relicvelor și nostalgia după un trecut mai viu sunt intensificate de portretele celor care sunt încă acolo, care nu vor să plece. Prin intermediul relatării lui Preda și al altor relatări de același tip, sașii sunt prezentați aproape ca o specie pe cale de dispariție, ai cărei ultimi membri constituie un obiect de interes pentru publicul larg și care sunt importanți tocmai întrucât sunt cei din urmă. Această abordare și această reprezentare a sasității și a șvabității sunt vizibile într-o mulțime de alte articole și texte, unele deja citate, precum, de pildă, textul lui Beatrice Ungar despre primarul Michael Lienerth, la care am făcut trimitere în paginile anterioare[155].

Mai mult, există numeroase alte exemple de articole și reportaje cu privire la localități unde astăzi mai sunt doar foarte puțini – sau deloc – sași și șvabi, adesea subliniind starea lor de abandon sau cel puțin tristețea implicată de îmbătrânire și de dispariția graduală a populației germanofone. În alte cazuri, cititorii pot da și de cealaltă față a monedei, și anume poveștile de succes ale ultimilor sași sau

151. Schlattner, „În 1200".
152. Sorin Preda, „Șvabii noștri cei de toate zilele", *Formula As*, 685, 26 septembrie 2005.
153. Dan Tăpălagă, „Satul cu blazon", *Formula As*, 738, 9 octombrie 2006.
154. Boym, *op. cit.*, p. 8.
155. Lienerth, art. cit.

șvabi care au reușit să transforme aceste localități în atracții turistice, prezervând totodată tradițiile și obiceiurile. Accentul deosebit pus pe cazul Viscri este relevant în această privință, în special pentru că a devenit o atracție turistică grație eforturilor lui Caroline Fernolend, care a decis să nu părăsească România[156], dar și din motive ceva mai neobișnuite, precum vânzarea, sub îndrumare germană, de șosete de lână împletite de mână de femeile din Viscri pentru clienți din Germania[157]. O poveste și mai ieșită din comun este cea a lui Thomas Herbert, un sas din Sibiu care a făcut o afacere din deschiderea unei ferme de reni în orașul transilvănean[158]. Beatrice Ungar descria Hărman drept „micul paradis"[159], în timp ce Prejmer (Tartlau/Prázsmár), și el în apropiere de Hărman, era văzut de Valentin Iacob, tot în paginile *Formulei As*, ca un sat refuzând să moară, cel care păstra cheile bisericii mulțumindu-i lui Dumnezeu în fiecare seară pentru că se născuse acolo[160]. Satele germane din Banat au și ele povești de succes, precum Gărâna (Wolfsberg), o localitate care, observa autoarea unui articol, a înflorit după ce a fost părăsită de cei mai mulți dintre germanii boemi. Aceștia s-au întors în cele din urmă, și-au transformat casele în locuințe de vacanță, făcând ca Gărâna să trăiască din turism, sau cel puțin așa sugera textul publicat în 2005[161].

Emigrația germanilor este în general prezentată ca un fenomen trist, chiar tragic, o ruptură în viața comunității. Mai mult însă, ea este prezentată și ca o decuplare parțială de europenitate, de Occident. În acest context, un interes deosebit este acordat celor care nu au plecat odată cu valul, celor care au stat în țară sau celor care s-au întors, arătând astfel că încă este posibil să împreunezi cultura germană (așadar europeană) și valorile germane (așadar europene) cu mentalitatea românească. Articolele dedicate unor astfel de personalități indică existența anumitor trăsături pozitive asociate cu germanitatea. Germanii sunt oameni de succes, întreprinzători, un model de emulat, ei iubesc România, aducând un soi de oază de „normalitate", de succes în viața cotidiană a diferitelor comunități locale. Europa este cea care vorbește prin intermediul lor, acea Europă căreia românii vor să-i aparțină, adusă mai aproape de germani, după cum implică astfel de narațiuni. În 1998, jurnalistul Virgil Lazăr de la *România liberă* scria despre dorința de întoarcere a etnicilor germani care au părăsit România în timpul comunismului.

156. Caroline Fernolend, „Prințul Charles a spus că satul nostru e cel mai frumos din lume și nu înțelege de ce ne trebuie «Dracula Park»", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 519, 10 iunie 2002; Tăpălagă, art. cit.
157. Adrian Popescu, „Viscri – satul care s-a scos din foame cu «ora de șosete»", *Adevărul*, 5 octombrie 2004.
158. Loredana Voiculescu, „Un sas și-a făcut fermă de reni în Sibiu", *Gândul*, 28 aprilie 2006.
159. Beatrice Ungar, „Micul paradis de la Hărman", *Formula As*, 521, 24 iunie 2002.
160. Valentin Iacob, „Cetatea care nu vrea să moară", *Formula As*, 633, 13 septembrie 2004.
161. Caterina Nicolae, „Al doilea descălecat al pemilor", *Gândul*, 12 octombrie 2005.

Rememorându-și experiența traiului alături de sașii transilvăneni, Lazăr făcea observații laudative cu privire la gospodăriile lor trainice și la performanțele agriculturii lor. Era destul de convins că, dacă sașii s-ar întoarce în regiune, ar înființa „niște ferme familiale cum numai ei au știut să inițieze", reprezentând astfel un model de emulat pentru populația română[162]. În „Argumentul" unui număr al revistei *Dilema* dedicat germanilor din România, Adrian Cioroianu se referea la emigrația germanilor ca având la bază motivații economice, adăugând plin de dorință că germanii s-ar putea întoarce odată ce situația economică a României s-ar îmbunătăți[163]. Mirajul unei întoarceri a germanilor a funcționat constant (și continuă să funcționeze) în legătură cu dezvoltarea economică, fie ca o potențială contribuție la aceasta, fie ca o consecință a ei.

Abordând chestiunea migrației germane din România și a remigrației germane în România, filozoful Vasile Morar sugera existența unei etici săsești distincte ce e caracterizată de sentimentul datoriei, transferate în parte și asupra populației românești, și de respingerea dezordinii, a anormalității, a vidului[164]. Morar afirma că sensul unei ipotetice întoarceri a sașilor este acela de a ne face să visăm și să ne imaginăm cum ar fi arătat multe evenimente dacă „ei" nu ar fi plecat: „Cum ar fi arătat viața noastră cotidiană, dacă acești purtători valorici ar fi fost prezenți, și nu absenți?"[165]. Răspunsul are de-a face cu Europa și cu Uniunea Europeană:

> Ecuația istorică și rațională este, în chip simplificat, aceasta: între reîntoarcerea românilor în Europa și „întoarcerea" sașilor în România există o relație puternică de determinare și ea ține de posibila coincidență dintre *instituțiile societății deschise* și substanța în formare a *moralei deschise* a, până nu demult, închiselor comunități europene[166].

Elaborările lui Morar au o amploare diferită în comparație cu cele întâlnite în articolele din *Formula As* și în mass-media în general, însă ceea ce le unește este reprezentarea sașilor în raport cu Europa, a sașilor care au potențialul de a aduce Europa mai aproape de români. Totodată, după cum arată multe dintre exemplele pe care le-am adus, această Europă este adesea înțeleasă ca un proiect conservator-tradiționalist cu dimensiuni religios-spirituale, la care se atașează viziuni de dezvoltare economică pe care (doar) etica germană a muncii le poate aduce.

---

162. Virgil Lazăr, „Se reîntorc germanii?", *Satul. Supliment săptămânal de agricultură al ziarului România liberă*, 26 mai 1998.
163. A.C. (Adrian Cioroianu), „Argument", *Dilema*, 334, 2 iulie 1999.
164. Vasile Morar, *Morala elementară – stări, praguri, virtuți*, ed. a II-a, Paideia, București, 2011, pp. 289-298.
165. *Ibidem*, p. 296.
166. *Ibidem*, p. 297.

7

„Bogatele sate din zona Brașovului și Sibiului au fost invadate de migrația țigănească"

7.1. Patrimoniul german din România ca patrimoniu european

Căror elemente le poate fi mai precis atribuită contribuția „valoroasă și inconfundabilă" a germanilor din România la societatea românească? Un scurt text al istoricului Ioan-Aurel Pop (2016), rector al Universității „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca între 2012 și 2020 și președinte al Academiei Române începând cu 2018, despre „influența modelelor germane și germanofone asupra românilor" comentează cu privire la unele dintre principalele trăsături pozitive asociate cu influența germană asupra societății românești[1]. Textul ilustrează interpretarea interconexiunilor româno-germane în Transilvania și Banat (dar și dincolo de aceste regiuni) drept o istorie a unor contribuții inconfundabil europenizante și occidentalizante (așadar pozitive) aduse de germani românilor. Pop începe cu observația că românii „sunt așezați sub aspect geografic în centrul Europei, adică la jumătatea distanței dintre punctele extreme de est și de vest ale continentului", ceea ce înseamnă că ei îmbină „în firea lor aspecte occidentale și răsăritene deopotrivă"[2]. Astfel, Pop respinge ideea unei identități românești fundamental est-europene. Afirmația pe care o face în schimb istoricul președinte al Academiei este că atât influențele vestice, cât și cele estice joacă un rol în cadrul identității românești, însă cele dintâi sunt mai degrabă cele care trebuie să fie alimentate și sprijinite. Liminalitatea identificată de Todorova în lucrarea ei cu privire la imaginarea Balcanilor este pusă la lucru în argumentația lui Pop.

Concret, influențele vestice ar proveni de la sași, al căror etnonim Pop îl privește în mod eronat în textul în cauză ca arătând „unul dintre locurile lor de

1. Ioan-Aurel Pop, „Influența modelelor germane și germanofone asupra românilor. Câteva considerații", în *Transilvania, starea noastră de veghe*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 151-160.
2. *Ibidem*.

origine, Saxonia"[3]. Drept consecință a colonizării săsești, „românii, ca și ceilalți locuitori ai Transilvaniei, au învățat" ce înseamnă civilizația urbană, metode agricole avansate, cum să construiască case și sisteme de canalizare ori cum să țină curate străzile și casele[4]. În plus, așezarea sașilor în Transilvania ar fi fost doar primul „impuls pe care l-au primit românii înspre modelul occidental de civilizație" „dinspre lumea germană", pentru a fi apoi urmat de modernizarea Transilvaniei în timpul Renașterii și al Reformei, adusă din nou, cel puțin parțial, de germani, și apoi de impunerea stăpânirii habsburgice asupra regiunii. Cea din urmă a adus cu sine Unirea cu Roma a unei părți a Bisericii Ortodoxe, precum și colonizarea șvabilor, la rândul lor „purtători ai unor valori de civilizație occidentală"[5]. Scurta relatare a lui Pop are drept obiectiv sublinierea „vocației noastre europene", vocație făcută posibilă datorită influenței germane[6]. Cam ca orice discurs despre trecut, mizele sale sunt de fapt în prezent. Vocația europeană a României este subliniată din nou în ultimul capitol al cărții, în care Pop face o pledoarie pentru ca România să urmeze „calea magistrală a Occidentului"[7]. În acest ultim capitol, Pop accentuează ideea conform căreia românii nu sunt est-europeni sau nu doar est-europeni, din moment ce sunt situați între Est și Vest. Totodată, narațiunea sa prin care stabilește o corelație directă între prezența istorică germană în regiunile vestice ale României contemporane și vocația europeană a României vine laolaltă cu reprezentarea discursivă a unei relații simbolic ierarhice între coloniștii germani și celelalte grupuri etnice din Transilvania și din celelalte regiuni unde impactul colonizării germane este construit în mod similar.

Astfel, fundamentala contribuție germană în Transilvania și, prin extensie, în România este aceea de a fi adus civilizația europeană și occidentală românilor. Această contribuție este direct legată de crearea unui potențial pentru afirmarea unei identități românești europene. În acest context, patrimoniul cultural german în Transilvania (dar și în Banat, și altundeva) joacă practic rolul urmelor fizice,

3. *Ibidem*, p. 153. Pop nu este singurul istoric care face astfel de afirmații. Atribuiri similare ale originii sașilor transilvăneni pot fi întâlnite și în lucrări ale lui Neagu Djuvara (*O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ed. a V-a, revăzută, Humanitas, București, 2005, p. 45) și Vasile Pascu (*Istoria antică și medievală a românilor*, Clio Nova, București, 1998, p. 128), precum și într-un manual de istorie pentru clasa a IV-a din 1998 (Liviu Burlec, Liviu Lazăr și Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor. Manual pentru clasa a IV-a*, All Educațional, București, 1998, p. 33). Acest fir călăuzitor etimologic este însă înșelător, căci „saxon" (lat. *Saxones*, germ. *Sachse*) indica mai degrabă un statut juridic decât o referință geografică: vezi Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen Müller, München, 1998, p. 30.
4. Pop, cap. cit., p. 153.
5. *Ibidem*, pp. 153-155.
6. *Ibidem*, p. 159.
7. Ioan-Aurel Pop, „Vocația occidentală a românilor", în *Transilvania, starea noastră de veghe*, pp. 283-298, aici p. 298.

înscrise în piatră ale acestei identități europene de orientare occidentală. Astfel interpretează, de pildă, Emil Hurezeanu, fost jurnalist, ambasador al României la Berlin între 2015 și 2021 și ambasador al României la Viena începând cu 2021, prezența bisericilor fortificate în peisajul transilvănean. Hurezeanu trasează paralele simbolice între acestea și palatele maure din locuri precum Granada, Sevilla sau Córdoba. Așa cum se presupune că cele din urmă reprezintă „amprentele indelebile ale Orientului asupra Occidentului", bisericile fortificate săsești din Transilvania reprezintă pentru Hurezeanu „un *silver line* inalterabil al civilizației europene la porțile Orientului"[8]. Prezența lor funcționează ca o marcă a europenității pe teritoriul unde au fost ridicate. Altundeva, Hurezeanu cita și o presupusă afirmație a poetului francez Paul Valéry, și anume că Europa se termină acolo unde pot fi întâlnite ultimele (adică cele mai estice) biserici gotice:

> Paul Valéry scrie undeva că Europa se sfârșește acolo unde se află ultimele biserici gotice. Iar ultimele biserici gotice au fost construite de sași între Sibiu și Brașov, în sudul Transilvaniei, la începutul Evului Mediu. Dacă vii dinspre Hamburg și Viena, la Sibiu și Brașov e sfârșitul Europei. Dacă ajungi aici dinspre mările calde și mai porți încă pe pelerină praful Drumului Mătăsii, navele gotice ale sașilor ardeleni sunt primul blazon valabil al vechii Europe[9].

Echivalarea europenității cu arhitectura gotică și referirea la „vechea Europă" fac evidente orizontul interpretativ și aparatul reprezentațional în care se situează accentul pus pe europenitatea identității săsești. Patrimoniul cultural săsesc este văzut ca înzestrând Transilvania cu o identitate europeană. Legarea răspândirii arhitecturii creștine gotice de delimitarea unor granițe simbolice și fizice ale europenității chestionează implicit identitatea europeană a ceea ce se află de cealaltă parte a acestor granițe. Interpretarea lui Hurezeanu se potrivește cu geografiile simbolice săsești care fac din arhitectura săsească o marcă a europenității și a căror implicație este că dincolo de ultimele biserici gotice se află Orientul, unde europenitatea poate fi oricând pusă sub semnul întrebării. În acest context, merită menționat și că, din cele șapte situri românești înscrise în Patrimoniul Cultural Mondial UNESCO, două sunt considerate „săsești", și anume complexul de șapte biserici fortificate (Biertan/Birthälm/Berethalom, Câlnic/Kelling/Kelnek, Prejmer/Tartlau/Prázsmár, Viscri/Deutsch-Weißkirch/Szászfehéregyháza, Dârjiu/Ders/Székelyderzs, Saschiz/Keisd/Szászkézd, Valea Viilor/Wurmloch/Nagybaromlak) și centrul medieval al Sighișoarei. Faptul că biserica fortificată din Dârjiu este de fapt unitariană, secuiască, este rareori menționat.

8. Emil Hurezeanu, „Transilvania, *mon amour*!", în *Pe trecerea timpului. Jurnal politic românesc 1996-2015*, Curtea Veche, București, 2015, pp. 488-490, aici p. 490.
9. *Idem*, „Sașii transilvăneni – cine sunt și ce vor ei", în *op. cit.*, pp. 490-494, aici p. 494.

Discursurile cu privire la patrimoniul cultural sunt strâns legate de chestiuni identitare. Miza este cea a conectării moștenirii culturale germane din România cu afirmarea unei identități culturale europene. Politicile regimului ceaușist s-au manifestat printr-o raportare ambiguă la trecut și la patrimoniu, căci accentul tot mai strident pus pe un imaginat trecut glorios în acord cu orientarea naționalistă a lui Ceaușescu a venit la pachet și cu un proces de distrugere fizică a patrimoniului, interpretat adeseori ca fiind îndreptat cu precădere împotriva patrimoniului minorităților naționale. Totodată, moștenirea săsească din Transilvania a fost îndeosebi aptă să fie instrumentalizată întrucât putea să furnizeze un acces relativ ușor la o identitate europeană simbolică premodernă. Astfel de instrumentalizări încearcă să aproprieze patrimoniul cultural german de pe poziții naționaliste. În acest context, faptul că un politician naționalist precum Corneliu Vadim Tudor alegea în 1996 să plaseze pe coperta a patra a uneia dintre cărțile sale o ilustrație care poate fi ușor interpretată drept reprezentând o biserică fortificată săsească indică valoarea simbolică a patrimoniului cultural săsesc în Transilvania. Cartea în cauză este intitulată *Jurnal de vacanță*, iar în paginile ei Tudor se întreabă retoric și agresiv de ce tratează „șefii sașilor" Biserica Neagră din Brașov de parcă ar fi „moșia sau prăvălia lor", argumentând că, dincolo de caracteristicile sale ce țin de exercitarea unui cult religios, „Biserica Neagră e o componentă a Patrimoniului Național Românesc, un reper important al României"[10].

Totodată, o altă relevantă linie argumentativă subliniază tocmai caracterul german al patrimoniului din Transilvania și Banat. Starea acestui patrimoniu cultural este apoi folosită pentru a argumenta în favoarea europenității, fie drept ceva ce este tot mai mult pierdut, fie ca ceva ce poate și trebuie să fie menținut, prezervat sau salvat. Cine frunzărește presa românească de după 1989 dă de știri și articole de opinie care abordează chestiunea patrimoniului cultural german din Transilvania și Banat plasându-l adesea în relație directă cu o identitate europeană. De pildă, un articol publicat în *România liberă* în 3 octombrie 1990 – data unificării germane – și semnat de regizoarea de teatru Sorana Coroamă-Stanca susținea prezervarea monumentelor și a caselor germane în România, trasând o legătură directă între valoarea unor astfel de eforturi și europenitatea acestor clădiri și dimensiunea lor spirituală: „Trăim în 1990. În Europa. Nu putem lăsa ca paragina să ne năpădească nici orașele, nici monumentele, nici satele, nici sufletele"[11]. Utilizarea posesivului „ne" sugerează o potențială apropriere românească a lucrurilor germane, însă această apropriere este diferită atât în grad, cât și în fel de cea a lui Corneliu Vadim Tudor, la care am făcut referire mai sus. Este o apropriere simbolică bazată pe imaginarea unei compatibilități româno-germane aspiraționale, în timp ce afirmația lui Tudor – pe urmele naționalismului de tip

10. Corneliu Vadim Tudor, *Jurnal de vacanță*, Editura Fundației Umaniste România Mare, București, 1996, pp. 135-136.

11. Sorana Coroamă-Stanca, „Românii-germani", *România liberă*, 3 octombrie 1990.

ceaușist – era mai degrabă o încercare de a șterge germanitatea și de a puncta în mod clar că patrimoniul este unul românesc, unde „românesc" se putea referi atât la statul a cărui națiune titulară este cea română, cât și la națiune în sine. Articolul lui Coroamă-Stanca deplângea depopularea localităților germane din cauza migrației germanilor din România. În contextul schimbării de regim, condiția dezolantă a monumentelor germane din regiunile vestice ale României era înțeleasă drept dovada decuplării de Europa, reprezentând o consecință a fostului regim. Patrimoniul german devine așadar ceva ce este lăsat moștenire românilor, de care românii ar trebui să aibă grijă, pentru că această germanitate este și o marcă a europenității. Fără această moștenire, însăși europenitatea riscă să devină un miraj.

Alte articole de la începutul anilor 1990 care abordează chestiuni legate de moștenirea culturală din Transilvania încearcă să reconcilieze sublinierea presupusei anteriorități românești în regiune și indicația că patrimoniul medieval este în mod deosebit unul săsesc. Ceea ce este în orice caz clar în astfel de relatări e starea deplorabilă a acestui patrimoniu și nevoia implicită ca acesta să fie salvat[12]. Textele argumentând în favoarea salvării acestei moșteniri se folosesc adesea de opoziția implicită și încărcată valoric dintre Europa și Orient: „A devenit un loc comun să tot spui că în România se află, cu binecuvântarea lui Dumnezeu, cel puțin zece Elveții. Este drept că, din decembrie 1989 încoace, s-au perindat prin România cel puțin zece Beiruturi"[13].

Începând în mare cu a doua jumătate a anilor 1990, este vizibilă o creștere considerabilă a interesului pentru patrimoniul cultural german din România (în special pentru cel săsesc din Transilvania). Actorii implicați în procesele de prezervare asociate cu acest interes au fost atât din interiorul comunității, precum Forumul German în România, Asociația Sașilor Transilvăneni din Germania, Fundația Săsească, cât și din afara ei, și anume autoritățile române, statul german prin intermediul Societății Germane pentru Cooperare Tehnică și Fundația Mihai Eminescu Trust, aflată vreme îndelungată sub patronajul prințului Charles al Marii Britanii. Profilul căpătat de chestiunile referitoare la moștenirea săsească a fost extrem de vizibil, de pildă, în dezbaterile cu privire la potențiala construcție a unui parc tematic Dracula în apropiere de Sighișoara sau în procesele culturale legate de alegerea Sibiului drept Capitală Culturală Europeană în 2007[14]. În

12. Adrian Bucurescu, „Cine salvează Sighișoara?", *România liberă*, 29 iunie 1991; *idem*, „Va mai fi salvată Sighișoara?", *România liberă*, 14 mai 1992; Ciprian Chirvasiu și Dumitru Manolache, „Cetăți care mor în picioare", *România liberă*, 1 septembrie 1993; Mariana Petcu și Irina Pop, „O cetate fortificată și un castel care nu mai interesează pe nimeni", *România liberă*, 13 decembrie 1996; Carmen Chihaia, „Cetățile-săsești din Transilvania – un patrimoniu-unicat în pericol de pulverizare", *Adevărul*, 14 decembrie 1996.
13. Chirvasiu și Manolache, art. cit.
14. Claudia Nicoleta Câmpeanu, „Material Desires: Cultural Production, Post-Socialist Transformations, and Heritage Tourism in a Transylvanian Town", teză de doctorat, University of Texas, Austin, 2008; Emanuela Grama, „Searching for Heritage, Building Politics: Architecture,

ambele situații, germanitatea patrimoniului cultural al localității în cauză a jucat un rol-cheie în dezbaterile și în respectivele politici culturale, în ciuda numărului redus al etnicilor germani trăitori atât în Sighișoara, cât și în Sibiu.

La începutul anilor 2000, planul ministrului Turismului, Dan Matei Agathon, de a construi un uriaș parc de distracții – Dracula Park – în apropiere de Sighișoara a stârnit o opoziție acerbă, care a găsit spațiu de desfășurare în special în paginile cotidianului *România liberă*[15]. Printre cei care au protestat la nivel național și internațional împotriva creării parcului și pentru prezervarea moștenirii medievale a Sighișoarei s-a numărat și prințul Charles. Acesta a intervenit personal și aparent a reușit să contribuie la stoparea proiectului, argumentația sa fiind construită în special pe viziuni despre dezvoltarea unui turism sustenabil și pe sublinierea semnificației moștenirii culturale săsești pentru regiune. Intervențiile prințului Charles, alături de implicarea altor instituții și autorități europene, de pildă, din Germania și Luxemburg, arată europenizarea cu sânge albastru a chestiunii moștenirii săsești, un subiect adesea îmbrățișat de presa română. În acest context, prințul Charles a preluat o vreme și patronajul Mihai Eminescu Trust, una dintre principalele fundații care face lobby și acționează pentru prezervarea moștenirii culturale transilvănene, inclusiv săsești. În 2015, el și-a înființat propria fundație „pentru a duce mai departe proiecte care îi sunt aproape de suflet, precum păstrarea patrimoniului arhitectural, susținerea micilor fermieri și a antreprenoriatului în zona rurală"[16]. Viziunea sa, a unei Europe aflate în strânsă comuniune cu rădăcinile sale rurale, tradiționale, a găsit un obiect perfect de interes în cultura și moștenirea săsească din Transilvania. Lobby-ul lui Charles în favoarea regiunii din jurul Sibiului s-a bazat pe faptul că acesta este „un colț nealterat al Europei", o expresie preluată și de presa din România[17]. Autorul unui articol din *Formula As* chiar își exprima speranța că eforturile depuse de Charles pentru prezervarea satelor săsești din Transilvania vor duce la întoarcerea sașilor transilvăneni în fosta lor patrie[18].

Analizând în profunzime cazul Sighișoarei, antropologa Claudia Câmpeanu a remarcat „fixația plină de speranță pe moștenirea germană" care s-a aflat la

---

Archaeology, and Imageries of Social Order in Romania (1947-2007)", teză de doctorat, University of Michigan, 2010; Alexandra Oancă, „Governing the European Capital of Culture and Urban Regimes in Sibiu", teză de masterat, Central European University, Budapesta, 2010; Monica Stroe, „Sibiu European Capital of Culture 2007: Saxonness as a Romanian Cultural Brand", în Susanne Küchler, László Kürti și Hisham Elkadi (eds.), *Every Day's a Festival! Diversity on Show*, Sean Kingston Publishing, Wantage, 2011, pp. 83-112.

15. În 2002, sub titlul „DRACULAREA", *România liberă* a publicat constant articole critice despre proiectul Dracula Park. Vezi, de pildă, numerele dintre 21 februarie și 8 martie.
16. Fundația Prințul de Wales, https://www.casaprintuldewales.ro/fundatia-printul-de-wales/?lang=ro (ultima accesare, 14 aprilie 2021).
17. Iulia Blaga, „Sibiul, «un colț nealterat al Europei»", *România liberă*, 5 mai 2000.
18. Horia Țurcanu, „Transilvania – dulce patrie", *Formula As*, 519, 10 iunie 2002.

baza dezbaterilor cu privire la proiectul Dracula Park[19]. În 2001, Sighișoara era un loc al conflictului și contestării, întrucât autoritățile centrale de la București, având sprijinul autorităților locale, se pronunțaseră în favoarea construcției unui parc tematic Dracula, care ar fi schimbat radical peisajul zonei. Moștenirea culturală și arhitecturală germană risca să fie viciată de consecințele pe termen lung ale potențialei investiții, ceea ce a dus la conflicte deschise între comunitatea germană din România, Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană din România și comunitatea săsească din Germania, pe de o parte, și autoritățile române, pe de altă parte. Sprijinul deschis al celor din urmă pentru un proiect ce amenința în mod direct moștenirea germană medievală din oraș se amesteca uneori cu observații mai degrabă nefavorabile cu privire la opoziția față de proiect pe care o arăta comunitatea săsească din România și din afara țării. Totodată însă, „cartea germană” era jucată în diferite moduri nu numai de cei care se opuneau proiectului, ci inițial și de suporterii săi cei mai înfocați, după cum a arătat Câmpeanu. Observațiile antropologei cu privire la acest fenomen merită citate *in extenso*:

> Mențiunile germane erau în parte niște gesturi preventive, chiar dacă prost plasate, de bunăvoință față de comunitățile germane locale și diasporice, semnalându-le acestora că erau incluse în proiect și că proiectul fusese conturat cu *ele* în minte. Însă ceea ce făceau îndeosebi aceste apropouri germane era, aș afirma, să schițeze și să acceseze un imaginar – hai să-l numim modern sau developmentalist – în care speranțele românești la un viitor vestic și la prosperitate vestică se situau de decenii bune. Felul în care Agathon [ministrul Turismului la acea vreme] prezenta proiectul – și nu era vorba doar de viziunea sa personală – cocheta cu informații germane despre acest peisaj dorit și sperat: etica germană a muncii, seriozitatea și succesul, prosperitatea germană și promisiunea împărtășirii ei și a revărsării ei în buzunarele noastre nevoiașe. Referentul german era probabil unul dintre cele mai credibile și cel mai bine conturate din acest imaginar, grație memoriei persistente a tuturor emigranților și a pachetelor care curgeau către țară înainte de 1989. Germania fusese un semn concret și real al Vestului, o dovadă credibilă a existenței și succesului său, însă doar un semn și cel mult un semn al unei realități îndepărtate. Agathon a făcut greșeala să încerce să facă mai mult decât doar să se refere la el; a încercat să-l materializeze, să promită replica sa perfectă printr-un proiect hiperbolic care urma să aducă la Sighișoara – conform declarațiilor sale – un milion de turiști pe an, care urma să creeze 6.000 de joburi la nivel local și care ar fi totalizat 18 milioane de euro în investiții directe și 20 de milioane de euro în investiții indirecte. Un proiect făcut de germani pentru germani, după un model german nu avea cum să eșueze. Cu toții așteptam asta[20].

Imaginarul care se afla la baza dezbaterilor cu privire la viitorul Sighișoarei se învârtea așadar în jurul construcției discursive a orașului „drept un oraș

19. Câmpeanu, *op. cit.*, p. 8.
20. *Ibidem*, pp. 65-66.

german", chit că atât oponenții, cât și susținătorii proiectului aveau moduri contradictorii și ireconciliabile de a configura viziunile „germane" cu privire la viitorul orașului[21].

Cu două decenii în urmă, geografii Joseph J. Gallagher și Philip N.J. Tucker se aplecau asupra cazului Brașovului și concluzionau că, în ciuda absenței minorității germane, urmele acesteia „în peisajul cultural par să dăinuie mult mai mult decât comunitatea însăși"[22]. Procesele de restaurare, consolidare și turisticizare ce au loc în satele săsești tind să se legitimizeze tocmai de la acest trecut săsesc, chiar dacă asta duce uneori la o confruntare cu nevoile prezente ale locuitorilor satelor respective, cel mai adesea români și romi[23]. În Viscri, satul unde Mihai Eminescu Trust este deosebit de activ, turismul care este promovat se axează pe „cultura săsească ca patrimoniu", din moment ce este „considerată cea mai autentică, cea mai demnă de păstrat și cea mai atrăgătoare pentru turiști". Astfel, „chiar dacă sașii sunt astăzi puțini, cultura lor continuă să caracterizeze imaginea turistică a satului", un proces care „umbrește patrimoniul aparținând românilor și romilor"[24].

Sibiul constituie cu siguranță un vârf al brandingului cultural german în Transilvania, din moment ce dezvoltarea și construcția identității sale după 2000 au mizat în mare măsură pe cartea moștenirii săsești. Politicile culturale care au precedat titlul de Capitală Culturală Europeană, obținut în 2007 (alături de Luxemburg) și evenimentele propriu-zise din cadrul CCE arată regermanizarea simbolică a orașului, o mișcare îmbrățișată de autoritățile locale și de cele naționale. Programul CCE a fost în mare parte și despre identitate și despre autoreprezentarea orașelor în fața unei audiențe naționale, dar și în fața uneia mai largi, europene. Povestea Sibiului care devine neașteptat și brusc Capitală Culturală Europeană a fost deja spusă, accentul fiind pus pe caracterul aproape fortuit al acestei ascensiuni la preeminență culturală prin intermediul programului CCE. Luxemburgul trebuia să fie singura Capitală Culturală Europeană în 2007, până când autoritățile luxemburgheze au decis să coopteze Sibiul, recurgând în încercarea lor la presupusul „mit al originilor comune", conform căruia strămoșii sașilor

21. *Ibidem*, p. 97.

22. Joseph J. Gallagher și Philip N.J. Tucker, „Aussiedler Migration and Its Impact on Brașov's Ethnic German Population and Its Built Environment", *Geojournal*, 50, nr. 2-3 (2000), pp. 305-309.

23. Tom Hughes, Alina Hughes și James Koranyi, „Transylvanian Villages: Conservationism, but at What Price?", *openDemocracy*, 26 august 2010, http://www.opendemocracy.net/james-korany-tom-hughes-alina-hughes/conservation-at-what-price (ultima accesare, 4 martie 2021).

24. Andrea Corsale și Monica Iorio, „Transylvanian Saxon Culture as Heritage: Insights from Viscri, Romania", *Geoforum*, 52 (2014), pp. 22-31, aici pp. 22-23; vezi și Andrea Corsale și Monica Iorio, „Managementul turistic al patrimoniului săsesc", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilizare și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 67-88.

au venit în Transilvania din Luxemburg[25]. În România, rezultatul a fost cât se poate de bine-venit, mai ales că s-a petrecut în același timp cu accederea României la Uniunea Europeană. România se reunea politic și simbolic cu familia europeană. În mod emblematic, ascendența germană a orașului era exprimată manifest. Sibiu – CCE 2007 a stat sub egida redescoperirii caracterului săsesc al orașului, ceea ce a stabilit și o ierarhie simbolică în țesutul urban, din moment ce marii învingători ai disputelor cu privire la ce și cum trebuie reprezentat au fost cu precădere instituțiile săsești, de pildă, Muzeul Brukenthal sau Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană. La celălalt capăt al unei scale imaginare s-au aflat instituții precum Muzeul Astra, dedicat vieții rurale românești. În ciuda unui accent discursiv manifest pe multiculturalism înțeles ca valoare europeană, Sibiul – CCE 2007 a făcut vizibile întâi de toate tradițiile săsești și patrimoniul săsesc[26].

În pregătirile pentru Sibiu – CCE 2007, prin intermediul deja menționatei Societăți Germane pentru Cooperare Tehnică, statul german a sprijinit parțial restaurarea clădirilor din centrul orașului. Abordarea în acest context a fost una a „moștenirii-ca-practică", așa cum a numit-o istorica Emanuela Grama, o abordare ce intenționa să-i învețe pe locuitorii din centrul orașului, în special români și romi, „să fie" sași, adică să-și aproprieze un set de comportamente și practici considerate ca fiind specifice comunității săsești[27]. Cazul Sibiului nu este singurul în care germanitatea ajunge apropriată, prezervată și performată de non-germani. În Viscri, se așteaptă de la români și romi „să devină custozi ai patrimoniului săsesc" și să se comporte astfel încât „să păstreze și să exploateze acest patrimoniu valoros în cel mai bun mod cu putință"[28]. Totodată, acest proces este produs pentru un public occidentalizat[29]. Antropologa Bianca Botea a analizat cazul Jimboliei (Hatzfeld/Zsombolya/Žombolj) în Banat, remarcând că, cu ocazia festivităților de *Kirchweih*, o sărbătoare tradițională anuală a șvabilor, copiii ce performează diferitele dansuri sunt de fapt români[30].

25. Florica Vasiliu și Dragoș Dragoman, „Politici culturale și afirmarea identității. Luxemburg și Marea Regiune – Sibiu. Capitale Culturale Europene în 2007", *Sociologie Românească*, 6, nr. 2 (2008), pp. 30-39; Oancă, *op. cit.*
26. Bogdan Iancu, „Sibiu CCE 2007. Moduri de întrebuințare.", *Secolul 21*, 1-6 (2007), pp. 75-83, aici p. 80; Stroe, cap. cit.
27. Grama, *op. cit.*, pp. 315-326.
28. Corsale și Iorio, art. cit., p. 27; *idem*, cap. cit.
29. Cheryl Klimaszewski, Gail E. Bader, James M. Nyce și Brian E. Beasley, „Who Wins? Who Loses? Representation and «Restoration» of the Past in a Rural Romanian Community", *Library Review*, 59, nr. 2 (2010), pp. 92-106, aici p. 99.
30. Bianca Botea, „«Valoare colectivă» și discurs performativ asupra interculturalității: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia", în Smaranda Vultur (ed.), *Banatul din memorie. Studii de caz*, Marineasa, Timișoara, 2008, pp. 223-246, aici p. 231. În romanul său *Lindenfeld*, publicat în 2006 la Polirom, Ioan T. Morar a abordat și el fenomenul performativității contemporane a germanității de către non-germani, ale cărui motivații sunt nu în ultimul rând de natură economică.

Relevanța unor astfel de fenomene poate fi mai bine înțeleasă dacă o legăm de observațiile teoretice ale sociologului Paul Connerton cu privire la memorie și la locul acesteia în viața socială. Connerton a explicat relația dintre memorie, legitimitate și ierarhiile puterii, arătând că memoria socială se formează și se disemineză prin practici și comportamente sociale[31]. Accentul pus pe moștenirea germană și pe practicile sociale germane tipice Sibiului, dar și altor localități cu o fostă puternică prezență săsească și șvăbească spune de fapt foarte multe nu numai despre prestigiul înalt al germanității pe care acestea îl diseminează, ci și despre integrarea, în multe cazuri, a trecutului german în memoria socială românească. Mai mult, reproducerea germanității și integrarea germanității în practici de memorie socială, într-un context în care extrem de puțini germani încă mai trăiesc în România, acționează așadar ca o resursă simbolică europenizantă în mediul politic, cultural și social românesc[32]. Aceasta înseamnă și că trecutul german, într-o formă foarte idealizată, capătă întâietate în raport cu nevoile curente ale populației (în special non-germane) – sau, altfel spus, devine parte a acestor nevoi, devine limbajul prin care ele pot fi articulate – a cărei potențială dezvoltare economică este condiționată de îmbrățișarea anumitor discursuri memoriale care tind să reproducă diferite ierarhii, atât etnice, cât și sociale.

În plus, procesul concret de patrimonializare a satelor transilvănene printr-un accent pus pe trecutul săsesc în detrimentul non-sașilor care sunt în cea mai mare parte prezenți acum în acele sate pentru a atrage turiști este acompaniat și de un proces de „colonizare narativă" care transformă satele săsești într-un „peisaj bucolic medieval", similar unei „Arcadii săsești preindustriale"[33]. Astfel, construcția unui prezent împletindu-se cu trecutul german în Transilvania este și parte a unui proces de reinventare a Europei rurale, a cărui expresie particulară este cea a nostalgiei după un trecut idilic întâlnindu-se cu discursuri și practici contemporane de dezvoltare ecologică sustenabilă. „Ultimul refugiu al Europei rurale" este apoi oferit lumii sub chipul unei presupuse autenticități săsești, europene, conservatoare, reinventată de fapt în numele turismului[34].

31. Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
32. Vezi și Judy Batt, „Reinventing Banat", *Regional and Federal Studies*, 12, nr. 2 (2002), pp. 178-202; James Koranyi, „Reinventing the Banat: Cosmopolitanism as a German Cultural Export", *German Politics and Society*, 29, nr. 3 (2011), pp. 97-112.
33. Monica Stroe, *Gustul locului. Producția de peisaje culturale agro-alimentare în sudul Transilvaniei*, Tritonic, București, 2017, p. 24; vezi și Corsale și Iorio, art. cit., p. 28.
34. Corsale și Iorio, art. cit., p. 29.

7.2. Reprezentări antagonice ale germanilor și romîlor

După cum a reieșit deja în mai multe ocazii pe parcursul acestei cărți, discursurile cu privire la germanii din România se referă atât implicit, cât și explicit la unele dintre celelalte minorități etnice și naționale care trăiesc în România. Contrapunerea reprezentărilor germanilor în România post-1989 cu cele ale celorlalte etnicități poate fi deosebit de utilă pentru a discerne sensurile mai profunde ale acestor discursuri. În acest context, o privire mai atentă asupra reprezentărilor pozitive ale germanității în opoziție cu cele privind populația romă din România poate permite o înțelegere mai bună a sensului și semnificației celor din urmă, precum și a orizontului de idei în care se situează.

În numărul din 3 octombrie 1990, cotidianul *România liberă* a dedicat un așa-numit „fotoreportaj" (în fapt, un articol de o pagină însoțit de mai multe fotografii) germanilor din România, numiți în mod pregnant și mai degrabă inedit „românii-germani"[35]. Folosirea substantivului *românii*, cu articol hotărât, un mod rareori utilizat de a-i apropria/româniza discursiv pe germanii din România, face evidentă reprezentarea unei idealizate compatibilități româno-germane. Textul semnat de Sorana Coroamă-Stanca, din care am citat deja în subcapitolul precedent, este puternic caracterizat de o nostalgie după trecutul german în Transilvania, descris în opoziție cu un prezent mult mai sumbru. Fotoreportajul ilustrează diferitele probleme identitare și reprezentaționale care îi privesc pe români și relația lor cu germanii, cu Germania și cu Europa, indicând totodată și legătura dintre aceste chestiuni și relația românilor cu romii. Articolul era prilejuit de reunificarea germană. Încă de la începutul textului, Coroamă-Stanca, o reputată regizoare de teatru, se referă într-un mod foarte laudativ la „sași, șvabi, austrieci, precum și alte comunități germanice". Mai mulți referenți etnici cu privire la germani erau astfel amalgamați discursiv. Sașii, șvabii, austriecii, germanii, „alte comunități germanice", toți împărtășesc o germanitate printre ale cărei caracteristici se numără „geniul lor național, munca neobosită, spiritul de ordine și de gospodărire, conviețuirea exemplară cu românii, a căror limbă o cunosc și o vorbesc perfect, fără niciun fel de accent străin". Referirea la cunoașterea și la folosirea fără cusur a limbii române – pe care o întâlnim nu arareori în discursurile cu privire la germanii din România – întărește reprezentarea unei compatibilități româno-germane particulare. Ea poate funcționa totodată și ca o aluzie implicită la alte alterități etnice din România, în special maghiarii. Discursurile despre acestia din urmă care subliniază că nu vorbesc o română corectă și că nu vor să se integreze în societatea românească sunt curente.

35. Coroamă-Stanca, art. cit.

Deplângând faptul că etnicii germani care rămân în țară sunt doar cei în vârstă, autoarea Sorina Coroamă-Stanca regreta atât pierderile economice, cât și pe cele spirituale provocate de migrația germanilor din România. Mai mult, ea manifesta un regret deosebit din cauza schimbărilor demografice care se petreceau ca urmare a acestei migrații, scriind despre un „schimb nedorit de populație" ce era în desfășurare. Imaginea pe care o descria este cea a unei apocalipse anarhice: „În casele și gospodăriile părăsite, câteodată lungi ulițe de sate frumoase odinioară, intră indivizi fără de căpătâi, devastează, distrug, fură porți, ferestre, uși, până și zidurile. Unii, murdari și jegoși se aciuiesc acolo". Coroamă-Stanca nu făcea nicio trimitere explicită la identitatea etnică a acestor nedoriți nou-veniți. Una dintre fotografiile care îi însoțesc textul arată însă o femeie îmbrăcată în portul tradițional rom. Fotografia era intitulată retoric „Viitorii etnici din Hărman?", furnizând astfel o lejeră cheie interpretativă cititorilor cotidianului *România liberă*. Celelalte fotografii care însoțesc textul sunt ilustrații ale delapidării și dezolării satelor părăsite de locuitorii lor, înfățișând oameni bătrâni, case abandonate, cimitire cu pietre funerare seculare.

În articol, Coroamă-Stanca atingea și un alt aspect care va deveni recurent în cadrul reprezentării relației României cu Europa de Vest, și anume acela al migrației. Ea argumentează că germanii din România trebuie să acționeze ca mediatori între România și Germania, pentru a construi un viitor comun onest, opunând acestuia presupusa invadare a Germaniei de către „bișnițari și cerșetori" din România. După căderea comunismului, reprezentările unei migrații românești în Europa de Vest constând din hoți, escroci, cerșetori, prostituate, mici infractori și grupuri mafiote au fost foarte răspândite, atât în România, cât și în străinătate. Impunerea la scurt timp după schimbarea de regim a unui sistem de vize pentru a călători în țări vest-europene precum Austria ori Germania a fost prezentată și înțeleasă drept o consecință directă a acestei mobilități. Mai mult, în interiorul României, această migrație a fost adesea reprezentată ca una romă, reprezentare având la bază un virulent rasism antirom. Aceste discursuri îi excludeau implicit, dar și explicit pe romi din interiorul națiunii române, transformându-i în țapii ispășitori ai respingerii simbolice și politice a României de către Europa. Opunându-i pe germanii din România – care ar fi putut fi „cea mai lesnicioasă cale a noastră" spre Germania – bișnițarilor și cerșetorilor care ar fi invadat Germania anticipează tensiunile și fricțiunile pe care le conțin reprezentările contradictorii ale emigrației românești în Europa de Vest: reprezentarea unei emigrații a rebuturilor și a mizerabililor, creând o imagine negativă a României în ochii Vestului, *versus* reprezentarea unei diaspore românești conectate din punct de vedere cultural și politic la Europa și la Vest, având adevărata mentalitate europeană și care ar putea așadar să funcționeze ca o punte între România și Europa, ca un agent al schimbării și al dezvoltării. Reprezentările germanilor din România și ale migrației

germane în Republica Federală se leagă foarte bine de această din urmă imagine, ale cărei trăsături clasiste sunt transparente.

În încheierea textului, Coroamă-Stanca afirmă: „Să salutăm ivirea noii Germanii, pașnice, democratice, factor de echilibru, cumpănă dintre Răsărit și Apus"[36]. Apoi: „Și, fie ca România, așezată de Istorie la porțile acestui Răsărit, să rămână patria mult iubită, din greu apărată a tuturor populațiilor sale"[37]. Cititorului atent al articolului semnat de Coroamă-Stanca i-ar fi greu să înțeleagă dacă în viziunea autoarei România aparține Estului sau Vestului. Dacă Germania este cea care poate acționa ca o balanță între Est și Vest, se poate deduce că România este amplasată pe talerul estic al acestei balanțe, însă, dacă România se află de fapt fix la porțile Estului, chestiunea privind granițele dintre Est și Vest devine ceva mai încețoșată. Această încețoșare ne amintește de ceea ce Maria Todorova a numit „liminalitate", faptul de a fi între, tipic discursurilor identitare ce sunt prevalente în țări din Europa de Est[38]. Cu toate acestea, un lucru este clar: europenitatea Germaniei nu poate fi pusă sub semnul întrebării, în timp ce apartenența României la Europa este ceva ce poate fi interogat, prezența romilor (chiar dacă nu sunt niciodată numiți ca atare!) contribuind la ridicarea unor astfel de semne de întrebare. Ultima propoziție din articol, conform căreia România este „la porțile acestui Răsărit" și prin urmare ar trebui „din greu apărată", sugerează că europenitatea României nu a fost și nu este un dat, ci mai degrabă ceva pentru care trebuie luptat ca să fie atins. Prezența „germanilor noștri" ar fi putut contribui activ la eliminarea îndoielilor cu privire la europenitatea României, de unde tristețea pe care o stârnește faptul că ei părăsesc țara, din moment ce fenomenul poate duce la interogarea acestei foarte dorite europenități.

Ultimele propoziții din articolul lui Coroamă-Stanca ilustrează tensiunile mocnite cu privire la apartenența culturală și politică a României între Est și Vest și la aspirațiile europenizante care pot fi împlinite prin intermediul unei mai bune relații cu Germania. Această relație poate fi intermediată de „germanii noștri". Referințele subtile la romii care iau locul germanilor indică și distanța despre care se consideră că îi separă pe germani și romi. Astfel de referințe au fost și continuă să fie foarte des întâlnite în România. Imaginarea României drept situată simbolic între Est și Vest, între Orient și Occident, se leagă cu reprezentarea românilor prinși între romi și germani. Plecarea celor din urmă le lasă locul celor dintâi, un proces închipuit în fapt ca aducându-i pe români mai aproape de Orientul necivilizat și înapoiat. Finalul apoteotic și atotcuprinzător ar putea sugera o mai mare deschidere față de populația romă, una dintre multele

36. *Ibidem.*
37. *Ibidem.*
38. Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, trad. de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, Humanitas, București, 2000.

„populații" ale României. Însă imaginea unei țări care trebuie „din greu apărată" îi invită mai degrabă pe cititori să stabilească legături cu istoria prezenței săsești în Transilvania, dat fiind că unul dintre scopurile așezării sașilor în Transilvania a fost de fapt defensiv. Legătura dintre considerațiile despre „un schimb nedorit de populație" având loc în România, cele despre „bișnițari și cerșetori" care invadează Germania și semnul de întrebare retoric cu privire la viitoarea prezență romă în satele transilvănene indică în fapt cum Coroamă-Stanca era, pe de o parte, gata să-i vadă pe germani drept compatibili cu România și cu identitatea românească (sau cu dorita reprezentare a identității române), în timp ce, pe de altă parte, îi respingea pe romi.

Reprezentări în mare parte similare despre populația romă, subliniind opoziția dintre romi și germani, structurate pe baza unor dihotomii orientaliste, erau diseminate și în presa germanilor din România. De pildă, la finele lui 1990 și începutul lui 1991, scrisori furioase ale unor germani au fost publicate în *Hermannstädter Zeitung*, un cotidian sibian de limbă germană, ca reacție la difuzarea de către postul de televiziune ARD a unui documentar despre romii din România. În cadrul documentarului fuseseră intervievați și doi sași transilvăneni, Annemarie Weber, jurnalistă, și Horst Weber, la acea vreme președinte al Forumului Democrat al Germanilor din Transilvania. Pozițiile celor doi care, după cum afirmau, intenționau să vorbească „fără prejudecăți" despre „țigani" au fost întâmpinate cu stupoare și respingere de cititorii *Hermannstädter Zeitung*[39]. Cei doi Weber argumentau, de pildă, că comerțul pe piața neagră în care romii fuseseră implicați de-a lungul regimului socialist le permisese celor care trăiau în România să guste din „libertate" și din „societatea de consum", sub forma „blugilor, a adidașilor, a aparatelor video, a cosmeticelor, a cărților și a ziarelor"[40]. Conform celor doi autori, romii aduseseră într-o anume măsură în România același tip de produse pe care rudele germanilor din Republica Federală le furnizaseră și ele în aceeași perioadă. Astfel, romii apăreau drept relee prin care se menținuse legătura cu Occidentul și cu Europa în timpul comunismului. Mai mult, cei doi Weber subliniau că în situația economică din România bântuită de austeritate, germanii din România făcuseră și ei ilegalități și fuseseră și ei implicați pe piața neagră. Pe acest fundal, cei doi intelectuali sași criticau transformarea romilor în țapii ispășitori pentru relele și neajunsurile din societatea românească. Mai mult, abordând chestiunea furtului și hoției, cei doi Weber făceau o comparație care nu avea cum să fie decât foarte negativ primită de audiența germană a documentarului:

39. Annemarie Weber și Horst Weber, „Selbstgerecht im Wohlstand", *Hermannstädter Zeitung*, 14 decembrie 1990.

40. *Ibidem*.

> Ce au făcut părinții noștri în Rusia? Atunci când era posibil, căutau în jurul fermelor și, pe lângă oul pe care îl cerșeau, ascundeau imediat și găina sub haină. Sărăcia nu cunoaște moralitate! Oricine trăiește în lagăr sau în ghetou, oricine este exclus de către societate – iar țiganii sunt excluși de societate – îi încalcă regulile[41].

Astfel de opinii (asupra cărora se va reveni în contextul dezbaterii care s-a desfășurat apoi în paginile *Hermannstädter Zeitung*) au incitat răspunsuri emoționale și ultragiate din partea cititorilor ziarului, care au simțit nevoia să ia atitudine. Într-o astfel de scrisoare, unul dintre cei ofensați, afirmând că vorbește „în numele unui grup de germani din România", întreba cu privire la romi: „Nu ați avut destul ocazia să vă dați seama că sunt un popor hoț, fără aplecare spre muncă, necinstit și că se ocupă cu afaceri dubioase?"[42]. O altă reacție, mult mai amplă, a fost publicată în următorul număr, autoarea afirmând și ea că opinia ei era „împărtășită de alții"[43]. Cititoarea ziarului era foarte deranjată de încercarea de a stabili similitudini între deportații germani din 1945 și romii din România comunistă. Ea însăși fostă deportată, își descria pe larg în articol viața în Ucraina, pentru a sublinia trivializarea implicată de comparația pe care o făcuseră cei doi Weber, comentând apoi explicit cu privire la această comparație:

> Nu am nimic cu țiganii. Și ei sunt oameni ca noi, dar ar trebui să muncească. Unii chiar fac asta. Dar de ce s-au dus atât de mulți dintre ei în Germania? Vor pur și simplu să-i sprijine statul acolo, adică oamenii care muncesc? Este de înțeles că germanii sunt ultragiați de asta. [...] Am fost în vizită în Germania și știu că trebuie să muncești din greu și onest acolo ca să ai un salariu. Ai noștri n-au primit nimic pe gratis acolo. Au luat totul de la zero, așa cum am făcut și noi după ce ne-am întors din Rusia[44].

Reprezentarea germanilor din România care au migrat în Germania, unde au luat totul de la zero și pur și simplu au muncit din greu pentru a construi cu succes o nouă viață, eludează complet faptul că germanii din România au putut recurge la o întreagă rețea de sprijin administrativ furnizată de Republica Federală, menită să le facă posibilă integrarea în Germania.

În plus, autoarea scrisorii se referea și la reforma din 1945, care i-a adus pe romi în casele sașilor: „Țiganii au venit în casele noastre, au scos și ars podelele"[45]. Într-o notă similară, autorul altei scrisori, mai scurte, purtând titlul „1990 nu

41. *Ibidem.*
42. Hertha Böhme, „An die Redaktion der «Hermannstädter Zeitung»", *Hermannstädter Zeitung*, 14 decembrie 1990.
43. Grete Tischler, „Fünf verlorene Jahre", *Hermannstädter Zeitung*, 11 ianuarie 1991.
44. *Ibidem.*
45. *Ibidem.*

este 1945", afirma: „Aici, țiganii ne-au chinuit destul, mai ales în anii 1945-1948. Ar trebui să continue să facă asta în Germania? Acum au «moștenit» satele săsești. O să vedem cum o să arate satele astea în cinci sau zece ani"[46].

Contrapunerea germanilor și romilor este strâns legată de reprezentarea unui schimb de populații, unde casele părăsite de sași și șvabi au fost și sunt acaparate de romi. Felul în care acest fenomen a fost și este descris în public este puternic marcat de un sentiment antirom. Reprezentarea este cea a germanilor civilizați și civilizatori care au părăsit satele transilvănene, fiind înlocuiți de romii anarhici reușind rapid să desfacă secole de civilizație. Rareori, dacă se întâmplă vreodată, întâlnim tentative de a aborda în vreun fel conflictele și antagonismele sociale care au caracterizat interconexiunile germano-rome în Transilvania și în Banat în secolul trecut și în cel actual. Culturalizarea și esențializarea clivajului dintre cele două grupuri permit construcția unor ierarhii etnice insurmontabile, care au totodată și o dimensiune socială importantă. Un pastor luteran din Sibiu vorbea în 1990 despre două mentalități diferite, două moduri incompatibile de a trăi, întrebând retoric dacă intervievatorul a văzut cum arată o casă săsească înainte și după ce a fost ocupată de țigani:

> Cum pleca un german, în casa lui era instalată o familie de țigani. În foarte scurt timp nemții din vecinătatea lor făceau cerere de emigrare. Am vorbit o dată cu un preot din SUA și mi-a povestit că acolo, la ei, era suficient ca o familie de negri să se mute într-un cartier de albi pentru ca toți albii să se mute imediat în altă parte. Nu trebuie să mă înțelegeți greșit, nu e vorba neapărat de rasism, ci de o incompatibilitate între două mentalități de a trăi[47].

Având în vedere și paralela cu raporturile dintre populația albă și populația de culoare din Statele Unite pe care citatul de mai sus o aduce în discuție, putem face referire la un model teoretic dezvoltat de cercetătoarea Gina Philogène, care susține că există o „semnificație dublă a alterității" în contextul nord-american[48]. Unul dintre sensuri se referă la „statutul relativ al grupurilor de imigranți pe măsură ce devin americani", iar celălalt se referă la „excluziunea persistentă a americanilor negri de la participarea deplină la societatea americană"[49]. Semnificația dintâi – ceea ce Philogène numește alteritate culturală – implică „un sentiment al nefamiliarității", care poate fi însă depășit prin învățarea cu privire

46. Andreas Homm, „1990 ist nicht 1945", *Hermannstädter Zeitung*, 11 ianuarie 1991.
47. Wolfgang Rehner, „Revoluția a venit prea târziu", interviu de Mircea Bunea, *Adevărul*, 23 iulie 1990.
48. Gina Philogène, „Social Representations of Alterity in the United States", în Gail Moloney și Iain Walker (eds.), *Social Representations and Identity: Content, Process, and Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, pp. 31-42, aici p. 31.
49. *Ibidem*, p. 33.

la ceea ce este nefamiliar[50]. Semnificația din urmă – alteritatea socială, în termenii lui Philogène – „conjură un sentiment de non-apartenență", fiind „de o natură mai permanentă, impermeabilă la efectele de moderare ale familiarizării care crește cu timpul" și bazându-se „pe un act de excluziune ce îi separă pe toți de cel care este desemnat drept Celălalt"[51]. Alteritatea asociată cu imigranții nouveniți este în cele din urmă surmontată, particularitățile culturale ale comunității de imigranți fiind astfel „încorporate în țesutul societății americane"[52]. Construcția unor identități duale, compozite – germano-americani, italo-americani etc. – sugerează percepția unei compatibilități între grosul societății americane și majoritatea grupurilor etnice de imigranți. Nu același lucru poate fi spus însă cu referire la descendenții sclavilor africani, a căror experiență de viață continuă să fie marcată de segregare, marginalizare și discriminare. În acest context, rasializarea – construcția socială și politică a rasei – facilitează ostracizarea și este folosită pentru a-i exclude în mod sistematic[53]. Nu întâmplător, cea mai vizibilă încercare de a transforma alteritatea socială a americanilor de culoare într-o alteritate culturală care poate fi depășită și care poate fi imaginată drept compatibilă cu societatea americană dominantă a fost crearea unei reprezentări incluzive și pozitive, menite să spargă asocierea cu identitatea rasială, și anume autoidentificarea drept afro-americani[54].

În contextul românesc, reprezentările filogermane cuplate cu reprezentările romofobe sunt reproduse constant. Ele se mulează până la un punct pe distincția teoretică dintre alteritatea culturală (care poate fi depășită) și cea socială (care nu poate fi depășită). În mass-media românească de după 1989 găsim numeroase articole și relatări de presă ce reproduc acest tip de dihotomie, între germani și sași, pe de o parte, și romi, pe de altă parte. Această dihotomie construiește prezența germană în Transilvania drept legitimă, opunându-i acesteia o prezență romă presupus ilegitimă.

Sublinierea unui prosper trecut săsesc este opusă sărăciei „țigănești", ale cărei cauze sunt descrise ca fiind lenevia ori lipsa apetitului pentru muncă[55]. Înaintea tevaturii cu privire la redescoperirea de către Sibiu a europenității sale, sub conducerea unui primar sas, orașul era ceva mai adesea prezentat ca aflându-se sub

50. *Ibidem.*
51. *Ibidem.*
52. *Ibidem*, p. 36.
53. Pentru o discuție amănunțită a conceptului de rasă, vezi Marius Turda și Maria Sophia Quine, *Istorie și rasism. Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump*, trad. de Marius-Adrian Hazaparu, Polirom, Iași, 2019.
54. Philogene, cap. cit., p. 39-40; vezi și *idem*, *From Black to African American: A New Social Representation*, Praeger, Westport, 1999.
55. Vasile Șelaru, „O localitate săsească fără sași", *România liberă*, 5 martie 1997; Dan Tăpălagă, „Satul cu blazon", *Formula As*, 9 octombrie 2006.

amenințarea unei preluări de către „țigani". Un articol publicat în *România liberă* în 1996 de Bogdan Burileanu se referea la Sibiu ca la o potențială „capitală transnațională a țiganilor". Articolul începea cu descrierea istoriei Sibiului, recunoscând influența sașilor asupra orașului. Sașii locuiseră în oraș, își lăsaseră amprenta asupra lui atât pe plan sociocultural, cât și pe plan economic. Deplângând deportările și politicile comuniste față de sași, autorul identifica două categorii care ar fi avut cel mai mult de câștigat de pe urma plecării celor din urmă, și anume „activiștii de partid și țiganii":

> Principalii profitori ai acestui fenomen au fost activiștii de partid și țiganii. Casele părăsite de sași erau ocupate imediat, ori de unii, ori de alții. Încetul cu încetul, aceștia din urmă au ajuns să reprezinte principala minoritate etnică, înmulțindu-se rapid prin sporul natural abundent. În momentul de față, în tot județul au rămas câteva, doar câteva sute de sași, în timp ce țiganii (autointitulați romi) înseamnă 17 la sută după populația județului și 4 la sută din cea a orașului[56].

Acesta era doar începutul unui articol extrem de critic la adresa diferitelor ilegalități comise de liderii țigani care, sugera Burileanu, deveniseră adevărații stăpâni ai orașului. În alte articole, Timișoara era prezentată ca o Mică Vienă pe cale de a deveni Fâșia Gaza, din cauza proliferării clădirilor țigănești și arabe într-un oraș cunoscut pentru stilul său arhitectural central-european[57]. Identitatea romă și identitatea occidentală sunt văzute așadar drept incompatibile. Într-un articol despre Viscri, jurnalistul Adrian Bucurescu nota că, „în ciuda presiunii demografice țigănești, câțiva europeni occidentali și-au cumpărat sau și-au construit case aici"[58]. El făcea probabil aluzie la cei doi antreprenori germani care s-au stabilit în Viscri și au pornit o afacere grație căreia romii din localitate își puteau vinde în Germania șosetele de lână împletite de mână. Dacă e să ne luăm după relatările de presă, această poveste, care s-a dovedit a fi de succes, a trebuit să depășească neîncrederea inițială a romilor care i-au înlocuit pe sașii plecați[59].

Un articol publicat în 1996 în *România liberă* prezenta un plan de repopulare a unor sate săsești. Autorul începea prin a explica situația de la momentul respectiv a satelor în felul următor:

---

56. Bogdan Burileanu, „Sibiu. O capitală transnațională a țiganilor?!", *România liberă*, 5 august 1996. Un alt articol despre influența „țigănească" în Sibiu, cu sfidarea legilor și a autorităților, dar fără referire la trecutul săsesc: Mariana Petcu și Flavius Popa, „Sfidarea autorităților", *România liberă*, 2 aprilie 1997.
57. Ion Medoia, „«Mica Vienă», târâtă spre «Fâșia Gaza»", *România liberă*, 24 octombrie 1997; *idem*, „Timișoara. «Palatele» țigănești cu «turnulețe» iau locul construcțiilor în stil vienez", *România liberă*, 10 iulie 1998; *idem*, „Bulevardul C.D. Loga, îmbâcsit de turnuri și turnulețe orientale", *România liberă*, 10 noiembrie 2000.
58. Adrian Bucurescu, „Cetatea Viscri", *România liberă*, 23 noiembrie 2000.
59. Adrian Popescu, „Viscri – satul care s-a scos din foame cu «ora de șosete»", *Adevărul*, 5 octombrie 2004.

> Până în 1989, aceste sate erau locuite într-o proporție de peste 60% de sași. Imediat după Revoluție, o mare parte dintre ei au plecat în Germania. Sașii care au mai rămas în Transilvania pot fi numărați pe degete. Gospodăriile celor plecați au fost lăsate în părăsire. Țiganii au furat tot ce se putea fura[60].

Ceva mai recent, Ruxandra Hurezean descria transformările petrecute în Viscri după căderea socialismului de stat în termeni similari, însă într-un mod ceva mai subtil:

> În Viscri, după anii '90, a mai rămas doar familia săsoaicei Sara. Apoi au început să vină, rând pe rând, oameni noi. Majoritatea rromi. Au umplut ograzile și s-au așezat în casele sașilor. Departe de lumea dezlănțuită de după căderea comunismului, o întreagă lume construită cu sute de ani în urmă, de primii oameni liberi ai imperiului, se înlocuia cu alta[61].

Haosul transmis de imaginea romilor umplând curțile și trăind în casele săsești este întărit de sublinierea rușinii pe care această imagine o stârnește, genul de rușine care ar trebui ascunsă de ochii unei figuri regale europene, precum viitorul rege al Marii Britanii: „În anul în care prințul Charles a hotărât că vrea să vină în România, Ion Caramitru, ministrul român al Culturii, nu l-a lăsat să intre în Viscri. Pentru că erau prea mulți țigani, l-a adus numai până la Moșna"[62]. În 2009, în *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, Gheorghe Ciuhandu, la acea vreme primar al Timișoarei, a fost întrebat în mod direct de cei doi intervievatori dacă nu cumva există vreun risc ca centrul Timișoarei să devină un cartier rom. Răspunsul său sublinia că nu ar trebui să se întâmple așa ceva și că primăria luptă pe căi birocratice și juridice împotriva acestei primejdii și că ar trebui sprijinită[63].

Formula As, portdrapelul deja menționat al unei imagini extrem de pozitive și de nostalgice cu privire la comunitățile germane din România, furnizează la rândul său numeroase surse care ilustrează juxtapunerea germanilor și romilor și care arată că romofobia este adeseori o componentă de bază a filogermanismului românesc și a tentativelor românești de a afirma o identitate europeană. Într-un text emblematic pentru viziunea apologetică și plină de elogii cu privire la sașii și șvabii din România, Sânziana Pop, redactoarea-șefă a revistei, scria:

> În spiritul echității socialiste, imuabila proprietate germană a fost încălcată, iar din ordinul statului – bogatele sate din zona Brașovului și Sibiului au fost invadate de

60. Irina Pop, „Satele săsești vor fi repopulate, dar la primăvară", *România liberă*, 7 decembrie 1996.
61. Ruxandra Hurezean, *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, p. 77.
62. *Ibidem*.
63. Gheorghe Ciuhandu, „Bis an den Rand physischer Erschöpfung", interviu de Ana Săliște și Werner Kremm, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2009, pp. 41-45, aici p. 42.

migrația țigănească, care și-a impus, și ea, modelele de civilizație, aprinzând focurile de sub ceaune, direct pe podelele de stejar din casele vechi de sute de ani[64].

Pop contrapunea un presupus trecut splendid al Transilvaniei – splendid întrucât fusese german – evenimentelor de după 1945, când, în viziunea sa, modelul civilizațional german din Transilvania a fost distrus de autoritățile comuniste, ceea ce a dus rapid la migrația în masă a germanilor în Republica Federală. Reprezentarea antinomică a celor două moduri de viață – pe de o parte, civilizația trainică simbolizată de casele vechi de secole și, pe de altă parte, cazanele folosite de nomazi pentru a-și prepara mâncarea – sare în ochi. Ordinea și disciplina întruchipate de sași fuseseră substituite de haosul și mediocritatea aduse de „migrația țigănească", totul în numele „echității socialiste". Astfel se construiește o ierarhizare etnică, unde germanii se află la nivelul superior, în timp ce romii sunt fundamental ultimii pe această scară civilizațională și în același timp capabili să desfacă fizic achizițiile civilizației germane. Ideile de egalitate socială sunt aruncate la coșul de gunoi al istoriei. Pentru Pop, astfel de idei au contribuit la decăderea civilizației, din moment ce au permis ca „proprietatea germană" să fie transgresată de romii cei necivilizați. Există totodată o cinică ironie în prezentarea populației rome, țința unui proiect de anihilare fizică în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, atât din partea guvernului român, cât și din partea guvernului german, ca fiind responsabilă de dispariția fizică a moștenirii germane în Transilvania.

Construcția discursivă a romilor ca „migranți" ilegitimi veniți „să-i înlocuiască" pe sași arată că procesele de excluziune au drept scop delegitimarea prezenței romilor în Transilvania (dar și în general în România). În schimb, migrația germană în România este prezentată în termeni foarte diferiți: este o migrație care a avut loc în numele libertății și este așadar văzută drept legitimă. Nostalgia pentru un trecut în care germanii trăiau în centrele satelor transilvănene și lamentarea cu privire la un prezent în care romii le-au luat locul nu reprezintă altceva decât jinduirea după o Europă a ierarhiilor sociale și etnice de sorginte conservatoare, după segregare și invizibilitatea romilor și a săracilor. În descrierea realităților post-1945 și post-1989, marcate de opoziția dintre germani și romi, Pop înfățișa o imagine deplorabilă a suferinței, a buruienilor, a scheletelor, a uitării și a stupidității. Textul semnat de Pop se încheia într-un pseudooptimism ironic: „Dar duceți-vă să vedeți Sighișoara! Culorile vesele, pastelate, vernil, bleu-ciel, roz-bombon au fost iarăși împrospătate peste mucegaiul și igrasia cetății, de aceeași inexpugnabilă bidinea"[65].

Prezentarea reprezentărilor germanității și ale celor asociate cu romii în societatea română ca paralele și antinomice duce la concluzii relevante cu privire la

64. Sânziana Pop, „Sașii din Ardeal", *Formula As*, 388, 15 noiembrie 1999.
65. *Ibidem*.

chestiuni mai generale ce țin de discursurile identitare contemporane din România. Dacă germanii sunt văzuți drept agenți colonizatori ai europenizării, referirile la romi (care au migrat și ei pe teritoriul contemporan al României, însă la trei secole după primele valuri de migrație săsească și fără să le fie acordate privilegii de către conducătorii de atunci ai Transilvaniei) au adus adesea în prim-plan presupusa „problemă romă" ca un obstacol în fața integrării europene. Romii reprezintă primejdia ca România și națiunea română să se îndepărteze de Europa și să se apropie de Orient[66]. Romii nomazi, percepuți ca reprezentând un stil de viață total diferit, sunt prin urmare contrapuși stabilității asociate cu bisericile fortificate germane și cu presupusa înrădăcinare germană în România. Dihotomia reprezentărilor cu privire la romi și la germani și poziționările române cu privire la cele două grupuri etnice sunt cel mai bine înțelese pe fundalul tensiunilor și fricțiunilor legate de afirmarea unei identități românești între Occident și Orient și de antagonismele și conflictele sociale înscrise în aceste tensiuni și fricțiuni.

Migrația sașilor și șvabilor către Germania Occidentală este prezentată ca lăsând în urmă o pierdere. Visurile și fanteziile cu privire la o reîntoarcere a germanilor în Transilvania și Banat ilustrează același tip de gândire. În schimb, migrația romă în Europa de Vest și întoarcerea romilor în România sunt prezentate ca motive de rușine. Germanii europenizează și occidentalizează România; romii o deeuropenizează și o orientalizează. În special după 1989, afirmarea românească a unei identități europene a fost construită pe baza unei respingeri a „Celuilalt Țigan"[67]. Să ne gândim, de pildă, la critica faptului că etnonimul „romi" a ajuns să înlocuiască etnonimul „țigani", producând astfel potențiale confuzii nedorite între romi și români. Procesul de integrare europeană a făcut parțial ca exprimarea fățișă a romofobiei și respingerea romilor să fie mai dificile, cel puțin la nivel politic. Ar fi însă un semn de miopie să nu recunoaștem că perechea filogermanism și romofobie indică în fapt o viziune conservatoare, rasistă, ierarhică și ierarhizantă a Europei. Identitatea europeană de la care se revendică filogermanismul românesc îi exclude adeseori pe romi ca un Celălalt social. Reprezentările nostalgice ale unui trecut precomunist sunt menite să naturalizeze inegalități sociale și etnice atât trecute, cât și contemporane ori chiar viitoare.

Un cotidian național tipărit la București prezenta un film documentar despre două familii mixte din Transilvania într-un articol intitulat „Combinație bizară de etnii: sași și țigani în Transilvania"[68]. Producția destul de sărăcăcioasă în realizare a fost prezentată într-o instituție de stat, Institutul Cultural Român

66. Vintilă Mihăilescu, „De ce urâm țiganii. Eseu despre partea blestemată, manele și manelism", în Matei Mihăilescu (ed.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Polirom, Iași, 2014, pp. 189-223.
67. Shannon Woodcock, „Romania and EUrope: Roma, Rroma and Țigani as Sites for the Contestation of Ethno-national Identities", *Patterns of Prejudice*, 41, nr. 5 (2007), pp. 493-515.
68. A.E.G., „Combinație bizară de etnii: sași și țigani în Transilvania", *Ziua*, 28 iulie 2008, http://ziarero.antena3.ro/articol.php?id=1217244520 (ultima accesare, 23 septembrie 2018).

din București[69]. Mergea pe urmele unor familii saso-rome văzute drept o curiozitate antropologică. Romii (numiți „țigani" pe parcursul întregului film) sunt prezentați drept cei care au ocupat casele goale ale sașilor care s-au mutat în Germania. Documentarul punea accentul pe reprezentările dihotomice ale celor două grupuri etnice, afirmând că germanii și romii sunt două „minorități extreme" în ceea ce privește nivelul lor de civilizație și cultură. Germani și romi laolaltă: iată ceva bizar, un soi de stranie încrucișare, demnă de a fi investigată ca o curiozitate, dat fiind că în societatea românească cele două grupuri sunt imaginate ca reprezentând două lumi diferite, având două seturi de valori diferite, incompatibile unele cu altele. După cum scria într-un articol publicat în *Adevărul* în noiembrie 2007, cu referire la situația dintr-un sat transilvănean: „Deși au luat locul sașilor plecați în Germania, țiganii vătrași nu au moștenit prosperitatea și nici ordinea nemțească"[70]. Dacă germanii, dată fiind afilierea lor cu cultura germană/europeană, sunt văzuți ca un simbol al progresului și civilizării, romii sunt văzuți ca lipsiți de civilizație, furnizând un „catalizator" pentru încadrarea antonimică a discursurilor românești cu privire la identitatea națională[71].

Astfel, în contextul românesc, germanii par a îndeplini rolul unui „Celălalt cultural", spre deosebire de romi, care sunt „Celălalt social". Chiar dacă și ei sunt diferiți de grupul din interiorul căruia sunt făcute observațiile, alteritatea celor dintâi poate fi „depășită prin învățarea a ce este nefamiliar și prin ancorarea acestei învățări"[72]. Numeroase articole din *Formula As* și din alte publicații care încearcă să sublinieze compatibilitatea româno-germană sau posibilitatea unei astfel de compatibilități, caracterul de model jucat de germani pentru populația română și aproprierea de către români a obiceiurilor germane arată cum și de ce germanii pot fi „germanii noștri". În schimb, romii nu sunt niciodată „romii noștri", așa cum nici săracii nu sunt „săracii noștri", decât cel mult într-un ipocrit paternalism pseudofilantrop. Încercarea de a îmbrățișa germanitatea și respingerea romilor au o importantă dimensiune de clasă: reprezentările ierarhiilor etnice și sociale sunt strâns împletite.

Discursurile care încearcă să meargă dincolo de reprezentarea unei opoziții aproape conflictuale între romi și germani în Transilvania și Banat reproduc ierarhii etnice similare. Antreprenoriatul și ghidajul german îi pot ajuta pe romi să scape de sărăcie, după cum puteau să afle cititorii ziarului *Adevărul*, de pildă, dintr-un articol la care am făcut deja trimitere în acest capitol, despre producția

69. Geo Scripcariu, *Adela & Agnetha*, https://www.youtube.com/watch?v=bvOB8KTGhYc (ultima accesare, 23 septembrie 2018).

70. Sorin Ghica, „Vătrașii din Sibiu s-au mutat din corturi în casele sașilor", *Adevărul*, 14 noiembrie 2007, https://adevarul.ro/news/eveniment/vatrasii-sibiu-s-au-mutat-corturi-casele-sasilor-1_50ba03307c42d5a663afc95a/index.html (ultima accesare, 4 martie 2021).

71. Woodcock, art. cit.

72. Philogene, cap. cit., p. 33.

de șosete din lână din Viscri[73]. Articolul raporta că sub conducerea unei familii germane, adică a unui cuplu german care, „asemeni străbunilor lor, și-au lăsat Germania natală" pentru a se muta în Transilvania, localnicele rome puteau să-și câștige existența vânzând în Germania șosetele de lână pe care le împleteau oricum tradițional. În recenta ei carte intitulată *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, jurnalista Ruxandra Hurezean prezintă cum Viscri a devenit o poveste de succes, în ciuda faptului că mulți romi au venit în sat după 1989. Artizanii transformării Viscriului sunt una dintre ultimele familii de sași rămase în sat, prințul Charles și Fundația Mihai Eminescu Trust. Consecința este că „satele cândva pustii încep să se repopuleze, iar cei câțiva sași, puțini, le arată celorlalți cum a fost și cum ar putea să mai fie"[74]. Ghidați de germani și sași, precum și de alți experți și beneficiind de ajutor din partea familiei regale britanice, simplii locuitori ai satului – unii dintre ei romi – sunt învățați cum să aibă propriile afaceri, așadar cum să fie liberi. Orizontul ideologic al acestor reprezentări, conform cărora libertatea este legată de a avea propria ta afacere, este transparent. În acest context, merită să ne referim și la felul în care Caroline Fernolend, *spiritus rector* al evoluțiilor din Viscri, vorbea despre romii din sat într-un interviu acordat revistei *Formula As* în 2002: „După plecarea dureroasă a celor 240 de vecini, am încercat să creăm o altă comunitate, cu țiganii și românii. În bună măsură am reușit, cei mai mulți dintre țiganii noștri sunt gospodari, au grădini, animale, pământ"[75]. Un articol despre Viscri publicat însă patru ani mai târziu în aceeași revistă avea un ton întru câtva diferit când se referea la romii din sat:

> Țiganilor din Viscri nu le place să le spui țigani. La recensământ s-au declarat doar doi, deși pe listă s-ar fi putut trece, liniștiți, mai bine de jumătate din sat. Cu chiu, cu vai, unii s-au dat după gospodăreala săsească. Au atârnat de copaci coșuri de nuiele, în care aruncă hârtii, PET-uri sau pungi de plastic. În fiecare sâmbătă, trece căruța și ridică gunoiul. „Le plătim 40 de mii pe căruță și ei ne zic că duc 7-8. Dar nu cară niciodată mai mult de 5", zâmbește Caroline. Ulițele sunt, totuși, curate. Uneori, țiganii uită de obiceiul săsesc și aruncă gunoiul în șanț. Caroline are, parcă, urme de reproș în glas: „Zic că oricum o să-l ia apa când plouă"[76].

În capitolul despre pastorul și scriitorul Eginald Schlattner, Ruxandra Hurezean subliniază relația specială pe care pastorul luteran din Roșia a dezvoltat-o cu ceilalți locuitori ai satului, români și romi, și în special eforturile sale în favoarea

73. Popescu, art. cit. Vezi și Hurezean, *op. cit.*, pp. 88-90.
74. Hurezean, *op. cit.*, p. 80.
75. Caroline Fernolend, „«Prințul Charles a spus că satul nostru este cel mai frumos din lume și nu înțelege de ce ne trebuie în România Dracula Park»", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 519, 10 iunie 2002.
76. Tăpălagă, art. cit.

școlarizării romilor. Totodată, Hurezean subliniază și că romii din satul lui Schlattner sunt întru câtva diferiți de romii obișnuiți:

> Are [satul] și mulți rromi, recunoscuți ca rromi de localnici, dar care la recensământ s-au declarat români. [...] Povestea țiganilor din Roșia nu e una obișnuită. Ei nu au venit din haosul migrației, ci sunt „țiganii caselor", ei erau slugile sașilor. Stăteau dincolo de deal, într-un cătun, unde mergeau doar toamna, la Sfântu' Dumitru, ca să-și repare bordeiele, să nu le intre șerpii. După plecarea sașilor, ei au venit în sat[77].

Sublinierea diferenței rasializate, așadar o diferență care nu poate fi în mod esențial depășită, se potrivește foarte bine cu caracteristicile alterității sociale în modelul propus de Gina Philogène. „Localnicii" sunt cei care îi recunosc pe romi, chit că aceștia se declară români. Implicit, rezultă că romii nu sunt și nu pot fi tot „localnici", o caracteristică rezervată sașilor și românilor (care ar putea eventual să preia modelul săsesc). Romii sunt ai locului doar datorită existenței istorice ca slugi ale sașilor. Filogermanismul la Hurezean se arată astfel a fi nostalgie după ierarhiile sociale și etnice de altădată, după o societate stratificată în care inegalitățile sunt acceptate și neinterogate, după o lume în care sașii erau stăpâni și romii slugi.

Chiar dacă practic recunoaște existența unei relații istorice de inegalitate și servitute, Hurezean nu face vreun efort să o abordeze critic. Mai degrabă sugerează că dependența directă a romilor din Roșia a furnizat o distincție folositoare în raport cu alți romi, a căror origine în Transilvania este legată de „haosul migrației". Ierarhiile sunt astfel naturalizate și esențializate. Succesul și bunăstarea economică par să depindă de recunoașterea și de netransgresarea lor. Actele de transgresiune sunt în cel mai bun caz posibile în contexte carnavalești, precum cel la care se referă Emil Hurezeanu în prefața la cealaltă recentă publicație a Ruxandrei Hurezean în care este vorba despre sași. Hurezeanu scrie despre unul dintre multele festivaluri de vară în care germanitatea (pierdută) este performată în România, așa-numita Săptămână a Țării Ovăzului (Haferlandwoche), afirmând cum „romi veseli în pantaloni scurți de piele" iau parte la „o tentativă naivă și aproape reușită de reîncântare a trecutului, care nu poate ocoli dezîncântările prezentului"[78].

O nostalgie față de lumea de altădată în care ierarhiile erau clare este manifestă în volumul recent semnat de Ruxandra Hurezean, despre satul transilvănean Criț: „Dacă o singură comunitate din această țară ar adopta modelul de conviețuire de la sașii de altădată, și el ar da roade, abia atunci am putea spune că e posibil

77. Hurezean, *op. cit.*, pp. 45-46.

78. Emil Hurezeanu, „Trecutul este o altă țară", în *Criț. Istoria, poveștile și viața unui sat de sași*, Ruxandra Hurezean, Curtea Veche, București, 2017, pp. 7-11, aici p. 9.

ca istoria să fie recuperată, că putem să ne luăm înapoi sutele de ani de experiență de viață pierdută”[79]. „Modelul de conviețuire” este însă unul al ierarhiilor sociale și etnice, aceste ierarhii fiind înțelese ca fiind în firea lucrurilor. În acest context, comunismul este văzut drept responsabil pentru aruncarea în aer a acestor ierarhii, chit că, paradoxal, ele continuă să funcționeze la nivel simbolic:

> Dar, chiar dacă economic și politic și-au pierdut întâietatea, ei au continuat să domine în plan simbolic. Considerați în fruntea ierarhiei atât de către români, cât și de către țigani, sașii nu sunt „supraevaluați”, așa cum ar părea la prima vedere, ci le este recunoscut implicit rolul în instaurarea normelor[80].

Aruncarea în aer a ierarhiilor și a rânduielii de către „boala asta numită comunism”[81] – comunismul reprezintă la Hurezean, ca și la Pop, răul fundamental – s-ar fi petrecut prin înlocuirea germanilor de către romi. Cei din urmă au primit casele celor dintâi, pe care, după cum citim în cartea Ruxandrei Hurezean, le-au umplut de păduchi[82]. Mai mult, romii au ajuns chiar să preia frâiele localității, primar devenind „un țigan care nu știa carte, dar era bun la suflet”[83]. În noul context, toate lucrurile erau făcute „anapoda”[84]. Întregul proces este interpretat de autoare – în complet acord cu poziția Sofiei Folberth, o bătrână săsoaică, ce este practic personajul principal al cărții – drept un proces de umilire a germanilor de către noile autorități comuniste[85]. În plus, „ironia sorții” face apoi ca procesul să se repete paradoxal imediat după căderea comunismului: „când aproape toți sașii au părăsit România, tot țiganii să le ocupe casele din satele părăsite”[86].

Dacă în ceea ce îi privește pe germani putem vorbi de o apropriere, de imaginarea unei identități de sinteză, discursurile despre romi tind să sublinieze mai degrabă diferența imposibil de depășit. Dacă germanii sunt fără probleme priviți drept „nemții noștri”, romii ori nu sunt apropriați, ori sunt apropriați în numele unei autodepreciative imagini cu privire la identitatea românească. În locul emulării modelului civilizațional german are loc o presupusă contaminare cu non-modelul civilizațional rom. Spațiul online este plin de comentarii care merg în această direcție. Iată, de pildă, cum opina un comentator al unui articol despre sași și șvabi: „locul lor a fost luat de o altă minoritate în curs de devenire majoritate – au

79. Ruxandra Hurezean, *Crit. Istoria, poveștile și viața unui sat de sași*, Curtea Veche, București, 2017, p. 13.
80. *Ibidem*, p. 142.
81. *Ibidem*, p. 146.
82. *Ibidem*, p. 142.
83. *Ibidem*, p. 147.
84. *Ibidem*.
85. *Ibidem*, p. 142-147.
86. *Ibidem*, p. 143.

dat foc până și dușumelelor caselor primite; poate asta e minoritatea pe care o merităm!"[87].

Reticența ori chiar rezistența față de folosirea etnonimului „rom" este cât se poate de elocventă în acest context, având în vedere că argumentul principal stând la baza respingerii termenului „rom" este potențiala confuzie cu termenul „român"[88]. Manifeste sunt nu numai temerea că romii contribuie la o compromitere a identității românești, ci și frica de o identificare a romilor cu românii și viceversa[89]. După cum am văzut, o astfel de temere nu există sub nicio formă când vine vorba de potențiale identificări germano-române.

Reîntorcându-ne la modelul teoretic propus de Gina Philogène și la transferabilitatea acestuia de la contextul nord-american la cel românesc, trebuie spus că la prima vedere există fără doar și poate și nepotriviri între cele două contexte. Una dintre nepotrivirile care pot sări în ochi are de-a face cu relația – simbolică și concretă, politică – cu Europa și cu ideea unei identități și a unei apartenențe europene a României, o relație ce vine la pachet cu o anumită tensiune, cea privind (dorita) compatibilitate ori (temuta) incompatibilitate între o identitate românească – estică – și una europeană – vestică, cu cauzalități, consecințe și reverberații politice[90]. În fapt însă, tocmai această relaționare cu Europa poate arunca lumină asupra sensului pe care îl au reprezentările celor două alterități și asupra orizontului lor politic și ideologic.

Dacă germanii (în general, sașii transilvăneni) sunt percepuți cu precădere drept agenți civilizatori și diseminatori de cultură, romii sunt adesea reprezentați drept leneși, inculți, paraziți, hoți, infractori, criminali. Dacă minoritatea germană simbolizează legătura directă cu Vestul, fiind prezentată și totodată autoreprezentându-se – ne putem referi aici, de pildă, și la discursurile promovate de Forumul Democrat al Germanilor din România încă de la începutul anilor 1990 – ca aducându-ne mai aproape de Europa (simbolic și economic), minoritatea romă

87. Ștefan Michiu, comentariu la Ramona Găină și Stefan Both, „Diferențele dintre sași și șvabi. Etnicii germani au ajuns pe teritoriul actual al României la diferență de cinci secole unii de alții și vorbesc dialecte diferite", *Adevărul*, 18 august 2015, https://adevarul.ro/locale/sibiu/diferentele-sasi-svabi-etnicii-germani-ajuns-teritoriul-actual-romaniei-diferenta-cinci-secole-unii-altii-vorbesc-dialecte-diferite-1_55d1f789f5eaafab2c9c0241/comment/967279.html (în original, cu greșeli și fără diacritice) (ultima accesare, 21 septembrie 2019).

88. Petre Matei, „Romi sau țigani? Etnonimele – istoria unei neînțelegeri", în István Horváth și Lucian Nastasă (eds.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012, p. 38.

89. *Ibidem*.

90. Vezi, de pildă, Claude Karnoouh, *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală, 1973-2007*, trad. de Teodora Dumitru, Idea, Cluj-Napoca, 2012; Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a revăzută, Polirom, Iași, 1999; Vintilă Mihăilescu, „Despre excepționalism și ipostazele sale românești", în Vintilă Mihăilescu (ed.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Polirom, Iași, 2017, pp. 43-71.

este adeseori reprezentată ca suscitând contrariul: o îndepărtare de Europa și de Uniunea Europeană, un impediment în calea afirmării europenității României. Însă acest antagonism se potrivește în fapt cât se poate de bine cu distincția teoretică propusă de Philogène.

Patrimoniul cultural și arhitectural german – bisericile fortificate săsești sau orașele transilvănene a căror istoric a fost profund marcată de comunitatea săsească, precum Sibiu și Sighișoara – este prezentat ca parte a patrimoniului cultural european, este ceea ce putem și trebuie să arătăm Europei pentru a ne dovedi europenitatea, o europenitate germano-română sau o europenitate germană și săsească transferată cumva asupra identității române[91]. Să ne gândim, de pildă, la Sibiu, Capitală Culturală Europeană în 2007, ori la summitul UE organizat în același oraș în 2019, ori la intervențiile prințului Charles, gata să salveze patrimoniul rural săsesc și european. Când vine vorba de romi, reprezentările sunt cu totul diferite: de exemplu, ele accentuează ceea ce este considerat drept „kitsch" arhitectural. Este suficient să avem în vedere aversiunea privind vizibilitatea arhitecturii așa-zis „orientale", adesea asociată cu minoritatea romă, dar și tabuizarea sărăciei și a condițiilor de locuire din taberele de romi din orașele românești ori din orașele europene sau interpretarea acestora drept semne ale înapoierii și drept ceva natural. Am făcut deja referire la discursul despre romii care distrug fizic casele nemților, punând dușumelele pe foc, un discurs ce ilustrează percepția și construcția acestei opoziții fundamentale, în care stabilitatea și trăinicia germane sunt distruse de romi. Niște centre „germane" ale orașelor și satelor sunt de dorit, aceasta este alteritatea-identitate la care tânjim, alteritatea cu care putem construi o sinteză, romii în centru nu sunt de dorit. Marginalitatea romă sărind în ochi, fie ca sărăcie, fie ca bogăție ostentativă este refuzată, respinsă, este alteritatea cu care nu vrem să avem nimic de-a face.

Putem duce mai departe paralela dintre alteritate culturală și alteritate socială, dintre reprezentările despre germani și cele despre romi. Migrația sașilor și șvabilor spre Transilvania și Banat? Migrație legitimă în căutarea libertății, migrație aducătoare de modele de civilizație, de dezvoltare economică, de ordine, migrația care contribuie la europenitatea noastră. Migrația în Germania? Din nou, migrație legitimă în căutarea libertății simbolizate de Europa și civilizația occidentală, dar și „vânzare" organizată de un regim comunist simbolizând răul fundamental. Migrația înapoi în România, atunci când se întâmplă? Un deziderat, mai ales dacă vine la pachet cu investiții economice, care – nu-i așa? – ne aduc mai aproape de Europa. Migrația romă, în schimb, este încărcată semantic cu totul diferit. Este o migrație ilegitimă a haosului și a dezordinii, e migrația ce strică ordinea, e „colonizarea" care strică ceea ce a adus „colonizarea" germanilor. Migrația romilor în Europa? Migrația care ne rupe de Europa.

91. Stroe, cap. cit.

Caracterul antagonic al reprezentărilor despre germani și romi în societatea românească post-1989 (având, desigur, origini mai vechi) poate fi sintetizat în tabelul următor.

Reprezentări despre germani și reprezentări despre romi

Germani – *alteritate culturală (diferența poate fi depășită, posibilitatea unei identități de sinteză)*	Romi – *alteritate socială (excluziune, marginalizare, diferență „tare", construcția non-apartenenței)*
Migrație (legitimă) → stabilitate, ordine	Migrație (ilegitimă) → haos, dezordine
Colonizare (civilizare)	Colonizare (decivilizare)
Muncă	Lene, nemuncă
Utopie a trecutului, ideală utopie a viitorului ca trecut	Prezent dezolant, distopie viitoare
Occidentalism	Orientalism
Bătrâni, puțini, ultimii	Tineri, mulți
Agenți istorici	Marginali
Intrarea în Europa	Ieșirea din Europa
Antreprenoriat (spirit capitalist)	Bișniță

7.3. Reprezentări antagonice ale germanilor și maghiarilor

Pe lângă juxtapunerea germanilor și romilor în România, merită folosită o încadrare analitică similară și pentru a comenta pe marginea dihotomiei germano-maghiare în cadrul reprezentărilor românești ale alterității. Aceasta este de o natură diferită în comparație cu antagonismul construit germano-rom, chiar dacă este și ea legată de viziunea unei potențiale compatibilități româno-germane, opusă unei presupuse incompatibilități româno-maghiare. Într-un interviu publicat în *Hermannstädter Zeitung* la începutul anilor 1990, Radu Câmpeanu, candidatul Partidului Național Liberal la primele alegeri prezidențiale din România post-1989, afirma că vechile dispute româno-maghiare pot fi rezolvate cu înțelepciune și moderație, deplângând însă în aceeași frază dispariția minorității germane din România, dat fiind că germanii au avut mereu o influență civilizațională asupra românilor[92].

Declarația unuia dintre cei trei candidați la alegerile prezidențiale în primăvara anului 1990, la acea vreme proaspăt întors în România după ce trăise în Franța

92. Radu Câmpeanu, „Rumänien im 4 Jahren ein Sozialstaat?", interviu de Annemarie Schuller, *Hermannstädter Zeitung*, 27 aprilie 1990.

în timpul Războiului Rece, implica în mod fățiș o viziune autoorientalizantă despre românitate ce caracteriza reprezentarea relației germano-române. Totodată însă, această reprezentare venea la pachet cu sublinierea caracterului diferit al relației româno-maghiare marcate de conflict și dispute. M-am referit deja la diferitele valori atribuite în mod implicit ori explicit minorităților germane și maghiare din România în comentariile și declarațiile politicienilor români în contextul semnării Tratatului bilateral româno-german.

Pe acest fundal, merită comentat pe scurt cu privire la disputa româno-maghiară generată de una dintre cele mai controversate propuneri legislative maghiare de după 1989, și anume așa-numita Lege a Statutului din 2001 sau, mai corect, Actul cu privire la maghiarii trăitori în țările vecine. Juxtapunerea și compararea răspunsului românesc cu privire la aceasta și cu privire la politicile statului german față de etnicii germani din România, care au avut un impact asupra minorităților germane din Europa Centrală și de Est, și implicit și din România, scot în evidență diferențele care stau la baza reprezentărilor relațiilor româno-germane și ale relațiilor româno-maghiare. Prin intermediul acestui proiect legislativ, guvernul maghiar a încercat să instituie o serie de beneficii și privilegii pentru maghiarii trăind în țările vecine, pe baza etnicității lor[93]. Cea mai controversată dintre prevederile sale avea de-a face cu eliberarea de „cărți de identitate etnică" maghiare și cu acordarea de „permise de muncă" etnicilor maghiari trăitori în țările vecine ale Ungariei[94]. Proiectul de lege a suscitat critici numeroase din partea autorităților române. Cu toate acestea, atât în ceea ce privește fundamentele sale ideologice, cât și potențialul său impact, Legea Statutului avea similarități cu politica pentru coetnicii din afara granițelor promovată de statul german, care nu le-a făcut însă niciodată pe autoritățile române post-1989 să exprime același tip de critică.

Esențialmente, atât Ungaria, cât și Germania consideră că au anumite datorii și responsabilități față de coetnicii care trăiesc în afara granițelor. În fapt, la fel consideră și România în relație cu etnicii români care trăiesc în afara granițelor sale[95]. Printre principalele obiecții ale părții românești cu privire la Legea Statutului se numărau chestiunea extrateritorialității și cea a discriminării în raport cu cetățenii români non-maghiari, precum și chestiunea spinoasă a certificatului de maghiar, care ar fi urmat să stabilească oficial cine este și cine nu este etnic

93. Bogdan Aurescu, „Romanian Legislation on Kin-Minorities", în European Commission for Democracy through Law/Commission européenne pour la démocratie par le droit (ed.), *The Protection of National Minorities by Their Kin-State/La protection des minorités nationales par leur État-parent*, Council of Europe Publishing/Éditions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 2002, pp. 175-193; Myra A. Waterbury, *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2010; Szabolcs Pogonyi, *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2017.

94. Waterbury, *op. cit.*, p. 110.

95. Aurescu, cap. cit.

maghiar[96]. Luând în considerare sensibilitățile simbolice majore adeseori prezente în relațiile româno-maghiare, faptul că partea română s-a poziționat foarte critic și a respins și a criticat actul legislativ nu este deloc surprinzător[97]. Însă, în ciuda similarităților ce pot fi trasate, unele dintre punctele critice specifice care au fost scoase în evidență în contencioasa dezbatere româno-maghiară nu au fost niciodată abordate în mod critic în România cu privire la politicile germane față de coetnicii care trăiesc dincolo de granițele Germaniei, printre care se numără sașii transilvăneni, șvabii bănățeni și celelalte grupuri germanofone din România.

Prima chestiune disputată a fost cea a extrateritorialității, adică aplicarea unei legi dintr-un stat pe teritoriul altui stat și, în înțelegerea sa negativă, extinderea jurisdicției unui stat asupra cetățenilor altui stat. Au existat însă întotdeauna efecte ale legislației germane asupra cetățenilor români de etnie germană. La începutul anilor 1990, în timpul mandatului lui Adrian Năstase la cârma Afacerilor Externe, peste 100.000 de cetățeni români au migrat în Germania: au putut să o facă pe baza legislației germane. În ciuda unor pledoarii formale pentru ca ei să rămână în țară, oficialii români nu au protestat niciodată cu privire la extrateritorialitatea pe care o implica legislația germană. În același timp, o declarație precum cea a premierului maghiar Jozsef Antall din 1990, conform căreia se consideră premierul a 15 milioane de maghiari (adică incluzându-i pe etnicii maghiari care trăiesc în afara Ungariei) a stârnit răspunsuri și critici din partea autorităților române[98]. Același lucru se poate spune și cu privire la declarații ulterioare similare ale oficialilor maghiari. Politicile și declarațiile unor Helmut Kohl și Hans-Dietrich Genscher, care au dus în mod direct la migrația cetățenilor români din România spre Germania și la acordarea cetățeniei germane acestora, nu au suscitat niciodată vreun tip de critică în România.

În Germania, o schimbare legislativă majoră a avut loc în 1992, când a fost propusă și ratificată Legea cu privire la eliminarea consecințelor războiului (*Kriegsfolgenbereinigungsgesetz*), care a modificat substanțial cadrul legal și ideologic ce reglementa relația Germaniei cu germanii din Europa Centrală și de Est[99].

96. Zoltán Kántor, „Legea statutului: politică națională sau o nouă abordare a protecției minorităților?", trad. de Elek Szokoly, *Altera*, 9 (20-21), 2003, http://altera.adatbank.transindex.ro/?cid=422 (ultima accesare, 14 aprilie 2021).

97. Walter Kemp, „Kin-States Protecting National Minorities: Positive Trend or Dangerous Precedent?", în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2006, pp. 103-123; Watebury, *op. cit.*

98. Tibor Toró, „Hungarian Minority Politics in Post-Socialist Romania: Interests, Strategies and Discourses", *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 10 (2016), pp. 79-106, aici p. 96.

99. Amanda Klekowski von Koppenfels, „The Decline of Privilege: The Legal Background to the Migration of Ethnic Germans", în David Rock și Stefan Wolff (eds.), *Coming Home to Germany? The Integration of Ethnic Germans from Central and Eastern Europe in the Federal Republic*, Berghahn Books, New York, 2002, pp. 102-118.

Până atunci, această relație era în principal înțeleasă pe baza unui cadru legislativ datând din epoca wilhelmiană și a ideii unei datorii istorico-morale a statului german față de germanii aflați de cealaltă parte a Cortinei de Fier. Migrația germanilor din România în Germania a avut loc sub egida unui cadru legislativ care a permis cu generozitate mai întâi integrarea expulzaților (*Vertriebenen*) și apoi a așa-numiților *Aussiedler*. Drept consecință a legii din 1992, a devenit însă mult mai dificil pentru germanii din străinătate să obțină cetățenia germană. În teorie, acest lucru era posibil doar dacă etnicii germani erau discriminați în calitate de germani în țara de reședință. Dovedirea acestei discriminări a devenit însă aproape imposibilă odată ce respectivele țări (în acest caz, România) au fost considerate oficial a se afla pe calea democratizării și a europenizării[100]. Începând din 1993, noile măsuri legislative din Germania au oprit în mare parte migrația germanilor din România. Politicile germane și Tratatul bilateral româno-german au continuat să confirme legal responsabilitatea directă a Germaniei pentru etnicii germani din România.

În al doilea rând, chestiunea discriminării privea stabilirea unei distincții condiționate etnic între cetățeni români, ce ar fi condus la o discriminare negativă a cetățenilor români care nu sunt de etnie maghiară. Conform Constituției României, sprijinul pentru prezervarea și dezvoltarea identității minorităților nu poate conduce la discriminare împotriva altor cetățeni români (o prevedere pe care o găsim exprimată în diferite feluri și în tratate bilaterale, inclusiv în Tratatul româno-german). Cu toate acestea, tentativa maghiară nu era singura încercare de „discriminare pozitivă" care ar fi putut fi interpretată drept conducând la discriminare împotriva altor cetățeni români. De pildă, o ordonanță cu privire la excepțiile de la interdicția recrutării (*Anwerbestoppausnahmeverordnung*) reglementa excepțiile de la interdicția cu privire la munca străinilor în Germania. Între 1991 și 1994, Paragraful 10 al ordonanței a permis ca etnicilor germani din afara Germaniei care se aflau în posesia unei decizii de acceptare (*Aufnahmebescheid*) sau care vizitau rude să le fie acordat un permis de muncă[101]. Decizia de acceptare era un document emis pentru germanii din țările central- și est-europene și din fosta Uniune Sovietică ce le recunoștea apartenența la națiunea germană. În 1994, ordonanța avea să fie modificată, posibilitatea ca cei care se află în vizită la rude să capete un permis temporar de muncă fiind eliminată[102]. Această din urmă prevedere stabilea practic o serie de obstacole birocratice de depășit

100. Georg Weber *et al.*, *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2003, pp. 145-183.

101. „Verordnung über Ausnahmeregelungen für die Erteilung einer Arbeitserlaubnis an neueinreisende ausländische Arbeitnehmer (Anwerbestoppausnahme-Verordnung)", http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBl/TEIL1/1990/19903014.1.HTML#GL10 (ultima accesare, 7 mai 2021).

102. „Zweite Verordnung zur Änderung der Anwerbestoppausnahme-Verordnung", http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBl/TEIL1/1994/19942795.1.HTML (ultima accesare, 7 mai 2021).

pentru ca germanii din Româna să capete un permis de muncă în Germania. Cu toate acestea, Paragraful 10 le permitea anumitor cetățeni români, pe baza etniei germane dovedite prin deținerea unui document emis de autoritățile statului german și care le confirma apartenența etnică germană, să poată munci legal în Germania[103].

Astfel, Paragraful 10 stabilea o discriminare pozitivă în favoarea anumitor etnici germani care nu erau însă cetățeni germani, în timp ce același paragraf stabilea indirect un caz de discriminare pozitivă pe criterii etnice în România: cetățenii români de etnie germană, având o decizie de primire, puteau să dobândească un permis de muncă pe baza unui act legislativ german. Văzută din această perspectivă, decizia de acceptare (*Aufnahmebescheid*) are similarități cu legitimația de identificare maghiară propusă prin intermediul Legii Statutului. În 2001-2002, când dezbaterea maghiaro-română era în toi, ordonanța cu privire la excepțiile de la interdicția recrutării era în continuare în vigoare.

În al treilea rând, oficialii români au obiectat cu privire la implicarea Ungariei în chestiuni care depășeau cadrul sprijinului educațional și cultural. Însă implicarea germană în România în favoarea etnicilor germani a mers întotdeauna dincolo de sprijinul educațional și cultural, aspectul economic fiind foarte important pentru dorita stabilizare a etnicilor germani în România. Tratatul bilateral româno-german include o referire la „reorganizarea vieții sociale, culturale și economice" a minorității germane din România. Principala diferență constă în aceea că, într-un caz, implicarea statului de neam în viața economică a minorității din alt stat a fost reglementată printr-un tratat bilateral, iar în celălalt caz, încercarea era de a o reglementa printr-o lege internă. Cu toate acestea, opoziția principială de la acea vreme cu privire la presupusele privilegii economice indică existența unor abordări românești ușor diferite cu privire la chestiunea minorităților și, în fapt, arată o ierarhizare a unor grupuri minoritare, germanii fiind cei situați cel mai bine și astfel cei mai îndreptățiți la beneficii, spre deosebire de maghiari și alți „Ceilalți".

Pe un alt plan, mai multe articole despre șvabii sătmăreni ilustrează în mod relevant existența unei dihotomii germano-maghiare cu privire la reprezentările românești ale alterității. Acest grup german particular nu prea ajunge în primplanul interesului public germanofil, dominat în primul rând de sașii transilvăneni și, la un nivel mai redus, de șvabii bănățeni. Nici nu există foarte multă literatură academică pe subiect, chiar dacă acest lucru începe încet să se schimbe[104]. Șvabii

103. Dificultățile birocratice în această privință erau însă văzute în mod critic de reprezentantii Forumului. Vezi Paul Philippi, „Brief an Bundespräsident Roman Herzog (mit Anlagen)", *Zugänge*, 19-20 (1996), pp. 149-159.

104. Răzvan Roșu, „Zur Identität der Sathmarer Schwaben", *Zeitschrift für Balkanologie*, 51, nr. 2 (2015), pp. 236-253; Enikő Dácz, „Fragen der Ethnizität der Sathmarer Schwaben nach 1989", în Hannes Philipp și Andrea Ströbel (eds.), *Deutsch in Mittel-, Ost und Südosteuropa.*

sătmăreni declară adesea maghiara drept limbă maternă, ceea ce îi face un grup „german" sui-generis în contextul românesc. Pe acest fundal, anumite tensiuni româno-maghiare și anumite împletiri româno-maghiaro-germane pot fi discernute în discursurile cu privire la acest grup.

În relatările românești, șvabii sătmăreni sunt prezentați ca fiind amenințați cu asimilarea de maghiari, așadar având nevoie să fie salvați. Salvarea este prezentată ca putând veni de la autoritățile și instituțiile române. Acesta este, de pildă, tonul ce stă la baza unui articol din 1991 în care jurnalistul Silviu Achim îi numea pe șvabii sătmăreni „ramura cea mai izolată și deci cea mai expusă potrivniciilor vremurilor a întregii populații de sorginte germanică de la noi"[105]. Conform lui Achim, pericolul era cel al denaționalizării, mai precis al maghiarizării, un fenomen care ar fi început în timpul dualismului austro-ungar, pentru a continua apoi până în primele decenii ale regimului comunist. Nevoia era, așadar, una de „recuperare a identității etnice a șvabilor din colțul nord-vestic al țării"[106]. Un interviu acordat lui Silviu Achim de Helmut Berner, președintele Asociației Șvabilor Sătmăreni din Germania, era și mai virulent în critica la adresa presupusei maghiarizări. Berner, despre care intervievatorul Silviu Achim notează că „ne vorbește cu eleganță limba", era deosebit de acid referindu-se la „acești domni" care continuau acțiunile de maghiarizare în loc să admită că acest tip de politică aparține secolului al XIX-lea. Nu era scris negru pe alb cine erau „acești domni", însă cititorii puteau cu ușurință să înțeleagă că Berner se referea la elitele politice și religioase maghiare din România și eventual și din Ungaria. Nevoia de a salva o identitate etnică amenințată era evidențiată și de referirile la Europa: „[...] vrem ca oamenii de pe meleagurile sătmărene să se înțeleagă bine, păstrându-și cu toții identitatea etnică în această mică Europă care este județul Satu Mare. Dorința noastră este ca această Europă mică să intre în Europa mare; bineînțeles, odată cu întreaga Românie"[107].

Discursul diseminat în 1992 de Berner, antreprenor etnopolitic din interiorul comunității șvabilor sătmăreni, se potrivea perfect cu discursurile diseminate în general de Achim, jurnalist român cu orientare naționalistă, care cu alte ocazii făcea apologia regimului antonescian și al antimaghiarismului. În 1991, același Silviu Achim se referea la migrația germană din România, deplângând-o ca o „pierdere dureroasă"[108]. Cele două atitudini merg foarte bine împreună. Germanii sunt adesea considerați mai valoroși în comparație cu maghiarii sau, mai mult

Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2019, pp. 262-284.

105. Silviu Achim, „Întâlnirea șvabilor", *Adevărul*, 11 iulie 1992.

106. *Idem*, „Viitorul șvabilor din România", *Adevărul*, 13 iulie 1992.

107. Helmut Berner, „Aici naționalitățile se înțeleg bine", interviu de Silviu Achim, *Adevărul*, 23 iulie 1992.

108. Silviu Achim, „O etnie de opt ori secular se strămută", *Adevărul*, 15 mai 1991.

chiar, germanii și aparenta lor bună relație cu românii furnizează o metodă prin care pot fi emise discursuri ce subliniază generozitatea românească și natura mult mai tolerantă a românilor în comparație cu cea a maghiarilor.

În plus, articolul despre șvabii sătmăreni deja menționat instrumentaliza discursiv acest grup pentru a face unele afirmații antimaghiare, fundamentate și pe un argument „europenizant". Asimilarea forțată (maghiarizarea) șvabilor sătmăreni era și subiectul unui articol din același ziar, semnat de Val Vâlcu, din 1995[109]. Este vorba de o relatare despre satul Palota, județul Bihor, având un mesaj simplu: șvabii germanofoni sunt în proces de a fi maghiarizați. Un subtitlu al articolului era următorul: „Apropo de asimilarea forțată", o aluzie referindu-se la acuzele adeseori înaintate de reprezentanți ai maghiarilor din România cu privire la presupusa asimilare forțată ai cărei victime sunt maghiarii. Din nou, întâlnim o instrumentalizare fățișă a germanilor, care devin, în relatările jurnaliștilor români, un obiect al politicii etnice maghiare în regiunea Satu Mare. Astfel, imaginea istorică a elitelor maghiare asimilaționiste este întărită, în timp ce reprezentarea șvabilor sătmăreni ca grup etnic în pericol se potrivea perfect cu reprezentările mai largi despre germanii din România în general, a căror identitate era primejduită din cauza numărului lor extrem de mic.

În 2004, *România liberă* a abordat și ea chestiunea șvabilor sătmăreni. Autorul a tratat problematica identității germane în opoziție cu identitatea maghiară a șvabilor din regiunea Satu Mare. Titlul spune multe: „Șvabii – nemții noștri sau ungurii lor?"[110]. Era abordat antagonismul dintre români și maghiari, miza fiind de această dată germanitatea șvabilor, anume „adevărata" lor identitate etnică. Autorul oferea încă din primele rânduri un răspuns la întrebarea din titlu, afirmând că „ei sunt șvabii: nemții noștri"[111]. Șvabii/germanii pot așadar să fie ai noștri, chiar dacă sunt germani, o altă dovadă discursivă a unei imaginate compatibilități româno-germane, spre deosebire de maghiari, care nu sunt niciodată „ai noștri".

Pe alocuri putem discerne că germanii se bucură de un anume prestigiu în România chiar și din aceea că anumite subiecte nu sunt abordate. În 2006, *Formula As* publica o serie de articole și interviuri criticând procesele de restituție care aveau loc în Transilvania, în special în centrul orașului Cluj-Napoca, capitala neoficială a regiunii neoficiale[112]. Autorii și cei intervievați vorbeau despre o marginalizare a românilor, care „pierd" centrele orașelor din Transilvania, Cluj-Napoca fiind cel mai sensibil caz, într-o situație amintind de discriminările

109. Val Vâlcu, „În satul Palota, din Bihor, șvabii vorbesc ungurește", *Adevărul*, 12 august 1995.
110. Mihnea-Petru Pârvu, „Șvabii – nemții noștri sau ungurii lor?", *România liberă*, 17 august 2004.
111. *Ibidem*.
112. Sânziana Demian, „Despre retrocedările clădirilor vechi din Cluj", *Formula As*, 748, 18 decembrie 2006.

împotriva românilor din Imperiul Habsburgic dinainte de 1918. Cu toate acestea, un proces similar de restituție a unor edificii către diferite instituții aparținând unor biserici minoritare a avut loc și în Sibiu, în special în favoarea Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană ori a Forumului Democrat al Germanilor. Însă centrul unui oraș transilvănean „ocupat" de germani nu era perceput (cel puțin la acea vreme) drept primejdios și antiromânesc, așa cum era cazul cu centrele orașelor „ocupate" de maghiari. O astfel de poziție critică ar fi fost, desigur, în răspăr cu interviurile foarte laudative luate lui Klaus Iohannis, pe atunci primar al Sibiului, publicate în aceeași *Formula* As. În fapt, în numărul imediat următor al revistei apărea un astfel de interviu cu Iohannis, subliniind europenitatea orașului și legând această europenitate de accederea României la Uniunea Europeană, care era pe cale să se întâmple. Totodată, Iohannis își exprima în mod distinct opoziția față de acordarea unei autonomii pe criterii etnice în România, o referire implicită la revendicările maghiare pentru autonomie în așa-numitul Ținut Secuiesc[113].

Astfel de ierarhizări implicite ori explicite pot fi găsite și în literatura academică, de pildă, într-o carte a lui Adrian Liviu Ivan, istoric la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca, precum și rector al Academiei Naționale de Informații „Mihai Viteazul". Cartea lui Ivan a câștigat Premiul Dimitrie Gusti al Academiei Române. Ivan polemizează cu un bine-cunoscut studiu al Irinei Livezeanu despre procesul de construcție a națiunii române și despre politicile asimilaționiste ale statului român din perioada interbelică, o referință obligatorie pentru cei care studiază România interbelică încă de când a fost publicată în engleză, în 1995[114]. Volumul a fost apoi tradus și în românește în 1998. Spre deosebire de Livezeanu, Ivan argumentează în esență că România Mare a fost un stat ale cărui politici țineau nu la asimilarea minorităților, ci, cu generozitate, la integrarea acestora. Una dintre principalele distincții teoretice cu care operează Ivan în acest studiu comparativ al minorităților maghiară și germană între 1919 și 1933 este cea dintre *minorități naționale* (teoretic, cea dintâi) și *minorități etnice* (teoretic, cea din urmă). Pentru Ivan, această distincție se bazează în mod fundamental pe relația minorităților cu statul de neam[115]. Maghiarii priveau către Budapesta și foloseau ajutorul oficialităților maghiare pentru a-și configura relația cu România, fiind astfel practic într-o stare de conflict constant cu autoritățile române. În același timp, autoritățile maghiare tindeau să externalizeze

113. Klaus Iohannis, „La o Țară Europeană se cuvine și o Capitală Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 749, 25 decembrie 2006.

114. Adrian Liviu Ivan, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1933). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, Eikon, Cluj-Napoca, 2006; Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, trad. de Vlad Russo, Humanitas, București, 1998.

115. Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

conflictul către Liga Națiunilor, în timp ce germanii, în viziunea lui Ivan, nu ar fi alimentat relații politico-naționale cu Germania și ar fi fost astfel mult mai predispuși să rezolve chestiunile contestate cu autoritățile române pe plan intern. Această distincție (foarte artificială) între minorități *etnice* și minorități *naționale* se află la baza liniei de argumentație a lui Ivan. El a mers până într-acolo încât să afirme că sașii transilvăneni nu aspirau „la o integrare în sânul unei națiuni germane, în sens herderian sau politic", o atitudine care, în viziunea sa, era fundamental diferită de cea a maghiarilor[116].

Argumentația lui Ivan are mai multe hibe. Republica de la Weimar nu a încurajat în mod deosebit externalizarea chestiunilor privitoare la minoritatea germană din România către Liga Națiunilor, dar acest pragmatism politic nu oglindea absența aspirațiilor „germanizante" ale sașilor transilvăneni. Literatura despre identitatea săsească și despre istoria săsească subliniază existența unui mit german mai cu seamă începând cu unificarea germană, dar având rădăcini mult mai adânci. Mai mult, succesul hitlerismului în rândul sașilor poate fi înțeles numai dacă avem în vedere și reputația de care se bucura Germania printre sași. Din motive ideologice, Germania nazistă și-a luat mult mai în serios rolul de stat de neam pentru etnicii germani din străinătate decât Republica de la Weimar. Însă relații între sașii transilvăneni și instituțiile germane au existat și în perioada Republicii de la Weimar. Elitele săsești țineau la o integrare culturală în națiunea germană, înțeleasă într-un sens foarte apropiat de cel romantic-herderian, de unde relațiile ceva mai reci cu statul german și cu mediul politic și cultural între 1919 și 1933. Discursurile autoidentificatoare săsești și educația germanofonă a sașilor (alternativa unei promovări a educației în dialect săsesc ar fi putut fi imaginată, cel puțin în teorie) subliniază loialitatea față de națiunea culturală (*Kulturnation*) germană, care va fi apoi dublată și de o loialitate politică față de Germania ca stat. Principala diferență dintre atitudinile săsească și maghiară cu privire la cooperarea cu statul român a constat nu în aceea că cea dintâi ar fi reprezentat o *minoritate etnică* și cea din urmă o *minoritate națională*, ci mai degrabă în absența *versus* prezența unor potențiale revendicări iredentiste și a unei ideologii de facto iredentiste. În principal din motive ce țin de geografie, sașii transilvăneni nu au întreținut niciodată astfel de viziuni, spre deosebire de maghiari și de reprezentanții politici maghiari atât în Ungaria, cât și în România în perioada interbelică.

Analiza lui Ivan se remarcă și prin discrepanța dintre numărul de pagini dedicat minorității maghiare și cel dedicat minorității germane din Transilvania. Cartea arată mai mult ca o analiză a relației dintre minoritatea maghiară și statul român în perioada 1919-1333, cu niște anexe despre sașii transilvăneni. Considerațiile cu privire la cei din urmă par a fi mai degrabă un instrument în cadrul unei analize mult mai comprehensive al cărei obiect este minoritatea maghiară. Astfel,

116. Ivan, *op. cit.*, p. 296.

în interpretarea lui Ivan, sașii devin o minoritate exemplară, din moment ce au acceptat noua ordine statală și statutul de minoritate în România, țintind la îmbunătățirea condiției lor și la atingerea obiectivelor prin cooperare cu autoritățile române sau prin modalități de a ataca implementarea măsurilor nedorite pe plan intern. Pe de altă parte, maghiarii, recurgând constant la Liga Națiunilor și prin intermediul Budapestei, țineau să erodeze autoritatea românească, stâlpul ideologic al acestei întreprinderi fiind în principal respingerea noii ordini statale. Într-adevăr, Ivan a distins între două atitudini minoritare diferite față de relația cu statul român între 1919 și 1933, însă a făcut acest lucru plecând de la o distincție teoretică parțial eronată, care a împiedicat o investigație corectă a motivelor ce au stat la baza atitudinilor săsești față de statul român. Având în vedere argumentul pe care îl avansez în această carte, cel mai relevant este însă faptul că sașii devin în analiza sa un soi de atu analitic, a cărui miză este însă o alta, și anume aceea de a arăta că politicile interbelice românești nu țineau la asimilare și că minoritățile se bucurau de mijloace interne pentru a încerca să-și îmbunătățească situația. Astfel, sașii sunt înfățișați drept o minoritate exemplară în interbelicul românesc. Reprezentarea sașilor ca minoritate aproape exemplară, înflorind și prosperând în interbelic și având o relație esențialmente bună cu autoritățile române, poate fi găsită și în alte lucrări[117]. Una dintre țintele cele mai importante ale acestor lucrări și ale interpretărilor și narațiunilor istorice pe care le diseminează pare însă a fi aceea de a furniza un argument critic față de politicile etnice maghiare în România interbelică.

117. Vezi, de pildă, Sorina Paula Bolovan și Ioan Bolovan, *Germanii din România. Perspective istorice și demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000; Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918-1944*, Hora, Sibiu, 2001.

8

În loc de concluzii

Având, desigur, origini mai vechi, filogermanismul românesc – fără germani, dar în căutare de germani – a fost o constantă a ultimilor trei decenii. Acesta continuă să se manifeste: recenta alegere a lui Dominic Fritz în funcția de primar al Timișoarei confirmă că reprezentările pozitive ale germanității se pot traduce în capital politic în context românesc. Cartea de față a încercat să analizeze și să evalueze critic acest filogermanism specific spațiului public din România, să discearnă ce se ascunde în spatele lui, să înțeleagă care sunt resorturile nostalgiei și regretului după „nemții noștri"[1].

Punerea sub lupă a reprezentărilor filogermane și confruntarea critică cu premisele și implicațiile lor dau seamă de orizontul lor politic, economic și cultural, de viziunile despre societate pe care le conțin și pe care le transmit atât implicit, cât și explicit. Filogermanismul – ca orice discurs despre sine sau despre celălalt – are o încărcătură politică. La prima vedere, ar putea părea că reprezentările filogermane ies din logica xenofobă și intolerantă adeseori întâlnită în România, în Europa de Est, în Europa de Vest și aiurea, ar putea părea că este vorba de o bine-venită și salutară îmbrățișare a alterității, de celebrare în loc de respingere. La pachet cu germanofilia românească – ce, deloc surprinzător, pare a fi și foarte compatibilă cu discursurile identitare produse în interiorul comunităților de germani (originari) din România – vin niște geografii simbolice care înțeleg europenitatea românească – existentă sau aspirațională – prin prisma prezenței germane în România (în special în Transilvania și Banat), trecută, prezentă ori viitoare. Liminalitatea, starea de a fi între, permite ori chiar duce spre pendulare, în funcție de contingențele momentului, între autoorientalizarea ce pare fără

1. Trebuie spus și că expresia „nemții noștri" oglindește un paternalism care apropriază germanitatea, stabilind o ierarhie inversată în raport cu ierarhiile la care m-am referit pe parcursul acestei cărți, căci ei sunt ai noștri, nu noi ai lor. Totuși, nostalgia și regretul pe care le implică narațiunea conform căreia i-am avut, dar nu am știut să-i păstrăm arată atât viziunea instrumentalistă asupra germanilor (germanii ca un capital „al nostru", de care nu am știut să ne folosim), cât și privirea autodepreciativă și autocritică asupra „noastră", cei incapabili să ne folosim de capitalul avut la dispoziție.

scăpare și o aspirațională identitate de sinteză româno-germană sau germano-română. În ambele variante, care pot cunoaște, desigur, și varii împletiri și interconexiuni, europenitatea se arată aproape condiționată de prezența ori absența germană din România, fie că este vorba de prezența trecută, de absența din prezent, ori de prezența din prezent, care este deopotrivă aspirație și jinduire, năzuință și speranță.

Filogermanismul este fără germani, hrănindu-se practic din absența germană, urmare a migrației în masă a sașilor, a șvabilor și a membrilor celorlalte grupuri germanofone din România spre Republica Federală (și, într-o mai mică măsură, spre Austria), petrecută în mare din anii 1940 până în anii 1990. Este totodată un filogermanism în căutare de germani, un filogermanism care caută o prezență germană, culturală, economică, ba chiar politică. Migrația germană a lăsat în urmă sate, biserici, case, cimitire, monumente, semne concrete și tangibile ale prezenței de altădată. Acestea fie devin dintr-un soi de prezență simbolică una concretă (de pildă, prin patrimonializare și turisticizare), fie, decăzute și abandonate, reprezintă tocmai trecutul prezent, trecerea prezenței și imposibilitatea reinstaurării prezenței trecute în prezentul care nu mai trece. Prezența germană – fie că este vorba de cei care au ales să nu emigreze, fie că este vorba de germani originari din România care au decis să se restabilească sau să-și petreacă o bună parte a timpului aici, fie că este vorba de imigranți germani fără vreo legătură anterioară cu România – își extrage seva din absență, căci absența este cea care potențează prezența și ajunge chiar să o înzestreze cu calități și trăsături spirituale. Prezența ca absență care nu este deplină și absența producând o aspirație către prezență, realitatea prezenței și realitatea absenței creează un spațiu ce poate fi umplut cu germanitate, în diferite forme și conținuturi. Identitatea de sinteză româno-germană ca o aspirațională îmbrățișare a germanității într-un context românesc găsește cum să se articuleze, pentru că prezența este o absență incompletă, dar și pentru că absența arată că prezența este incompletă, și nu în ultimul rând pentru că prezentul este înțeles a fi incomplet.

Tocmai întrucât germanii sunt absenți, prezența germană se arată a fi extrem de valoroasă. În acest punct merită trasată și o scurtă paralelă cu absența-prezență evreiască din România. În timpul Războiului Rece, cele două grupuri au avut parte de un tratament similar din partea statului român. Migrația evreilor în Israel și a germanilor în Republica Federală Germania sunt procese care pot fi privite în oglindă. Și poate că pe ici, pe colo poate fi întâlnită o oarecare nostalgie și în legătură cu absența evreiască, ce este o consecință nu numai a migrației de după al Doilea Război Mondial, ci și a persecuțiilor antisemite și a Holocaustului din timpul războiului. Nu găsim însă în spațiul public fantezia încărcată pozitiv a unei întoarceri a evreilor în România și ideea că o astfel de întoarcere ne-ar putea aduce mai aproape de Europa și de Vest.

În ceea ce privește reprezentările cu privire la germanii din România, perechea absență-prezență se traduce ca îndepărtare-apropiere în raport cu Europa. Absența germană înseamnă îndepărtarea de Europa, migrația sașilor și șvabilor fiind practic echivalată cu ieșirea Europei din România, cauzată de regimul comunist ori de peisajul politic și economic din primii ani de postcomunism. Prezența germană este în schimb simbol al europenității, intrarea Europei în România și a României în Europa. Europenitatea aspirațională la care face întotdeauna trimitere filogermanismul românesc se întemeiază însă pe niște reprezentări peste măsură de ierarhizante despre cum trebuie să arate societatea, generate de orizontul antreprenorial și de nostalgia conservatoare fără de care acest filogermanism nu poate fi înțeles. Recunoașterea și naturalizarea unor ierarhii sociale care se întrepătrund cu ierarhiile etnice îi sunt miez. Reprezentările unei anumite compatibilități româno-germane, ale unor afinități elective româno-germane sunt strâns legate de producerea și reproducerea unor discursuri a căror relație cu ideile de egalitate socială este cel puțin tensionată.

Panegiricele filogermane întăresc stereotipuri și reprezentări pozitive asociate cu prezența germană în România, dar sunt totodată adeseori strâns legate de reprezentări autodepreciative cu privire la identitatea românească și/sau vin la pachet cu poziții care exclud – implicit ori explicit – alte alterități, precum romii ori maghiarii. Reprezentările filogermane arată prea bine cum ierarhizarea și excluziunea socială se împletesc cu cea etnică, după cum putem înțelege dacă ne aplecăm, de pildă, asupra adeseori întâlnitei juxtapuneri a germanilor și romilor în discursurile filogermane și în același timp romofobe. Nostalgia după prezența germană trecută din Transilvania și Banat și năzuința aspirațională la o prezență contemporană funcționează sau pot cu ușurință să funcționeze ca un mecanism de legitimare și de reproducere a unor poziții care ar merita fără doar și poate să fie privite și tratate critic.

Viziunile cu privire la România și la Europa pe care filogermanismul le reprezintă fac recurs – atât implicit, cât și explicit – la o idealizare a Europei și a României de dinainte de 1945. Această idealizare obliterează orice discuție cu privire la conflictele sociale, economice și politice care au marcat interbelicul și care au dus la ororile celui de-al Doilea Război Mondial. Fanteziile antreprenoriale orientate spre prezent și viitor se mulează pe această idealizare a trecutului, care nu o dată fie amalgamează nepermis nazismul și comunismul, fie îl tabuizează pe cel dintâi și face din cel din urmă simbolul absolut al Răului, aruncând astfel la coșul de gunoi al istoriei și idei privind egalitatea socială ori statul social. Perechea prezență-absență furnizează prilejul unei reglări de conturi cu trecutul comunist, o țintă predilectă a lamentărilor despre prezent. Absența germană este prezentată drept o consecință a totalitarismului comunist, cel care ne-ar fi îndepărtat de Europa, căci i-a îndepărtat pe germani, europenii prin excelență, de noi. Prezența germană, câtă mai este, câtă redevine sau câtă ar putea fi, este cea

care ne poate (re)apropia de Europa și în numele unei depășiri a trecutului comunist. Dincolo de aparenta ingenuitate, plină de candoare, a unor astfel de viziuni și ele autoorientalizante, se poate întrevedea cum filogermanismul din România (și, implicit, Europa la care face în fond trimitere) se articulează pe baza unei idealizări de sorginte conservatoare a trecutului precomunist, normalizează ierarhii sociale și etnice, se hrănește din fantezii antreprenoriale asezonate cu tradiționalism și pune sub semnul întrebării ideea egalității sociale. Filogermanismul nu este pentru toată lumea.

Filogermanismul românesc construiește germanii drept alteritatea care pare a avea tot ceea ce lipsește românilor, tot ceea ce în România este ori absent, ori prezent, dar insuficient prezent: o cultură europeană veche de secole, etică a muncii, spirit antreprenorial. Dorita și uneori imaginata compatibilitate româno-germană, înscrisă în germanofilia autohtonă post-1989, implică potențialitatea prefacerii alterității într-o identitate, configurată atât etnic, cât și în termeni de clasă. Filogermanismul arată că germanitatea și ideea unei compatibilități româno-germane reprezintă o aspirație socială. În filogermanism se oglindesc năzuințele la o normalitate și la o ordine în care ierarhiile – sociale, economice, etnice – nu riscă să fie răsturnate, chestionate, criticate. Reprezentarea influenței germane – trecută, prezentă și viitoare – asupra societății române funcționează discursiv ca o resursă de europenitate, un mod de a sublinia existența unei identități europene în România, care oscilează între a fi înțeleasă drept o potențialitate și o realitate, între a fi prezență, prezență aspirațională și potențială deopotrivă, ori absență ca nostalgie după prezența trecută și trecutul prezenței.

Într-una dintre analizele ei cu privire la România după 1989, antropologa Katherine Verdery argumenta că imaginile grupurilor etnice sunt „simboluri importante pentru discutarea anumitor tipuri de dislocare socială care au însoțit ieșirea din socialism"[2]. Verdery comenta cu privire la xenofobia prezentă în societatea română la începutul anilor 1990 și îndreptată împotriva evreilor și romilor:

> În timp ce intoleranța față de rromi sugerează probleme legate specific de piață, antisemitismul sugerează o ostilitate mai largă față de lucruri ale „Occidentului", inclusiv democrația și proprietatea privată, precum și piața; el cuprinde teme îngrijorătoare pentru un număr mare de grupuri, care au avut de suferit în trecut din cauza socialismului sau suferă în prezent din cauza dislocărilor acestuia. A spune că îți displac evreii a fost mai ușor și mai puțin relevator decât a spune că îți displac democrația sau instituțiile financiare internaționale. Puteai face această afirmație folosindu-i pe evrei ca simbol, chiar dacă, în realitate, existau puțini evrei în preajmă[3].

2. Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, trad. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, Iași, 2003, p. 178.
3. *Ibidem*, p. 181.

Dacă sentimentele antirome de la începutul anilor 1990 indicau o relație tensionată cu economia de piață și dacă antisemitismul sugera o ostilitate generală față de anumite lucruri asociate cu capitalismul și cu Vestul, filogermanismul românesc de după 1989 conjură opusul, și anume o îmbrățișare principială a lucrurilor occidentale (mai bine zis, a unei anumite viziuni a Occidentului). Filogermanismul este un mod de a pătrunde în selectul club european prin aproprierea germanilor ca simbol, prin transformarea germanilor în „nemții noștri", precum și prin imaginarea unei identități de sinteză germano-române ori româno-germane.

Filogermanismul românesc este adeseori caracterizat printr-un accent pus pe expertiza economică asociată cu germanitatea și pe dezvoltarea pe care această expertiză o poate aduce. Cu ocazia inaugurării anului școlar 2018-2019, mesajul oficial al președintelui Klaus Iohannis a abordat, printre altele, tema patriotismului. Dacă ar fi să ne luăm după discursul prezidențial, ținut într-un liceu din Alba Iulia, „a fi patriot" ar însemna, printre altele, „a îndrăzni să ne punem în practică ideile antreprenoriale"[4]. Accentul pus pe figura antreprenorului și pe cea a investitorului este parte nu doar din viziunile politice pe care Iohannis, precum și PNL și USR-PLUS, le diseminează repetitiv și obositor, parte a unui nou limbaj de lemn, ci și o componentă integrantă a reprezentărilor filogermane care au constituit obiectul de analiză al acestei cărți. Este unul dintre principalele aspecte care s-au aflat și se află la baza construcției unei potențiale compatibilități româno-germane în România de după 1989. Construcția acestei compatibilități sugerează, pe de o parte, că este nevoie ca spiritul antreprenorial să fie cultivat în România, iar, pe de altă parte, că germanii (din România) sunt cei care pot furniza modele în această privință.

Discursurile filogermane, precum și autoreprezentările germanilor din România îi înzestrează pe germani cu spirit antreprenorial și cu expertiză – plasându-i astfel în linia întâi a tranziției spre capitalismul de piață și a consolidării acestui capitalism – și le atribuie o valoare spirituală, căci germanitatea în România este prezentată și ca tradiție. Pe acest fundal, germanitatea se transformă într-un soi de calitate în sine ce trebuie cultivată, o identitate antreprenorială și aspirațională.

Recentul succes electoral al lui Dominic Fritz, germanul ales primar al Timișoarei în 2020, vine să confirme aceste observații. Imaginea publică a lui Fritz, așa cum este ea construită atât de el însuși, cât și de presa care îl tratează cu simpatie, se construiește pe baza unor trăsături precum *know-how*-ul tehnocrat, un filon spiritual-umanitarist-religios, faptul că a ales să se stabilească și să se implice

4. „Alocutiunea Președintelui României, domnul Klaus Iohannis, susținută în cadrul festivității de deschidere a anului școlar preuniversitar 2018-2019", 10 septembrie 2018, http://www.presidency.ro/ro/media/discursuri/alocutiunea-presedintelui-romaniei-domnul-klaus-iohannis-sustinuta-in-cadrul-festivitatii-de-deschidere-a-anului-scolar-preuniversitar-2018-2019 (ultima accesare, 15 aprilie 2021).

în România, româna aproape fără cusur pe care o vorbește și, nu în ultimul rând, constantele referiri la Europa și europenitate. Ales primar al Timișoarei, orașul hiperfudul cu privire la propriul cosmopolitism european și totodată centrul politic, cultural și economic al șvabilor bănățeni, Fritz – ca și Iohannis, cel puțin cel de acum o vreme – simbolizează un mult dorit mix româno-german. În propria narațiune biografică, Fritz subliniază că drumul său de la copilăria într-o familie cu șapte frați și surori într-un sat din sudul Germaniei, unde nu avea voie să intre încălțat în casă, până la candidatura la primăria Timișoarei „a fost un șir de lecții despre importanța regulilor", pe care „contează cine și cum le face", dar și „cine și cum le aplică"[5]. Ca edil, folosindu-se de expertiza acumulată lucrând în organizații internaționale, precum și ca șef de cabinet al fostului președinte german Horst Köhler (acesta provenind dintr-o familie de germani basarabeni), Fritz vrea să fie „un primar european pentru un oraș european" și să pună Timișoara „înapoi pe harta Europei"[6]. Faptul că Timișoara va fi Capitală Culturală Europeană în 2023 se potrivește perfect cu astfel de discursuri și furnizează totodată prilejul unor paralele interesante cu cariera lui Iohannis ca primar al Sibiului. În plus, ca și Iohannis în 2000 (în Sibiu) și 2014 (la nivel național), Fritz transmite un mesaj de reformă, de schimbare profundă, de rupere cu vechiul mod de a face politică/administrație, schimbare care însă implică totodată o recuplare cu un idealizat trecut cosmopolit european. Fritz însuși nu pierde nicio ocazie să sublinieze fascinația pentru presupusul cosmopolitism timișorean. Pe acest fundal, sugestia că Fritz ar putea intra la un moment dat în politica națională s-a făcut deja auzită nu numai o dată.

Alegerea lui Fritz în funcția de primar al Timișoarei pare la prima vedere a confirma deschiderea, toleranța și cosmopolitismul tipic timișorene/bănățene. *Mutatis mutandis*, în mod similar a fost interpretat și succesul lui Iohannis în Sibiu. Totuși, în contextul social și politic tot mai tulbure al României în vremea pandemiei, Fritz a fost atacat de pe poziții naționaliste, prilej pentru societatea civilă din Timișoara să condamne astfel de derive[7].

Filogermanismul este un discurs foarte prezent, constitutiv în România de după 1989. Aceasta nu înseamnă însă că antigermanismul nu a fost și nu continuă

5. Dominic Fritz, 22 august 2020, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=3043125202408999&id=2274642619442922 (ultima accesare, 7 mai 2021).
6. Bogdan Marta, „Dominic Fritz și-a prezentat viziunea de campanie: «Voi fi un primar european pentru un oraș european»", *Timiș online*, 11 februarie 2020, https://www.tion.ro/stirile-judetului-timis/dominic-fritz-si-a-prezentat-programul-de-campanie-voi-fi-un-primar-european-pentru-un-oras-european-930904/
7. Roxana Deaconescu, „Dominic Fritz, la protest în fața Primăriei Timișoara. Zeci de timișoreni au făcut «apel la civilitate»", 6 aprilie 2021, https://www.tion.ro/stirile-judetului-timis/foto-dominic-fritz-la-protest-in-fata-primariei-timisoara-zeci-de-timisoreni-au-facut-apel-la-civilitate-1414775/

să fie prezent. Critica la adresa filogermanismului și a ideilor pe care filogermanismul românesc le conține nu trebuie să ne facă să închidem ochii la faptul că există și un puternic filon xenofob românesc, care se poate îndrepta cu ușurință și împotriva germanilor. Pasul făcut de Iohannis de la o carieră în administrația locală la o carieră politică națională a dus și la o mai mare vizibilitate a minorității germane din România. Opoziția față de Iohannis și nemulțumirile cu privire la performanța sa politică pot lua cu ușurință forma unor poziții antigermane, ceea ce de fapt s-a și întâmplat deja.

În contextul alegerilor prezidențiale din 2014, contracandidatul lui Iohannis, social-democratul Victor Ponta, a încercat să joace cartea naționalistă pentru a atrage sprijin și voturi. Campania sa a subliniat că Iohannis nu este etnic român, arătând astfel că a fi german în România nu te scutește de a fi ținta unor atacuri xenofobe. Ulterioara coabitare – între 2016 și 2019 – dintre președintele Iohannis și mai multe guverne social-democrate a fost caracterizată de o stare de conflict constantă între președinte și social-democrați. În diferite momente, unii dintre aceștia din urmă au recurs fără prea mari ezitări la un repertoriu naționalist, șovin și antigerman pentru a-l ataca și a-l delegitima pe Iohannis. Pozițiile critice au privit trecutul fascist al minorității germane și existența unei eventuale continuități ideologice între Grupul Etnic German, organizația nazistă care a activat între 1940 și 1944, și Forumul Democrat al Germanilor din România. Astfel de poziții au fost inițial prezentate de jurnalistul sibian Marius Albin Marinescu, care și-a făcut o carieră din a-l ataca pe Klaus Iohannis în paginile ziarului *Justițiarul*. Marinescu, decedat recent, era nu doar virulent antigerman, ci și antisemit, romofob, antimaghiar, anti-LGBT, ortodoxist și conspirationist. Temele prezentate inițial de Marinescu au fost preluate însă de jurnaliști precum Ion Cristoiu și Corneliu Nistorescu, precum și de istoricul Ioan Scurtu ori de politicieni social-democrați precum Liviu Pop[8]. Pe baza faptului că, în contextul restituirii unor proprietăți, Forumul a fost considerat din punct de vedere legal succesor în drepturi al Grupului Etnic German, aceștia au afirmat că ar exista și o continuitate ideologică între cele două organizații și că, implicit, Forumul ar fi o organizație cu caracter fascist. Acuzația că Forumul ar fi o organizație

8. Ion Cristoiu, „Grupul Etnic German, moștenit cu imobile cu tot de FDGR al lui Klaus Iohannis, i-a dat mari bătăi de cap și Mareșalului Antonescu", 25 februarie 2017, http://www.cristoiublog.ro/gindul-de-simbata-25-februarie-2017/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018); Cornel Nistorescu, „Klaus Iohannis, beneficiar de case și proprietăți naziste", *Cotidianul.ro*, 15 februarie 2017, https://www.cotidianul.ro/klaus-iohannis-beneficiar-de-case-si-proprietati-naziste/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018); Ioan Scurtu, „Schimbarea la față a Grupului Etnic German din România", *Cotidianul.ro*, 15 februarie 2017, https://www.cotidianul.ro/schimbarea-la-fata-a-grupului-etnic-german-din-romania/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018). Vezi și https://www.factual.ro/declaratii/liviu-pop-fdgr-poate-fi-considerat-continuator-al-unei-grupari-naziste/ (ultima accesare, 10 mai 2021)

fascistă este fără doar și poate o acuzație absurdă și defăimătoare, ceea ce nu înseamnă totuși că situațiile de restituție – și, de fapt, politicile și practicile de restituție din România ultimilor 30 de ani în general – în care a fost implicat nu ar merita privite mai îndeaproape, cu un ochi cel puțin critic.

Este posibil ca prefacerile sociale și politice accentuate în contextul pandemiei să ducă la niște reconfigurări ale filogermanismului (cu sau fără germani), așa cum este posibil și să contribuie la accentuarea unor poziții și discursuri antigermane. Provocarea este de a respinge antigermanismul și totodată de a trata critic filogermanismul și poncifurile cu care operează acesta. Filogermanismul românesc sugerează o căutare a unei identități europene, dar europenitatea aspirațională și totodată adeseori autoorientalizantă care ni se dezvăluie la o analiză mai atentă a acestei germanofilii nu are de ce să primească un cec în alb. Compatibilitatea româno-germană și imaginarea unei potențiale identități de sinteză româno-germane reprezintă poate o deviere de la un model identitar românesc pur etnic, dar vin la pachet cu excluderi și ierarhii care trebuie confruntate, criticate, contestate. Este necesar un discurs critic la adresa filogermanismului, dar care să nu alunece într-un antigermanism pe cât de banal, pe atât de pernicios. Cartea de față a încercat să contribuie la realizarea acestui obiectiv.

Mulțumiri

Coordonatoarei tezei mele de doctorat, Ruth Wittlinger, îi datorez enorm de mult pentru susținerea constantă pe care mi-a oferit-o, pe plan intelectual, academic, personal, atât pe parcursul studiilor doctorale, cât și după terminarea lor. În 2020, încă înainte de nebunia pandemică, Ruth a plecat dintre noi, mult prea devreme, răpusă de o boală care s-a ivit pe neașteptate. Prietenia și sprijinul ei îmi lipsesc.

Le sunt de asemenea recunoscător lui Stephen Welch, al doilea îndrumător al tezei, precum și lui Claire Sutherland și Karl Cordell, membrii comitetului de evaluare, ale căror observații mi-au fost deosebit de utile. Bursa doctorală oferită de Universitatea din Durham vreme de trei ani (2009-2012) mi-a permis să mă concentrez asupra tezei fără să am prea multe griji financiare.

Această carte nu ar fi fost posibilă fără inputul intelectual de care am avut parte de-a lungul anilor de la o serie de persoane cărora le-am expus – în diferite contexte, formale ori informale – unele dintre ideile cu privire la filogermanismul românesc. Annemarie Weber, Gruia Bădescu, James Koranyi, John Gledhill, Alex Drace-Francis, Natalia Bănulescu-Bogdan, Monica Stroe, Cosmin Cercel, Jenny Watson, Hannelore Baier, Margit Feischmidt și-au găsit cu generozitate timp pentru a citi, a comenta și/sau a discuta unele dintre secțiunile din această carte, în diferite stadii. Le sunt mai mult decât recunoscător.

În Durham, Lucy Abbott, Daniele Atzori, Marc Owen Jones, Mari Kolehmainen, Fouad Gehad Marei, Matthias Mösch și Dima Smayra m-au ajutat să mă acomodez și să fac față experienței adeseori solitare pe care o implică cercetarea doctorală.

O bună bucată de vreme, Raluca Răpan s-a străduit să îmi fie aproape. Prietenia cu Gruia Bădescu a avut întotdeauna miez și a trecut de mult testul timpului. Anca Altăr (Militaru) m-a ascultat constant și cu atenție, chiar și atunci când de fapt nu aveam mai nimic de zis. Adam Altăr oferă stabilitate prin constanță. Tudor Roșu și Felicia Nica s-au arătat de nenumărate ori bucuroși să mă găzduiască în Budapesta. Efervescența Smarandei Șchiopu poate alunga mâhnirea ori de câte ori e cazul. După ani de absență, Ruxandra Ana a reapărut brusc în viața mea, cu un șarm inenarabil. Elena Trifan e minunată. Tovărășia lui Andrei Mihail merită prețuită. Laura Trocan e o prezență tonică. Tuturor trebuie să le mulțumesc cu prisosință. Dacă uneori am senzația că înțeleg cât de cât „ce e lumea, ce e viața" e cu certitudine și datorită lor.

Pentru sprijin, ospitalitate și prietenie, țin să le mulțumesc și următoarelor și următorilor: Georg și Evemarie Aescht, Andrei Anastasescu, Netanel Anor, Andreea și Raul Cârstocea, Cosmin și Jana Cercel, Andru Chiorean, Alex Cistelecan, Ettore Costa, Miruna Covaci, Dimitrios Gkintidis, Christian Hagemann, Henio Hoyo și Maria Rubi, Ágnes

Kiss și István Székely, Jan și Cristina Koneffke, Marius Rădoi, Dieter Reinisch și Melania Sindelar, Klaus Richter, Oana Sandu Ștefănescu, Marc Schroeder, Doina și Ionică Simion, Marius Stan, Tibor Toró și Ida Denés, Bálint Varga și Réka Krizmanics, Tom și Hossai Willis. De la Matilda Polinak am învățat germană și nu numai germană. Îi mulțumesc.

În primăvara anului 2015, Roxana Dobrin a intrat pentru o vreme în viața mea, apariția ei neașteptată aducând sentimente, emoții și neconvenționalitate. Cu ocazia asta, am învățat că între joc și joacă este o diferență.

În Bochum, unde m-am mutat în 2016 pentru a lucra la un proiect în cadrul Institutului pentru Mișcări Sociale, am găsit niște colegi faini. Directorului Institutului, Stefan Berger, îi mulțumesc pentru cordialitate și complicitate intelectuală. Colege și prietene, Alrun Berger și Julia Sittmann m-au ajutat dezinteresat în repetate rânduri. Stefan Moitra și Vanessa Nikolas și-au adus și ei contribuția la acomodarea mea în Ținutul Ruhr. Lucía Martinez a făcut la rândul ei ca viața în Bochum să nu însemne doar muncă.

Le sunt recunoscător lui Florian Bieber, Rob Sorsby și Claire Maloney pentru publicarea volumului în engleză în seria Southeast European Studies a editurii Routledge.

Irinei Livezeanu, Laviniei Stan și lui Adrian Șerban, precum și întregului colectiv al editurii Polirom implicat în apariția acestei cărți și în special redactoarei Ramona Lupu, le mulțumesc pentru interesul de care au dat dovadă pentru publicarea traducerii românești și pentru răbdarea cu care mi-au suportat repetatele amânări ale predării manuscrisului și corecturilor.

Părinții mei, Nicoleta și Vasile Cercel, merită gratitudinea mea nu numai pentru sprijinul constant de-a lungul anilor, sprijin care a luat multe forme, ci și pentru încrederea arătată și pentru că m-au împins să învăț germană pe când eram un copil care nu găsea această limbă tocmai atrăgătoare. Pe fratele meu, Vlad Cercel, știu că mă pot baza oricând am nevoie. Familiei Nedea trebuie de asemenea să-i mulțumesc, pentru deschidere și căldură. Bunicii îmi lipsesc.

Erorile și deficiențele cărții sunt, desigur, exclusiv responsabilitatea mea.

Bibliografie

***, *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal. Expunere din izvor competent*, Tipografia Cultura Neamului Românesc, București, 1919.

A.C. (Adrian Cioroianu), „Argument", *Dilema*, 334, 2 iulie 1999.

A.E.G., „Combinație bizară de etnii: sași și țigani în Transilvania", *Ziua*, 28 iulie 2008, http://ziarero.antena3.ro/articol.php?id=1217244520 (ultima accesare, 23 septembrie 2018).

Achim, Silviu, „O etnie de opt ori secular se strămută", *Adevărul*, 15 mai 1991.

Achim, Silviu, „Întâlnirea șvabilor", *Adevărul*, 11 iulie 1992.

Achim, Silviu, „Viitorul șvabilor din România", *Adevărul*, 13 iulie 1992.

Achim, Viorel, *Țiganii în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Adamovsky, Ezequiel, „Euro-Orientalism and the Making of the Concept of Eastern Europe in France, 1810-1880", *The Journal of Modern History*, 77, nr. 3 (2005), pp. 591-628.

Adamovsky, Ezequiel, *Euro-Orientalism: Liberal Ideology and the Image of Russia in France (c. 1740-1880)*, Peter Lang, Berna, 2006.

Ahonen, Pertti, *After the Expulsion: West Germany and Eastern Europe 1945-1990*, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Alionescu, Ciprian-Călin, „Parliamentary Representation of Minorities in Romania", *Southeast European Politics*, 5, nr. 1 (2004), pp. 60-75.

Almási, Gábor, „Constructing the Wallach «Other» in the Late Renaissance", în Balázs Trencsényi și Márton Zászkaliczky (eds.), *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, Brill, Leiden, 2010, pp. 91-130.

„Alocuțiunea Președintelui României, domnul Klaus Iohannis, susținută în cadrul festivității de deschidere a anului școlar preuniversitar 2018-2019", 10 septembrie 2018, http://www.presidency.ro/ro/media/discursuri/alocutiunea-presedintelui-romaniei-domnul-klaus-iohannis-sustinuta-in-cadrul-festivitatii-de-deschidere-a-anului-scolar-preuniversitar-2018-2019 (ultima accesare, 15 aprilie 2021).

Amza, Cristian, *Deportații. Un trecut zbuciumat*, 2018, documentar, https://www.youtube.com/watch?v=Q034mt9fRPc (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

Andreescu, Gabriel, *Naționi și minorități*, Polirom, Iași, 2004.

Andreescu, Gabriel, Stan, Valentin și Weber, Renate, „Pactul de Stabilitate în Europa: interesele României", *Studii internaționale*, 1 (1995), pp. 5-11.

Anghel, Remus Gabriel și Gheorghiu, Luminița, „Refugiați, vânduți, regretați. Migrația germanilor din România 1944-1993", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.),

Un veac frământat. Germanii din România după 1918, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 308-335.

„Ansprache des Aussenministers", *Hermannstädter Zeitung*, 19 ianuarie 1990.

Antohi, Sorin, „Cioran și stigmatul românesc. Mecanisme identitare și definiții radicale ale etnicității", în Sorin Antohi, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a revăzută, Polirom, Iași, 1999, pp. 235-324.

Antohi, Sorin, *Civitas imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, ed. a II-a revăzută, Polirom, Iași, 1999.

Arfire, Ramona, „The Moral Regulation of the Second Europe: Transition, Europeanization, and the Romanians", *Critical Sociology*, 37, nr. 6 (2011), pp. 853-870.

Armanca, Brîndușa, „Jurnaliști de elită: Ruxandra Hurezean", revista *22*, 16 mai 2017, https://revista22.ro/70262737/jurnaliti-de-elit-ruxandra-hurezean.html (ultima accesare, 25 mai 2018).

Armbruster, Adolf, *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași. Românii în cronica săsească*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Armbruster, Adolf, *Auf die Spuren der eigenen Identität*, Editura Enciclopedică, București, 1991.

Armbruster, Adolf, „Sașii nu se mai întorc niciodată, deși au vrut din tot sufletul să facă treabă aici", interviu de Claudiu Ionescu, *Formula As*, 235, 28 octombrie 1996.

Aschembrener, Carol, *Cinci ani în Donbas*, Honterus, Sibiu, 2015.

Aurescu, Bogdan, „Romanian Legislation on Kin-Minorities", în European Commission for Democracy through Law/Commission européenne pour la démocratie par le droit (ed.), *The Protection of National Minorities by Their Kin-State/La protection des minorités nationales par leur État-parent*, Council of Europe Publishing/Editions du Conseil de l'Europe, Strasbourg, 2002, pp. 175-193.

Aurescu, Bogdan, „Drepturi individuale *versus* drepturi colective. Drepturi exercitate individual și drepturi exercitate împreună cu alții", *Observator cultural*, 434, 31 iulie 2008.

Bagiu, Paul Cristian, *Die Geheimsache Kanal. Analyse der staatlich vermittelten Aussiedlung Rumäniendeutscher in die BRD (1968-1989) nach marktheoretischen Gesichtspunkten*, Honterus, Sibiu, 2021.

Baier, Hannelore (ed.), *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică 1945. Culegere de documente de arhivă*, Forumul Democrat al Germanilor din România, Sibiu, 1994.

Baier, Hannelore (ed.), *Departe, în Rusia, la Stalino: amintiri și documente cu privire la deportarea în Uniunea Sovietică a etnicilor germani din România (1945-1950)*, InterGraf, Reșița, 2003.

Baier, Hannelore, „In der Heimat Europa heimisch. Glanzlichter in der 20-jährigen Geschichte des Demokratischen Forums der Deutschen in Rumänien", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2010, pp. 27-30.

Baier, Hannelore, „Deportare, deposedare, discriminare. 1944-1948", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.), *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 149-172.

Bakic-Hayden, Milica, „Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia", *Slavic Review*, 54, nr. 4 (1995), pp. 917-931.

Ballinger, Pamela, „Whatever Happened to Eastern Europe? Revisiting Europe's Eastern Peripheries", *East European Politics and Societies and Cultures*, 31, nr. 1 (2017), pp. 44-67.

Ban, Cornel, „From Cocktail to Dependence: Revisiting the Foundations of Dependent Market Economies", *GEGI Working Paper*, 2 decembrie 2013, p. 7, https://www.bu.edu/pardeeschool/files/2014/11/Dependent-market-economy-Working-Paper.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021).

Ban, Cornel, *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, trad. de Ciprian Șiulea, Tact, Cluj-Napoca, 2014.

Baranowski, Shelley, *Nazi Empire: German Colonialism and Imperialism from Bismarck to Hitler*, Cambridge University Press, New York, 2011.

Barcan, Monica și Millitz, Adalbert, *Naționalitatea germană din România*, Kriterion, București, 1977.

Bárdi, Nándor, Gidó, Attila și Novak, Csaba Zoltán (eds.), *Primele forme de autoorganizare a maghiarilor din România: 1989-1990*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2014.

Batt, Judy, „Reinventing Banat", *Regional and Federal Studies*, 12, nr. 2 (2002), pp. 178-202.

Bavaj, Riccardo și Steber, Martina, „Introduction: Germany and «the West»: The Vagaries of a Modern Relationship", în Riccardo Bavaj și Martina Steber (eds.), *Germany and „The West": The History of a Modern Concept*, Berghahn Books, New York și Oxford, 2015, pp. 1-37.

Beer, Mathias, „Der Zweite Weltkrieg und die Nachkriegszeit", în Konrad Gündisch, cu colaborarea lui Mathias Beer, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen Müller, München, 1998, pp. 201-250.

Beer, Mathias, „Die Landler. Versuch eines geschichtlichen Überblicks", în Martin Bottesch, Franz Grieshofer și Wilfried Schabus (eds.), *Die Siebenbürgischen Landler. Eine Spurensicherung*, 2 vol., Böhlau Verlag, Viena, 2002, vol. I.

Beer, Mathias, „Rumänien: Regionale Spezifika des Umgangs mit deutschen Minderheiten am Ende des Zweiten Weltkriegs in Südosteuropa", în Mathias Beer, Dietrich Beyrau și Cornelia Rauh (eds.), *Deutschsein als Grenzerfahrung. Minderheitenpolitik in Europa zwischen 1914 und 1950*, Klartext, Essen, 2009, pp. 279-303.

Békés, Csaba, Borhi, László, Ruggenthaler, Peter și Trașcă, Ottmar, „Introduction", în Csaba Békés, László Borhi, Peter Ruggenthaler și Ottmar Trașcă (eds.), *Soviet Occupation of Romania, Hungary, and Austria 1944/45-1948/49*, Central European University Press, Budapesta, 2015, pp. 1-28.

Bell, Andrew, „The Hungarians in Romania since 1989", *Nationalities Papers*, 24, nr. 3 (1996), pp. 491-507.

Bergel, Hans, *Die Siebenbürger Sachsen nach dreißig Jahren Kommunismus. Eine Studie über Menschenrechte am Beispiel der ethnischen Gruppe hinter dem Eisernen Vorhang*, Wort und Welt Verlag, Innsbruck, 1976.

Berger, Stefan, „Rising like a Phoenix... The Renaissance of National History Writing in Germany and Britain since the 1980s", în Stefan Berger și Chris Lorenz (eds.), *Nationalizing the Past: Historians as Nation Builders in Modern Europe*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, pp. 426-451.

Berger, Stefan, „Building the Nation among Visions of German Empire", în Stefan Berger și Alexei Miller (eds.), *Nationalizing Empires*, Central European University Press, Budapesta, 2015, pp. 247-308.

Berner, Helmut, „Aici naționalitățile se înțeleg bine", interviu de Silviu Achim, *Adevărul*, 23 iulie 1992.

Berner, Helmut și Radosav, Doru (eds.), *Und keiner weiß warum. Donbaß. Eine deportierte Geschichte*, Landsmannschaft der Sathmarer Schwaben, Ravensburg, 1996.

Best, Ulrich, *Transgression as a Rule: German-Polish Cross-Border Cooperation, Border Discourse and EU-Enlargement*, LIT Verlag, Berlin, 2007.

Betea, Lavinia, Diac, Cristina, Mihai, Florin-Răzvan și Țiu, Ilarion (ed.), *Lungul drum spre nicăieri. Germanii din România deportați în URSS*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012.

Bidder-Iijima, Edda, Löwe, Heinz-Dietrich și Volkmer, Gerald (eds.), *Die Hohenzollern in Rumänien 1866-1947. Eine monarchische Herrschaftsordnung im europäischen Kontext*, Böhlau Verlag, Köln, 2010.

Bideleux, Robert, „The «Orientalization» and «de-Orientalization» of East Central Europe and the Balkan Peninsula", *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 23, nr. 1 (2015), pp. 9-44.

Binder, Ludwig, „Die Evangelische Kirche, 1849-1914", în Carl Göllner (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1849-1918*, Böhlau Verlag, Köln, 1988, pp. 227-242.

Blackbourn, David, „Das Kaiserreich transnational. Eine Skizze", în Sebastian Conrad și Jürgen Osterhammel (eds.), *Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871-1914*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006, pp. 302-324.

Blaga, Iulia, „Sibiul, «un colț nealterat al Europei»", *România liberă*, 5 mai 2000.

Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Humanitas, București, 2011.

Blaga, Vasile, discurs din 2011, „Festrede von Vasile Blaga", fișier MP3, 18:56, http://www.siebenbuerger.de/reden/heimattag2010/Festrede_Vasile-Blaga.mp3 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Blaut, J.M., *The Colonizer's Model of the World: Geographical Diffusionism and Eurocentric History*, The Guildford Press, New York și Londra, 1993.

Bodnár, Judit, „Shamed by Comparison – Eastern Europe and the «Rest»", în John W. Boyer și Berthold Molden (eds.), *EUtROPEs: The Paradox of European Empire*, University of Chicago, Chicago, 2014, pp. 256-268.

Böhm, Johann, *Das Nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944. Das Verhältnis der Deutschen Volksgruppe zum Dritten Reich und zum rumänischen Staat sowie der interne Widerstreit zwischen den politischen Gruppen*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1985.

Böhm, Johann, *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933-1940*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999.

Böhm, Johann, *Die Gleichschaltung der Deutschen Volksgruppe in Rumänien und das „Dritte Reich"*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2003.

Böhm, Johann, *Hitlers Vasallen der Deutschen Volksgruppe in Rumänien vor und nach 1945*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 2006.

Böhme, Hertha, „An die Redaktion der «Hermannstädter Zeitung»", *Hermannstädter Zeitung*, 14 decembrie 1990.

Boia, Lucian, *România, țară de frontieră a Europei*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Humanitas, București, 2005.

Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a III-a, Humanitas, București, 2011.

Boia, Lucian, *„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2013.

Boldur-Lățescu, Gheorghe, *Genocidul comunist în România*, vol. I: *Dimensiunile genocidului*, Albatros, București, 1992.

Boldur-Lățescu, Gheorghe, *Genocidul comunist în România*, vol. III: *Destine strivite*, Albatros, București, 1998.

Bolovan, Sorina Paula și Bolovan, Ioan, *Germanii din România. Perspective istorice și demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000.

Botea, Bianca, „Metamemorie, mobilitate și urbanitate în context de criză industrială. Etnicii germani – o comunitate-patrimoniu la Jimbolia", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 219-254.

Botea, Bianca, „«Valoare colectivă» și discurs performativ asupra interculturalității: o abordare a noilor procese de dezvoltare la Jimbolia", în Smaranda Vultur (ed.), *Banatul din memorie. Studii de caz*, Marineasa, Timișoara, 2008, pp. 223-246.

Both, Stefan, „«Pașaport pentru Germania», cum a vândut Ceaușescu ca la piață un sfert de milion de cetățeni ai României", *Adevărul*, 15 februarie 2014, http://adevarul.ro/locale/timisoara/title-1_52ff3b56c7b855ff565c3eae/index.html (ultima accesare, 25 mai 2018).

Both, Stefan, „Cum au ajuns evreii și germanii «marfă» de export în România comunistă. Sute de milioane de dolari, profitul regimului", *Adevărul*, 12 iulie 2016, http://adevarul.ro/locale/timisoara/cum-ajuns-evreii-germanii-marfaf-export-romania-comunista-sute-milioane-dolari-profitul-regimului-1_5783d6455ab6550cb8c38a3e/index.html (ultima accesare, 25 mai 2018).

Bottesch, Martin, „Identität und Ethnizität der Landler", în Martin Bottesch, Franz Grieshofer și Wilfried Schabus (eds.), *Die Siebenbürgischen Landler. Eine Spurensicherung*, 2 vol., Böhlau Verlag, Viena, 2002, vol. I.

Bottesch, Martin, „Gedanken über die Zukunft des deutschsprachigen Schulwesens in Rumänien", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 105-110.

Bottesch, Martin, „Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien von 1990 bis 2014", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, pp. 19-35.

Bourdieu, Pierre, „L'identité et la représentation. Éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 35 (1980), pp. 63-72.

Boym, Svetlana, *The Future of Nostalgia*, Basic Books, New York, 2001.

Böttcher, Bernhard, *Gefallen für Volk und Heimat. Kriegerdenkmäler deutscher Minderheiten in Ostmitteleuropa während der Zwischenkriegszeit*, Böhlau Verlag, Köln, 2009.

Bracewell, Wendy, „Balkan Travel Writing: Points of Departure", în Wendy Bracewell și Alex Drace-Francis (eds.), *Balkan Departures: Travel Writing from Southeastern Europe*, Berghahn Books, New York, 2009, pp. 1-24.

Brandsch, Ingmar și Schneider, Hugo, „«Avem» nemți, dar nu știm să-i păstrăm", *Adevărul*, 23 aprilie 1992.

Brubaker, Rogers, *Citizenship and Nationhood in France and Germany*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.

Brubaker, Rogers, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Brubaker, Rogers, „Migrations of Ethnic Unmixing in the «New Europe»", *The International Migration Review*, 32, nr. 4 (1998), pp. 1047-1065.

Brubaker, Rogers, „The «Diaspora» Diaspora", *Ethnic and Racial Studies*, 28, nr. 1 (2005), pp. 1-19.

Brubaker, Rogers, *Ethnicity without Groups*, Cambridge (SUA), Harvard University Press, 2006.

Brubaker, Rogers, „Categories of Analysis and Categories of Practice: A Note on the Study of Muslims in European Countries of Immigration", *Ethnic and Racial Studies*, 36, nr. 1 (2013), pp. 1-8.

Brubaker, Rogers, Feischmidt, Margit, Fox, Jon și Grancea, Liana, *Politică naționalistă și etnicitate cotidiană într-un oraș transilvănean*, trad. de Andreea Lazăr, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010.

Bucurescu, Adrian, „Cine salvează Sighișoara?", *România liberă*, 29 iunie 1991.

Bucurescu, Adrian, „Va mai fi salvată Sighișoara?", *România liberă*, 14 mai 1992.

Bucurescu, Adrian, „Cetatea Viscri", *România liberă*, 23 noiembrie 2000.

Budeancă, Cosmin, *Imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania după 1918. Studiu de caz: județele Hunedoara, Alba, Sibiu. Cercetare de istorie orală*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016.

Bugariu, Voicu, „Întristătorul exod", *Formula As*, 28 (16), mai 1992.

Bujdoiu, Dumitru, „De ce mai pleacă sașii?", *România liberă*, 5 decembrie 1990.

Burgess, Adam, *Divided Europe: The New Domination of the East*, Pluto Press, Londra, 1997.

Burileanu, Bogdan, „Sibiu. O capitală transnațională a țiganilor?!", *România liberă*, 5 august 1996.

Burlec, Liviu, Lazăr, Liviu și Teodorescu, Bogdan, *Istoria românilor. Manual pentru clasa a IV-a*, All Educațional, București, 1998.

Burnett, Gary și Nocosian, Mihaela, „A Romania of the Imagination: *Formula As*, Virtual Community, and Normative Behavior", *First Monday*, 13, nr. 11 (2008), http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/2257/2040 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Buzdugan, Alice, *Stadttexte in Großrumänien. Nationale Propaganda und Kulturphilosophie im literarischen Werk von Adolf Meschendörfer und Oskar Walter Cisek*, Vandenhoeck & Ruprecht, Gottingen, 2020.

Camera Deputaților, „Grupul parlamentar al minorităților naționale", http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.gp?idg=6 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Carp, Radu, „De ce trebuie votat Klaus Iohannis", blogurile *Adevărul*, 8 noiembrie 2014, http://adevarul.ro/news/politica/de-trebuie-votat-klaus-iohannis-1_545dd0390d133766a8a6bb1b/index.html (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

Case, Holly, *Between States: The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*, Stanford University Press, Stanford, 2009.

Casteel, James, *Russia in the German Global Imaginary: Imperial Visions and Utopian Desires*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2016.

Castellan, Georges, „The Germans of Rumania", *Journal of Contemporary History*, 6, nr. 1 (1971), pp. 52-75.

Cărtărescu, Mircea, „Cine-o să iasă?", *Evenimentul zilei*, 9 octombrie 2009, http://www.evz.ro/detalii/stiri/senatul-evz-cine-o-sa-iasa-870920.html (ultima accesare, 12 septembrie 2017).

Câmpeanu, Claudia, „Material Desires: Cultural Production, Post-Socialist Transformations, and Heritage Tourism in a Transylvanian Town", teză de doctorat, University of Texas, Austin, 2008.

Câmpeanu, Claudia, „Kronenfest/Ziua Coroanei după migrația sașilor: reconfigurări ale etnicității într-un sat din sudul Transilvaniei", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 337-366.

Câmpeanu, Radu, „Rumänien im 4 Jahren ein Sozialstaat?", interviu de Annemarie Schuller, *Hermannstädter Zeitung*, 27 aprilie 1990.

Cercel, Cristian, „1 decembrie, promisiunea neîndeplinită", *Observator cultural*, 452, 4 decembrie 2008.

Cercel, Cristian, „Gli Altri Tedeschi", *Equilibri*, 13, nr. 3 (2009), pp. 423-428.

Cercel, Cristian, „The Relationship between Religious and National Identity in the Case of Transylvanian Saxons (1933-1944)", *Nationalities Papers*, 39, nr. 2 (2011), pp. 161-180.

Cercel, Cristian, „Philo-Germanism without Germans in Romania after 1989", *East European Politics and Societies and Cultures*, 29, nr. 4 (2015), pp. 811-830.

Cercel, Cristian, „Romanian Germans after the Second World War: Transnational History, Transnational Memory", *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschem im östlichen Europa*, 24 (2016), pp. 357-379.

Cercel, Cristian, „Postwar (West) German-Romanian Relations: Expanding Brubaker's Analytic Triad", *Nationalism and Ethnic Politics*, 23, nr. 3 (2017), pp. 297-317.

Cercelescu, Adrian, „Sărăcia se întinde ca o epidemie", *Adevărul*, 21 iunie 1999.

Chebeleu, Traian, „Statutul minorităților nu poate fi obiect de negociere", interviu de Rodica Chelaru, *Meridian*, 7 decembrie 1992.

Chelcea, Liviu și Lățea, Puiu, *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară în Sântana*, Nemira, București, 2000.

Chihaia, Carmen, „Cetatea Hărman este asediată azi de nepăsare și ruină", *Adevărul*, 15 februarie 1997.

Chihaia, Carmen, „Cetățile-săsești din Transilvania – un patrimoniu-unicat în pericol de pulverizare", *Adevărul*, 14 decembrie 1996.

Chihaia, Carmen, „În Cetatea Sibiului, casele se prăbușesc peste oameni", *Adevărul*, 12 iunie 1997.

Chirică-Eiwen, Doru, „Das Bild Deutschlands und des Deutschen in der rumänischen Literatur", teză de doctorat, Universitatea din Köln, 1988.

Chirieac, Bogdan, „Germania – un refuz călduros", *Adevărul*, 3 mai 1997.

Chirot, Daniel, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, trad. de Victor Rizescu, Corint, București, 2002.

Chirvasiu, Ciprian și Manolache, Dumitru, „Cetăți care mor în picioare", *România liberă*, 1 septembrie 1993.

Chu, Winson, *The German Minority in Interwar Poland*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Ciamba, George și Koschyk, Hartmut, „Cooperarea româno-germană pe tema minorităților este exemplară pentru Europa", 11 aprilie 2017, https://www.dw.com/ro/cooperarea-germano-română-pe-tema-minorităților-este-exemplară-pentru-europa/a-38384515 (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

Ciobanu, Vasile, „Wer ist der Autor der Broschüre «Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal?»", *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 14, nr. 1 (1991), pp. 37-39.

Ciobanu, Vasile, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni, 1918-1944*, Hora, Sibiu, 2001.

Ciobanu, Vasile, „Germani", în Attila Gido (ed.), *Cronologia minorităților naționale din România*, vol. I: *Albanezi, armeni, bulgari, croați, eleni, evrei și germani*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012, pp. 303-364.

Ciobanu, Vasile, *Germanii din România în anii 1918-1919*, Honterus, Sibiu, 2013.

Cioloș, Dacian, discurs din 2016, „Ansprache – Dinkelsbühl 2016 – Heimattag der Siebenbürger Sachsen", https://www.youtube.com/watch?v=Xhu_7_lzBLY&feature=youtu.be (ultima accesare, 3 martie 2021).

Cioran, Emil, *Scrisori către cei de-acasă*, trad. de Tania Radu, Humanitas, București, 1995.

Cioroianu, Adrian, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, ed. a II-a, Curtea Veche, București, 2007.

Cioroianu, Adrian, „The Impossible Escape: Romanians and the Balkans", în Dusan I. Bjelic și Obrad Savic (eds.), *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, MIT Press, Cambridge, MA, 2005, pp. 209-233.

Cistelecan, Alex, „From Region to Culture, from Culture to Class", *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, 23, nr. 1 (2015), pp. 45-60.

Ciuhandu, Gheorghe, „Bis an den Rand physischer Erschöpfung", interviu de Ana Sălișteș și Werner Kremm, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2009, pp. 41-45.

Clopoțel, Ion, „Conviețuirea multiseculară cu sașii Transilvaniei. Realitățile trecutului și comandamentele prezentului", *Societatea de mâine. Revistă de știință sociografică, estetică și cultură*, 19, nr. 6 (1942), pp. 85-87.

Comisia Națională pentru Statistică, *Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992. Rezultate preliminare*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1992.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, 2006, pp. 158-160, https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/article/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021).

„Comunicat de presă (22 octombrie 2007). REF: Ceremonie de decorare a etnicilor romi supraviețuitori ai Holocaustului", http://www.old.presidency.ro/pdf/date_arhiva/9708_ro.pdf (ultima accesare, 13 august 2017).

„Comunicatul către țară al Frontului Salvării Naționale", *Monitorul oficial*, 22 decembrie 1989.

Confino, Michael, „Re-Inventing the Enlightenment: Western Images of Eastern Realities in the Eighteenth Century", *Canadian Slavonic Papers*, 36, nr. 3 (1994), pp. 505-522.

Connerton, Paul, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.

Conrad, Sebastian, *Globalisierung und Nation im Deutschen Kaiserreich*, C.H. Beck, München, 2010.

Constantinescu, Emil, „Jertfa evreilor de pe pământul României e o povară în inima noastră", *Adevărul*, 10-11 mai 1997.

Copilaș, Emanuel, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, Polirom, Iași, 2015.

Cordell, Karl și Wolff, Stefan, „Germany as a Kin-State: The Development and Implementation of a Norm-Consistent External Minority Policy towards Central and Eastern Europe", *Nationalities Papers*, 35, nr. 2 (2007), pp. 289-315.

Coroamă-Stanca, Sorana, „Românii-germani", *România liberă*, 3 octombrie 1990.

Corsalc, Andrea și Iorio, Monica, „Transylvanian Saxon Culture as Heritage: Insights from Viscri, Romania", *Geoforum*, 52 (2014), pp. 22-31.

Corsale, Andrea și Iorio, Monica, „Managementul turistic al patrimoniului săsesc", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilizare și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 67-88.

Costea, Alexandru, „Ar candida Dominic Fritz la funcția de președinte al României? «Nu exclud nimic și până acum mi-a prins bine»", *Digi24*, 3 octombrie 2020, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/ar-candida-dominic-fritz-la-functia-de-presedinte-al-romaniei-nu-exclud-nimic-si-pana-acum-mi-a-prins-bine-1378499 (ultima accesare, 24 ianuarie 2021).

Creangă, Mihai, „La Amnaș, cele mai tinere sunt suspinele", *România liberă*, 18 septembrie 1991.

Cristoiu, Ion, „Grupul Etnic German, moștenit cu imobile cu tot de FDGR al lui Klaus Iohannis, i-a dat mari bătăi de cap și Mareșalului Antonescu", 25 februarie 2017, http://www.cristoiublog.ro/gindul-de-simbata-25-februarie-2017/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018).

Csergő, Zsuzsa, „Beyond Ethnic Division: Majority-Minority Debate about the Post-communist State in Romania and Slovakia", *East European Politics and Societies*, 16, nr. 1 (2002), pp. 1-29.

Custred, Glynn, „Dual Ethnic Identity of the Transylvanian Saxons", *East European Quarterly*, 25, nr. 4 (1991), pp. 483-491.

Danneberg, Stéphanie, „Das Verhältnis zwischen Sachsen und Rumänen in Siebenbürgen", în Harald Heppner (ed.), *Umbruch mit Schlachtenlärm. Siebenbürgen und der Erste Weltkrieg*, Böhlau Verlag, Köln, 2017, pp. 113-127.

Dascălu, Bogdan Mihai, *Germanitatea și literele române*, Ideea Europeană, București, 2006.

Dauphin, Christophe, *Ilarie Voronca. Le poète intégral*, Rafael de Surtis, Paris, 2011.

David-Fox, Michael, „Conclusion: Transnational History and the East-West Divide", în György Péteri (ed.), *Imagining the West in Eastern Europe and the Soviet Union*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2010, pp. 258-267.

Davis, Sacha, „East-West Discourses in Transylvania: Transitional *Erdély*, German-Western *Siebenbürgen* or Latin-Western *Ardeal*?", în A. Maxwell (ed.), *The East–West Discourse: Symbolic Geography and Its Consequences*, Peter Lang, Berna, 2011, pp. 127-153.

Davis, Sacha, „Constructing the *Volksgemeinschaft*: Saxon Particularism and the Myth of the German East, 1919-1933", *German Studies Review*, 39, nr. 1 (2016), pp. 41-64.

Davis, Sacha, „Competitive Civilizing Missions: Hungarian Germans, Modernization, and Ethnographic Descriptions of the *Zigeuner* before World War I", *Central European History*, 50, nr. 1 (2017), pp. 6-33.

Dácz, Enikő, „Fragen der Ethnizität der Sathmarer Schwaben nach 1989", în Hannes Philipp și Andrea Ströbel (eds.), *Deutsch in Mittel-, Ost und Südosteuropa. Geschichtliche Grundlagen und aktuelle Einbettung*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2019, pp. 262-284.

Deaconescu, Roxana, „Dominic Fritz, la protest în fața Primăriei Timișoara. Zeci de timișoreni au făcut «apel la civilitate»", *Timiș online*, 6 aprilie 2021, https://www.tion.ro/stirile-judetului-timis/foto-dominic-fritz-la-protest-in-fata-primariei-timisoara-zeci-de-timisoreni-au-facut-apel-la-civilitate-1414775/

„Declarația Frontului Salvării Naționale cu privire la drepturile minorităților din România", *Adevărul*, 6 ianuarie 1990.

„Declaration on the Principles Guiding the Co-operation between the Republic of Hungary and the Russian Federation Regarding the Guarantee of the Rights of National Minorities (November 11, 1992)", http://www.forost.ungarisches-institut.de/pdf/19921111-2.pdf (ultima accesare, 21 iunie 2018).

„Decret-lege privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945", *Monitorul oficial*, 9 aprilie 1990.

Demian, Sânziana, „Despre retrocedările clădirilor vechi din Cluj", *Formula As*, 748, 18 decembrie 2006.

Detrez, Raymond, „Colonialism in the Balkans: Historic Realities and Contemporary Perceptions", *Kakanien revisited*, 15 mai 2002, http://www.kakanien-revisited.at/beitr/theorie/RDetrez1.pdf (ultima accesare, 31 ianuarie 2021).

Devere, Heather, Mark, Simon și Verbitsky, Jane, „A History of the Language of Friendship in International Treaties", *International Politics*, 48, nr. 1 (2011), pp. 46-70.

Direcția Generală de Statistică, *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I: *Populație – structura demografică*, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980.

„Discursul președintelui României Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România (București, 18 decembrie 2006)", http://www.lapunkt.ro/2014/12/18/18-decembrie-2006-condamnarea-comunismului-in-parlamentul-romaniei/ (ultima accesare, 3 martie 2021).

Djuvara, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne*, trad. de Maria Carpov, Humanitas, București, 2002.

Djuvara, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, ed. a V-a revăzută, Humanitas, București, 2005.

Dobre, Ana Maria, „The Europeanisation of the Romanian Minority Rights Policy: Misfit, Change and Controversies", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 4, nr. 3 (2004), pp. 631-666.

Dobre, Florica, Banu, Florian, Banu, Luminița și Stancu, Laura (eds.), *Acțiunea „Recuperarea". Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*, Editura Enciclopedică, București, 2011.

„Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE", https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true (accesat în 18 mai 2018).

Drace-Francis, Alex, *The Traditions of Invention: Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Brill, Leiden, 2013.

Drace-Francis, Alex, *Geneza culturii române moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale 1700-1900*, trad. de Marius-Adrian Hazaparu, Polirom, Iași, 2016.

Dragoman, Dragoș, „La recomposition du champ politique régional en Roumanie. Le succès du Forum Allemand à Sibiu/Hermannstadt", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 5, nr. 1 (2005), pp. 181-201.

Dragoman, Dragoș, „The Success of the German Democratic Forum in Sibiu: Non-Ethnic Voting, Political Neutrality and Economic Performance", *Transitions*, 53, nr. 1/2 (2013), pp. 95-117.

Dragoman, Dragoș, „Succesul Forumului Democrat al Germanilor din România la Sibiu: un caz de reziliență urbană?", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 367-390.

Dragoman, Dragoș și Zamfira, Andreea, „L'influence des stéréotypes sur les performances électorales des partis des minorités ethniques en Roumanie. Allemands et Hongrois en perspective comparée", *Transitions*, 48, nr. 1 (2008), pp. 135-161.

Dupcsik, Csaba, „Postcolonial Studies and the Inventing of Eastern Europe", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est. Eine wissenschaftliche Zeitschrift*, 26, nr. 1 (1999), pp. 1-14.

Dupcsik, Csaba, „The West, the East, and the Border-Lining", *Newsletter Social Science in Eastern Europe*, ediție specială (2001), pp. 31-39.

Durst, Mathias, „Initiativgruppe Auswanderer, gegründet am 15. Januar 1990 in Großscheuern", *Zugänge*, 14 (1993), pp. 43-45.

Duțu, Magda și Stoenescu, Lăcrămioara, *Cinci ani în Donbas*, Radio România Cultural, 2018, spectacol de teatru radiofonic, https://www.radioromaniacultural.ro/cinci-ani-in-donbas/ (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

Ehrmann, Karl Arthur, „Zehn Kerzen auf der Geburtstagstorte", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2003, pp. 32-37.

Eiwen, Daniel, „Das Bild der Siebenbürger Deutschen in rumänischen Schrifttum. Momentaufnahmen aus seiner Entstehung und Entwicklung", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken și Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, pp. 263-284.

Eliade, Pompiliu, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra societății românești în vremea domniilor fanariote*, ed. a III-a integrală și revăzută, trad. de Aurelia Dumitrașcu, Institutul Cultural Român, București, 2006.

„Erklärung des Demokratischen Forums der Deutschen in Rumänien 9. Juli 1990", *Zugänge*, 14 (1993), p. 46.

Ernu, Vasile, Rogozanu, Costi, Șiulea, Ciprian și Țichindeleanu, Ovidiu (eds.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale raportului Tismăneanu*, Cartier, Chișinău, 2008.

Eschenasi, Gabriele și Nissim, Gabriele, *Ebrei invisibili. I sopravvisuti dell'Europa Orientale dal comunismo a oggi*, Oscar Mondadori, Milano, 2004.

Evans, R.J.W., *Austria, Hungary and the Habsburgs: Essays on Central Europe c. 1683-1867*, Oxford University Press, Oxford, 2006.

Feichtinger, Johannes, Prutsch, Ursula și Csáky, Moritz (eds.), *Habsburg postcolonial Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Studien Verlag, Innsbruck ș.a., 2003.

Felezeu, Călin, *Imaginea otomanului și a civilizației otomane în cultura românească*, Bybliotek, Cluj-Napoca, 2012.

Fernolend, Caroline, „«Prințul Charles a spus că satul nostru este cel mai frumos din lume și nu înțelege de ce ne trebuie în România Dracula Park»", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 519, 10 iunie 2002.

Fischer, Emil, *Die Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien. Ein Versuch zur Grundlegung ihrer Geschichte*, W. Krafft, Hermannstadt, 1911.

Fleck, Gabor și Rughiniș, Cosima (eds.), *Come Closer: Inclusion and Exclusion of Roma in Present-Day Romanian Society*, Human Dynamics, București, 2008.

Fleming, K.E., „*Orientalism*, the Balkans, and Balkan Historiography", *American Historical Review*, 105, nr. 4 (2000), pp. 1218-1233.

Florescu, Cătălin Dorian, *Jacob se hotărăște să iubească*, trad. și note de Mariana Bărbulescu, Polirom, Iași, 2012.

Florian, Claudiu, Preda, Dumitru și Trașcă, Ottmar (ed.), *România – Republica Federală Germania*, vol. I: *Începutul relațiilor diplomatice 1966-1967*, Editura Enciclopedică, București, 2009.

Flutur, Gheorghe, discurs din 2005, „Rumänien will Folgen des Kommunismus beseitigen", fișier MP3, 2:41, https://www.siebenbuerger.de/reden/heimattag2005/dkb2005flutur.mp3 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Forstenheizler, Johann, „Identität und Identitätssuche der Sathmarschwaben", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick & Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Sibiu, 2004, pp. 87-97.

Forumul Democrat al Germanilor din România (ed.), *Minoritatea germană din România. Trecut și prezent în Europa Unită*, Honterus Verlag, Sibiu, 2014.

Forumul Democrat al Germanilor din România, „Organizația FDGR la nivel național", http://www.fdgr.ro/ro/statutul/111 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Franzinetti, Guido, „The Idea and the Reality of Eastern Europe in the Eighteenth Century", *History of European Ideas*, 34, nr. 4 (2008), pp. 361-368.

Fritz, Dominic, 22 august 2020, https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=3043125202408999&id=2274642619442922 (ultima accesare, 7 mai 2021).

Gabanyi, Anneli Ute, „Bleiben, gehen, wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien", *Südosteuropa. Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, 40 (1991), pp. 493-517.

Gabanyi, Anneli Ute, „Cuvânt înainte", în Ruxandra Hurezean, *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 9-13.

Gabler-Braun, Gerlinde, „Sașii pleacă, nemții vin", interviu de Beatrice Ungar, *Formula As*, 257, 7 aprilie 1997.

Gallagher, Joseph J. și Tucker, Philip N.J., „Aussiedler Migration and Its Impact on Brașov's Ethnic German Population and Its Built Environment", *Geojournal*, 50, nr. 2-3 (2000), pp. 305-309.

Gallagher, Tom, *Democrație și naționalism în România*, trad. de Simona Ceaușu, ALL, București, 1999.

Ganț, Ovidiu, „Das Reservoir für den Arbeitsmarkt ist in unseren Schulen", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2013, pp. 23-24.

Garton Ash, Timothy, *Istoria prezentului. Eseuri, schițe și relatări din Europa anilor '90*, trad. de Cătălin Constantinescu, Polirom, Iași, 2002.

Gassert, Philipp, „No Place for «the West»: National Socialism and the «Defence of Europe»", în Riccardo Bavaj și Martina Steber (eds.), *Germany and „The West": The History of a Modern Concept*, Berghahn Books, New York și Oxford, 2015, pp. 216-229.

Gavreliuc, Alin, *Mentalitate și societate. Cartografii ale imaginarului identitar în Banatul contemporan*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2003.

Găină, Ramona și Both, Stefan, „Diferențele dintre sași și șvabi. Etnicii germani au ajuns pe teritoriul actual al României la diferență de cinci secole unii de alții și vorbesc dialecte diferite", *Adevărul*, 18 august 2015.

Georgescu, Tudor, *The Eugenic Fortress: The Transylvanian Saxon Experiment in Interwar Romania*, Central European University Press, Budapesta, 2016.

„Gespräch mit Klaus-Peter Marte, Konsul der Bundesrepublik Deutschland in Temeswar", *Jahrbuch des Demokratischen Forums der Deutschen in Temeswar*, 2003, pp. 29-30.

Gheorghiu, Luminița, *Comunitatea dispărută. Germanii din România între anii 1945 și 1967*, Tritonic, București, 2015.

Ghica, Sorin, „Vătrașii din Sibiu s-au mutat din corturi în casele sașilor", *Adevărul*, 14 noiembrie 2007, https://adevarul.ro/news/eveniment/vatrasii-sibiu-s-au-mutat-corturi-casele-sasilor-1_50ba03307c42d5a663afc95a/index.html (ultima accesare, 4 martie 2021).

Girtler, Roland, *Verbannt und vergessen. Eine untergehende deutschsprachige Kultur in Rumänien*, Veritas, Linz, 1992.

Girtler, Roland (ed.), *Die Letzten der Verbannten: Der Untergang der altösterreichischen Landler in Siebenbürgen/Rumänien*, Böhlau Verlag, Viena, 1997.

Girtler, Roland (ed.), *Das letzte Lied vor Hermannstadt: Das Verklingen einer deutschen Bauernkultur in Rumänien*, Böhlau Verlag, Köln, 2007.

Giurescu, Constantin C., *Die europäische Rolle des rumänischen Volkes*, Dacia, București, 1941.

Golescu, Dinicu, „Însemnare a călătoriii mele Constandin Radovici din Golești făcută în anul 1824, 1825, 1826", în Mircea Anghelescu (ed.), *Scrieri*, Minerva, București, 1990, pp. 1-116.

Golopenția, Anton și Georgescu, Dan C., „Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948. Rezultatele provizorii ale recensământului. Extras din «Probleme economice», nr. 2. Martie 1948", Institutul Central de Statistică, București, 1948.

Gorczyca, Mariana, *Dincoace și dincolo de tunel. 1945*, Polirom, Iași, 2019.

Göllner, Carl (ed.), *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I: *12. Jahrhundert bis 1848*, Kriterion, București, 1979.

Grama, Emanuela, „Searching for Heritage, Building Politics: Architecture, Archaeology, and Imageries of Social Order in Romania (1947-2007)", teză de doctorat, University of Michigan, 2010.

Gräf, Rudolf, „Germanii din Banat sau istoria între două emigrări. Cercul care s-a închis", în Smaranda Vultur (ed.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2018, pp. 13-32.

Gross, Stephen G., *Export Empire: German Soft Power in Southeastern Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

„Guvernul Ciorbea dezavuează total deportarea și vânzarea etnicilor germani din România în perioada comunismului. Declarația d-lui ministru Adrian Severin", *România liberă*, 3 mai 1997.

Gündisch, Konrad, cu colaborarea lui Mathias Beer, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen Müller, München, 1998.

Gündisch, Konrad, Höpken, Wolfgang și Markel, Michael (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998.

Hahn, Eva și Henning Hahn, Hans, „The «Germans and the East»: Back to Normality – But What Is Normal?", în Charles Ingrao și Franz A.J. Szabo (eds.), *The Germans and the East*, Purdue University Press, West Lafayette, 2008, pp. 421-438.

Hamlin, David, „«Wo sind wir?» Orientalism, Gender and War in the German Encounter with Romania", *German History*, 28, nr. 4 (2010), pp. 424-452.

Hamlin, David, „Disease, Microbiology, and the Construction of a Colonial Space: Romania and the Central Powers in the First World War", *War and Society*, 36, nr. 1 (2017), pp. 31-43.

Hamlin, David, *Germany's Empire in the East: Germans and Romania in an Era of Globalization and Total War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.

Hammond, Andrew, „Introduction", în Andrew Hammond (ed.), *The Balkans and the West: Constructing the European Other, 1945-2003*, Ashgate, Aldershot, 2004, pp. xi-xxiii.

Hartl, Hans, „Die Deutschen in Rumänien 1918-1940-1945-1985. Zur Geschichte ihres Niedergangs als Volksgruppe", manuscris dactilografiat, 1985.

Hașdeu, Iulia, „Supremația gagiilor și rezistența romilor. Câteva învățăminte din studiile postcoloniale", *Baricada România*, 28 martie 2019, https://ro.baricada.org/suprematia-gagiilor-rezistenta-romilor/ (ultima accesare, 2 martie 2021).

Hausleitner, Mariana, *Die Rumänisierung der Bukowina: die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens*, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, München, 2001.

Hausleitner, Marianna, *Deutsche und Juden in Bessarabien 1814-1941. Zur Minderheitenpolitik Russlands und Großrumäniens*, IKGS Verlag, München, 2005.

Hausleitner, Mariana, *Die Donauschwaben 1868-1948. Ihre Rolle im rumänischen und serbischen Banat*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2014.

Hausleitner, Mariana, „Lacune în istoriografie: asociațiile germanilor emigrați și naționalsocialismul la germanii din România", în Mathias Beer, Sorin Radu și Florian Kührer-Wielach (eds.), *Germanii din România. Migrație și patrimoniu cultural după 1945*, Editura Academiei Române, București, 2019, pp. 175-197.

Haynes, Rebecca, *Romanian Policy towards Germany, 1936-40*, Palgrave Macmillan, Houndmills, 2000.

Heitmann, Klaus, „Die Rumänen Siebenbürgens aus deutscher Sicht im 19. Jahrhundert. Das Porträt der Ethnie von Rudolf Bergner (1884)", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken și Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 33-56.

Heitmann, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german. 1775–1918. Un studiu imagologic*, ed. a II-a, trad. de Dumitru Hîncu, Polirom, Iași, 2014.

Hienz, Hermann Adolf, „Fischer, Dr. med. Emil", în Hermann Adolf Hienz (ed.), *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen: D–G*, Böhlau Verlag, Köln, 1911, pp. 70-79.

Higounet, Charles, *Les Allemands en Europe Centrale et Orientale au Moyen Age*, Aubier, Paris, 1989.

Hîncu, Dumitru, *„Noi" și germanii „noștri" 1800-1914. Un studiu imagologic urmat de Tablouri dintr-o lume care a fost*, Univers, București, 1998.

Hitchins, Keith, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania (1700–1868)*, trad. de Sever Trifu și Codruța Trifu, Dacia, Cluj-Napoca, 1987.

Hitchins, Keith, *Românii. 1774-1866*, ed. a III-a, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2013.

Hitchins, Keith, *România. 1866-1947*, ed. a IV-a, trad. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, Humanitas, București, 2013.

Höfer, Hanno, „Mi-ar părea rău dacă ar trebui să plec acum în Germania", interviu de Corina Pavel, *Formula As*, 398, 31 ianuarie 2000.

Höfer, Hanno, „Nu am niciun regret că am rămas aici. Fac ceea ce-mi place și trăiesc din asta", interviu de Iulian Ignat, *Formula As*, 9 decembrie 2002.

Homm, Andreas, „1990 ist nicht 1945", *Hermannstädter Zeitung*, 11 ianuarie 1991.

Horváth, István și Nastasă, Lucian (eds.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012.

Hrenciuc, Daniel, *Între destin și istorie. Germanii în Bucovina (1918–2012)*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.

Hügel, Felix, „Allianz für einen Deutschen", *Die Zeit*, 5 decembrie 2009, http://www.zeit.de/politik/ausland/2009-12/rumaenien-wahl?page=1 (ultima accesare, 24 mai 2020).

Hughes, Alina, „Germanicity without Germans and beyond: Post-Saxon Rural Transylvania", lucrare prezentată în cadrul conferinței „The Flight and Expulsion of Germans in Contemporary German Culture", Nottingham Trent University, 21 octombrie 2011.

Hughes, Tom, Hughes, Alina și Koranyi, James, „Transylvanian Villages: Conservationism, but at What Price?", *openDemocracy*, 26 august 2010, http://www.opendemocracy.net/james-korany-tom-hughes-alina-hughes/conservation-at-what-price (ultima accesare, 4 martie 2021).

Hurezean, Ruxandra, *Povestea sașilor din Transilvania. Spusă chiar de ei*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016; ed. a II-a, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2017.

Hurezean, Ruxandra, *Criț. Istoria, poveștile și viața unui sat de sași*, Curtea Veche, București, 2017.

Hurezeanu, Emil, „Sașii transilvăneni – cine sunt și ce vor ei", în Emil Hurezeanu, *Pe trecerea timpului. Jurnal politic românesc 1996-2015*, Curtea Veche, București, 2015, pp. 490-494.

Hurezeanu, Emil, „Transilvania, *mon amour*!", în Emil Hurezeanu, *Pe trecerea timpului. Jurnal politic românesc 1996-2015*, Curtea Veche, București, 2015, pp. 488-490.

Hurezeanu, Emil, „Trecutul este o altă țară", în Ruxandra Hurezean, *Crit. Istoria, poveștile și viața unui sat de sași*, Curtea Veche, București, 2017, pp. 7-11.

Hüsch, Heinz-Günther, Baier, Hannelore și Meinhardt, Ernst (eds.), *Cumpărarea libertății*, trad. de Nadia Badrus, Honterus, Sibiu, 2014.

Hüsch, Heinz-Günther, Leber, Peter-Dietmar și Baier, Hannelore (ed.), *Wege in die Freiheit. Deutsch-rumänische Dokumente zur Familienzusammenführung und Aussiedlung 1969-1989*, Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V., Aachen, 2016.

Iacob, Valentin, „Cetatea care nu vrea să moară", *Formula As*, 633, 13 septembrie 2004.

Iancu, Bogdan, „Sibiu CCE 2007. Moduri de întrebuințare", *Secolul 21*, 1-6 (2007), pp. 75-83.

Ibryamova, Nuray, „European Union Political Conditionality and Minority Rights: Compliance in Bulgaria and Romania", *The International Journal of Human Rights*, 17, nr. 3 (2013), pp. 350-367.

Idel, Moshe, „Foreword", în Andrei Oișteanu, *Inventing the Jew: Antisemitic Stereotypes in Romanian and other Central East-European Cultures*, trad. de M. Adăscăliței, University of Nebraska Press, Lincoln, 2009, pp. ix-x.

Iepan, Florin, *2 pentru România. Klaus Iohannis*, 2014, https://www.dailymotion.com/video/x2a6e8o (ultima accesare, 22 august 2020).

Ignat, Iulian, „Avem și noi nemții noștri: Hanno Höfer", *Formula As*, 296, 26 ianuarie 1998.

Ignat, Iulian, „Cine îl oprește pe Hanno Hofer?", *Formula As*, 347, 1 februarie 1999.

Iliescu, Ion, „Ich bitte die Deutschen: Bleibt bei uns in Rumänien", interviu de Walter H. Rueb, *Die Welt*, 8 ianuarie 1990.

Iliescu, Ion, *Momente de istorie*, vol. I: *Documente, interviuri, comentarii: decembrie 1989 – iunie 1990*, Editura Enciclopedică, București, 1995.

Ingrao, Charles, „The Early Modern Period", în Charles Ingrao și Franz A.J. Szabo (eds.), *The Germans and the East*, Purdue University Press, West Lafayette, 2008, pp. 59-63.

Institutul Național de Statistică, „Populația după etnie", 2003, http://www.insse.ro/cms/files/rpl2002rezgen1/14.pdf (ultima accesare, 15 februarie 2021).

Institutul Național de Statistică, „Recensământul populației și al locuințelor 2011. Rezultate definitive. Tabelul 7 (stânga). Populația stabilă pe sexe, după etnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltare și județe", 2011, http://www.rpl2011.djsct.ro/inceputj.php?cod=9&codj=0 (ultima accesare, 15 februarie 2021).

Ioanid, Radu, „Ceaușescu și Dej au vândut 250.000 de evrei", interviu de Andrei Bădin, *Adevărul*, 12 octombrie 2006, http://www.adevarul.ro/life/sanatate/Ceausescu-Dej-vandut-evrei_0_47395574.html (ultima accesare, 13 august 2017).

Ioanid, Radu, *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*, trad. de Ciprian Dumea și Mirela Mircea, Polirom, Iași, 2005.

Iohannis, Klaus, „Vrem să facem din Sibiu ceea ce-a fost cândva. Un oraș european, un avanpost al integrării în Uniunea Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 431, 18 septembrie 2000.

Iohannis, Klaus, „Prea mulți politicieni români sunt simpli figuranți. Ei excelează prin a povesti problemele, nu prin a le rezolva", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 641, 8 noiembrie 2004.

Iohannis, Klaus, „La o Țară Europeană se cuvine și o Capitală Europeană", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 749, 25 decembrie 2006.

Iohannis, Klaus, „Im Amt des Bürgermeisters", în Hans Klein (red.), *Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt*, Honterus Verlag, Sibiu, 2010.

Iohannis, Klaus, *Pas cu pas*, Curtea Veche, București, 2014.

Iohannis, Klaus, *Primul pas*, Curtea Veche, București, 2015.

Iorga, Nicolae, „Prefață", în *Ce sunt și ce vor sașii din Ardeal. Expunere din izvor competent*, Tipografia Cultura Neamului Românesc, București, 1919, pp. 3-8.

Irgang, Winfried, „Mittelalterlicher Landesausbau/Ostsiedlung", *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 12 iunie 2012, https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/mittelalterlicher-landesausbau-ostsiedlung/ (ultima accesare, 31 ianuarie 2021).

Ivan, Adrian Liviu, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1933). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, Eikon, Cluj-Napoca, 2006.

Ivanov, Leonte, *Imaginea rusului și a Rusiei în literatura română 1840-1948*, Cartier, Chișinău, 2004.

Jachomowski, Dirk, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukowina- und Dobrudschadeutschen. Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke" an der Reichsgrenze*, R. Oldenbourg Verlag, München, 1984.

Jacobsen, Hans-Adolf și Tomala, Mieczysław (eds.), *Bonn-Warschau 1945-1991. Die deutsch-polnischen Beziehungen 1945-1991*, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1992.

Janowski, Maciej, Iordachi, Constantin și Trencsényi, Balázs, „Why Bother about Historical Regions? Debates about Central Europe in Hungary, Poland and Romania", *East-Central Europe*, 32, nr. 1-2 (2005), pp. 5-58.

Judson, Pieter, „When Is a Diaspora Not a Diaspora? Rethinking Nation-Centered Narratives about Germans in Habsburg East Central Europe", în Krista O'Donnell, Renate Bridenthal și Nancy Reagin (eds.), *The Heimat Abroad: The Boundaries of Germanness*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, pp. 219-247.

Kaindl, Raimund Friedrich, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, vol. III: *Geschichte der Deutschen in Galizien, Ungarn, der Bukowina und Rumänien seit etwa 1770 bis zur Gegenwart*, Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1911.

Kántor, Zoltán, „Legea statutului: politică națională sau o nouă abordare a protecției minorităților?", trad. de Elek Szokoly, *Altera*, 9 (20-21), 2003, http://altera.adatbank.transindex.ro/?cid=422 (ultima accesare, 14 aprilie 2021).

Karl, Josef Christoph, „Die Minderheitenorganisation Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (DFDR)/Forumul Democrat al Germanilor din România (FDGR) seit 1989: Politisches Subjekt oder Objekt", *Trans. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 16 (mai 2006), http://www.inst.at/trans/16Nr/14_6/karl16.htm (ultima accesare, 3 aprilie 2021).

Karl, Josef Christoph, „Ethnic Minorities between Political Participation and Cultural Representation in Post-Communist Romania with a Special Focus on the Democratic Forum of the Germans in Romania (DFDR/FDGR)", teză de doctorat, Universitatea din București, 2011.

Karnoouh, Claude, *Inventarea poporului-națiune. Cronici din România și Europa Orientală (1973-2007)*, trad. de Teodora Dumitru, Idea, Cluj-Napoca, 2011.

Kellogg, Frederick, *Drumul României spre independență*, trad. de Laura Carmen Cuțitaru, ed. îngrijită de Victor Spinei, Institutul European, Iași, 2002.

Kemp, Walter, „Kin-States Protecting National Minorities: Positive Trend or Dangerous Precedent?", în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2006, pp. 103-123.

Kerim, Silvia, „Astă vară la Sibiu", *Formula As*, 684, 19 septembrie 2005.

Kienemann, Christoph, *Der koloniale Blick gen Osten. Osteuropa im Diskurs des Deutschen Kaiserreiches von 1871*, Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2018.

Kift, Dagmar, „Neither Here Nor There? Memorialization of the Expulsion of Ethnic Germans", în Bill Niven și Chloe Paver (eds.), *Memorialization in Germany since 1945*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010, pp. 78-87.

Kiossev, Alexander, „Notes on Self-Colonising Cultures", în Bojana Pejic și David Elliott (eds.), *Art and Culture in Post-Communist Europe*, Moderna Museet/Modern Museum, Stockholm, 1999, pp. 114-117.

Kiss, Tamás și Székely, István Gergő, „Shifting Linkages in Ethnic Mobilization: The Case of RMDSZ and the Hungarians in Transylvania", *Nationalities Papers*, 44, nr. 4 (2016), pp. 591-610.

Klein, Hans, „Zwanzig Jahre deutsches Forum Hermannstadt", în Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt (ed.), *Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Hermannstadt*, Honterus Verlag, Sibiu, pp. 9-15.

Klekowski von Koppenfels, Amanda, „The Decline of Privilege: The Legal Background to the Migration of Ethnic Germans", în David Rock și Stefan Wolff (eds.), *Coming Home to Germany? The Integration of Ethnic Germans from Central and Eastern Europe in the Federal Republic*, Berghahn Books, New York, 2002, pp. 102-118.

Klimaszewski, Cheryl, Bader, Gail E., Nyce, James M. și Beasley, Brian E., „Who Wins? Who Loses? Representation and «Restoration» of the Past in a Rural Romanian Community", *Library Review*, 59, nr. 2 (2010), pp. 92-106.

Kontje, Todd, *German Orientalisms*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2004.

Kopp, Kristin, *Germany's Wild East: Constructing Poland as Colonial Space*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2012.

Koranyi, James, „Between East and West: Romanian German Identities since 1945", teză de doctorat, University of Exeter, 2008.

Koranyi, James, „Reinventing the Banat: Cosmopolitanism as a German Cultural Export", *German Politics and Society*, 29, nr. 3 (2011), pp. 97-112.

Koranyi, James, „Voyages of Socialist Discovery: German-German Exchanges between the GDR and Romania", *The Slavonic and East European Review*, 92, nr. 3 (2014), pp. 479-506.

Koranyi, James și Wittlinger, Ruth, „From Diaspora to Diaspora: The Case of Transylvanian Saxons in Romania and Germany", *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, nr. 1 (2011), pp. 96-115.

König, Walter, „Haben die Siebenbürger Sachsen und die Banater Schwaben 1918/19 bedingungslos dem Anschluß an Rumänien zugestimmt?", *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 2 (1979), pp. 101-110.

Kremm, Werner, „Mehr als nur Kabelbäume", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2002, pp. 128-130.

Kremm, Werner, „Vom Stammtisch zum Wirtschaftsclub", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2009, pp. 51-54.

Kulish, Nicholas, „Grim Romanians Brighten Over a German Connection", *New York Times*, 5 decembrie 2009, http://www.nytimes.com/2009/12/06/world/europe/06romania.html?scp=1&sq=grim%20romanians&st=cse (ultima accesare, 24 mai 2020).

Kundera, Milan, „Tragedia Europei Centrale", trad. de Alina Ghimpu, în Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Polirom, Iași, 1997, pp. 221-235.

Kürti, László, „Transylvania, Land Beyond Reason: Toward an Anthropological Analysis of a Contested Terrain", *Dialectical Anthropology*, 14, nr. 1 (1989), pp. 21-52.

Kuus, Merje, „Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe", *Progress in Human Geography*, 28, nr. 4 (2004), pp. 472-489.

Lascu, Stoica, „Integrarea germanilor dobrogeni în societatea românească modernă (1878-1916) – între tradiții proprii și realități ponto-dunărene", în Valentin Ciorbea (ed.), *Germanii dobrogeni. Istorie și civilizație*, Muntenia, Constanța, 2006, pp. 51-84.

Lazăr, Virgil, „Declarația Forumului Democrat al Germanilor din România", *România liberă*, 20 iulie 1990.

Lazăr, Virgil, „Se reîntorc germanii?", *Satul. Supliment săptămânal de agricultură al ziarului România liberă*, 26 mai 1998.

Lăcătuș, Adrian, „Tradiție, autonomie și realizare de sine în *Die Stadt im Osten* de Adolf Meschendörfer", în Adrian Lăcătuș, *Modernitatea conservatoare: aspecte ale culturii Europei Centrale*, Editura Universității „Transilvania", Brașov, 2009, pp. 73-79.

Leber, Peter-Dietmar, „Zur Aussiedlungsgeschichte der Deutschen aus Rumänien. Familienzusammenführung, Flucht, Auswanderung", în Heinz-Günther Hüsch, Peter-Dietmar Leber și Hannelore Baier (eds.), *Wege in die Freiheit. Deutsch-rumänische Dokumente zur Familienzusammenführung und Aussiedlung 1968-1989*, Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V., Aachen, 2016, pp. 9-17.

Lefter, Ion Bogdan, „Imaginea germanului în civilizația românească și în literatura română", *România literară*, 42, 25 octombrie 1995.

„Lege privind extinderea prevederilor Decretului-lege nr. 118/1990 și la persoanele deportate în străinătate după 23 august 1944", *Monitorul oficial*, 13 decembrie 1990.

„Legea nr. 10 din 7 martie 1994 pentru ratificarea Tratatului privind relațiile de prietenie și colaborare dintre România și Republica Slovacă, încheiat la Bratislava la 24 septembrie 1993. Textul actului publicat în M.Of. nr. 64/11 mar. 1994", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=14266 (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 18 din 19 februarie 1991 (republicată)", *Monitorul oficial*, 5 ianuarie 1998, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/1459 (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

„Legea nr. 28 din 24 mai 1993 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile prietenești și la cooperarea dintre România și Republica Polonă, încheiat la București la 25 ianuarie 1993. Textul actului publicat în M.Of. nr. 112/31 mai 1993", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=13734 (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 74 din 17 iulie 1992 pentru ratificarea Tratatului de prietenie, colaborare și bună vecinătate dintre România și Republica Bulgaria. Textul actului publicat în M.Of. nr. 174/23 iul. 1992", http://www.monitoruljuridic.ro/act/tratat-din-27-

ianuarie-1992-de-prietenie-colaborare-si-buna-vecinatate-intre-romania-si-republica-bulgaria-emitent-parlamentul-publicat-n-31002.html (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 79 din 22 septembrie 1994 pentru ratificarea Tratatului privind relațiile de prietenie și colaborare dintre România și Republica Croația, încheiat la București la 16 februarie 1994. Textul actului publicat în M.Of. nr. 273/27 sep. 1994", http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=14545 (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 95 din 16 septembrie 1992 pentru ratificarea Tratatului dintre România și Republica Federală Germania privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa, încheiat la București la 21 aprilie 1992. Textul actului publicat în M.Of. nr. 237/24 sep. 1992", https://lege5.ro/Gratuit/gy2tenrs/tratatul-intre-romania-si-republica-federala-germania-privind-cooperarea-prieteneasca-si-parteneriatul-in-europa-din-21041992 (ultima accesare, 16 martie 2021).

„Legea nr. 112/1996 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile de prietenie, bună vecinătate și cooperare dintre România și Republica Federală Iugoslavia, semnat la Belgrad la 16 mai 1996", http://www.dri.gov.ro/lege-nr-1121996-pentru-ratificarea-tratatului-cu-privire-la-relatiile-de-prietenie-buna-vecinatate-si-cooperare-dintre-romania-si-republica-federala-iugoslavia-semnat-la-belgrad-la-16-mai-1996/ (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 129/1997 pentru ratificarea Tratatului cu privire la relațiile de bună vecinătate și cooperare dintre România și Ucraina, semnat la Constanța la 2 iunie 1997", http://www.dri.gov.ro/lege-nr-1291997-pentru-ratificarea-tratatului-cu-privire-la-relatiile-de-buna-vecinatate-si-cooperare-dintre-romania-si-ucraina-semnat-la-constanta-la-2-iunie-1997/ (ultima accesare, 20 mai 2018).

„Legea nr. 130 din 15 iulie 2020 pentru completarea art. 5 din Decretul-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul oficial*, 15 iulie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/227836 (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

„Legea nr. 211 din 27 iunie 2013 privind acordarea unor drepturi persoanelor care nu mai au cetățenia română, dar care au fost persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și cele deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul oficial*, 2 iulie 2013, https://lege5.ro/gratuit/gm3tcobzgi/legea-nr-211-2013-privind-acordarea-unor-drepturi-persoanelor-care-nu-mai-au-cetatenia-romana-dar-care-au-fost-persecutate-din-motive-politice-de-dictatura-instaurata-cu-incepere-de-la-6-martie-1945-p (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

„Legea nr. 232 din 5 noiembrie 2020 pentru modificarea și completarea Decretului-lege nr. 118/1990 privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate din motive politice de dictatura instaurată cu începere de la 6 martie 1945, precum și celor deportate în străinătate ori constituite în prizonieri", *Monitorul oficial*, 5 noiembrie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/232660 (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

Lemberg, Hans, „Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom «Norden» zum «Osten» Europas", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 33 (1985), pp. 48-91.

Lendvai, Paul, *Anti-Semitism without Jews: Communist Eastern Europe*, Doubleday, New York, 1971.

Lengyel, Zsolt K., „Politisches System und Minderheiten in Rumänien 1918-1989. Abriß über die inneren Integrationsprobleme des politischen und nationalen Unitarismus am Beispiel der Deutschen und Magyaren", *Zeitschrift für siebenbürgische Geschichte und Landeskunde*, 24 (2001), pp. 190-212.

Leu, Valeriu, „Imaginea «neamțului» în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat", în Alexandru Zub (ed.), *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1996, pp. 240-246.

Leu, Valeriu, „Imaginea germanului la românii din Banat", în Smaranda Vultur (ed.), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2018, pp. 35-58.

Levy, Daniel, „Integrating Ethnic Germans in West Germany: The Early Postwar Period", în David Rock și Stefan Wolff (eds.), *Coming Home to Germany? The Integration of Ethnic Germans from Central and Eastern Europe in the Federal Republic*, Berghahn Books, New York, Oxford, pp. 19-37.

Lewis, Martin W. și Wigen, Kären E., *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*, University of California Press, Berkeley, 1997.

Lienerth, Michael, „Un om credincios nu părăsește țara în care l-a așezat Dumnezeu", interviu de Beatrice Ungar, *Formula As*, 261, 12 mai 1997.

Liiceanu, Aurora, „Alteritate etnică și imaginar colectiv", în Gabriel Bădescu, Mircea Kivu și Monica Robotin (eds.), *Barometrul relațiilor etnice 1994-2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca, 2005, pp. 55-64.

Liulevicius, Vejas Gabriel, *The German Myth of the East: 1800 to the Present*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

Livezeanu, Irina, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, trad. de Vlad Russo, Humanitas, București, 1998.

Llanque, Marcus, „The First World War and the Invention of «Western Democracy»", în Riccardo Bavaj și Martina Steber (eds.), *Germany and „The West": The History of a Modern Concept*, Berghahn Books, New York și Oxford, 2015, pp. 69-80.

Lower, Wendy, *Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2005.

Lumans, Valdis O., *Himmler's Auxiliaries: The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933-1945*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1993.

Lupescu, Bogdan, „Extemporal cu grâu în câmpia Sătmarului", *Formula As*, 471, 2 iulie 2001.

Lupșiasca, Karl Ludwig, „Was kann das Forum?", *Zugänge*, 14 (1993), pp. 70-73.

Lupșiasca, Karl Ludwig, „Zeittafel zur Ansiedlung im Banater Bergland", în Waldemar Günter König, Karl Ludwig Lupșiasca și Erwin Josef Țigla (eds.), *Die Banater Berglanddeutschen. Ein Handbuch*, Banatul Montan, Reșița, 2013, pp. 29-39.

Maeder, Pascal, *Forging a New Heimat: Expellees in Post-War Germany and Canada*, V & R Press, Göttingen, 2011.

Manuilă, Sabin, *Recensământul general al populației României din 29 decemvrie 1930*, vol. II: *Neam, limbă maternă, religie*, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938.

Manz, Stefan, *Constructing a German Diaspora: The „Greater German Empire", 1871-1914*, Routledge, New York, 2014.

Marchand, Suzanne L., *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Marian, Liviu, *Coloniștii nemți din Basarabia. Considerații istorice, politice și etnografice*, Tipografia „Providența", București, 1920.

Marineasa, Viorel și Vighi, Daniel (eds.), *Rusalii '51: fragmente din deportarea în Bărăgan*, Marineasa, Timișoara, 1994.

Marineasa, Viorel și Vighi, Daniel (eds.), *Deportarea în Bărăgan: destine, documente, reportaje*, Mirton, Timișoara, 1996.

Marta, Bogdan, „Dominic Fritz și-a prezentat viziunea de campanie: «Voi fi un primar european pentru un oraș european»", *Timiș online*, 11 februarie 2020, https://www.tion.ro/stirile-judetului-timis/dominic-fritz-si-a-prezentat-programul-de-campanie-voi-fi-un-primar-european-pentru-un-oras-european-930904/

Martin, Benjamin G., *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*, Harvard University Press, Cambridge, 2016.

Martin, Horst, „Zehn Jahre «BVIK Banatia»", *Deutsches Jahrbuch fur Rumänien*, 2002, pp. 29-34.

Martin, Horst, „Jugendförderung durch Stiftungarbeit", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 111-117.

Marushiakova, Elena și Popov, Veselin (eds.), „Romania", în *Roma Voices in History: A Sourcebook*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2021, pp. 306-466.

Matei, Petre, „Romi sau țigani? Etnonimele – istoria unei neînțelegeri", în István Horváth și Lucian Nastasă (eds.), *Rom sau țigan. Dilemele unui etnonim în spațiul românesc*, Editura Institutului pentru Studierea Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2012, p. 38.

Maxwell, Alexander, „Introduction. Bridges and Bulwarks: A Historiographic Overview of East-West Discourses", în Alexander Maxwell (ed.), *The East–West Discourse: Symbolic Geography and its Consequences*, Peter Lang, Berna, 2011, pp. 1-32.

Mazower, Mark, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*, Penguin Books, Londra, 2009.

Mărieș, Stela, „Das Fremdenbild im rumänischen Raum in der Mitte des XIX. Jahrhunderts", în Alexandru Zub (ed.), *Identitate și alteritate în spațiul cultural românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1996, pp. 207-227.

McArthur, Marilyn, „The Politics of Identity: Transylvanian Saxons in Socialist Romania", teză de doctorat, University of Massachussetts, 1981.

Medoia, Ion, „«Mica Vienă», târâtă spre «Fâșia Gaza»", *România liberă*, 24 octombrie 1997.

Medoia, Ion, „Timișoara. «Palatele» țigănești cu «turnulețe» iau locul construcțiilor în stil vienez", *România liberă*, 10 iulie 1998.

Medoia, Ion, „Bulevardul C.D. Loga, îmbâcsit de turnuri și turnulețe orientale", *România liberă*, 10 noiembrie 2000.

Meier-Klodt, Cord, „25 Jahre Deutsch-Rumänischer Freundschaftsvertrag – mit- und füreinander für ein gemeinsames Europa", http://docplayer.org/66060871-25-jahre-deutsch-rumaenischer-freundschaftsvertrag-mit-und-fuereinander-und-fuer-ein-gemeinsames-europa.html (ultima accesare, 16 martie 2021).

Melegh, Attila, *On the East-West Slope: Globalization, Nationalism, Racism and Discourses on Central and Eastern Europe*, Central European University Press, Budapesta, 2006.

„Mesajul domnului Ion Iliescu, Președintele României, adresat participanților la manifestările comemorative prilejuite de împlinirea a 50 de ani de la deportarea în URSS a unor grupuri de etnici germani din România – Brașov, 14 ianuarie 1995", http://old.presidency.ro/pdf/date_arhiva/482_ro.pdf (ultima accesare, 3 martie 2021).

Meschendörfer, Adolf, *Die Stadt im Osten*, Verlag Krafft & Drotleff, Hermannstadt, 1931.

Meschendörfer, Adolf, *Corona*, trad. de Gabriel Gafița, Kriterion, București, 1982.

Meyer, Henry Cord, *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815-1945*, Martinus Nijhoff, Haga, 1955.

Mihăilescu, Vintilă, „De ce urâm țiganii. Escu despre partea blestemată, manele și manelism", în Matei Mihăilescu (ed.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Polirom, Iași, 2014, pp. 189-223.

Mihăilescu, Vintilă, „Despre excepționalism și ipostazele sale românești", în Vintilă Mihăilescu (ed.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Polirom, Iași, 2017, pp. 43-71.

Mihăilescu, Vintilă, Coman, Gabriela și Pozsony, Ferenc, *Vecini și vecinătăți în Transilvania*, Paideia, București, 2002.

Mihăilescu, Vintilă și Matei, Petre (eds.), *Condiția romă și schimbarea discursului*, Polirom, Iași, 2014.

Milata, Paul, *Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germanii din România în Waffen-SS*, trad. de Nadia Badrus, Schiller, Sibiu, 2018.

Miloiu, Silviu, Dragomir, Elena și Ștefănescu, Alexandru, „Projects for a United Europe during the World War II? The Axis, Romanian and Finnish Perceptions", în Ion Stanciu, Silviu Miloiu și Iulian Oncescu (eds.), *Europe as Viewed from the Margins: An East-Central European Perspective from World War I to the Cold War*, Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, pp. 95-145.

Minkiewicz, Leopold, „Möglichkeiten der Wirtschaftsforderung der Rumäniendeutschen im Altreich Rumäniens", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 127-130.

Minkiewicz, Leopold, „Von Jassy bis Tulcea", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2005, pp. 47-49.

Mironescu, Vladimir, *Privire retrospectivă. Asupra trecutului nostru paralel cu cel al vecinilor; răspuns la „Kulturarbeit des Deutschtums in Rumänien" de Dr. Emil Fischer*, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefaniu & Co, Iași, 1911.

Mishkova, Diana, „Symbolic Geographies and Visions of Identity: A Balkan Perspective", *European Journal of Social Theory*, 11, nr. 2 (2008), pp. 237-256.

Miskolczy, Ambrus, „Das Bild vom Anderen in Siebenbürgen", în Valeria Heuberger, Arnold Suppan și Elisabeth Vyslonzil (eds.), *Das Bild vom Anderen: Identitäten,*

Mentalitäten, Mythen und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1999, pp. 169-175.

Mitu, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Humanitas, București, 1997.

Mitu, Sorin, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Polirom, Iași, 2006.

Mitu, Sorin, *Europa Centrală, Răsăritul, Balcanii: geografii simbolice comparate*, International Book Access, Cluj-Napoca, 2007.

Mitu, Sorin, *Identități moderne în Transilvania*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2016.

Mitu, Melinda și Mitu, Sorin, *Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014.

Morar, Ioan T., *Lindenfeld*, Polirom, Iași, 2006.

Morar, Vasile, *Morala elementară – stări, praguri, virtuți*, ed. a II-a, Paideia, București, 2011.

Motzan, Peter și Sienerth, Stefan (eds.), *Worte als Gefahr und Gefährdung: fünf deutsche Schriftsteller vor Gericht (15. September 1959 – Kronstadt); Zusammenhänge und Hintergründe. Selbstzeugnisse und Dokumente*, Südostdeutsches Kulturwerk, München, 1993.

Möckel, Andreas, „Kleinsächsisch oder Alldeutsch? Zum Selbstverständis der Siebenbürger Sachsen von 1867 bis 1933", în Walter König (ed.), *Siebenbürgen zwischen den beiden Weltkriegen*, Böhlau Verlag, Köln, 1994, pp. 129-141.

Murgescu, Bogdan, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Polirom, Iași, 2010.

Müller, Cristina, „Zwölf Jahre Hilfe zur Selbsthilfe", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2004, pp. 39-40.

Müller, Cristina, „Wer einen besseren Lohn wittert, ist weg", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2005, pp. 153-155.

Müller, Herta, *Leagănul respirației*, trad. și note de Alexandru Al. Șahighian, Humanitas, București, 2010.

Müller-Langenthal, Friedrich, *Die Siebenbürger Sachsen und ihr Land*, ed. a IV-a revăzută, Heimat und Welt-Verlag Dieck & Co, Stuttgart, 1922.

Nachum, Iris și Schaefer, Sagi, „The Semantics of Political Integration: Public Debates about the Term «Expellees» in Post-War Western Germany", *Contemporary European History*, 27, nr. 1 (2018), pp. 42-58.

Naumescu, Valentin, „Introducere. O sută de ani de periferie. România, în căutarea garanțiilor", în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană*, Polirom, Iași, 2018, pp. 17-31.

Năstase, Adrian, *România după Malta. 875 de zile la Externe*, vol. IV: *1 martie – 30 aprilie 1991*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2007.

Năstase, Adrian, *România după Malta. 875 de zile la Externe*, vol. IX: *1 aprilie – 30 iunie 1992*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2011.

Nägler, Thomas, „Etnici germani care pleacă sau revin în țară", interviu de Ion Marin, *Adevărul*, 23 mai 1990.

Nägler, Thomas, *Așezarea sașilor în Transilvania*, ed. a II-a, trad. de Annamaria Haldner, Kriterion, București, 1992.

Nedea, Alex, „Români vânduți ca pe vite", *Jurnalul*, 15 martie 2016, http://adevarul.ro/locale/timisoara/cum-ajuns-evreii-germanii-marfaf-export-romania-comunista-sute-milioane-dolari-profitul-regimului-1_5783d6455ab6550cb8c38a3e/index.html (ultima accesare, 25 mai 2018).

Nelson, Robert L. (ed.), *Germans, Poland, and Colonial Expansion to the East: 1850 Through the Present*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

Neubauer, John, Cornis-Pope, Marcel, Kibédi-Varga, Sándor și Harsanyi, Nicolae, „Transylvania's Literary Cultures: Rivalry and Interaction", în Marcel Cornis-Pope și John Neubauer (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, vol. II, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, 2004, pp. 245-282.

Neumann, Iver B., *Uses of the Other: „The East" in European Identity Formation*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1998.

Newall, Venetia, „The Destruction of the Hungarian Villages in Romania", *Anthropology Today*, 4, nr. 5 (1988), pp. 3-5.

Nicolae, Caterina, „Al doilea descălecat al pemilor", *Gândul*, 12 octombrie 2005.

Nistorescu, Cornel, „Klaus Iohannis, beneficiar de case și proprietăți naziste", *Cotidianul.ro*, 15 februarie 2017, https://www.cotidianul.ro/klaus-iohannis-beneficiar-de-case-si-proprietati-naziste/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018).

Nobles, Melissa, *The Politics of Official Apologies*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.

Novák, Csaba Zoltán, „Relațiile româno-maghiare și schimbarea de regim din 1989", *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai"*, 16 (2013), pp. 43-63.

Oancă, Alexandra, „Governing the European Capital of Culture and Urban Regimes in Sibiu", teză de masterat, Central European University, Budapesta, 2010.

Ohsam, Bernhard, *Eine Handvoll Machorka. Roman aus Russland*, Kraft, Augsburg, 1958.

Oișteanu, Andrei, *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*, ed. a III-a revăzută, adăugită și ilustrată, Polirom, Iași, 2012.

Okey, Robin, „Central Europe/Eastern Europe: Behind the Definitions", *Past & Present*, 137, nr. 1 (1992), pp. 102-133.

„Ordonanța nr. 105 din 30 august 1999 (republicată) privind acordarea unor drepturi persoanelor persecutate de către regimurile instaurate în România cu începere de la 6 septembrie 1940 până la 6 martie 1945 din motive etnice", *Monitorul oficial*, 13 februarie 2020, http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/19161 (ultima accesare, 13 aprilie 2021).

Panagiotidis, Jannis, „What is the German's Fatherland? The GDR and the Resettlement of Ethnic Germans from Socialist Countries (1949-1989)", *East European Politics and Societies and Cultures*, 29, nr. 1 (2015), pp. 120-146.

Pascu, Vasile, *Istoria antică și medievală a românilor*, Clio Nova, București, 1998.

Pavel, Corina, „Neamțul care a uitat să mai plece. Hanno Höfer", *Formula As*, 829, 19 iulie 2008.

Pavel, Dan și Huiu, Iulia, *„Nu putem reuși decât împreună". O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989-2000*, Polirom, Iași, 2003.

Pál-Antal, Sándor, „Die Szekler unter den Völkern Siebenbürgens", în Harald Roth (ed.), cu colaborarea lui Paul Niedermaier și Gabriella Olasz, *Die Szekler in Siebenbürgen: von der privilegierten Sondergemeinschaft zur ethnischen Gruppe*, Böhlau Verlag, Köln, 2009, pp. 1-12.

Pârvu, Mihnea-Petru, „Șvabii – nemții noștri sau ungurii lor?", *România liberă*, 17 august 2004.

Petcu, Mariana și Pop, Irina, „O cetate fortificată și un castel care nu mai interesează pe nimeni", *România liberă*, 13 decembrie 1996.

Petcu, Mariana și Popa, Flavius, „Sfidarea autorităților", *România liberă*, 2 aprilie 1997.

Petrescu, Dragoș, „Conflicting Perceptions of (Western) Europe: The Case of Communist Romania, 1958-1989", în José M. Faraldo, Christian Domnitz și Paulina Gulinska-Jurgiel (eds.), *Europa im Ostblock. Vorstellungen und Diskurse (1945-1991)/Europe in the Eastern Bloc. Imaginations and Discourses (1945-1991)*, Böhlau Verlag, Köln, 2008, pp. 199-220.

Petri, Hans, *Geschichte der deutschen Siedlungen in der Dobrudscha: hundert Jahre deutschen Lebens am Schwarzen Meer*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1956.

Philippi, Paul, „În urmă cu 50 de ani, etnici germani din România s-au înrolat în «Waffen-SS»", trad. de Annemarie Weber, *România liberă*, 25 mai 1993.

Philippi, Paul, „Was sollte das Forum sein und tun?", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 13-19.

Philippi, Paul, „Nation und Nationalgefühl der Siebenbürger Sachsen", în Hans Rothe (ed.), *Die Siebenbürger Sachsen in der Geschichte und Gegenwart*, Böhlau Verlag, Köln, 1994, pp. 69-86.

Philippi, Paul, „Brief an Bundespräsident Roman Herzog (mit Anlagen)", *Zugänge*, 19/20 (1996), pp. 149-159.

Philippi, Paul, „Ziele der Forumsgründung 1989. Eine Retrospektive", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2002, pp. 19-28.

Philippi, Paul, „Die Zukunft der Siebenbürger Sachsen nach zehn Jahren im freien Rumänien", în Paul Philippi, *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2005, pp. 266-292.

Philippi, Paul, „Reflecții actuale și de perspectivă privind deportarea germanilor", trad. de Mircea Suhăreanu, *Altera*, 26-27 (2005), http://www.altera.adatbank.transindex.ro/index.php?cid=370 (ultima accesare, 3 martie 2021).

Philippi, Paul, „Verstrickung, Schuld und Opfer", în Paul Philippi, *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2006, pp. 150-151.

Philippi, Paul, „Zum 50. Jahrestag der Deportation in die Sowjetunion (12. Januar 1995)", în Paul Philippi, *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2006, pp. 97-104.

Philippi, Paul, „Zur NATO-Mitgliedschaft Rumäniens", în Paul Philippi, *Kirche und Politik. Siebenbürgische Anamnesen und Diagnosen aus fünf Jahrzehnten. Teil II: zwischen 1992 und 2005*, Hora Verlag, Hermannstadt, 2006, pp. 188-190.

Philippi, Paul, „Subjekt sein und mitbestimmen: Zwanzig Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2010, pp. 23-26.

Philippi, Paul, „Von der Schulbank 1943 in den Zweiten Weltkrieg", prelegere, 3 noiembrie 2015, Forumul German Sibiu, https://www.siebenbuerger.de/ortschaften/hermannstadt/multimedia/sonstiges/46655-vortrag-des-zeitzeugen-prof-dr-paul.html (ultima accesare, 3 martie 2021).

Philogène, Gina, *From Black to African American: A New Social Representation*, Praeger, Westport, 1999.

Philogène, Gina, „Social Representations of Alterity in the United States", în Gail Moloney și Iain Walker (eds.), *Social Representations and Identity: Content, Process, and Power*, Palgrave Macmillan, New York, 2007, pp. 31-42.

Phinnemore, David, „And We'd Like To Thank... Romania's Integration in the European Union", *Journal of European Integration*, 32, nr. 3 (2010), pp. 291-308.

Pietz, William, „The «Post-Colonialism» of Cold War Discourse", *Social Text*, 19/20 (1988), pp. 55-75.

Pintilescu, Corneliu, *Procesul Biserica Neagră 1958*, Aldus, Brașov, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 2008.

Poenaru, Florin, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Tact, Cluj-Napoca, 2017.

Pogonyi, Szabolcs, *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2017.

Polaschegg, Andrea, *Der andere Orientalismus. Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2005.

Pop Reteganul, Ioan, *Pilde și sfaturi pentru popor*, Edit. propr. și tip. Tipografiei „Aurora" A. Todoran, Gherla, 1900.

Pop, Ioan-Aurel, *Națiunea română medievală: solidarități etnice românești în secolele XIII-XVI*, Editura Enciclopedică, București, 1998.

Pop, Ioan-Aurel, „Influența modelelor germane și germanofone asupra românilor. Câteva considerații", în Ioan-Aurel Pop, *Transilvania, starea noastră de veghe*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 151-160.

Pop, Ioan-Aurel, „Vocația occidentală a românilor", în Ioan-Aurel Pop, *Transilvania, starea noastră de veghe*, Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 283-298.

Pop, Ioan-Aurel, „Făurirea României în secolele al XIX-lea și XX – câteva repere istorice", în Valentin Naumescu (ed.), *România, marile puteri și ordinea europeană*, Polirom, Iași, 2018, pp. 35-48.

Pop, Irina, „Satele săsești vor fi repopulate, dar la primăvară", *România liberă*, 7 decembrie 1996.

Pop, Sânziana, „Sașii din Ardeal", *Formula As*, 388, 15 noiembrie 1999.

Popa, Camelia, „Cetatea Sibiului stă gata să se surpe", *România liberă*, 20 martie 1997.

Popescu, Adrian, „Viscri – satul care s-a scos din foame cu «ora de șosete»", *Adevărul*, 5 octombrie 2004.

Popescu, Adrian, „*Supraviețuitorii la bătrânețe*... un film cu valoare arhivistică", *Tribuna*, 17 februarie 2019, https://www.tribuna.ro/stiri/cultura/supravietuitorii-la-batranete--un-film-cu-valoare-arhivistica-141793.html (ultima accesare, 7 mai 2021).

Popescu, Ion Longin, „România e țara noastră", *Formula As*, 808, 25 februarie 2008.

Popovici, Veda și Pop, Ovidiu, „De aici, de la margine. Pentru o metodă decolonială în discursurile culturale din România", *Gazeta de Artă Politică*, 12, decembrie 2015.

Porr, Paul-Jürgen, „Was alles unter der Schirmherrschaft des Forums geschieht", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 88-90.

Porr, Paul-Jürgen, „Ein Erfolg: 25 Jahre Deutsches Forum", interviu de Hannelore Baier, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, pp. 36-40.

Porr, Paul-Jürgen, „Liebe Leserinnen und Leser", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2015, p. 15.

Porr, Paul-Jürgen, „Statt mit Abblend- oder Standlicht mit Fernlicht denken", interviu de Hannelore Baier, *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2017, pp. 19-23.

Preda, Cristian, „Partide, voturi și mandate la alegerile din România (1990-2012)", *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, 13, nr. 1 (2013), pp. 27-110.

Preda, Sorin, „Sașii din Roșia se pregătesc pentru Rai", *Formula As*, 374, 9 august 1999.

Preda, Sorin, „Șvabii noștri cei de toate zilele", *Formula As*, 685, 26 septembrie 2005.

„Programm des Demokratischen Forums der Rumäniendeutschen", *Hermannstädter Zeitung*, 19 ianuarie 1990.

Protsyk, Oleh și Matichescu, Lupșa Marius, „Electoral Rules and Minority Representation in Romania", *Communist and Post-Communist Studies*, 43, nr. 1 (2010), pp. 31-41.

R.C., „Călin Popescu Tăriceanu despre primarul Sibiului: «Mi-ar face mare plăcere să avem oameni de calitatea sa în PNL»", *Adevărul*, 6 octombrie 2004.

Ram, Melanie H., „Democratization through European Integration: The Case of Minority Rights in the Czech Republic and Romania", *Studies in Comparative International Development*, 38, nr. 2 (2003), pp. 28-56.

Ram, Melanie H., „Romania: from Laggard to Leader?", în Bernd Rechel (ed.), *Minority Rights in Central and Eastern Europe*, Routledge, Londra, 2009, pp. 180-194.

Rațiu, Ion, *Istoria unei candidaturi deturnate. Note zilnice. Ianuarie-decembrie 1992*, Regent House Printing & Publishing, București, 2001.

Rădvan, Laurențiu, „Coloniștii germani, fondarea orașelor din Țările Române și metamorfozele istoriografiei românești din secolul XX", *Historia Urbana*, 19 (2011), pp. 119-140.

Rehner, Hermann, *Wir waren Sklaven: Tagebuch eines nach Rußland Verschleppten*, Concordia, București, 1993.

Rehner, Wolfgang, „Revoluția a venit prea târziu", interviu de Mircea Bunea, *Adevărul*, 23 iulie 1990.

Rieser, Hans Heinrich, *Das rumänische Banat – eine multikulturelle Region im Umbruch. Geographische Transformationsforschungen am Beispiel der jüngeren Kulturlandschaftsentwicklung in Südwestrumänien*, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 2001.

Rigo, Enrica, „Citizenship at Europe's Borders: Some Reflections on the Post-Colonial Condition in the Context of EU Enlargement", *Citizenship Studies*, 9, nr. 1 (2005), pp. 3-22.

Roșu, Răzvan, „Zur Identität der Sathmarer Schwaben", *Zeitschrift für Balkanologie*, 51, nr. 2 (2015), pp. 236-253.

Roth, Catherine, „La Nation entre les lignes. Médias invisibles, discours implicites et invention de tradition chez les Saxons de Transylvanie", teză de doctorat, Université Pantheon-Assas, 2013.

Roth, Harald, *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919-1933*, Böhlau Verlag, Köln, 1994.

Roth, Harald, „Zum Wandel der politischen Strukturen bei den Siebenbürger Sachsen", în Harald Roth (ed.), *Minderheit und Nationalstaat. Siebenbürgen seit dem ersten Weltkrieg*, Böhlau Verlag, Köln, 1995, pp. 99-113.

Roth, Harald, „Autostereotype als Identifikationsmuster. Zum Selbstbild der Siebenbürger Sachsen", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken și Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 178-191.

Roth, Harald, *Mică istorie a Transilvaniei*, trad. de Anca Fleșeru și Thomas Șindilariu, Pro Europa, Târgu-Mureș, 2006.

Roth, Harald, *Hermannstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, ed. a II-a, Böhlau Verlag, Köln, 2007.

Rounault, Jean, *Mon ami Vassia. Souvenirs du Donetz*, Sulliver, Paris, 1949.

Ruthner, Clemens, „K.u.k. Kolonialismus als Befund, Befindlichkeit und Metapher: Versuch einer weiteren Klärung", în Johannes Feichtinger, Ursula Prutsch și Moritz Csáky (eds.), *Habsburg postcolonial Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis*, Studien-Verlag, Innsbruck ș.a., 2003, pp. 111-128.

Said, Edward W., *Orientalism*, ed. a II-a adăugită, trad. de Doina Lică și Ana Andreescu, Art, București, 2018.

Salat, Levente, „Regimul minorităților naționale din România și contextul internațional al acestuia", în Levente Salat (ed.), *Politici de integrare a minorităților naționale din România. Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată*, Fundația CRDE, Cluj-Napoca, 2008, pp. 9-29.

Salat, Levente și Novák, Csaba Zoltán, „Ethnicity, Nationalism, and the Minority Regime", în Lavinia Stan și Diana Vancea (eds.), *Post-Communist Romania at Twenty-Five: Linking Past, Present and Future*, Lexington Books, Lanham, 2015, pp. 63-85.

Sallanz, Josef, *Dobrudscha. Deutsche Siedler zwischen Donau und Schwarzem Meer*, Deutsches Kulturforum östliches Europa, Potsdam, 2020.

Sampson, Steven, *National Integration through Socialist Planning: An Anthropological Study of a Romanian New Town*, East European Monographs, Boulder, 1984.

Sasse, Gwendolyn, „National Minorities and EU Enlargement: External or Domestic Incentives for Accommodation?', în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2006, pp. 64-84.

Sălcudeanu, Petre, „Fir-ar să fie... de vis", *Adevărul*, 9 septembrie 1990.

Sălcudeanu, Petre, „Migranții din Carpații Bavarezi. Pleacă Vlad cu munții-n spate", *Adevărul*, 1 februarie 1991.

Schaser, Angelika, *Reformele iozefine în Transilvania și urmările lor în viața socială: importanța edictului de concivilitate pentru orașul Sibiu*, trad. de Monica Vlaicu, Hora, Sibiu, 2000.

Schlattner, Eginald, „În 1200, când la Berlin orăcăiau broaștele, biserica din Roșia avea cor în limba latină", interviu de Sorin Preda, *Formula As*, 375, 16 august 1999.

Schlattner, Eginald, „Românilor le lipsește mândria de-a fi români", interviu de Sorin Preda, *Formula As*, 470, 25 iunie 2001.

Schlattner, Eginald, „Țin la această țară și știu că Dumnezeu mă vrea aici. Aici mă cunoaște Dumnezeu după nume", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 668, 23 mai 2005.

Schlesak, Dieter, *Capesius. Farmacistul de la Auschwitz*, trad. și note de Cosmin Dragoste, Polirom, Iași, 2008.

Schlögel, Karl, *Die Mitte liegt ostwärts: Europa im Übergang*, Carl Hanser, München, 2002.

Schmidt, Ute, *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, trad. de Cristina Grossu-Chiriac, Cartier, Chișinău, 2014.

Schroeder, Marc, *Order 7161*, în curs de apariție, http://www.marcpschroeder.com/order 7161/background (ultima accesare, 4 aprilie 2021).

Schüller, Stephan Olaf, *Für Glaube, Führer, Volk, Vater- oder Mutterland? Die Kämpfe um die deutsche Jugend im rumänischen Banat (1918-1944)*, LIT Verlag, Berlin, 2009.

Schultheiss, Fr. Guntram, *Der Kampf um das Deutschtum: Deutschtum und Magyarisierung*, Verlag von J.F. Lehmann, München, 1898.

Schuster, Hans-Werner, „Grundzüge der Entwicklung der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland", în Hans-Werner Schuster (ed.), *60 Jahre Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland. Grundzüge seiner Geschichte*, Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland, München, 2009, pp. 9-69.

Schwarz, Ernst, *Die Herkunft der Siebenbürger und Zipser Sachsen. Siebenbürger und Zipser Sachsen, Ostmitteldeutsche, Rheinländer im Spiegel der Mundarten*, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, München, 1957.

Schwicker, Johann Heinrich, *Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen*, Verlag von Karl Prochaska, Viena, 1881.

Scridon, Ioana și Ilovan, Oana Ramona, „The Zipsers' Ethnic Identity in Vișeu de Sus/ Oberwischau, Romania, in the Context of Inter-Ethnic Relationships", *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 157 (2015), pp. 151-168.

Scripcariu, Geo, *Adela & Agnetha*, https://www.youtube.com/watch?v=bvOB8KTGhYc (ultima accesare, 23 septembrie 2018).

Scurtu, Ioan, „Schimbarea la față a Grupului Etnic German din România", *Cotidianul.ro*, 15 februarie 2017, https://www.cotidianul.ro/schimbarea-la-fata-a-grupului-etnic-german-din-romania/ (ultima accesare, 16 septembrie 2018).

Sebaux, Gwénola, *(Post)Colonisation – (Post)Migration. Ces Allemands entre Allemagne et Roumanie*, Editions Le Manuscrit, Paris, 2015.

Senz, Ingomar, *Die Donauschwaben*, Langen Müller, München, 1994.

„Sesiunea Consiliului Provizoriu de Uniune Națională din zilele de 9, 10, 13 și 14 martie 1990", *Monitorul oficial*, 16 martie 1990.

Severin, Adrian și Andreescu, Gabriel, *Locurile unde se construiește Europa*, Polirom, Iași, 2000.

Shafir, Michael, „Antisemitism without Jews in Romania", *Report on Eastern Europe*, 28 iunie 1991, pp. 20-32.

Shafir, Michael, „The Political Party as National Holding Company: The Hungarian Democratic Federation of Romania", în Jonathan Stein (ed.), *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe: State-Building, Democracy, and Ethnic Mobilization*, M.E. Sharpe, Armonk, 2000, pp. 101-128.

Shafir, Michael, „The Nature of Postcommunist Antisemitism in East Central Europe: Ideology's Backdoor Return", *Journal of Contemporary Antisemitism*, 1, nr. 2 (2018), pp. 33-61.

Sienerth, Stefan, „Meschendörfer, Adolf", *Neue Deutsche Biographie*, 17 (1994), https://www.deutsche-biographie.de/pnd118831569.html (ultima accesare, 2 martie 2021).

Sienerth, Stefan, „Dacă Herta Müller ia mâine Premiul Nobel, literatura română o va accepta subit", interviu de Cristian Cercel, *Observator cultural*, 391, 27 septembrie 2007.

Slavici, Ioan, „Lumea prin care am trecut", în C. Mohanu (ed.), *Amintiri. Lumea prin care am trecut*, Minerva, București, [1930] 1994, pp. 179-296.

Smith, Brian G., „Ethnonationalism as a Source of Stability in the Party Systems of Bulgaria and Romania: Minority Parties, Nationalism, and EU Membership", *Nationalism and Ethnic Politics*, 22, nr. 4 (2016), pp. 433-455.

Smith, David J., „Framing the National Question in Central and Eastern Europe: A Quadratic Nexus?", *Ethnopolitics*, 2, nr. 1 (2002), pp. 3-16.

Spack, Hermann, „În copilărie, la Sibiu mi se zicea «hitleristul»; mai târziu, în Germania, toată lumea îmi zicea «românul»", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 505, 4 martie 2002.

Spiridon, Monica, *„Cum poți să fii român?" Variațiuni pe teme identitare*, Scrisul Românesc, Craiova, 2006.

Stache, Christa și Theilemann, Wolfram G., „Evangelisch in Alt-Rumänien. Zu Themenrelevanz, Forschungsstand und Konzeption", în Christa Stache și Wolfram G. Theilemann (eds.), *Evangelisch in Altrumänien. Forschungen und Quellen zur Geschichte der deutschsprachigen evangelischen Kirchengemeinden im rumänischen Regat*, Schiller Verlag, Sibiu și Bonn, 2012, pp. 17-40.

Stan, Valentin, „Naționalism și securitate europeană: integrarea euro-atlantică a României", *Studii internaționale*, 1 (1995), pp. 26-46.

Stanciu, Laura, *Iluminism central european: Școala Ardeleană*, Mega, Cluj-Napoca, 2010.

Steiner, Stephan, *Reisen ohne Wiederkehr. Die Deportation von Protestanten aus Kärnten 1734-1736*, R. Oldenbourg, Viena, 2007.

Steiner, Stephan, *Rückkehr unerwünscht. Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihr europäischer Kontext*, Böhlau Verlag, Köln, 2014.

Stickler, Matthias, *„Ostdeutsch heißt Gesamtdeutsch." Organisation, Selbstverständnis und heimatpolitische Zielsetzungen der deutschen Vertriebenenverbände 1949-1972*, Droste Verlag, Düsseldorf, 2004.

Stroe, Monica, „În vitrina europeană", *Secolul 21*, 1-6 (2007), pp. 84-96.

Stroe, Monica, „Heterorepresentations of Saxonness and Their Political Meanings in Transylvania", în Brigitta Balogh, Sergiu Bălțățescu, Krisztina Bernath și Éva Biró-Kaszás (eds.), *European, National and Regional Identity: Proceedings of the International Conference „European, National and Regional Identity", Organized in Oradea, 24-26 March 2011, in the Frame of Research Project HURO/0801/180*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, pp. 195-209.

Stroe, Monica, „Sibiu European Capital of Culture 2007: Saxonness as a Romanian Cultural Brand", în Susanne Küchler, László Kürti și Hisham Elkadi (eds.), *Every Day's a Festival! Diversity on Show*, Sean Kingston Publishing, Wantage, 2011, pp. 83-112.

Stroe, Monica, *Gustul locului. Producția de peisaje culturale agro-alimentare în sudul Transilvaniei*, Tritonic, București, 2017.

Stroe, Monica, „Sibiu, Capitală Europeană a Culturii 2007: Germanitatea sașilor ca brand cultural românesc", în Ovidiu Oltean, Remus Gabriel Anghel și Christian Schuster (eds.), *Reinventând germanitatea. Etnicizare, mobilitate și împrumut cultural la marginea Europei*, Tritonic, București, 2017, pp. 89-127.

Swanson, John C., *Tangible Belonging: Negotiating Germanness in Twentieth-Century Hungary*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 2017.

Szegedi, Edit, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2006.

Szelényi, Balázs A., „From Minority to Übermensch: The Social Roots of Ethnic Conflict in the German Diaspora of Hungary, Romania and Slovakia", *Past and Present*, 196 (2007), pp. 215-251.

Șandru, Dumitru, *Reforma agrară din 1945 și țărănimea germană din România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1999.

Șelaru, Vasile, „O localitate săsească fără sași", *România liberă*, 5 martie 1997.

Takle, Marianne, „(Spät)Aussiedler: From Germans to Immigrants", *Nationalism and Ethnic Politics*, 17, nr. 2 (2011). pp. 161-181.

Tăpălagă, Dan, „Satul cu blazon", *Formula As*, 738, 9 octombrie 2006.

Teutsch, Friedrich, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, Verlag von K.F. Koehler, Leipzig, 1916.

Teutsch, Friedrich, *Die Siebenbürger Sachsen in Vergangenheit und Gegenwart*, ed. a II-a adăugită, W. Krafft Verlag, Hermannstadt, 1924.

Thiel, Siegfried, „Geglückter Tapetenwechsel für Banater Ingenieurin", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2006, pp. 96-99.

Thiel, Siegfried, „Querdenken, Initiativfreude, Mut: Schwäbin schaffte frühzeitig EU-Standard", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2008, pp. 58-60.

Thum, Gregor (ed.), *Traumland Osten. Deutsche Bilder vom östlichen Europa im 20. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2006.

Tischler, Grete, „Fünf verlorene Jahre", *Hermannstädter Zeitung*, 11 ianuarie 1991.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, trad. de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Humanitas, București, 2014.

Tobias, Andreea, „Dominic Fritz în echipa de negociere pentru noul guvern: «Nici nu mă gândeam, în urmă cu un an, că voi ajunge aici»", *Mediafax*, 11 decembrie 2020, https://www.mediafax.ro/politic/dominic-fritz-in-echipa-de-negociere-pentru-viitorul-guvern-nici-nu-ma-gandeam-in-urma-cu-un-an-ca-voi-ajunge-aici-19778049 (ultima accesare, 24 ianuarie 2021).

Todorova, Maria, *Balcanii și balcanismul*, trad. de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, Humanitas, București, 2000.

Topor, Claudiu Lucian, „Der «Inländische» Feind – das Schicksal der Deutschen in Altrumänien zwischen nationaler Identität und Rhetorik des Krieges (1914-1916)", *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 55 (2012), pp. 145-154.

Toró, Tibor, „Hungarian Minority Politics in Post-Socialist Romania: Interests, Strategies and Discourses", *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, 10 (2016), pp. 79-106.

Török, Borbala Zsuzsanna, *Exploring Transylvania: Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790-1918*, Brill, Leiden, 2016.

Torrey, Glenn E., „Romania in the First World War: The Years of Engagement, 1916-1918", *The International History Review*, 14, nr. 3 (1992), pp. 462-479.

Totok, William, *Die Zwänge der Erinnerung. Aufzeichnungen aus Rumänien*, Junius Verlag, Hamburg, 1988.

Trașcă, Ottmar, *Relațiile politice și militare româno-germane: septembrie 1940 – august 1944*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2013.

Trașcă, Ottmar, „Grupul Etnic German din România în «era» Andreas Schmidt. Septembrie 1940 – august 1944", în Ottmar Trașcă și Remus Gabriel Anghel (eds.), *Un veac frământat. Germanii din România după 1918*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2018, pp. 113-148.

„Tratatul de bază. Tratat de înțelegere, cooperare și bună vecinătate între România și Republica Ungaria", http://www.monitoruljuridic.ro/act/tratat-din-16-septembrie-1996-de-intelegere-cooperare-si-buna-vecinatate-intre-romania-si-republica-ungara-emitent-parlamentul-publicat-n-39628.html (ultima accesare, 22 august 2020).

Trégomain, Pierre de, „Le syndrome du peuple élu: Les Saxons de Transylvanie et la destruction des confins", *Cultures d'Europe Centrale*, 5 (2003), http://www.circe.paris-sorbonne.fr/spip.php?article61&lang=fr (ultima accesare, 2 martie 2021).

Trégomain, Pierre de, „Les frontières du dicible. Les Saxons de Transylvanie et la Seconde Guerre mondiale", teză de doctorat, Université Paris III – Sorbonne Nouvelle, 2006.

Trégomain, Pierre de, „«Normales»? Les relations germano-roumaines avant et après la chute du Mur", *Allemagne d'aujourd'hui*, 182 (2007), pp. 81-89.

Tudor, Corneliu Vadim, *Jurnal de vacanță*, Editura Fundației Umaniste România Mare, București, 1996.

Turda, Marius și Quine, Maria Sophia, *Istorie și rasism. Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump*, trad. de Marius-Adrian Hazaparu, Polirom, Iași, 2019.

Turliuc, Maria Nicoleta, *Imaginar, identitate și reprezentări sociale. Imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2004.

Țichindeleanu, Ovidiu, „Modernitatea postcomunismului", în Adrian T. Sîrbu și Alexandru Polgár (eds.), *Genealogii ale postcomunismului*, Idea, Cluj, 2009, pp. 119-139.

Țurcanu, Horia, „Transilvania – dulce patrie", *Formula As*, 519, 10 iunie 2002.

Ulrich, Ernest, *Cartea vieții mele: am fost deportat în URSS*, Editura Fundației Culturale „Ion D. Sîrbu", Petroșani, 2005.

Ungar, Beatrice, „Micul paradis de la Hărman", *Formula As*, 521, 24 iunie 2002.

Ungar, Beatrice, „Pași ai speranței în Transilvania", *Formula As*, 300, 1 iunie 1998.

Vasiliu, Florica și Dragoman, Dragoș, „Politici culturale și afirmarea identității. Luxemburg și Marea Regiune – Sibiu. Capitale Culturale Europene în 2007", *Sociologie Românească*, 6, nr. 2 (2008), pp. 30-39.

Văcăroiu, Nicolae, discurs, „Eine schreckliche Vergeltung. Brief des Premiers Văcăroiu an die Teilnehmer der Veranstaltung", *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien*, 21 ianuarie 1995.

Vâlcu, Val, „În satul Palota, din Bihor, șvabii vorbesc ungurește", *Adevărul*, 12 august 1995.

Vela, Adriana, „1.500 de imobile stau să cadă în capul locatarilor", *Adevărul*, 16 mai 1996.

Vela, Adriana, „195 de clădiri monument istoric din Sibiu – în pericol de prăbușire", *Adevărul*, 6 aprilie 1998.

Verdery, Katherine, *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic, and Ethnic Change*, University of California Press, Berkeley, 1983.

Verdery, Katherine, „The Unmaking of an Ethnic Collectivity: Transylvania's Germans", *American Ethnologist*, 12, nr. 1 (1985), pp. 62-83.

Verdery, Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, trad. de Mona Antohi și Sorin Antohi, Humanitas, București, 1995.

Verdery, Katherine, „Naționalismul și sentimentul național în România postcomunistă", în Katherine Verdery, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, trad. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, Iași, 2003, pp. 155-194.

Verdery, Katherine, *Socialismul. Ce a fost și ce urmează*, trad. de Mihai Stroe și Iustin Codreanu, Institutul European, Iași, 2003.

Verdery, Katherine, *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*, Cornell University Press, Ithaca, 2003.

„Verordnung über Ausnahmeregelungen für die Erteilung einer Arbeitserlaubnis an neueinreisende ausländische Arbeitnehmer (Anwerbestoppausnahme-Verordnung)", http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBl/TEIL1/1990/19903014.1.HTML#GL10 (ultima accesare, 7 mai 2021).

Voiculescu, Loredana, „Un sas și-a făcut fermă de reni în Sibiu", *Gândul*, 28 aprilie 2006.

Volovici, Leon, *Ideologia naționalistă și „problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, Humanitas, București, 1995.

Vultur, Smaranda, *Francezi în Banat, bănățeni în Franța*, Marineasa, Timișoara, 2012.

Vultur, Smaranda, *Germanii din Banat prin povestirile lor*, ed. a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2018.

Wagner, Richard, „Cărțile «pline» și cerul «gol»", interviu de Rodica Binder, *Observator cultural*, 317-318, 20 aprilie 2006.

Wagner, Richard, „Ethnic Germans in Romania", în Stefan Wolff (ed.), *German Minorities in Europe: Ethnic Identity and Cultural Belonging*, Berghahn Books, New York, 2000, pp. 135-142.

Warrick, Joby, „Shevardnadze in Bucharest, Offers Soviet Aid", *UPI Archives*, 6 ianuarie 1990, https://www.upi.com/Archives/1990/01/06/Shevardnadze-in-Bucharest-offers-Soviet-aid/2932631602000/ (ultima accesare, 2 mai 2021).

Waterbury, Myra A., *Between State and Nation: Diaspora Politics and Kin-State Nationalism in Hungary*, Palgrave Macmillan, New York, 2010.

Weber, Annemarie, *Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppenidentität einer Minderheit (1944-1971)*, Böhlau Verlag, Köln, 2010.

Weber, Annemarie și Weber, Horst, „Selbstgerecht im Wohlstand", *Hermannstädter Zeitung*, 14 decembrie 1990.

Weber, Georg *et al.*, *Die Deportation von Siebenbürger Sachsen in die Sowjetunion 1945-1949*, 3 vol., Böhlau Verlag, Köln, 1995.

Weber, Georg *et al.*, *Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert*, Westdeutscher Verlag, Wiesbaden, 2003.

Weber, Horst, „Das DFDR – Was es ist und was es will", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 60-67.

Weber, Horst, „Minderheitenverständnis, Minderheitenrechte und Minderheitenschutz in Rumänien", *Zugänge. Forum des Evangelischen Kreises Siebenbürgen*, 14 (1993), pp. 5-13.

Wedekind, Michael, „Der siebenbürgische Karpatenverein (1880-1944). Ein Beitrag zur Sozialgeschichte Siebenbürgens", *Amnis. Revue de civilisation contemporaine Europe/Ameriques*, 1, http://amnis.revues.org/1088 (ultima accesare, 22 februarie 2021).

Welisch, Sophie Anne, „The Bukovina-Germans during the Habsburg Period: Settlement, Ethnic Interaction, Contributions", *Immigrants & Minorities*, 5, nr. 1 (1986), pp. 73-106.

Weniger, Liane, *Schatten am Don. Als Zwangsdeportierte aus Siebenbürgen in Kohlebergwerken in Russland, 1945-1946*, Forschungsstelle Ostmitteleuropa, Dortmund, 1994.

Wermke, Holger, „Vom Unternehmerstammtisch zum Wirtschaftsklub", *Deutsches Jahrbuch für Rumänien*, 2003, pp. 33-38.

Wien, Ulrich Andreas, *Friedrich Müller-Langenthal. Leben und Dienst in der evangelischen Kirche in Rumänien im 20. Jahrhundert*, Monumenta Verlag, Sibiu, 2002.

Winkler, Heinrich August, *Der lange Weg nach Westen*, 2 vol., München, C.H. Beck, 2000.

„Wir wollen selbst bestimmen können. Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien zur Verbesserung unserer Lage", *Hermannstädter Zeitung*, 5 ianuarie 1990.

Wittstock, Rohtraut, „Rădăcinile mele spirituale sunt în acest spațiu", interviu de Dieter Werner, *Formula As*, 28, mai 1992.

Wittstock, Wolfgang, „Guvernul României a încălcat spiritul și litera Tratatului dintre România și Germania, privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa", interviu de Ion Longin Popescu, *Formula As*, 6 august 2001.

Wittstock, Wolfgang, „Mitreden und mitentscheiden. Schwierigkeiten der parlamentarischen Vertretung eines Minderheitenverbandes", în Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien (ed.), *Einblick und Ausblick. 15 Jahre Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien*, Honterus Verlag, Hermannstadt, 2004, pp. 31-39.

Wokoeck, Ursula, *German Orientalism: The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, Routledge, Londra, 2009.

Wolff, Larry, *Inventarea Europei de Est. Harta civilizației în epoca Luminilor*, trad. de Bianca Rizzoli, Humanitas, București, 2000.

Wolff, Stefan, „The Impact of Post-Communist Regime Change and European Integration on Ethnic Minorities: The «Special» Case of Ethnic Germans in Eastern Europe", în John McGarry și Michael Keating (eds.), *European Integration and the Nationalities Question*, Routledge, Londra, 2007, pp. 139-168.

Woodcock, Shannon, „«The Țigan is not a Man»: The Țigan Other as a Catalyst for Romanian Ethnonational Identity", teză de doctorat, University of Sydney, 2005.

Woodcock, Shannon, „Romania and EUrope: Roma, Rroma and Țigani as Sites for the Contestation of Ethno-national Identities", *Patterns of Prejudice*, 41, nr. 5 (2007), pp. 493-515.

Wright, Jane, „The Protection of Minority Rights in Europe: From Conference to Implementation", *International Journal of Human Rights*, 2, nr. 1 (1998), pp. 1-31.

Zach, Krista, „Religiöse Toleranz und Stereotypenbildung in einer multikulturellen Region. Volkskirchen in Siebenbürgen", în Konrad Gündisch, Wolfgang Höpken și Michael Markel (eds.), *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen*, Böhlau Verlag, Köln, 1998, pp. 109-154.

Zăloagă, Marian, „Imaginea Celuilalt în Chronica românilor. Viziunea șincaiană asupra populațiilor germanice din Transilvania", *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie. Anuar*, 3, 2004, pp. 209-218.

Zăloagă, Marian, *Romii în cultura săsească în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2015.

Ziegler, Winfried, „Die deutsche Minderheit in Rumänien", https://www.goethe.de/resources/files/pdf134/die-deutsche-minderheit-aus-rumnien41.pdf (ultima accesare, 1 aprilie 2021).

Zillich, Heinrich, *Zwischen Grenzen und Zeiten*, Albert Langen – Georg Müller, München, 1937.

Zillich, Heinrich, *Das Schicksalsweg der Siebenbürger Sachsen. Festansprache bei der 800-Jahrfeier der Siebenbürger Sachsen am 21. Oktober 1950 zu München*, Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland, München, 1950.

Zimmerer, Jürgen, „The Birth of the Ostland out of the Spirit of Colonialism: A Post-colonial Perspective on the Nazi Policy of Conquest and Extermination", *Patterns of Prejudice*, 39, nr. 2 (2005), pp. 197-219.

„Zweite Verordnung zur Änderung der Anwerbestoppausnahme-Verordnung", http://archiv.jura.uni-saarland.de/BGBl/TEIL1/1994/19942795.1.HTML (ultima accesare, 7 mai 2021).

Index

Acordurile de la Helsinki 109
antagonism romi-germani 207-224
anticomunism 92, 98, 104, 155, 159, 169, 172, 174, 177, 179
antigermanism 72, 240, 242
antisemitism 17, 95, 104, 112, 238
antreprenoriat german 84, 89, 132-133, 137, 139-141, 144, 149-150, 177-178, 181, 190, 202, 214, 218, 224, 229, 237, 239
autocolonizare 16, 26-27, 69, 72, 76, 91, 138; *vezi și* orientalism

balcanism 22-23, 64, 139; *vezi și* orientalism
Băsescu, Traian 11, 136, 165, 174
Biserica Evanghelică de Confesiune Augustană 39, 42, 79-80, 82-83, 203, 205; *vezi și* Müller-Langenthal, Friedrich; Teutsch, Friedrich
Blaga, Lucian 93-94
Brașov 69, 84-87, 98, 141, 148-149, 156, 181, 183, 191, 199, 204, 215; Biserica Neagră 86-87, 200; „Junii Brașovului" 87

calitatea-de-a-fi-ultimii 188, 190, 194
Caramitru, Ion 165, 215
Carol I 11, 14, 61, 70-71, 76
Carp, Radu 11-12, 152
Cărtărescu, Mircea 10-12, 14-15
Charles, prinț de Wales 201-202, 215, 219, 223
Chebeleu, Traian 127-128
Ciuhandu, Gheorghe 144, 215
colonialism/imperialism german în Europa de Est 27-33, 38, 73, 77-78
colonizare intimă *vezi* autocolonizare

Declarația de la Alba Iulia 48-49, 88, 110-111, 239

Deutsches Jahrbuch für Rumänien 139-140, 142, 144, 215
dezvoltare economică 38, 90, 120, 131-135, 138, 140-141, 150, 196, 206, 223; *vezi și* antreprenoriat german
diaspora germană 12, 45, 73
discursuri identitare românești 16, 58, 63-64, 76, 95, 100, 105-106, 186

esticisme 21, 32, 70-71, 73, 79-80, 91, 94; *vezi și* orientalism
Europa, întoarcerea la 24-25, 114-115, 118
Europa de Est, inventarea 20-22, 27-28; *vezi și* orientalism
europenizare *vezi* Uniunea Europeană, integrarea în

Fernolend, Caroline 190, 195, 219
Formula As 10, 137, 183-188, 190-191, 196, 202, 215, 218-219, 230-231
Forumul Democrat al Germanilor din România 9, 11, 119, 131, 137, 140, 151, 154, 156, 163, 183, 222, 231, 241
francofilie 72, 77
Frontul Salvării Naționale 110, 119

Genscher, Hans-Dietrich 109, 122, 126, 226
Georgescu, Răzvan 176-178, *vezi și Trading Germans*
germani basarabeni: așezarea în Basarabia 46, 49, 91-92; în perioada interbelică 32, 37, 91, 93; relocarea în Reich 15, 52; *vezi și* Marian, Liviu
germani din Banatul Montan: așezarea în Banat 15, 36-37, 42-45, 60, 106

germani bucovineni: așezarea în Bucovina 36-37, 44, 48; relocarea în Reich 52
germani dobrogeni: așezarea în Dobrogea 36-37, 46-47; relocarea în Reich 52
germani în străinătate *vezi* diaspora germană
Germania (Republica Federală) ca stat de neam 12, 55-57, 98, 100, 120, 122, 129-131, 236
germano-români 10-12, 15, 30-31, 33, 35, 41-48, 50-52, 57-61, 70-71, 73-74, 77, 79, 83, 88, 92, 100, 103-104, 107, 113, 122-150, 156, 162-163, 184-189, 194, 206-234; categorii 36-37, 44-47, 49; deportarea în Uniunea Sovietică 97, 151-155, 158, 166-174; discursurile identitare 55, 97-100, 118, 129-130, 133-135, 139, 150; în perioada interbelică 79, 91-93, 95-96, 173; în timpul celui de-al Doilea Război Mondial 53-56, 58, 96, 163-164, 173; în timpul comunismului 97, 152, 154, 160, 167, 178; înrolarea în SS 52-53, 96-97, 155, 159, 167-169, 173, 177; migrația de întoarcere (potențială) în România 111, 119-120, 143, 180-183, 190, 196; migrația în Germania (de Vest) 89, 98-100, 102, 119-120, 122-123, 152, 157-158, 161, 174, 176-177, 195-196, 208-209, 236; moștenirea 11-17, 74, 76, 99-101, 175, 189, 192-193, 197-206
Golescu, Dinicu 69-70

Horn, Gyula 109
Hurezean, Ruxandra 149, 167-168, 215, 219-221
Hurezeanu, Emil 167, 199, 220
Hüsch, Heinz-Günther 177-178

identitate central-europeană 23, 29-30, 33
ierarhizări 23, 25, 73, 75, 89, 192, 216-217, 228, 237
Imperiul Habsburgic 32, 41-42, 44, 47-48, 60, 78, 106, 193, 231
Iohannis, Klaus 9-13, 15, 17, 135-139, 151, 154-155, 186-187, 189, 231, 239-241
Iorga, Nicolae 89-91, 93
Ivan, Adrian Liviu 231-233

Kinkel, Klaus 160-164, 174

landleri: așezarea în Transilvania 36-37, 41
liminalitate 16, 22-24, 70-71, 73, 89, 91, 105, 197, 209, 235
Luxemburg 39, 192, 202, 204-205

maghiarizare 43, 68, 82, 229-230
Marian, Liviu 91-93
Meschendörfer, Adolf 84-89
migrația românilor în Europa Occidentală 35, 38, 57, 120, 171, 208, 226
Mitteleuropa *vezi* identitate central-europeană
mitul german al Estului 30-31, 77-78; *vezi și* colonialism/imperialism german în Europa de Est
Müller, Herta 154
Müller-Langenthal, Friedrich 82-83, 87
Munții Carpați 36, 38, 68, 84-85, 88, 90-91, 190, 192

NATO, integrarea în 25, 114, 118, 159, 161-162
Năstase, Adrian 114, 126-128, 226
Neugeboren, Emil 89-90
nostalgie 10, 78, 169, 172, 181-182, 186, 190-191, 193-194, 206-207, 215-217, 220, 235-238

opinii ale germanilor despre români 48, 65, 87, 93, 96; *vezi și* colonialism/imperialism german în Europa de Est; mitul german al Estului
orientalism 16, 20, 27, 32, 73, 224; autoorientalizare 16, 26, 67, 69-70, 72, 76, 106, 138, 175, 225, 238, 242; euroorientalism 20, 65; gradare a Orienturilor 23, 25, 33, 161; orientalism german 29, 68; *vezi și* autocolonizare; balcanism; esticisme; Europa de Est, inventarea

Partidul Național Liberal 11, 136, 138, 224, 239
Partidul Social Democrat 11, 113, 137
Philippi, Paul 154, 158-159

politica cu privire la minorități în România post-1989 110-113, 115-125, 127-131, 133-135, 139
Polonia 30, 50, 56, 98, 162, 174
Ponta, Victor 136, 241
Pop Reteganul, Ioan 75

Raportul Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România 166-167, 174
Rațiu, Ion 180
relații români-sași/reprezentări reciproce 65, 67, 69-70, 75-76, 80-84, 86-87, 89-91, 93-94, 96-98, 100, 102, 105, 121, 136, 172, 181, 186, 192, 194, 198, 203, 220
relații români-șvabi/reprezentări reciproce 56, 75-76, 78, 95, 181-182, 188
relații români-unguri/reprezentări reciproce 68, 89, 104-105, 112-113, 123, 128, 224-226, 228-230, 232-233
relații sași-șvabi/reprezentări reciproce 35-37, 45, 56, 78, 96, 190
relații Vest-Est 15, 19-33, 42, 67-70, 73, 80, 82, 84-87, 89, 91, 94, 98, 105, 162, 175, 197-198, 209, 235
reprezentări ale germanilor români asupra romilor 112, 207-224
reprezentări românești ale evreilor 66, 75, 104-105, 165, 171, 176, 236, 238; *vezi și* antisemitism
reprezentări românești ale romilor 66-68, 95, 103, 105-106, 117-118, 158, 165, 204-205, 207, 209-211, 217, 219, 222-223; *vezi și* antagonism romi-germani
restituirea proprietății 131, 151, 180, 241
Reșița 154, 159
România: în perioada interbelică 36, 49-52, 55-57, 79, 81, 83, 85, 89-91, 93, 95, 104, 167, 171, 173, 233; în secolul al XIX-lea 35-38, 41-42, 44, 46-47, 60-61, 63, 70-71, 73-74, 77; în timpul celui de-al Doilea Război Mondial 52-54, 56, 95-97, 153-155, 159, 173, 177, 186, 237; în timpul comunismului 17, 36, 53-54, 56-59, 76, 82, 97-102, 109, 111, 119, 154, 160-161, 164, 168-170, 174-175, 177, 179, 192, 211, 236; în timpul Primului Război Mondial 48, 71, 76-78, 85
românii ca pericol demografic pentru germani 87

sași transilvăneni: așezarea în Transilvania 38, 40-45, 88, 192, 197; discursurile identitare 35-36, 49-51, 65-67, 73, 79-81, 84-86, 88, 90, 93, 96-98, 99; în Transilvania de Nord 56; reprezentările săsești ale romilor 207-224; *vezi și* germano-români; mitul german al Estului; relații români-sași/reprezentări reciproce; relații sași-șvabi/reprezentări reciproce
Satu Mare 36, 43, 141-143, 229-230
Sălcudeanu, Petre 180-182
Schlattner, Eginald 185-187, 194, 219-220
Severin, Adrian 160-165, 174
Sibiu 9-11, 13-14, 17, 41, 95, 120, 122, 127, 135-138, 145, 154, 180, 187, 189, 191, 195, 199, 202, 204, 206, 211, 213-215, 223, 231, 240; în calitate de Capitală Culturală Europeană 15, 201, 205
Sighișoara 82, 168-172, 191-192, 199, 201-203, 216, 223
sistem de învățământ: sistemul de învățământ în limba germană în România 55, 146-147, 149; sistemul de învățământ vocațional 148-149
Slavici, Ioan 75-76
specialiști germani *vezi* antreprenoriat german
starea de a fi între *vezi* liminalitate

Școala Ardeleană *vezi* Școala Transilvăneană
Școala Transilvăneană 65-67, 103
șvabi bănățeni 15, 35-37, 43, 45, 48-49, 51-52, 56, 58, 75-76, 78, 81, 95-98, 100, 106, 122, 155, 160-161, 164, 180, 223, 226, 240; așezarea în Banat 45, 75, 198; deportarea în Bărăgan 158; discursurile identității 186; *vezi și* germano-români; relații români-șvabi/reprezentări reciproce; relații sași-șvabi/repezentări reciproce
șvabi sătmăreni 36-37, 43, 49, 53, 188, 228-230; așezarea în nord-vestul României 43, 198; *vezi și* germano-români

tehnocrație *vezi* specialiști germani
Teutsch, Friedrich 80-83, 87, 154
Timișoara 15-16, 120, 127, 137, 144-146, 149, 179, 182, 214-215, 235, 239-240
Trading Germans 177
Tratatul româno-german privind cooperarea prietenească și parteneriatul în Europa 119, 123-130, 132-133, 146, 149, 225, 227-228
Tudor, Corneliu Vadim 200

țipțeri: așezarea în Maramureș 36-37, 43, 49, 53

Ungaria ca stat de neam 109, 225
Unirea României Mari 37, 48-49, 79, 89-90; *vezi și* Declarația de la Alba Iulia
Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR) 113-114
Uniunea Europeană, integrarea în 15, 25, 106, 114, 118, 137, 159, 187, 205, 231; *vezi și* Europa, întoarcerea la

Văcărescu, Ienăchiță 68-69
Văcăroiu, Nicolae 156-158, 160, 165
Viscri 190, 194-195, 199, 204-205, 214-215, 219
Vlaicu, Aurel 36, 45

Zillich, Heinrich 84-86, 88, 98

STUDII ROMÂNEȘTI · ROMANIAN STUDIES · ÉTUDES ROUMAINES · RUMÄNISCHE STUDIEN

au apărut:

Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*

Roland Clark, *Sfântă tinerețe legionară. Activismul fascist în România interbelică*

Alex Drace-Francis, *Geneza culturii române moderne. Instituțiile scrisului și dezvoltarea identității naționale (1700-1900)*

Lavinia Stan, Diane Vancea (coord.), *România postcomunistă: trecut, prezent și viitor*

Cristina Vățulescu, *Cultură și poliție secretă în comunism*

Diana Dumitru, *Vecini în vremuri de restriște. Stat, antisemitism și Holocaust în Basarabia și Transnistria*

Maria Bucur, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale*

Cristian Cercel, *Filogermanism fără germani. România în căutarea europenității*

în pregătire:

Emanuela Grama, *Arhitectură, arheologie și patrimoniu în Centrul Vechi din București*

www.polirom.ro

Redactor: Ramona Lupu
Coperta: Radu Raileanu
Tehnoredactor: Constantin Mihaescu

Bun de tipar: iulie 2021. Apărut: 2021
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700505, Iași, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1,
et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. Tipo-Lidana S.R.L.
Calea Unirii nr. 35, Suceava
Tel.: 0230/517.518, Fax: 0330/401.062
E-mail: office@tipolidana.ro; www.tipolidana.ro

„Linia roşie a cărţii lui Cercel este reprezentată de preocuparea sa de a demonstra că filogermanismul românilor poate fi perceput ca o modalitate de a rezolva o stimă de sine scăzută şi de a răspunde unei reprezentări subalterne şi/sau negative determinate de apartenenţa la un spaţiu de tranziţie, instabil, hibrid, contestat, chiar rău famat din punct de vedere geopolitic şi, mai ales, culpabil de periodice decuplări ale românilor de la idei precum progresul şi modernizarea cu care a fost asociat, începând cu secolul al XVIII-lea, apusul Europei."

Marian Zaloagă, Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai", Târgu Mureş

„Filogermanism fără germani. România în căutarea europenităţii explică unele clivaje politice din România, constituind o abordare unică a construcţiei identitare româneşti. Este o contribuţie importantă ce se opune perspectivelor principale ale ştiinţelor politice şi sociale româneşti cuprinse în paradigma idealistă modernistă a dezvoltării pe care volumul îşi propune să o deconstruiască."

Tibor Toró, Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca

„Nicio lucrare anterioară nu a abordat deschis şi sistematic fenomenul filogermanismului ca expresie a căutării unei identităţi europene de către români."

Andreea Zamfira, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu

„Numai un alt neamţ ne mai poate scutura nitel din veşnica noastră boicotare a istoriei" • Europa: Vestul, Estul şi intermediaritatea • Germanii din România. Context istoric • Identitate şi alteritate • „O contribuţie valoroasă şi inconfundabilă la viaţa societăţii româneşti" • „Cine n-are nemţi să şi-i cumpere" • „Bogatele sate din zona Braşovului şi Sibiului au fost invadate de migraţia ţigănească"

SRS
www.society4romanianstudies.org
The Society for Romanian Studies

EDITURA POLIROM
ISBN 978-973-46-8534-9
9 789734 685349
www.polirom.ro
Carte publicată şi în ediţie digitală

Foto copertă: © twixx/Depositphotos.com (detaliu)